

В. ПЕЛЕВІН

CF

ВІКТОР

ПЕЛЛЕВІН

Т

**КАРТА
СВІТУ**

CF FOLIO

ВІКТОР
ПЕЛЕВІН

t

РОМАН

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2011

ЧАСТИНА 1

ЗАЛІЗНА БОРОДА

I

Коли дорога пішла на гору, старенький паротяг сповільнив хід. Це було вельми до речі — на очі навернулася напрочуд гарна панорама за вікном, і обидва пасажири в купе, щойно покинувши пити чай, надовго поринули в споглядання.

На вершині високого пагорба білила шляхетська садиба, без сумніву, споруджена коштом якогось примхливого марнотратника.

Будівля була красива й дивна: вона скидалась чи то на житло ельфів, чи то на замок рицарів-монахів. Білі шпилі, стрільчасті вікна, легкі мармурові альтанки, що підносилися з вигадливо пострижених кущів парку, — все це здавалося нереальним на цілком російському обширі, між сірих хат, косих тинів і сторчма поставлених на городах опудал, схожих на хрести з останками ще за часів Риму розіпнутих рабів.

Але орач, який ішов за плугом по схилу горба, мав навіть більше незвичного, ніж білий замок. Це був високий чорнобородий чоловік міцної статури, одягнений у довгу сорочку. Його ноги були босі, а долоні лежали на ручках дерев'яного рала, що його тяг за собою кінь-битюг.

— Чи ви не вважаєте, ваша святосте, що в цій картині є дещо біблійне?

Запитав пасажир із густими рудавими вусами, одягнений у коричневу картату пару й таке саме кепі. А звертався до молодого священика в чорному каптурі й темно-фіолетовій рясі, який сидів навпроти.

Священик, дуже схожий на орача за вікном статурою та бородою, відвернувся від скла і з люб'язним усміхом запитав:

— Що ж саме ви бачите в цьому біблійного, добродію?

Пан у картатому кепі трохи знітився.

— Дещо прадавнє й величне, точніше буде мовити, — відповів він. — Біблія, як ми знаємо, теж належить до прадавнього й величного. В отакому, прошу пана, порівняльному ключі. Даруйте, коли не до ладу сказав.

— Та що ви, — відмовив священик. — Не треба бути настільки апологетичним.

— Перепрошую, як?

— Апологетичним, схильним зайве перепрошувати. Миряни в розмові зі священством завжди стараються спом'янути духовне. Лихого тут нема, навпаки — втішає, що ми самим виглядом своїм навертаємо помисли до високих предметів...

— Кнопф, — представився картатий добродій. — Ардальйон Кнопф, торгівля залізними товарами. Я, здається, так і не назвався. А ви — отець Паїсій, я пам'ятаю.

Священик нахилив чорний каптур. Кнопф знову повернувся до вікна. Садиба й орач були все ще в обсязі ока.

— А чи знаєте, що за таємничий замок на пагорбі, отче Паїсію? Це Ясна Поляна, садиба графа Т.

Він вимовив так — «графа Те».

— Невже? — поштиво, але без інтересу перепитав священик. — Яке дивне ім'я.

— Графа стали так називати через газетярів, — пояснив Кнопф. — Розповідаючи про його пригоди, газети ніколи не згадують його справжнього прізвища, щоб не потрапитись під статтю про дифамації. Це прізвисько тепер йому замість імені.

— Романтично, — всміхнувся священик.

— Так. А схилом іде, гадаю, сам граф Т. У нього, прошу пана, це замісто вранішнього моціону. Виняткова людина.

Отець Паїсій зробив чемний порух плечима, ніби водночас у подиві знизавши ними і таки згодившись із бесідником.

— А що ж, — відповів він, — кілька годин селянської праці не зашкодять і графу.

— Насмілюся запитати, — швидко промовив Кнопф, ніби тільки й чекавши цієї секунди, — а як ви, ваша святосте, ставитесь до відлучення графа Т. від церкви?

Священик посерйознішав.

— Це вкрай трагічний факт, — сказав він тихо, — бо що може бути гіршого, ніж вигнання чада церкви з її лона? Та причиною, вочевидь, неподобства й гріховні діяння графа. Утім, вони мені не зовсім відомі.

— Неподобства? Тут я насмілюся заперечити вашій святості. Граф Т. — один із високих моральних авторитетів нашого часу. І його велич нітрохи не вменшилась через відлучення. А от авторитет церкви, прошу пана...

— Які ж ви маєте підстави вважати графа Т. моральним авторитетом? — поцікавився священик.

— Як же ж. Захисник пригноблених, шляхетний аристократ, що не боїться кинути виклик злу там, де безсилі поліція і уряд... Кумир простих людей. Улюбленець жіноцтва, зрештою. Справжній народний герой, хоч і граф! Не диво, що його починає побоюватись навіть владущий дім.

Слова «владущий дім» Кнопф вимовив пошепки, значущо випнувши очі, і тицьнув пальцем угору.

— Марнота марнот, наймарніша марнота, — промовив отець Паїсій з усмішкою. — Моральний авторитет здобувають ціною зазнаних притисків і мук і не пов'язаний зі схваленням натовпу. Інакше доведеться приписати його й танцівниці, що вечорами піднімає голі ніжки перед залом, поки її роздивляються через лорнет.

І отець Паїсій показав двома пальцями, як саме піднімаються ніжки.

— Одначе граф Т. не танцівниця, — заперечив Кнопф. — І притисків таки не уникнув. Чи знаєте ви, що за ним установлено таємний нагляд поліції і йому заборонено полишати садибу? Влада начебто побоюється за здоров'я його глузду. У сімейних колах подекують, що граф вирішив піти в Оптину Пустинь.

— Оптину Пустинь? — отець Паїсій насупився. — А для чого? І що це таке?

— Графова ціль мені невідома. А про смисл сих слів кажуть дуже різне. Одні гадають, що це певний таємний монастир, де граф збирається дістати духовне напутіння від святих старців-схимників. Другі твердять, що «Оптина Пустинь» — то заведене в секти ісихастів позначення крайньої містичної межі, вершини духовного сходження, і це не слід розуміти в географічному смислі. Треті, в урядових колах..

Зовсім не уявляю їхніх думок, але з якоїсь причини графів намір проникнути в Оптину Пустинь видається їм небезпечним. І навперейми Залізній Бороді послано кращих агентів охранки.

— Залізній Бороді? — перепитав священик.

— Еге, так графа називають у Третньому відділі.

— Звідки у вас ці відомості?

Кнопф запопадливо вийняв із кишені складену газету:

— А от, пишуть у «Петербурзьких пересудах».

Священик засміявся.

— На вашому місці я не давав би великої сили чуткам, що їх розсипають такі-от часописи. Це все пусті балачки, повірте мені.

Кнопф поглянув на годинник, потім уважно глянув на священика.

— Однак відомості про домашній арешт графа достоту правдиві, — сказав він. — У мене, знаєте, є знайомства в поліції. Мені це по секрету розповіли. І ще багато інтересного.

— Що ж саме, дозвольте поцікавитись?

— Подейкують, — сказав Кнопф, уважно дивлячись на отця Паїсія, — граф Т. завів собі двійника, високого здорованя з-поміж селян. Зробив йому бороду зі старої перуки. І виряджає орати до кур'єрського щоразу, коли хоче непомітно зникнути з садиби. А сам ховається, перевдягнувшись. Сідає на поїзд, оце саме там, де ви ввійшли, панотче, і їде собі в справах...

— Он воно що, — озвався отець Паїсій. — Цікаво. Одначе, пане Кнопфе, як для торгівця залізними товарами, ви дуже обізнані з поліційними справами.

— А ви, батюшко, для священника надміру екіпіровані. Он-о який у вас револьверисько під рясую, руків'я аж випинається. Навіщо вам такий?

Священик сунув руку під рясу й видобув звідти довгий блискучий револьвер.

— Оцей? — спитав він, аж із якимось подивом оглянувши його. — Таж од вовків. Парафія наша в лісах, шлях від станції далекий. Дорога дальня, та й нічка темна...

— «Саваж», французький? — промуркотів Кнопф. — Хороший. А нуте я вам свій покажу...

І він витягнув із-за пазухи горбатий поліцейський «сміт-вессон».

Дивна ситуація виникла в цьому купе.

Фіолетовий священник і картатий добродій сиділи на своїх шкіряних диванах із револьверами в руках — і не те щоби прямо погрожували ними один одному (розмова їхня була радше жартівлива й весела), та все-таки ясно й недвозначно наставляли нарізні стволи один на одного.

— І коли вже ми заговорили про графа Т., — сказав Кнопф, — чи знаєте ви, що таке непротидія злу насиллям?

— Звичайно, — відповів священник, похитуючи револьвером. — Це морально-етичне вчення, що не дозволяє відомсту за зло. Воно спирається на євангельські цитати, щоправда, довільно дібрані. Господь наш справді сказав: «І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, — підстав йому й другу». Та Господь сказав також інше: «Я не мир принести прийшов, а меча...»

— Моральне вчення, кажете? — спитав Кнопф, поглажуючи пальцем барабан. — А мені інше відоме.

— Що ж саме?

— Граф Т. все життя навчався східних бойових прийомів. І на їхній підставі створив свою школу двобоїв — на кшталт французької боротьби, тільки значно краще розвинену. Її засновано на завертанні сили й ваги нападника проти нього самого з мізерною затратою власного зусилля. Залізна Борода досяг у цьому мистецтві найвищого хисту. Саме ця боротьба й називається «непротидія злу насиллям», скорочено «незнас», і її засоби настільки вбивчі, що не годі впоратися з графом, інакше як застреливши його.

Кнопфова розповідь напевно діяла на отця Паїсія — той злякано схопився рукою за бороду, наче боячись якихось наслідків для неї від цієї розповіді. Ствол його револьвера, одначе, й досі глядів у сторону Кнопфа.

— Залізна Борода, — сказав він, витріщивши очі, — он воно що... А чому таке дивне прізвисько?

Кнопф знизав плечима.

— Азія, прошу пана... А згаданий вами моральний аспект непротидії злу — це просто декоративна філософія, що азіати так люблять припасовувати до своїх кровожерливих військових мистецтв. Тому переслідувачам, посланим гнатися за графом Т., звелено палити зі зброї, коли він спробує вчинити опір.

— Які страхіття ви розповідаєте, — охнув отець Паїсій. — Невже вони просто-таки стануть стріляти в цього знедоленого? Адже смерть поза лоном церкви, поки над ним тяжіє анафема, — це певна дорога до геєни!

— Ах, батюшко, а що ж робити служивим людям? Таж інакше графа не взяти. Це жахливий супротивник — хоча, визнаймо, руки в крові він старається не закаляти. Його азійська філософія саме в тому, щоби не відповідати ударом

на удар, а наставити між собою та супротивником смертельну перепону, об яку розіб'ється атака, а разом із нею й той, хто атакує. Перепона може бути яка завгодно, і нема кому дорівнятись до графа Т. в хисті створювати її.

— Отже, в графа стрілятимуть? — перепитав отець Паїсій. Він, здавалося, ніяк не міг збагнути цю жахливу думку.

— Боюся, що так, — скрушно потвердив Кнопф.

У повітрі повисла напружена мовчанка. А потім денне світло раптом померкло й залягла темрява — потяг заїхав у тунель, і стукіт коліс, відбитий від кам'яних стін, одразу заглушив решту звуків.

Невідомо, що саме відбувалося в гуркітливій темноті наступну хвилину чи дві. Та коли знову стало світло, купе мало вкрай дивний вигляд.

У повітрі плавали клуби сизого порохового диму. У віконному склі зяяли три кульові пробоїни. Прострілений каптур отця Паїсія валявся долі. Непритомний Кнопф із червонястим синцем на лобі лежав на шкіряному дивані, розтуливши рота й виставивши перед собою зв'язані власною краваткою руки. А отець Паїсій порпався в замках вікна.

У двері купе гучно постукали. Отець Паїсій ніяк на це не зважив — тільки подвоїв зусилля. Та вікно не піддавалося: вочевидь, що дерев'яна рама розбухла з вільгості й затнулася.

У двері постукали ще раз.

— Відчиніть!

— Одну секунду, панове, — озвався отець Паїсій. — Мені тільки треба вдягнутись.

Із тими словами він примірівсь і вдарив ногою у вікно. Пробите кулями скло луснуло й зникло під ударом вітру.

Швидко видерши з рами найбільші скалки, отець Паїсій жбурнув їх слідом.

— Годі гратись, відчиняйте негайно! — долинуло з коридору. — Інакше ми виб'ємо двері!

— Зараз, зараз...

Отець Паїсій виглянув у вікно. Попереду була широка ріка — поїзд уже підїжджав до мосту.

— Чудово, — пробурмотів він.

У двері вдарили, й отець Паїсій заспішив. Відгорнувши нижній край ряси, він вивільнив дві пришиті до її пруга петлі й, ніби в стремено, вдів у них черевики. Такі самі дві петлі опинилися в руках; отець Паїсій просунув у них долоні. Після цього він заліз на столик і присів навшпиньки перед вибитим вікном, схожим на квадратovu пащу з рідкими прозорими зубами.

Розлігся сильнючий удар, і двері злетіли з завіс. До купе ввалились люди з револьверами в руках — їх було багато, і вони заважали один одному. Перш ніж вони добрались до столу, отець Паїсій сильно відштовхнувся від нього ногами й викинувся з потяга.

Переслідувачі кинулись до вікна. Перший із них, скочивши на столик, сміливо стрибнув слідом — і з моторошним стуком розбив голову об ферму моста, що раптом виникла з порожнечі. Його тіло відлетіло від чавунової конструкції, вдарилось об вагон і мішком повалилось на землю. У купе пролунали крики досади та гніву. Потім із вікна висунувся інший переслідувач із двома револьверами в руках.

За фермами моста видно було спокійну, ніби застиглу на дагеротипі, ріку під покровом високих пір'ястих хмар. Над водою, наче повний вітру зонг, маяла фіолетова ряса отця

Паїсія. Линучи в повітрі величезною білкою-полетухою, він наближався до поверхні води.

Затріскотіли постріли. Одна куля відрикошетила від ферми, решта підняла фонтанчики над рікою. А потім натовп людей у купе загубив отця Паїсія з-перед очей.

II

Скинута ряса повільно запливла в підводну імлу, і на поверхню ріки випірнув уже не отець Паїсій, а граф Т. — молодий чорнобородий чоловік у білій сорочці без коміра. Глибоко вдихнувши, він розплющив очі й поглянув у небо.

Скляні рівні павільйони — прохолодний літній театр, у якому грає все живе. Було тихо, лише звідкись іздалеку ще долинав стугін потяга, і ще було чути мірний плюскіт води, ніби хтось через рівні проміжки часу кидав у воду жмені каміння.

І хоча щойно Т. був у такій небезпеці, він відчув дивний спокій та умиротворіння.

«Небо рідко буває таким високим, — подумав він, мружачись. — У ясні дні в нього взагалі нема висоти — сама синява. Потрібні хмари, щоби воно стало високим чи низьким. Отак і людська душа — вона не буває високою чи низькою сама по собі, все залежить лише від намірів і думок, що її заповняють у цю мить... Пам'ять, особистість — це все теж ніби хмари... Ось, приміром, я...»

Раптово настрій Т. геть-таки перемінився. Умиротворіння зникло, змінившись раптовим переляком — Т. навіть кілька разів мимоволі та різко гребнув.

«Я... Я?? Чому я нічого не пам'ятаю? Контузило кулею? Стоп... Ця людина, Кнопф, він сказав, що мене звать граф Т. і я пробираюсь в Оптину Пустинь. А звідки я їхав? Ага, він сказав — із Ясної Поляни, це садиба, що ми бачили її за вікном... Та навіщо я їхав з Ясної Поляни в цю Оптину Пустинь?»

Т. роззирнувся.

З-під моста показався корабель. Він був дивного вигляду — схожий на велику баржу, але чомусь із веслами в люках обабіч бортів. Весла разом піднімались над річкою, завмирили на мить і падали назад у воду, зчиняючи той самий плюскіт, що його Т. чув уже з хвилину.

Що ближче підпливав корабель, то більше відкривалось незвичайних деталей. Його прикрашала подоба носової фігури — копія Венери Мілоської на дощаному постаменті (судячи з ніжної мінливості світла, це був справжній мармур). На носі корабля, як на грецькій трієрі, були намальовані два біло-сині ока, а над палубою височіла надбудова, напрочуд схожа на невеликий одноповерховий будинок із якого-небудь повітового містечка. Однак, попри всі ці покраси, було видно, що корабель — геть-таки не трієра, а просто велика вантажна баржа.

Опинившись біля облавка, Т. поплив під весловими люками. За ними сиділи похмурі мужики в таких собі грецьких хітонах із сірячини. Ніхто з них навіть не глянув у бік Т., який плив зовсім близько.

«Хлібороби, — подумав Т., стараючись держатися ближче до облавка. — Відірвані від природної стихії, перетворені на рабів чужої примхи... Утім, поставити хлібороба при верстаті на міській фабриці — це ж, по суті, точнісінько таке знуцання...»

Останній у ряду люк виявився пустим — простір за ним відокремлювала від решти трюму переділка, і за нею можна було заховатись. Ухопившись за край діри, Т. підтягнувся й, стараючись не зчиняти шуму, вліз усередину. Здається, його ніхто не помітив.

У трюмі пахло половою й потом. Мужики, сидячи на прибитих до підлоги лавах, разом ухали, гойдаючись узад і вперед. У проході стояв наглядач, одягнений у такий самий сірячинний хітон, що й на веслярах, тільки зі срібною пряжкою на плечі. Він задавав ритм, ударяючи в мідницю дерев'яною калатачкою у вигляді баранячої голови.

Діждавшись, коли він відвернеться, Т. штовхнув двері з грубо намальованим Аполлоном-стрільцем і порснув із трюму. За дверима були вузькі дерев'яні східці. Піднявшись ними, Т. вийшов на палубу.

Майже весь її простір займала надбудова, схожа на видовжений одноповерховий будинок. Власне, це і був справжній однісінький одноповерховий будинок — із бляшаним дахом і фальшивими колонами, — відвологлий тиньк на них де-не-де повідпадав, оголивши соснову дранку. У стінах, як і годиться, були вікна й двері.

Т. обережно зазирнув у вікно. За цупкими шторами нічого не було видно.

Зненацька найближчі двері прочинились, і тихий чоловічий голос покликав:

— Ваша світлосте! Скоріше сюди!

Т. підійшов до дверей. За ними виявилась комірчина з усіяким мотлохом на полицях. Людей усередині не було.

— Заходьте-но, — наполегливо повторив, не знати звідки линучи, голос.

Т. ступив усередину, і двері зачинились, ніби притягнуті пружиною. Довкола одразу загула чорнильна темінь. Мов Йона в китовому череві, подумав Т. й раптом виразно уявив біблійного пророка — в жовтих ризах, із винуватим ласкавим лицем і довгим хвилястим волоссям, щедро змащеним олією.

— Якщо ви обережно відступите назад, — сказав голос, — ви налапаєте за собою стілець. Прошу сідати.

— Я вас не бачу. Волієте ховатись?

— Прошу вас, графе, присядьте.

Т. опустився на стілець.

— Хто ви такий? — спитав він.

— А самі ви хто?

— Коли ви звернулись до мене «ваша світлосте», — відповів Т., — я припускаю, що вам це відомо.

— Мені, мабуть, відомо, — промовив голос. — А от чи відомо вам?

— Я граф Т., — відповів Т.

— А що таке «граф Т.»?

— Тобто?

У темряві розлігся сміх.

— Питання має, приміром, філософський аспект, — сказав голос. — Можна довго гадати, що саме називається цим словосполученням — нога, рука, повна сукупність частин тіла чи ж ваша безсмертна душа, що її ви ніколи не бачили. Одначе я не про це. Кажуть, у Ясній Полянні вас одвідують індійські мудреці, от і бесідуйте про таке з ними. Моє питання має чисто практичний смисл. Що ви про себе пам'ятаєте і знаєте, графе Т.?

— Нічого, — чесно зізнався Т.

— Дуже добре, — сказав голос і знову реготнув. — Саме так я й гадав.

— Ви не сказали, хто ви.

— Я той, — відповів голос, — хто має безмежну владу над усіма без винятку аспектами вашої істоти.

— Смілива заява, — завважив Т.

— Так, — повторив голос, — над усіма без винятку аспектами.

— Я повинен вірити вам на слово?

— Чому ж це на слово? Я можу надати доказ... Приміром, такий: поясніть, будь ласка, чому зовсім недавно, подумавши про пророка Йону, ви уявили його вбраним у жовте? Не в зелене, не в червоне, а саме в жовте? І чому його волосся було в олії?

Повисла довга пауза.

— Зізнаюся, — нарешті Т. здобувся на слово, — ви мене вражаєте. Звідки вам це відомо? Я не маю звички бурмотіти вголос.

— Ви не відповіли.

— Не знаю, — сказав Т. — Таж мала на нім бути одіж. А олія на волоссі... Видно, випадкове зближення... Дайте згадати... Подумалось чогось про п'яних рубенсівських сатирів, які тут геть ні до чого... Та яким чином...

Т. не договорив — йому здалося, що темрява попереду загушла в загрозливий твердий клин, що мав би от-от ударити його просто в груди, і він відчув необхідність негайно вдатись до чогось. Стараючись рухатися безгучно, він сповз зі стільця на підлогу й пригнувся. Відчуття небезпеки пішло. А ще за якусь хвилюку Т. перестав розуміти, чому так вийшло, що він стоїть на колінах, упершись руками в підлогу.

— Ну, — сказав голос насмішкувато, — це теж випадкове зближення? Я маю на увазі оцей ваш миттєвий страх

перед мороком? І дивне для аристократа бажання стати на-
вкарачки?

Т. підвівся з підлоги, налапав стілець і знов сів на нього.

— Прошу вас дати пояснення, — сказав він. — І припиніть
оці штуки.

— Повірте, я не дістаю від них жодної втіхи, — відповів
голос. — Просто тепер ви на досвіді знаєте, що джерело всіх
ваших думок, почувань та імпульсів перебуває не у вас.

— Де ж воно?

— Я вже сказав, це джерело — я. Принаймні в цю мить.

— Самі загадки, — сказав Т. — Я хочу вас побачити. За-
паліть світло.

— Що ж, — озвався голос, — це, мабуть, можна.

Загорівся сірник. Т. не побачив перед собою нікого. Ні-
чого незвичного в комірчині теж не було: якісь тюки, скля-
ниці й пляшки на полицях. У найтемнішому кутку привиді-
лось ворущіння — виявилось, це тремка тінь змотаної
мотузки.

Була, втім, одна дивнота.

Сірник, що зайнявся за два кроки від Т., висів у пустоті.

Плавно спустившись униз, він запалив газову лампу на ящи-
ку, причому її ковпак сам собою піднявся й спустився на
вогник. Потім лампове коліщатко повернулось, і вогник із
червоняво-жовтого став майже білим.

Перед лампою нікого не було. Але Т. завважив на стіні
навпроти ледве помітний обрис людського тіла — тінь, що
відкинула б, стоячи біля лампи, людина, якби була майже
прозора.

Скинувшись, Т. витягнув руку, щоби торкнутись прозорої
людини, але його рука схопила повітря.

— Не переймайтесь, — сказав голос. — Ви зможете схопити мене руками тільки в тому разі, коли я захочу цього сам — а я не хочу. Річ у тім, що я створюю не лише вас, але й усе видне для вас. Я вибрав стати тінню на стіні, але таки так — я можу стати будь-чим. Як творець, я всемогутній.

— Як ваше ім'я?

— Аріель.

— Прошу?

— Аріель. Ви «Бурю» Шекспіра пам'ятаєте?

— Пам'ятаю.

— Пишеться так само, як ім'я з «Бурі». Приємно було познайомитися, графе. На цьому наше перше побачення кінчається. Сьогодні я з'явився перед вами, щоби сказати — заспокойтесь і держіть себе так, ніби все добре і ви певні себе і того, що навколо.

— Та я не певен себе, — відповів Т. пошепки. — Навпаки. Я нічого про себе не пам'ятаю.

— У вашій ситуації це нормально. Нікому не жалійтесь, і все прийде до ладу.

— Я не знаю, куди й навіщо я йду.

— Ви це вже знаєте, — озвався Аріель. — Вам пояснили — ви йдете в Оптину Пустинь. Так що вертайтеся на палубу й продовжуйте мандрівку.

Т. здалося, що останні слова долинули звідкись таки зовсім іздалеку. Прозора тінь на стіні зникла, й одразу по цьому загасла лампа. Певний час Т. сидів у темноті, навіть не намагаючись зібрати до купи думки. Потім він почув звуки струн. Уставши, він намацав двері, відчинив їх і рішуче ступив у смугу осоння.

III

Назустріч йому на палубі рухалася з вигляду дивна процесія.

Попереду ступав молодий безбородий мужик, одягнений у грубу туніку з сукна — таку саму, як на веслярах. У його волоссі блищав золотий вінок, а руки стискали ліру, і її струни він перебирав із завзяттям досвідченого балалаечника, мінячись на виду й приказуючи щось уголос. Слідом ішла огрядна пані, вбрана в багат шаровий хітон із легкої напівпрозорої тканини. За пані йшли два мужики зі зробленими з пір'я віялами в руках — вони працювали злагоджено й чітко, як пара дерев'яних ведмедів-ковалів на спільному стрижні: коли один опускав віяло до голови пані, другий піднімав своє, і навпаки.

Побачивши Т., пані спинилась. Змірявши оком його м'язисту фігуру в мокрій сорочці й ноги в обтислих панталонах зі штрипками, вона запитала:

— Хто ви, пане добродію?

— Т., — відповів Т. — Граф Т.

Пані недовірливо осміхнулась.

— Отже, це не просто зовнішня схожість, — сказала вона. — Яка честь для бідної провінціалки! Сам граф Т... Я княгиня Тараканова, до ваших послуг. Та чим завдячую задоволенню бачити вас на гостині, ваша світлосте? Знову яка-небудь безумна пригода, про яку будуть писати всі столичні газети й теревенити всі салони?

— Бачите, княгине, я їхав у поїзді, але відстав від нього й упав із мосту в річку. Якби не з'явився з-під мосту ваш корабель, я, певно, втонув би.

Княгиня Тараканова засміялась, кокетливо пустивши очі під лоба.

— Утонули? Дозвольте вам не повірити. Коли бодай частина тих історій, що про вас оповідають, правда, ви здатні пропливти всю цю річку під водою. Та на вас мокрий одяг? І ви голодні?

— Чесно сказати, про голод ви вгадали.

— Луцію, — сказала княгиня мужику з віялом, — проведи графа до кімнати для гостей. А коли він перевдягнеться в сухе, веди до столу.

Вона повернулась до Т.

— Сьогодні в нас на обід фамільна страва. Brochet tarakanoff, шука по-тараканівськи.

— Взагалі я дотримуюсь вегетаріанської дієти, — сказав Т. — Але заради вашого товариства...

— Яке вино будете пити?

— Письменник Максим Горький, — з усміхом вимовив Т., — звичайно відповідав на це питання так: «Хлібне». За що його дуже цінували в слов'янофільських колах та недолюбливали в дорогих ресторанах... Ну а я волюю пити чай або воду.

За чверть години Т., одягнений у халат червоного шовку й свіжозачесаний, увійшов до їдальні.

Їдальня виявилась просторою кімнатою, прикрашеною копіями античних скульптур і древньою бронзовою зброєю на стінах. Довкола вишукано сервірованого столу були розставлені банкетки, накриті м'якими різнокольоровими покривалами; княгиня Тараканова вже напівлежала на одній із них. Т. зрозумів, що пусте ложе навпроти приготовано для нього.

На величезному овальному тарелі, на всю центральну частину стола, покоїлась якась небувала істота — дракон із зеленою гривою й чотирма вигнутими лапками. Він був страх як реальний на вигляд.

— Make yourself comfortable, графе, — сказала княгиня. — Хлібного вина в мене нема. Зате є непогане біле. Мускаде сюр лі. Хоча взагалі я не люблю Бретань...

Вона вказала на срібне цеберко, з якого стирчало пляшкове горлечко.

Умостившись на ложі, Т. взяв серветку й уже хотів був заправити її за комір халата, але зрозумів, що це важко буде зробити, лежачи на животі — та й ні до чого.

— То це і є ваша щука? — спитав він. — Ніколи не здогадався б, якби не попередили мене зарані. Для щуки, мабуть, завелике...

— Щука по-тараканівськи — дуже незвичайна страва, — сказала княгиня з гордістю. — Її готують із кількох великих рибин, непомітно з'єднаних разом. Урешті маємо дракона.

— А з чого зроблено його лапки?

— З вугрів.

— А ця зелена вовночка?

— Кріп.

Дракона справді було зроблено з великою майстерністю — неможливо було знайти місце, де одна рибинаєдналася з іншою. Він кінчався вигадливо вигнутим риб'ячим хвостом, а починався щучою головою з широко роззявленою пащекою: цю голову було гордо піднято вгору й прикрашено кавалерійським плюмажем із зелені й смужок кольорового паперу.

— Навіщо вбивати стільки живих істот, щоби наситити двох представників бездіяльного стану? — меланхолійно спитав Т.

— Не хвилюйтеся, графе, — всміхнулась княгиня. — Я знайома з вашими поглядами. Запевняю вас, жодна жива істота не загинула марно. Окрім нас із вами, на кораблі багато їдців.

— Ба так, — сказав Т. — Я завважив. Коли проходив через трюм.

Княгиня почервоніла.

— Ви, можливо, вважаєте, що я експлоатую цих людей? — спитала вона, вимовляючи чужоземне дієслово через «о». — Аж ніяк. Це колишні бурлаки, і для них така робота звична. Ви самі, графе, часто кажете газетяркам про користь фізичної праці на свіжому повітрі. Окрім того, попрацювавши в мене рік чи два, вони назбирають собі на старість. Тому не поспішайте мене гудити.

— Як я можу гудити свою рятівницю, та ну-бо! Я міг би тільки відзначити певну екстравагантність вашого смаку... — Т. відпив із келеха, — вашого бездоганного смаку, княгине. Знамените вино.

— Дякую, — сказала княгиня. — Я розумію, що мій триб життя може здатися дивним. Така собі пародія на античність. Поміщиця дуріє з жиру. Та тільки в усьому цьому, запевняю вас, є глибокий духовний смисл. Пам'ятаєте вузлики, що зав'язують на хустині, щоб не забути про щось важливе? Ось і тут той самий принцип. Така була остання воля покійного князя. Моє життя влаштоване таким чином для того, щоби все довкола змушувало мене пам'ятати про головне.

— Про що ж? — запитав Т. зі щирим інтересом.

— Спробуйте здогадатися з трьох разів, графе.

— Я навряд чи зумію.

— Можу допомогти. Що заходить вам у голову, коли ви думаєте про античність?

— Ну... — Т. завагався.

— Про це одразу забудьте, — реготнула княгиня, — шалапут... Що ще?

Т. поглянув на набір гладіаторських обладунків, що висів на стіні.

— Циркові бої?

Княгиня заперечно похитала головою. Т. поглянув на Артеміду з сарною, потім на Аполлона з націленим кудись уявним луком.

— Багатобожжя?

Княгиня підняла на Т. здивовані очі.

— Вітаю, ви вгадали! Саме так, графе. Покійний князь був чудовим знавцем античності й утаємничив мене в доктрину древніх. Однак, не йнявши віри в мої духовні здібності, він завів домашній порядок, де кожна деталь повинна була нагадувати мені про це величне вчення. Князь заповів нічого не міняти після його смерті.

— Надіюсь, вас не образить моє запитання, але що величного в багатобожжі?

— Сучасні люди не розуміють, що це таке насправді. Навіть в античні часи суть політеїзму відкривалась тільки втаємниченим у містерії. Та покійний князь мав стародавню книгу, що розкривала секрет — вона збереглася в єдиному списку, її придбано в одному італійському монастирі. Подейкують, книгу написав сам Аполлоній Тіанський.

— І що там було сказано?

— По-перше, там спростовано доктрину створення світу.

— Яким робом?

— Річ у тому, що цю химерну теорію, заразивши західний розум багатьма дикими уявленнями, засновано винятково на аналогіях із життям великої рогатої худоби, за якою тисячі років спостерігали наші предки. Не дивно, що в них виникла ідея про створення. Дивує інше — ці уявлення досі лежать у фундаменті всієї будови сучасної духовності...

— Даруйте, — сказав Т., — але я не можу збагнути, до чого тут велика рогата худоба.

— Скотина запліднює одне одну, а потім родиться нова тварина, для існування якої вже не треба, щоби її, так би мовити, зачинали секунда по секунді. Перенісши це спостереження на вищі сфери, люди давнини вирішили, що й там діє той самий принцип. Є подібний до зачаття момент творення, в якому бере участь божество-гермафродит, що запліднює саме себе. Вони назвали це «створенням світу». А далі, після пологів, світ існує за інерцією, бо його вже зачато й породжено.

— Ніколи не думав, що такі погляди пов'язані зі скотарством.

— Бачте, — сказала княгиня, — кінці заховані так глибоко, що нікому й у голову не приходять ця простісінька думка.

— А як розглядали створення світу послідовники політеїзму?

— Вони вважали, що творення відбувається досі — неперервно, мить у мить. У різний час нас творять різні божества — чи, кажучи не так урочисто, різні сутності. Коли сформулювати доктрину багатобожжя зовсім коротко, боги весь

час заклопотані створенням світу й не спочивають ні хвилини. Єва щосекундно виникає з Адамового ребра, а мешкають вони у Вавилонській вежі, що її знай перебудовують божественні руки. Давні пантеони богів — просто яскрава, але неприступна профанові метафора, в якій утілено це одкровення...

— Мені важко повірити, — сказав Т., — що елліни снували такі химерні містичні теорії. Як я уявляю, вони були простими й сонячними людьми. А в усьому цьому ввижається дещо математичне, німецьке. Чи навіть юдейське.

Княгиня всміхнулась.

— У духовних питаннях, графе, «нема ні юдея, ні елліна». Як це мовив один веселий юдей у ті часи: коли елліни ще були... Чому ж ви не їсте щуку?

— Я стараюся дотримуватись вегетаріанської дієти.

— Якщо ви не будете їсти, — сказала княгиня Тараканова грайливо, — я замовкну.

Т. всміхнувся й узяв ніж до риби.

— Продовжуйте, прошу вас, — сказав він, присуваючи до себе тарілку. — Ви не сказали, як саме боги творять нас. Вони трудяться над нами всі разом? Чи по черзі?

— Буває й те, й друге.

— Чи не могли б ви пояснити на прикладі?

— Спробую. От уявіть — якась людина зайшла до церкви, відстояла службу й зазнала релігійного зворушення. Дала собі слово завжди бути сумірною і прощати кривдників... А потім пішла гуляти бульваром і натрапила на ледаче товариство. І хтось із цих ледащів зволив негарно сказати про фасон панталон оцього героя. Ляпас, дуель, смерть супротивника, каторжні роботи. Невже ви гадаєте, що в усіх цих

дій той самий автор? Отак різні сутності створюють нас, діючи почергово. А коли ви уявите, що і в церкві, й під час прогулянки по бульвару, і надто — в каторжнім ув'язненні наш герой знай думав про плотську любов у її найгрубіших і вульгарних формах, ми дістанемо приклад того, як різні сутності створюють нас, діючи водночас.

Т. кивнув.

— Я думав щось таке про страту, — сказав він. — Вона не має смислу саме тому, що нещасний, на якого спадає ця кара, зовсім не та вже людина, що вчинила злочин. Він устигає десять разів розкаятись у вчинках. Проте його однаково вішають...

— Саме так, — сказала княгиня Тараканова. — Невже той, хто вбиває, й той, хто потім кається — це одна і та сама істота?

Т. знизав плечима.

— Заведено казати, що людина мінлива.

— Покійний князь реготав, коли чув ці слова. Людина мінлива... Сама по собі людина не мінливіша за порожній номер готелю. Просто в різний час у ній мешкають різні пожилці.

— Та це таки та сама людина. Просто в іншому стані свідомості.

— Можна сказати й так, — відповіла княгиня. — Тільки який смисл у цих словах? Однаково що глядіти на сцену, де почергово виступають фокусник, блазень і трагик, і казати — ах, але це таки один і той самий концерт! Так, є речі, що не міняються, — зал, лаштунки, сцена. Крім того, всі номери можна побачити, купивши один квиток. Це дає змогу знайти в подіях неперервність і спільність. Але учасники дії, що вона через них набуває смислу й стає видовищем, весь час різні.

— Добре, — сказав Т., — а чи боги ходять лише коло шляхетного стану? Чи коло простолюду теж?

— Зволите жартувати, — осміхнулась княгиня.

— Ні, я цілком серйозний. Як, приміром, боги створюють своїм сукупним зусиллям якого-небудь п'яного крамарчука?

Княгиня трохи подумала і сказала:

— Коли, приміром, крамарчук пограв на балалайці, потім натовк пику приятелю, потім продав балалайку старому єврею, відвідав публічний будинок і пропив решту грошей у шинку, це значить, що крамарчука по черзі створювали Аполлон, Марс, Єгова, Венера та Вакх.

Т. поглянув у вікно, за яким висіли неможливо далекі, ніби вирізьблені з мармуру оболочи.

— Ви кажете дивовижу, — сказав він. — Та що ж у таким разі ми називаємо людиною?

— Це brochet tarakanoff, — відповіла княгиня. — Щука по-тараканівськи. Саме містерію людини й символізує наша фамільна страва.

Т. перевів погляд на рибного дракона. Прислуговуючи за столом, лакеї в туніках зі срібним гаптуванням уже майже розділили страву на елементи.

— Подивіться, — вела далі княгиня. — На перший погляд здається, що перед нами справжній дракон — так запевняють відчуття: Та насправді це декілька різних риб, що за життя навіть не знались, а тепер просто пришиті одна до одної. Куди ні тицьни дракона, всюду буде щука. Але весь час різна. Перша, так би мовити, плакала в церкві, друга стрілялася на дуелі через панталон. А коли невидимі кухарі зшили їх разом, вийшло створіння, що існує тільки в ошуканій уяві — дарма що уява бачить цього дракона зовсім виразно...

— Я зрозумів вашу думку, — сказав Т. — Та ось питання. Хто створить богів, які творять нас? Інакше кажучи, чи є над ними найвищий бог, волі якого вони покірні?

— Князь уважав, що ми творимо цих богів так само, як вони нас. Нас почергово видумують Венера, Марс і Меркурій, а ми видумуємо їх. Утім, в останні роки життя князь уважав, що сьогоднішнє диявололюдство творять уже не шляхетні боги античності, а хор темних сутностей із вельми страшними цілями.

— Припустімо, я згоджуся й з оцим, — сказав Т. — Та лишається головне запитання. Простій людині — а я вважаю себе саме таким — у питаннях віри важить не доктрина, а надія на спасіння. Древні вірування, хай навіть винаходу скотарів, дають її. Людина вірить, що в неї є творець, що буде судити її й візьме потім у вічне життя. І як знати, можливо, за гробовим порогом ця наївна віра справді здатна допомогти. А яку втіху дає душі багатобожжя, сповідуване вашим чоловіком?

Княгиня Тараканова прикрила очі, ніби щось пригадуючи.

— Покійний князь казав про це теж, — сказала вона. — Боги не творять нас як дещо окреме від себе. Вони просто грають по черзі нашу роль, наче різні актори, що виходять на кін у тому самому вбранні. Те, що заведено звати «людиною», — не більш як сценічний костюм. Корона короля Ліра, що, знята з голови лицедія, зостанеться бляшаним обручем...

— Спасінням душі, судячи з усього, ви не турбуєтесь.

Княгиня сумовито всміхнулась.

— Говорити про спасіння душі, графе, можна лише в ті хвилини, коли нашу роль грає сутність, стурбована цим

питанням. Потім ми п'ємо вино, граємо в карти, пишемо дурні віршики, скачемо в гречку, й так минає життя. Ми просто підворіття, що через нього рухається хоровод пристрастей і станів.

— А чи здатна людина зайти в контакт із силами, що породили її? — спитав Т. — Спілкуватися зі своїми божистими творцями?

— Чому ж ні. Та тільки в тому разі, якщо її творять схильні до спілкування боги. Любителі поговорити самі з собою. Знаєте, як маленькі дівчатка говорять із ляльками, оживляючи їх власною уявою... Чому ви так поблідли? Задуха?

Але Т. вже опанував себе.

— Отепер розумію, — сказав він. — Таж це... Це зовсім безнадійний погляд на речі.

— Ба чому. Одухотворювальна сутність може бути повна надії.

— А як же спасіння?

— Що саме вам кортить спасати? Корону короля Ліра? Сама по собі вона нічого не відчуває, це просто елемент реквізиту. Питання про спасіння вирішують у політеїзмі через усвідомлення факту, що після вистави актори розходяться по домівках, а корону вішають на цвях...

— Таж усі ми, — сказав Т., — маємо стійке й неперервне відчуття себе. Те, що я — це саме я. Хіба не так?

— Про це князь теж таки часто міркував, — відповіла княгиня. — Відчуття, що ви про нього кажете, однакове в усіх людей, і це по суті просто відлуння тілесності, спільне для живих істот. Коли актор надіває корону, металевий обід упинається йому в голову. Короля Ліра можуть по черзі грати різні актори, і всі носитимуть на голові холодний залізний

обруч, відчуваючи те саме. Але робити висновок, що цей залізний обруч — то головний учасник містерії, не варто...

Т. поглянув на таріль із безголовим драконом і раптом відчув непереможну сонливість. Він, закунявши, тихо сказав:

— Схоже, ваш покійний чоловік знав усі таємниці світу. А він бува не говорив із вами про Оптину Пустинь?

Княгиня наморщилась.

— Оптина Пустинь? Здається, це щось пов'язане з циганами. Чи то захисне шиккування возів, чи то місце, звідки прийшли їхні предки, точно не пам'ятаю. Тут на березі неподалік буде табір, можна пристати ненадовго й довідатись... Одначе ви, здається, засинаєте?

— Пробачте, княгине. Я, сказати чесно, дуже втопився. Зараз я...

— Не переймайтесь. Перепочиньте прямо тут. Я маю невелике діло, але скоро я до вас повернусь. А якщо вам знадобиться прислуга, Луцій чекатиме на палубі за дверима.

Княгиня піднялася з банкетки.

— Не вставляйте, благаю вас, — сказала вона, наближаючись до Т. — Поки ви не заснули, я хочу зробити вам невеликий подарунок.

Вона підняла руки, і Т. відчув холодний металевий доторк. Спустивши очі, він побачив на своїх грудях медальйон на золотому ланцюжку — малесеньку золоту книгу, наполовину втоплену в квітці з білої яшми.

— Що це? — спитав він.

— Книга Життя. Амулет припав мені від покійного князя. Він принесе вам удачу і захистить від лиха. Обіцяйте не знімати його, поки вашому життю загрожує небезпека.

— Постараюсь, — дипломатично відповів Т.

Княгиня всміхнулась і пішла до дверей.

IV

Т. одразу ж заснув. Йому наснився короткий неспокійний сон — він говорив із княгинею Таракановою, й бесіда була дуже схожа на щойно завершену, але врешті княгиня стала сувора на виду, накинула на голову темну хустку й перетворилася на чорного ангела, намальованого на стіні.

Прокинувшись, Т. побачив, що таріль, на якому лежав зроблений із риб дракон, зник: міфологічну метафору, вочевидь, уже доїдали веслярі й челядь.

«Яка гидота, ця зібрана риба, — подумав він. — І адже в словах княгині майже неможливо знайти хибу. Єдине питання — це про смисл устроєного таким робом світу. Треба поцікавитися, що мовив на цю тему покійний князь...»

Та спитати в порожній їдальні було нікого — княгиня ще не повернулась.

Уже сутеніло. Кімнату наповнив синявий морок, і античні різьблення біля стін перемінились — півтемрява зробила їхню білість м'якою та майже тілесною, мов повернувши той час, коли ці понівечені обличчя й тулуби були живі. Та погляди камінних очей залишались холодними й байдужними — і під ними людський світ здавався смішним і нікчемним фокусом.

Зненацька Т. відчув тривогу. Щось було не так.

Уставши, він підійшов до дверей на палубу і відкрив їх. І за ними не побачив нікого.

Т. зрозумів, що його насторожило — мірного плюскоту води більше не було чути. Підійшовши до борту, він поглянув униз. Недвижні весла стирчали врізнобіч. Кораблем ніхто не керував — він плів за водою, поволі повертаючись до берега носом.

У дальньому кінці палуби промайнула швидка тінь.

— Хто тут? — гукнув Т. — Озвіться!

Відповіді не було.

Т. повернувся в їдальню, знайшов на столі сірники й запалив газову лампу. Кімната одразу змінилась: вогник вигнав із мармурових постатей їхні похмурі душі, й темно-синій вечір за вікном перетворився на чорну ніч.

Т. оглянув кімнату, шукаючи якої-небудь зброї.

На стіні тьмяно поблискували гладіаторські обладунки: важкий шолом із рогом, круглий бронзовий щит і спис, що закінчувався з одного краю широким лезом, а з другого — масивною круглою гулею з прив'язаним до неї довгим мотузом, обмотаним довкола держака. Під списом висіла табличка зі словами:

МЕТАЛЬНА САРИСА

Держак здавався міцним і новим, але металеві частини, схоже, були справжньою античною бронзою.

Шолом виявився тісним, розрахованим на древній маленький череп — він неприємно стиснув голову. Просунувши руку в шкіряні петлі щита й підхопивши сарису, Т. взяв іншою рукою лампу та повернувся на палубу. Вона й досі була без людей.

Ступивши декілька кроків, Т. краєм ока примітив рух поряд і різко розвернувся. Перед ним стояв бородатий воїн у рогатім шоломі й халаті — з вигляду типовий персіянин з армії Дарія. В одній руці воїн мав лампу, в іншій — щит і спис.

Це було його власне відображення в одному з вікон.

«Який ідіотський мій вигляд», — подумав Т.

Дібравшись до корми, він спустився знайомими східцями й сторожко відчинив прикрашені зображенням Аполлона двері.

Усі люди в трюмі були мертві.

Це стало ясно з першого погляду. Т. пішов проходом між лавами, уважно роздивляючись туди й сюди.

На мертвих обличчях не було гримас страждання — розплющені очі полеглих дивились на щось, полишене в минулому, радше з подивом і досадою.

Т. завважив щось на кшталт тонкої скіпки, встромленої в шию одного весляра. Схилившись над мерцем, Т. підніс лампу ближче й побачив маленьку стрілу, схожу на зубочистку з пір'їнкою на кінці. Така сама стирчала з плеча сусіднього трупа.

У трюмі сильно пахло гасом. Хтось устигнув полити ним і тіла, й підлогу, і лави — на це пішов цілий бідон, покинутий тепер у проході.

Пройшовши далі, Т. помітив слуг із їдальні, одягнених у туніки зі срібним шитвом. А потім — саму княгиню Тараканову.

Вона сиділа у вузькому просторі між лавами, притулившись спиною до стіни; на її виду застигнув здивований осміх. Стріла-зубочистка влучила їй у щоку. На підлозі перед нею блищали скалки тареля зі щукою.

Поряд із Таракановою лежали Луцій і четверо не знати звідки виниклих ченців, що мали в такому оточенні геть-таки дивний вигляд — ніби це були жертви останнього антихристиянського едикту. Видно, смерть спіткала їх усіх майже водночас. Один із ченців, повалений на веслярську лаву, держав у руках дивного вигляду рибальську сіть зі схожими на леза кристалами кришталю чи кварцу, прив'язаними до вічок.

Якусь хвилину Т. заворожено глядів на іскри світла в кристалічних гранях, а потім двері трюму відчинились, і на підлогу впав блідий промінь карбідового ліхтаря.

— Граф Т... Боже мій, у яким вигляді. А знаєте, вам личить це вбрання. З вас вийшов би непоганий гоплит.

Стоячи біля дверей, оцей один ховав лице під смугою тіні, але Т. впізнав голос.

— Натомість ви напрочуд гидкі з вигляду, Кнопфе, — відказав він.

І справді, Кнопф мав кепський вигляд — його мокрий піджак був укритий плямами жирного блискучого багна чи твані.

— Це зробили ви? — спитав Т., указуючи на трупи.

— Ні, — відповів Кнопф. — Не я, а стріли духової рушниці, змазані екстрактом цегонії гостролистої.

— Що це таке?

— Рослина з амазонської сельви, що має вельми особливі властивості. Ботаніки називають її *Cegonia religiosa*.

— А хто стріляв?

— Хочете дізнатись? — озвався Кнопф. — Прошу.

Він сунув руку за пазуху і вийняв звідти те, що перше нагадало Т. шкіряний гаман. Проте коли предмет попав у промінь ліхтаря, стало видно сиве волосся й презирливо зморщені чорні очниці.

Це була висушена людська голова на довгому пасмі волосся — навіть не голова, тому що з неї вийняли череп, а просто висушене лице. Від нього відходив довгий мундштук. Кнопф підніс його до рота й дунув.

Пролунав низький звук вібрації, схожий на крик нічного звіра. Т. почув ляпання босих ніг, і сходами до трюму скоти-

лось п'ятеро маленьких істот, одягнених у карнавальні фракки, різнокольорові жилети й циліндри; все це було мокре й брудне, в таких самих плямах твані, як на вбранні Кнопфа. Обступивши Кнопфа, вони завмерли на місці.

— Ви втягли у свої паскудства дітей? — гидливо спитав Т.

— Це не діти, а амазонські індіанці, безжальні й досвідчені вбивці. Вони не виростають понад два аршини. Молодшому з них майже сорок років.

— Навіщо тоді цей безглуздий маскарад?

— Єдиний спосіб не привертати уваги в дорозі, графе, — це вдавати з наших маленьких друзів циркових коротунів. Воно, звичайно, клопіт, але користь від них покриває всі труднощі. Вони діють зовсім безгучно, а за своєю вбивчою силою можуть дорівнятись до кулеметної команди...

Поки Кнопф говорив, Т. поставив лампу на лавку й непомітно скинув мотузяний моток зі списа на підлогу.

— Важко уявити що-небудь мерзенніше за вбивство беззахисних людей за допомогою отрути, — сказав він.

Кнопф хитро покрутив пальцем у повітрі.

— Не все так просто! Їх убила не отрута. Їх убила невіра.

— Що ви маєте на увазі?

— Чи знаєте ви, чому цегонія гостролиста називається також «релігійна»? У ній міститься не просто отрута, а особливий алкалоїд із сильним вибірковим діянням. Він не діє на людину, що безоглядно та глибоко вірить.

— У кого? В Бога?

— В Провидіння. Найвищу Силу, Істину, Будду, Аллаха — неважливо, як ви це назвете. Головне, щоби віра була щира. Колись такою отрутою користались індіанські чаклуни для

своїх магічних обрядів, а за часів Конкісти про її властивості дізналися, тому що вона не діяла на деяких католицьких місіонерів, хоча вбивала звичайних грабіжників-конкістадорів...

Т. перевів погляд на вкриту трупами підлогу. Під сірйачиною на грудях найближчого весляра тьмяно блищав мідний хрест.

— Так от, — вів далі, явно собою милуючись, Кнопф, — перед езекуцією всіх цих нещасних, разом із хазяйкою, попрохали помолитись. Як бачите, ні в кого не знайшлося і дрібочки віри.

Т. поглядив на труп княгині Тараканової.

— Але навіщо ваша амазонська сволота вбила цю сердешну жінку, що за життя не скривдила й мухи?

— Уявіть заголовки петербурзьких газет, — сказав Кнопф. — «Пожежа на яхті примхливої поміщиці...» Чи так — «Відлучений від церкви граф святкує вогняні заручини з княгининею-язичницею...» Екстравагантна смерть не викличе ні в кого підозр. Жоден коронер не завважить дрібнісіньких ранок на обгорілих трупах.

Т. повільно переставив ногу й наступив на кінець розмотаної мотузки, притиснувши його до підлоги.

— Ну а ваш античний шолом, — вів далі Кнопф, — буде як зайвий доказ давніх чуток про ваше божевілля, графе.

З тими словами він постукав себе пальцями по голові.

— Непогано, Кнопфе, — сказав Т. — Але ваші міркування мають одну слабину.

— Яку ж то?

— Ви звернули увагу на мій шолом. Та не звернули на спис.

Т. перекинув сарису до вільної руки й показав її Кнопфу. Той розтягнув губи в усмішку.

— Ваша впертість викликає повагу — хоча, звичайно, забирає сили й час. Ось тільки як щодо вашого славетного принципу непротидії злу? Боюся, що в цьому просмерділому трюмі вам не вдасться додержати його вповні...

— Турбота про мої принципи дуже зворушує, — відповів Т. — Але я дотримуюсь їх залежно від обставин.

— Ну що ж, — промуркотів Кнопф, — дізнаймося, чи маєте ви істинну віру... Ви й самі, певно, страх як цікаві?

Він підняв до рота свій моторошний мундштук і видав два сиплі гудки.

У руках індіанців-фрачників з'явилися короткі духові трубки. Вони піднесли свою зброю до губів; у ту саму мить Т. присів навпочіпки, закрившись щитом. Пролунало дзвінке клацання об метал, а тоді Т. страшно прокричав:

— Стережись!

І жбурнув спис у найближчого з індіанців.

Розлігся глухий стогін — радше звірячий, ніж людський. Нещасний упав. Т. смикнув на себе вірьовку, і скривавлений спис знов опинився в його руці.

— Стережись! — крикнув він знов.

Кидок, і другий карлик повалився на підлогу поряд з першим. Третій устиг перезарядити свою духову трубку й вистрілити, перш ніж його вбило списом. Гострий шип устромився Т. в плече.

У ту саму мить він відчув у роті металевий присмак; у голові загуло, а перед очима затанцювали різнокольорові плями.

«Аріель, — згадав він, — Аріель...»

Полуда з-перед очей враз зникла, і запаморочення скінчилось так само раптово, як і почалось.

У Т. влучило ще два отруєні шипи — один у ногу, другий у кисть руки. Але отрута більше не діяла, і невдовзі останній фразчик упав на підлогу, умиваючись темною кров'ю.

— Стережись... — хрипко видихнув Т.

— Цього разу ваше напутіння трохи запізнилося, — меланхолійно завважив Кнопф. — Утім, бідака все одно не розумів російської... Ви не втомились мене дивувати, графе. І то прикро.

Вийнявши з кишені револьвер, він позадкував до сходів. Закриваючись щитом, Т. ступив за ним слідом. Загуркотів постріл; куля під гострим кутом ударила в щит і відбилася в стелю.

Кнопф знову підняв револьвер, ретельно націлився й випалив. Гасова лампа, що стояла на лавці, підскочила й, луснувши, впала додола. По дошках поповзли жовто-голубі вогняні змії. На виду Кнопфа з'явилась посмішка.

— Що ж, — сказав він. — Кому судилося згоріти, той не помре від отрути...

Він навів револьвер на Т., і той знову виставив перед собою щит. Та Кнопф не стріляв — він просто держав Т. на прицілі, дожидаючись, поки полум'я розповзеться по трюму.

Запахло смаленим м'ясом. Т. відчував, що жар підступає з усіх боків; щит у його руці став нагріватись.

— Прощайте, графе, — сказав Кнопф. — Щасливої дороги до Аїда.

Із тими словами він зачинив за собою прикрашені Аполлоном двері.

Т. роззирнувся. Порожній весловий люк, що через нього він потрапив на корабель, тепер відтинала непрохідна стіна вогню. Кинувши щит, Т. підскочив до найближчого весла,

шаленим зусиллям вирвав його з кочета й виштовхнув за облавок. Потім він зірвав уже зайнятий халат, протиснувся крізь вузький пролаз, упав у холодну воду, пірнув і поплив геть від приреченого судна.

Відпливши, скільки стало віддиху, він випірнув і озирнувся. Баржа горіла; Т. побачив прив'язаний до її краю човен, куди перебирались поплічники Кнопфа. Сам Кнопф був уже в човні.

— Он він! — крикнув один із переслідників. — Дивіться, он він пливе!

Т. глибоко вдихнув і пірнув за секунду до того, як по воді заплюскали кулі.

V

Вибравшись на берег, Т. пішов за рікою, ховаючись у прибережних заростях. Заграва пожежі лишилася позаду; довкола зімкнулася холодна темрява, і невдовзі Т. стало здаватися, ніби він не людина, а заблукалий звір, що скрадається крізь ніч — на доказ цьому були його голизна й самотність.

«Утім, — подумав він, — фальшиве почуття. Звір, скрадаючись, не відчуває себе приишклим звіром. Хижаку не потрібні метафори — все це занадто людське...»

Приблизно за годину він побачив удалині вогнища, потім почув звуки гітари, а потім до нього долинули запаморочливі пахощі печених яблук. Це, вочевидь, і був той табір, що про нього казала небіжчиця княгиня.

Найвеселіше товариство вместилося довкола великого багаття біля краю води. Вони співали «Шел ме версти». Т. любив цю пісню.

Щоб не збентежити циган раптовістю своєї появи, він звіддала заспівав їм влад. На його голос повернулось кілька людей, але ніхто не виявив стурбованості, коли в освітленому просторі перед багаттям з'явився голий м'язистий бородань.

Зберігаючи дистанцію, Т. присів біля вогню й з насолодою став убирати тепло — за час прогулянки по б́ерезі він добряче змерз. Невдовзі до нього підійшла циганська дівчина, одягнена в силу пістрявого хустя й ганчір'я, і простягнула глиняну тарілку з двома печеними яблуками. Т. вдячно прийняв частунок, і дівчина, покосившись на його золотий талісман, присіла поряд.

— Куди прямуєш, офіцере? — спитала вона хрипким розбійницьким голосом.

«Видно, — подумав Т., — офіцер для неї кожен чоловік, що не циган. Який простий усесвіт, навіть заздрю...»

— В Оптину Пустинь, — відповів він.

— А що це таке?

— Та я сам, люба, хотів у вас довідатись.

Циганка зміряла його поглядом.

— Зажди-но, зараз дізнаєшся.

Уставши, вона пішла в темноту.

Коли Т. доїв останнє яблуко, до нього наблизилися двоє — старий сивань, схожий на заможного мужика (його належність до циганського роду виказувала тільки серга у вусі), і голомозий велет у зелених шароварах. Велетів стан укривали лубочні татуювання, виконані вкрай нехитро та криво, а ніс був потворно розклепаний.

«Це вражає, — подумав Т. — Як точно, далєбі, психологічно зважено: одразу розумієш, що такому нічого не варт

убити людину. Ясно з того, як жалюгідно він себе спотворив. Адже зневага до власного життя завжди дає підставу для зневаги до чужого...»

— Ти питав про Оптину Пустинь? — мовив старий.

— Я, — потвердив Т.

Старий із велетом обмінялися значущим поглядом.

— Думаю, це той, кого ми ждемо, — сказав гігант. — Якщо полковник правду казав, куплю нові чоботи.

— Не лютуй, Лойку, — зітхнув старий.

Він повернувся до Т. й показав йому дешевий піщаний годинник — на кшталт тих, що бувають у гімназійних кабінетах природознавства.

— Тобі доведеться довести, що ти заслуговуєш відповіді на своє запитання, бороδο.

— Яким чином?

— Ти повинен боротися з Лойком і вистояти проти нього бодай дві хвилини. Зостанешся живий — дізнаєшся все, що хочеш.

— Панове, — сказав Т., — тут якийсь непорозуміння. Ви навіть не спитали, хто я такий.

— Тебе не спитали, хто ти такий, — озвався старий, — тому що в нас так не заведено. Ми цигани. Та кожен, хто стане говорити про те, що й ти, повинен боротися з Лойком. А якщо ти той, кого ми ждемо, ти просто повинен боротись.

Перевернувши годинник, він поставив його на землю й оголосив:

— Час!

— Стривайте, — сказав Т., — а кого, власне, ви чекаєте?

Гігант, що був уже простягнув до Т. руки, завмер.

— До нашого барона приїздив жандармський полковник, — відповів старий. — Він сказав, що сьогодні з ріки може вийти голий чоловік із чорною бородою, а за нього призначено винагороду — за живого чи мертвого. Нам не потрібна нагорода за живого, бо ми цигани й це буде для нас неслава. Та немає ганьби в тому, щоб дістати винагороду за мертвого — це як продати кінську шкуру. Тому борися з Лойком, і нехай Бог допоможе тобі вистояти.

— А який смисл ви вкладаєте в поняття «вистояти»?

— За той час, поки в годиннику сиплеться пісок, ти ні разу не можеш спиною сягнути землі. Це не так довго — менш як дві хвилини. Тоді ми повіримо, що ти той, кого вдаєш.

— Та я нікого з себе не вдаю, — завважив Т.

Старий із велетом скинулись очима.

— Це правда, — сказав старий. — Тоді ти повинен довести, що ти той, за кого ми тебе вважаємо.

— А за кого ви мене вважаєте?

— За того, кого жде наш барон, — відповів гігант Лойко. — Тобі вже пояснили. Жандармський полковник попередив барона, що може прийти голий чоловік у бороді.

Т. почухав потилицю, мов намагаючись утямити надто мудровану для нього думку.

— Та для чого мені доводити, що я голий чоловік у бороді, коли це й так видно?

Цигани біля багаття давно затихли й тепер напружено вслухались у розмову. На виду велета відбилися роздуми. Старий теж надовго задумався, погладжуючи пальцями важкий срібний півмісяць у розтягнутій мочці вуха. Нарешті він сказав:

— Голий чоловік у бороді може бути той і не той. Го-
лих людей із бородою багато, а нагороду дають лише за
одного.

— Так, — погодився Лойко.

— І я вже не певен, — вів далі старий, — що ти той голий
чоловік у бороді, що про нього казав нам полковник. Для
того чоловіка ти забагато балакаєш. Але тобі таки доведеть-
ся пройти випробування.

— І що буде, як я його пройду? — спитав Т.

— Ми відведемо тебе до барона.

— Добре, — відповів Т. — Ласкаво прошу, я готовий.
Тільки скажіть, які прийоми мені можна вживати?

Лойко зневажливо засміявся.

— Будь-які, що знаєш.

— Тобто зовсім-зовсім будь-які?

Лойко кивнув.

— Усі це чули? — спитав Т., звертаючись до спостерігачів
біля багаття.

— Так, — потвердив Лойко, пригинаючись до землі й
витягаючи перед собою схожі на дві колоди руки. — Усі чули.
Не бійся зробити мені боляче...

Він підступив до Т.

— Але тоді, — сказав Т., — я вже пройшов ваші ви-
проби.

— Чому? — спитав старий.

Т. вказав на колбу, що поблискувала в траві.

— Весь пісок у годиннику пересипався вниз. Прошу пе-
ресвідчитися. І я ні разу не торкнувся спиною землі. Такі вже
в мене прийоми, панове.

Довкола багаття зчинився галас — цигани заходилися сперечатись. Хтось сміявся, хтось розчаровано плював у вогонь. Та, судячи з усього, серйозних заперечень НІХТО не знайшов.

— Які дивні прийоми, — сказав старий. — І що це за боротьба?

— Вона називається «незнас», або ж «непротидія злу насиллям», — відповів Т.

— Ти схитрував, як баба, — зневажливо кинув Лойко.

— Ще скажіть, пане добродію, що я веду себе як циган, — осміхнувся Т.

— Ми ще зустрінемося з тобою, бородо, запам'ятай.

Т. пильно подивився велету в очі.

— Вам не варто цього прагнути.

— Чому?

— Зустріч закінчиться не так, як ви гадаєте.

Циган Лойко нічого не сказав, тільки прикро посміхнувся. Т. повернувся до стариганя.

— Ви обіцяли відвести мене до барона, якщо я пройду випроби? То ведіть...

Виявилося, що циганський барон — то приземкуватий гладкий чоловік, схожий на відставного гусара — він був одягнений у малиновий доломан зі споротими шнурами. На його зморшкуватому лиці кущами росли пухнасті довгі вуса, що добре личили б поліцмейстеру чи залізничному службовцю.

Барон самотою сидів на складанім стільці біля найдальшого багаття; поряд стояв другий такий самий стілець. Зрідка до вогню наближалась худа маленька жінка, щоби докинути в нього гілок, і враз відходила геть.

Циган, що супроводжував Т., підійшов до барона, схилився до його вуха й довго щось казав. Барон кілька разів осміхнувся, дивлячись на Т., а потім жестом запросив його сісти поряд.

— Отож, — почав він, коли провідник віддалився, — ви перемогли Лойка. Хто ви?

— Мене називають граф Т.

— Вітаю, графе.

— Вітаю, бароне, — сказав Т. з ледве вловною іронією. — Навіщо потрібне було це ідіотське випробування?

— Ми стараємося, щоби з життя не йшов дух шляхетного суперництва, — відповів барон трохи винувато. — Інакше ми швидко звиродніємо до крадійської ватаги.

— Ви знаєте, хто я, — сказав Т. — А як ваше славне ім'я?

— Навіщо я стану обтяжувати вашу пам'ять, — сказав барон. — Моє ім'я вам уже точно ні до чого. Нехай я буду просто циганським бароном. Отже, здається, ви мали до мене питання?

— Так, — сказав Т. — Що таке Оптина Пустинь і де вона?

Барон здивовано вирячив очі.

— Як? — перепитав він.

— Оптина Пустинь, — чітко повторив Т. — Мені сказали, це щось циганське.

Барон надовго задумався.

— Не знаю, — сказав він. — Здається, я раз чи два чув схоже словосполучення, коли навчався в Петербурзькім університеті. Це щось літературне чи містичне. Але я можу й помилитись. Однак цілком точно, що до циганського побуту й звичаю це ніяк не стосується.

— Даруйте, — сказав Т., — але ваші люди тільки-но казали: кожен, хто запитає про це, повинен боротися з Лойком.

— Вони з кожного приводу так кажуть, — махнув рукою барон. — Нудяться, кров грає. Учора, вірите, проїжджав мимо жандармський полковник — сам, верхи на коні. Прямував із сестриноного маєтку до міста Коврового, що тут неподалік. Спитав у цих гультьяїв дорогу, так вони і його змусили боротись... Він, до речі, встиг розповісти, що схожого на вас шукають в околиці.

— Мені вже казали, — відповів Т. — Отже, ви нічим не можете допомогти?

— Чому ж, — сказав барон, — можу. Ваша перемога в двобої накладає на мене певні зобов'язання, тому ми звернемось до оракула нашого табору. Це варто робити лише в надзвичайних випадках, але сьогодні в мене теж є до нього питання.

— Думаєте, оракул знає щось таке, чого не знаєте ви?

Барон засміявся.

— Розумію ваш скептицизм, графе. І все-таки варто спробувати. Адже ви важили заради цього життям.

Він плеснув у долоні, й до нього наблизилася доглядачка багаття. Барон щось тихо наказав, і вона зникла в темряві. За хвилину вона повернулася, поклала до баронових ніг місткий футляр, обтягнутий темною тканиною, віддала поклін і знов розчинилася в мороку.

Барон вийняв із чобота маленький ніж. Присунувши до себе футляр, він розпорів пиляву тканину й розкрив його. Усередині лежала дерев'яна лялька. Замість ніг у неї була загострена на кінці палка, чорна від землі. Циган увіткнув її

в землю (через що лялька, безсило обурившись, змахнула руками), а потім вийняв із того самого футляра люльку з маленькою металевою чашкою й довгим дерев'яним цибухом. Діставши з прив'язаного до люльки мішечка шматочок якоїсь прозорої речовини, схожої на бурштин чи каніфоль, він заклав її в чашечку.

— Ви хочете... — почав був Т., але циган урвав його мову.

— Не бійтесь, вас не отруять. Мені треба зрозуміти, що робити з приводу вчорашнього жандарма, тому у вас буде власний лорд-спробувач... Точніше, барон-спробувач.

Вийнявши з багаття зайняту гілку, він підніс її до металевої чашечки, затягнувся й владним жестом простягнув люльку Т. Той обережно взяв її в руки і, стараючись не вдихати забагато, потягнув у себе густий терпкий дим. Йому одразу ж запаморочилось у голові, і він повернув люльку баронові.

— Ну як? — спитав барон. — Про що ви тепер думаєте?

Т. розтулив рота для відповіді і раптом зрозумів, що відповіді нема.

Усі думки, що тільки-но заповнювали його розум, розлетілись і зникли — лишився тільки тріскіт хмизу в багатті, запах диму та вітер, що студенив спину. І ще майнуло запаморочливе відчуття: ніби під ногою підломилась поперечина сідців, і тіло стало невагомим.

Подолавши переляк зусиллям волі, Т. спідлоба поглянув на барона. Той, очевидно, розумів, що відбувається — усміхнувшись, він затягнувся ще раз, потім поклав цибух назад у футляр, указавши на ляльку, підвівся й неквапом пішов геть від багаття. Залишений на самоті Т. вп'явся поглядом у дерев'яного боввана.

Це була подоба дерев'яного П'єро: яйцеголова лялька печального вигляду з піднятими над переніссям бровами (що надавало їй кумедного смутку) і прямокутним рухомим ротом. Її овальне тіло вкривав чорний лак; на грудях були намальовані три великі білі помпони, а довгі суглобисті руки кінчалися кульками, схожими на стиснуті кулаки. З цих кулястих кулаків і рухомої щелепи звисали коротко обрізані нитки, прив'язані до — Т. це розгледів — випнутих із дерева дрібненьких металевих кілець: лялька, очевидно, колись слугувала для балаганних вистав.

Раптом одна з рук ляльки почала рухатися — хоча Т. чітко бачив, що за обрізки ниток ніхто не торсав. Піднявшись до рівня голови, рука вітально помахала, потім прямокутний рот поїхав униз, і лялька сказала:

— Коман сава, графе?

Вона говорила тим самим голосом, що й тінь на кораблі княгині Тараканової.

— Сава, — відповів Т.

— Даруйте за цей вигляд, — сказала лялька. — Але якби я вибрав за медіума кого-небудь між циган, ви певно що не пойняли би віри в події. Зараз їх не буде.

— Хто ви такий? — спитав Т.

Дерев'яний рот ляльки видав декілька сухих звуків, схожих на щось середнє між сміхом і стукотом.

— Я вже представився минулого разу. Я ваш творець. Мое ім'я Аріель. Як і годиться творцеві, в цю мить я творю вас і світ. Я маю на увазі, ваш світ.

— Це я пам'ятаю, — сказав Т. — Та хто ви за своєю природою? Ви Бог?

— Краще вважайте мене ангелом, — сказала лялька. — Мені буде приємно.

— Нечистий ангел? Князь світу цього?

Лялька зайшлася дерев'яним сміхом.

— Хіба вам не здається, графе, що в цьому разі слово «нечистий» відгонить просто небувалим лицемірством? Люди навперербій змагаються, щоб дістати від князя світу якусь робітку, але знай називають його при цьому «нечистий»...

Т. всміхнувся.

— Так навчає церква, — сказав він.

— Так-так, церква, — повторила лялька. — Гадають, ніби церква протистоїть князеві світу. Яка бридня! Ось подумайте лишень, якби в звичайного околочного наглядача в справжнісінькому жидоїдському околочку який-небудь бідний єврей відкрив корчму, де на вивісці стояло б: «Протистою околочному наглядачеві», — чи довго б він так протистояв?

— Думаю, ні.

— І я теж так думаю. А якби такий заклад справно працював рік у рік і давав добрий зиск, це, очевидно, означало б, що тут із околочним таки спільний проект.

— Даруйте, — сказав Т., — але ж є відмінність між околочним і князем світу сього.

— Я теж так думаю, — погодилась лялька. — Князь світу проти всіх інших могутніший і розумніший. І якщо він дозволяє в своєму околочку заклади, що офіційно й урочисто протистоять околочному, то це, мабуть, не без особливого резону...

— Що ви хочете цим сказати?

— Поки нічого, графе, — хмикнула лялька. — Так, ділюся спостереженнями. Просто мені не подобається вираз «нечистий ангел». Коли хочете, вважайте мене замураним ангелом.

— Чому « замураний »? Ви впали в калюжу?

— Ні. Замурзані ангели — це такі, що поки мають надію відмитись. Не зовсім нечисті, але впритул до того близькі, хе-хе-хе...

— Церква нічого про вас не каже.

— Ми теж нічого про неї не кажемо, — відповіла лялька, — наша позиція з цього питання поки не зрозуміла. Та в міру вашого наближення до Оптиної Пустині все вирішиться. Якщо все буде як задумано, сподівайтесь на зворушливе повернення до церковного лона. Але не випереджаймо події...

— Ви громадите одну загадку на іншу, — сказав Т. — Дайте мені ясну відповідь, і без вивертів! Хто ви такий насправді?

Ляльчині намальовані очі кліпнули й холодно вп'ялись у Т.

— А хто такий ви? Що ви знаєте про самого себе?

Т. знизав плечима.

— Тепер мало. Мене контузило кулею. Але, втративши пам'ять — тимчасово, сподіваюся, — я все-таки лишаюся самим собою.

— Згадайте що-небудь конкретне про себе самого. Що завгодно.

— Приміром... Приміром... — Т. насупився, а потім нервово засміявся. — Я думаю, так будь-кого можна загнати в глухий кут. Загадуєш людині згадати про себе що завгодно, й вона сторопіє.

— Але ви не пам'ятаєте взагалі нічого, чи не так?

— Чому ж, дещо спадає на думку. Ось Ясна Поляна, при-
міром. Альтанки, борозна від плуга... Фру-Фру... Коняку так
звуть...

Т. здалося, що лялька розтягнула рот у дерев'яній усміш-
ці — хоча устрій її рота не давав цієї змоги.

— Ну це вже я за вас починаю вигадувати. Тяжко втри-
матись.

— Послухайте, Аріелю, — сказав Т., — ви, як я розумію,
можете показатися в будь-якім вигляді, за вподобою. Чому
ви вирішили стати лялькою?

— Це натяк.

— На що?

— Ви знай питаєте, хто такий я. Та жодного разу не запи-
тали, хто такий ви. Доводиться стати для вас дзеркалом.

— Ви хочете сказати... — Т. занудило коло серця, — що я
лялька? Ваша маріонетка, іграшка? Що здається живою тіль-
ки тоді, коли ляльковик сіпає ниточки?

Лялька гидко захихотіла.

— Майже поцілили. Та ниточки, як ви бачите, обрізані,
й маріонетка начеб сама. Задумайтесь, що вона робить?
Б'ється, стріляє, веде розмови з тими, кого зустрічає, тікає
від якогось Кнопфа. Зате нічого до ладу не знає ні про себе,
ні про цього Кнопфа. Кожну секунду вона поводитьсь так,
мов простує до зарані відомої мети, але, щойно задумав-
шись про цю мету, вона собі на жах розуміє — мета неві-
дома...

— Чому би вам не покинути морочити мене? — спитав
Т., стискаючи кулаки. — Покажіться в своєму справжньому
вигляді. Можете ви?

— Можу, — сказала лялька після недовгих роздумів. — Та ви будете розчаровані.

— Прошу вас, зробіть це.

— Сьогодні вже нема часу.

— Тоді наступного разу. Обіцяйте.

— Гарзд, — зітхнула лялька й глянула кудись убік. — Мабуть, покажусь. А зараз вам слід відпочити, графе. Завтрашній день ви майже цілком проживете в сідлі. Набирайтеся сил і не мучте себе міркуванням — скоро ви все дізнаєтесь і так. На добраніч.

Т. не встиг нічого сказати на відповідь — перед тим ворушкі руки ляльки раптом безсило повисли; прямокутник рота відпав донизу.

Тепер перед Т. чорнів просто мертвий шматок дерева з намальованими плямами очей. Т. дивився на нього доти, поки з темряви не з'явився циганський барон. У його руках були дві згорнуті ковдри.

— Розташовуйтеся на ночівлю, — сказав він. — Уранці ви дістанете речі, що велів передати вам оракул.

— Які речі?

— Форму жандармського полковника, — відповів барон. — Його зброю, гаманець із грішми й коня. І який це кінь... Мені доведеться змусити себе, щоб не перерізати вам горло вночі.

— А звідки у вас форма жандарма? І його кінь?

— То Лойко заборов. Не хвилюйтеся, графе, все було чесно. Мерця ми за рікою пустили, а манаття я хотів зберегти, але надто воно гаряче, аби ж то весь табір не запалило. Та й не потрібні вільним людям чоботи з острогами. А вам можуть придатись. Їдьте собі, а далі що-небудь трапиться. Можливо, й знайдете свою Пустинь...

VI

Кінь, білий іноходець, по правді був чудовий — тільки надто гарячий. Він спробував був скинути Т. на землю, але, почувши наважену руку, скорився людській волі.

«Цікаво, — думав Т., вільно летючи ранішнім гостинцем повз сірі хати й придорожні крамнички, — як кінь відчуває різноту між умілим вершником і новаком? На що це для нього схоже? На ношу, що буває незручна? Утім, ладунок тоді зручніший, коли він легкий... А як вага однакова? Певно, кінь сприймає різноту просто як зміну власних настроїв. В одному разі він відчуває нервозність, у другому відчувається упевнено й спокійно. І, звичайно, не здогадується чому — це просто стається, і годі...»

Дивно, але думки про нічну розмову не тривожили Т. Він згадав про Арієля тільки раз, невдовзі пополудні: білі верби вздовж дороги нагадали йому процесію велетнів, що поволі дибали з однієї вічності в іншу, помахуючи безліччю тонких сріблястих рук, схожих на руки вчорашньої ляльки. Велетні були древні, добросерді й сліпі; їхні дрібні багатозначні жести адресувалися невідомим істотам, що розуміли колись цю мову, але вже давно вимерли. А сліпі дерева не знали про це й жестикулювали так само старанно, як багато мільйонів років тому.

Арієлева обіцянка збулася — Т. справді провів весь день у сідлі. Коли сонце було на вечірньому прюзі, він спинився біля маленької залізничної станції, щоб віддихнути й поїсти в станційному буфеті.

Офіціант, верткий хлопчина з олівчиком у кишені за-смальцьованого фартуха, уважно оглянув молодого жан-дармського полковника, а потім, навіть не ховаючись, глянув у якийсь складений папірець.

«Імовірно, — подумав Т., — там опис прикмет. Не слід питати тут про Оптину Пустинь — можуть набрехати чи відправити прямцем у засідку...»

Пообідавши, він покликав офіціанта.

— У вас є телеграфний апарат?

— Є, — сказав той. — Хочете дати телеграму?

— Ні, — зневажливо кинув Т. — Просто намагаюся зміркувати, скільки ще маю часу, шановний.

Офіціант усміхнувся, ніби не зрозумівши панського жарту, але з його почервонілих вух Т. зрозумів, що попав саме в точку. Кинувши на стіл карбованець, він вийшов надвір, скочив на коня й, не озираючись, помчав уперед.

Невдовзі дорога вивела до заможного села зі свіжовимазаною білою церквою. Біля церковної загорожі сидів сумний одноногий солдат у полинялому сірому мундирі.

— Не знаєш, де тут Оптина Пустинь? — спитав Т., нагинаючись до нього з коня.

— Це про котру мужики бають? — перепитав солдат. — Котрій нещодавно зробили заклад?

Т. вирішив, що служба втратив глузд.

— Як це «нещодавно зробили заклад»?

— Отакечки, все просто й просто, вашеці, — сказав солдат і махнув рукою, — далеко ще буде. Доріг тут іно дві, обидві в один бік. Чи першою їдете, чи ж другою. А хочеш коротше, тоді через ліс. Там роздоріжжя, то можете взяти в будь-яку руч. Після лісу ще п'ять верстов великою дорогою, і буде місто Коврове, там обидві дороги сходяться. А вже за ним і твоя Пустинь, і все що хоч.

— Дякую, — відповів Т.

Він вирішив поговорити ще з ким-небудь на виїзді з села — та не встиг.

Переслідники чекали поміж яблунь закинутого саду. Вони виїхали на дорогу й помчали слідом, щойно Т. проминув їхню криївку. Густючі вуса верхівця попереду, Кнопфа, завертали-ся вгору, мов ікла розлюченого вепра.

«Як він тільки встигнув? — думав Т., понукуючи коня. — Певно, проїхав уночі кілька станцій на кур'єрському. Їм же відомо, куди я прямую й навіщо... Хоча ні. Як це може бути їм відомо, коли це невідомо мені самому? Адже Кнопф не знає, де ця Оптина Пустинь. Чи він брехав? І чому вони не стріляють? Утім, зрозуміло. Таж не можуть ці штатські стріляти в жандармського полковника в усього села на видноті. Так їх за нігілістів уважать».

Здогад був правильний. Щойно останні будинки зникли з очей і дорога пірнула в ліс, позаду затріскали постріли. Одна з куль збила з дуба попереду гілку. Т. пригнувся до шиї коня, пустив його ще швидше й став поволі відриватися від переслідників.

Що далі до лісу заходила дорога, то вищими ставали дерева обабіч. Раптом Т. побачив, що шлях попереду розділяється надвоє, мов розбиваючись об невисокий пригорб, укритий кущами. За пагорбом був яр, вузький і глибокий, зовсім прихований кущами лози — Т. ледве встиг спинити коня на самому краю. Рішення визріло в нього миттєво — відїхавши назад, він жорстоко підстрожив коня й з розгону перескочив зелену стіну.

Для не такого досвідченого вершника це могло би скінчитись падінням і смертю, але Т. приземлився між деревами на другому боці яру. Йому стало часу тільки на те, щоб розвернути коня — переслідувачі вже виїжджали до роздо-ріжжя.

Коли Кнопф і його супутники з'явилися з-за дерев, Т. подумав, що вони схожі на товариство мандрівних комівоєжерів, одягнених із дженджуристим несмаком і озброєних про всяк випадок чудовими револьверами. Їх було добре видно крізь прогалини в листі: вони спинились і, збиті з пантелику, якийсь час дивилися на дорогу, роздвоєну перед зарослим лозою пагорбом.

Кнопф підняв долоню в жовтій рукавичці, закликаючи до тиші. І в цю саму мить кінь Т. заіржав.

— За ним, хутко! — заревів Кнопф. — Він просто попереду!

Верхівці стрімко рвонули вперед, змушуючи коней стрибати через куці, — і веселе кавалерійське галайкання враз перемінилось на крики жаху та болю. Кнопф, в'їхавши на пагорок останнім, устиг стримати коня й під'їхав до яру обережно й повільно.

На дні яру ворушилися коні та люди. Один з упалих намагався вибратися з-під коня, другий повз наверх схилу, на силу тягнути вивернуту ногу. Третій, приголомшений падінням, сидів на землі, повільно повертаючи голову сюди-туди. Четвертий був мертвий.

Кнопф підняв очі. У просвітку між деревами з іншого боку яру з'явився вершник — чорнобородий жандармський офіцер. Він стримував коня, що бив копитом землю. Кнопф потягнувся по зброю, але враз побачив у руці Т. наставлений на себе револьвер.

— Невже ви думаєте про вбивство, — презирливо мовив Т., — коли поряд страждають ваші товариші? Таж їм потрібна допомога...

— Не читайте мені нотацій, графе, — промовив Кнопф. — Якщо хто й винен у муках цих людей, то це ви.

— Ви брешете, — відповів Т. — Я не торкнув їх і пальцем.

Кнопф зневажливо зареготав.

— Саме так! Ви гірше за вбивцю — той хоч бере на себе відповідальність за переступи. А ви... Ви боїтесь убивати самі й примушуєте свою жертву померти буцімто з власної волі. Ваші руки по лікті в крові, але ви вважаєте їх чистими, тому що на них рукавички.

Т. знизав плечима.

— Не верзть казна-що, Кнопфе. Я нікого не примушував стрибати до цього яру. Менше того, я мав би за щастя, якби ці панове вибрали собі яку-небудь іншу забаву замість того, щоб гнати мене, ніби зайця, стріляючи в спину. Чому ви мене переслідуйте?

— Ваше крутість просто безмежне. Буцімто ви цього не знаєте.

— Та я справді цього не знаю.

— Можливо, ви станете відкидати, що намагаєтесь дістатися до Оптиної Пустині?

— Не стану, — відповів Т., — хоча...

Він збирався вже сказати «хоча вперше почув про це від вас у поїзді», але одразу зрозумів, яким сарказмом вибухне Кнопф.

— Що «хоча»? — запитав Кнопф.

— Нічого. Це, як на мене, ще не привід, щоб відряджати за людиною банду вбивць і називати її крутієм, якщо вона намагається лишитися живою...

Т. глянув униз і різко підняв свого коня дибки. У ту-таки мить у яру тріснули два постріли. Обидві кулі вп'ялись коневі в живіт. Т. плавно шурхнув з його спини на землю, і тварина,

жалісно заіржавши, повалилась просто на стрільця, що встигнув піднятися до самого краю балки. Два тіла — людське й коняче — скотилися вниз; стрілець, придушений важким тілом, після короткого нутряного стогону завмер.

Опинившись на землі, Т. втримався на ногах і негайно взяв Кнопфа на приціл.

— Ви й ваші поплічники просто мерзенні, добродію, — сказав він нишпорці. — Стережіться, не випробуйте мої принципи на міцність. Одного чудового дня я можу скрутити вам в'язи.

— Гадаю, — відповів Кнопф уїдливо, — я дізнаюся про наближення кінця за співчутливим криком «стережись!».

Т. нічого не сказав на відповідь — маючи Кнопфа на прицілі, він відступив од краю балки. Коли обриси нишпорки сховалися за листям, він розвернувся й пішов у глибокий ліс.

Як завжди після уникнутої небезпеки, всі його відчуття загострились. Тепер вони спрагло вбирали звуки та барви світу: тьохкання солов'їв повсюди, молитовний плач зозулі, невисловні кольори літнього вечора. Пахло вечірньою свіжістю й далеким димом. Поволі в душу зійшли спокій і майже молитовне замилування.

«Хай би яким був творець, — думав Т., — йому слід підкоритись... Не варто в гордині вважати себе розумнішим за міриади людей, що пройшли по землі. Та як звернутися до нього? Та як завгодно. Приміром, так: Аріелю, світлий ангеле, що творить світ і мене... Хочеться вірити, що світлий... Покажи мені дорогу й дай знак! Якщо я йду до тебе — то це не я хочу тебе побачити, а ти сам у мені бажаєш, щоб я знайшов тебе. І тому ти обов'язково вийдеш мені назустріч...»

Та навіть якщо ці думки й були схожі на молитву, вона залишалась без відповіді.

Що далі в гушавину заходив Т., то ліс усе темнішав і густішав. Усе холодніше й байдужніше кувала данська зозуля, усе похмуріші солов'ї-розбійники ввижались у плетиві вкритого мохом гілля. Тяжка вільгість згущалася в повітрі, й невдовзі настрої Т. перемінився.

«Так, Аріель може бути моїм творцем, — думав він, пробираючись через густу ліщину. — Та чому я думаю, що мій творець благий? Подумаєш, творець!.. Велике діло... Будь-який п'яний вояк здатен стати творцем нового життя. Можливо, я просто результат невмілого досліду? Нещасна випадковість? Чи, навпаки, мене створено для того, щоб зазнати безмірного страждання й загаснути?»

Неподалік закричав хрипкий старий птах. Його крик був моторошним і смішним разом — ніби гавкіт застудженої болонки, що чверть століття тому загубилася в лісі, але нічого не забула й нічого не навчилася. Т. осміхнувся.

«Отаким співом, — подумав він, — може, й треба славити господа тутешніх місць...»

Почало сутеніти. Тепер на Т. зусібіч наступала синя стіна мороку, в якій чорніли лапаті обриси дерев. Т. підняв руки до рота й закричав:

— Аріелю! Годі терзати мене! Я хочу тебе бачити! Ти обіцяв показатись таким, який ти насправді!

І раптом у лісі здійнявся вітер. Він швидко досяг такої сили, що з дерев полетіло листя й сухе гілля. Кілька піднятих у повітря прутів боляче хльоснули Т., і він закрив обличчя руками. Вітер дув усе сильніше — він на тисячу голосів вив і стогнав довкола, мов закликаючи самотнього подорожника

всіма забутими мовами не шукати страшної таємниці, до якої він так необережно наблизився. Т. довелося вхопитися за стару осичину, щоб утриматись на ногах. Тоді вітер ущух — так само раптово, як і зв'явся.

Т. відпустив стовбур. Довкола було вже зовсім чорно — споночіло неймовірно швидко, як буває перед грозою. Але тепер не лишалося сумнівів, що його почуто.

Далеко між деревами мигнув вогник дивного біло-голубуватого кольору. Скоро Т. побачив його, вогник загаснув, а потім спалахнув знову й розгорівся так яскраво, що на землі стало видно тіні дерев.

Боячися, що вогник зникне так само раптово, як з'явився, Т. заспішив уперед.

Джерелом світла був повішений на гілці ліхтар кубічної форми з круглим склом, за яким сліпучо сяяла коротка смуга білого вогню — це було не гасове чи карбідове полум'я, й навіть не електрична дуга, а якась інша, незнайома енергія чи субстанція. Ліхтар горів так яскраво, що все позаду нього зливалось в суцільну чорноту.

Вийшовши з конуса світла, Т. спинився, щоби дати спочинок очам. Коли вони знову звикли до сутені, він побачив шатро зі світлої тканини. Перед ним майорів прапор — широке біле полотнище з буквами «А-В» тріпотіло в повітрі, попри цілковиту відсутність вітру. Це було таке явне й настільки безглузде чудо, що Т. мимоволі насупився.

Не наважуючись увійти до шатра, він зупинився біля входу. Тоді всередині загорілося світло.

— Заходьте, графе, — пролунав знайомий голос. — Я давненько вас чекаю.

VII

Усередині шатро мало дивний вигляд.

Мабуть, воно нагадувало житло кочовика — тільки не справжнє, а зімітоване театральним декоратором, що малював в уяві розкішні, але неясні й бідні деталями картини. Тут були килими, знов килими, знов килимки, строкато розшиті пуфики й подушки химерних обрисів, і ще для чогось поблискував косою нарубкою величезний золочений кальян. На підлозі в центрі шатра стояла велика кругла таця з фруктами й напоями, а зверху звисала лампа, випромінюючи таке саме яскраво-мертвотне світло, що й отой сліпучий ліхтар.

Біля таці напівлежав чоловік у халаті синього кольору й синій шовковій машкарі, що закривала більшу частину лица. На лобі машкари були вишиті ті самі букви, що на знамені — «А-Б».

— Сідайте, — сказав Аріель, киваючи на подушки. — Якщо не хочете сидіти на підлозі, я радо створю для вас стілець або крісло.

— Я обійдуся, — сказав Т. й опустився на подушку навпроти хазяїна.

Сяк-так схрестивши перед собою ноги в пилявих жандармських чоботах (і порвавши при цьому шпорою один із килимків), він хвилину чи дві роздивлявся свого візаві. Аріель мовчки дивився на Т. — теж, здається, зацікавлено.

— А тепер зніміть машкару, — сказав Т.

Він не сподівався, що Аріель виконає його прохання. Але той слухняно підняв руку й зірвав маску з обличчя.

Т. побачив перед собою чоловіка середніх літ, зі щіткою вусів та ореолом рідкого волосся над лисим черепом. У ньо-

го було м'ясисте круглясте лице з застиглим виразом дещо напруженого чекання — ніби він щойно перестав гикати й тепер чекав, чи не виникне гикавка знов. Загалом, це була найзвичайніша фізія, котрі забуваєш за секунду по тому, як зникають із-перед очей.

Зате одягнений Аріель був вельми оригінально, щоб не сказати карикатурно. Під розчачнуним халатом виднілося щось подібне до теплої спідньої білизни з дивного переливчастого матеріалу жовто-коричневого кольору, з пришитою замість лампаса георгіївською стрічкою по боках штанів і нашивкою у вигляді чорної лілії в центрі грудей.

У цьому вбранні, можливо, було дещо невловно-кавалеристське, але не було нічого ангельського чи демонічного: Т. спало на думку, що, лежачи в шатрі, Аріель скидається на відставного штабс-капітана, який вирішив, у згоді зі своїми невеликими статками, влаштувати в себе в Рязанській губернії перський сераль за картинками зі столичних журналів.

— Я просив вас постати переді мною в своїй справжній подобі, — сказав Т. — Чи значить ваш... хм... вигляд, що ви вволили мою волю?

Аріель кивнув.

— Ваше тіло справжнє? — спитав Т. — Чи це теж фокус?

— Ви мене потішаєте, — відповів Аріель. — Що саме ви хочете перевірити? Тут усе справжнє, але тільки доти, доки я цього хочу. Реальність і нереальність визначає винятково моя воля.

— Якщо я говорю з творцем, — сказав Т., — можу я в такому разі спитати, в чому ціль існування?

Аріель усміхнувся.

— Існування, мій пане, це не постріл з гармати. З чого ви взяли, що в нього є ціль? І навіть більше: це питання не до того. Я всього лише творець видного вам світу, тимчасовий володар, що створює тіні з пороху. Пам'ятаєте, як у Пушкіна? «Володар марноти лукавий, плішивий жевжик і гультяй, що мимохідь прибавив славу...» Ось тільки Слава десь заблукав, хе-хе-хе...

— Тіні? — перепитав Т. — Ви хочете сказати, я просто тінь?

— Це дивлячись з ким порівнювати, — відповів Аріель. — Якщо зі мною, то так. А якщо, приміром, із Кнопфом, то проти вас він буде тінь.

— Добре, — сказав Т., — можете ви пояснити, що я роблю в створеному вашим заходом світі?

— Можу. Та навряд чи вам це припаде до вподоби.

— Прошу вас, відкрийте мені правду, хоч би яка страшна вона була. Не мучте мене далі. Хто ви такий? Справді янгол? Чи, може, демон?

— Я людина, — відповів Аріель. — Але проти вас я радше божество, ніж істота того самого класу.

— Як так може бути?

— Довга історія. Я один із родини, яка дала світові багато вельми ексцентричних типів — революціонерів, банкірів, навіть розбійників. Та найнезвичайнішим з-поміж них був мій дідусь батьківської лінії, містик-кабаліст.

— Кабаліст? У наш освічений вік?

— Справжнісінький кабаліст, — потвердив Аріель. — Але не той шахрай, що торгує фальшивим знанням у глянцевиx журналах, а правдивий езотерик. Бачте, Росія у вашій будучині та моїй минувшині була вкрай інтересним місцем. У цій

країні всі охочі могли знайти яку-небудь фіктивну роботу на кшталт сторожа й помірно жити на державну допомогу, заглибившись у будь-яку духовну практику. Особливо багато таких людей з'явилось після великої війни, коли люди розчарувалися в ідеалах, що давніше надихали громаду...

— Про яку війну ви говорите?

— З німцями, — сказав Аріель, — неважливо. Ми так загрузнемо. Я всього лише хочу пояснити, що мій дідусь був справжнісіньким кабалістом, дуже сильним та впливовим у містичних колах. Він і помер якось дивно... Утім, тепер я сам відволікаюсь. Отже, все почалося змалечку, коли мені було дев'ять років. Скажімо, що дідусь був страшенний жартівник і реготун, його неможливо було нічим засмутити. Та якось він спитав мене, ким я хочу стати. А я відповів, що хочу стати письменником. Бо в той момент усе так і було, хоча ще за два дні до цього я хотів стати пожежником. Коли дідусь почув мої слова, він буквально побілів із жаху й спитав: «Але чому?» Відповісти на питання щиро я не міг...

— Через що?

— Причина була смішна та безглузда, мені навіть ніяково вам розповідати. У школі нас примушували визуджувати нескінченні вірші про Леніна, це брат царевбивці Ульянова, — про нього ви, напевно, чули. Страшна нудота. А старші хлопчики в цей самий час навчали мене всяких дурних і непристойних пісеньок. І от одного разу я почув такий чотиривірш: «В каюті класу першого Садко почесний гість, гандони рве об голову, а потім смачно їсть...»

— Садко? — перепитав Т. — Це, коли не помиляюсь, билинний герой?

Аріель кивнув.

— Чомусь мене це вразило, — вів далі він. — Складно пояснити вам, людині іншої культури, попри всю мою владу над вами. Я, звісно, нічого не знав тоді про постмодерн, але таки відчув вітер свободи, що віяв од цих рядків. Вони відкидали всі вірші про Леніна та Батьківщину, все це «державю», як мовив мій дідусь. Тоді мені й майнула думка, що непогано би самому навчитися складати слова в строфи такої могутності. Та розповісти дідусеві правду я не наважився. Я збрехав, що мені подобається видумувати людей, яких раніше не було. Реакція дідуса мене приголомшила — він повалився переді мною на коліна й сказав: «Аріку, обіцяй, що ти викинеш цю жакливу думку з голови!»

— Аріель — ваше справжнє ім'я?

— Так, — відповів Аріель. — Я забув представитись — мене звать Аріель Едмундович Брахман.

— Дуже приємно, — сказав Т. — Незвичайне й красиве ім'я.

— Єврейське, — хмикнув Аріель. — Практично єврейське. А я, тим не менше, геть-таки не єврей, можете це уявити? Навіть дідусь-кабаліст євреєм не був, він із родини польського ксьондза. Я євреїв терпіти не можу.

— За що?

Аріель засміявся.

— Та головню за ім'я своє. Було б вам із таким вирости в бандитському дворі, питання б не виникло. Нехай би я справді євреєм був — у них хоч маца з християнською кров'ю є, щоби на якийсь час забути ся, скрипочки там усілякі. А тут взагалі ніякого просвітку. Ім'я мені добирав дідусь — за своїми кабалістичними викладками. Щоби життя було яскраве й повне вражень. Як воно й вийшло... На чім я спинився?

— Ви зізналися дідусеві, що хочете стати письменником.

— Так... Після мого зізнання він провів зі мною бесіду, і я запам'ятав її на весь вік. Він говорив про речі, геть назбагненні для мене... Він мав на меті відмовити мене від літературної праці, хоч я й не думав про неї серйозно. Та врешті він досяг протилежного. Я справді захотів стати письменником і став ним.

— Що ж він вам сказав? — спитав Т.

— За його словами, з давніх-давен послідовники кабали — не зовнішньої й профанічної, якою цікавиться, наприклад, Мадонна, а таємної та реальної...

— Мадонна? — перепитав Т., звівши брову. — Цікавиться кабалою?

— Не відволікайтесь, благаю. Отже, дідусь пояснив, що з давніх-давен єврейські містики вірили — весь наш світ створено думкою Бога. Те саме, до речі, знали й греки. Згадайте, приміром, як говорив про божество Ксенофон — «без зусилля силою розуму він усе стрясє...» Так діє Творець.

— Я пам'ятаю цю цитату.

— Творець, — вів далі Аріель, піднявши палець, — чи Творці. «Елоїм», як називають Бога в юдаїзмі. А це слово — множина від «Елой», чи «Аллах», якщо прибрати несуттєві маркери голосних. Звертаючись до могутностей, кабала каже «Аллахи». Звичайно, ця наука, така пунктуальна в дрібницях, не може так-от просто взяти й повідати найголовніше. Та замінити множину на однину вона теж не може, щоб не зруйнувати власних рівнянь сили. До цього факту просто стараються не привертати уваги. Офіційно Бог один, однак прихований езотеричний напрям кабали добре пам'ятає,

що творців насправді багато й усіх нас творять різні сутності.

— Пробачте, — сказав Т., — я, на жаль, погано знаю кабалістичні терміни й не завжди вас розумію. Та після спілкування з княгинею Таракановою я уявляю, про що йдеться. Вона називала це «багатобожжям», чи не так?

Аріель кивнув.

— Потім дідусь спробував розповісти мені про Сім Сефірот і Двадцять Два Шляхи, — вів далі він. — Він говорить про заплутаний маршрут, яким божественне світло сходить до людини, про аспекти небесних сил, утілених у двадцяти двох літерах гебрейської абетки, про те, як могутності стинаються одна з одною в наших душах, але я, як ви здогадуєтесь, мало що зрозумів. Пам'ятаю одну тільки фразу, що вразила мене своїм таємничим смислом: людина, сказав дідусь, — то історія, розказана божественною мовою, проти якої земні мови лише бліда тінь. У божественній мові всі букви живі, й кожна з них — це історія сама по собі, і таких літер двадцять дві. Утім, це число умовне — приміром, китайці вважають, що літер шістдесят чотири, а кабалісти профанічного кола кажуть, що їх п'ятнадцять.

— Тут, я гадаю, є аналогія до письменництва? — спитав Т.

— Саме так! — усміхнувся Аріель. — Письменник, описуючи інший світ за допомогою абетки, робить практично те саме, що творці Всесвіту. Зачиняється, так би мовити, в каюті першого класу й починає рвати об голову самі знаєє що... Мені це здалось цікавим. Але дідусь був нажаханий. «Аріку, — казав він, — як же ти не розумієш? Коли письменника називають творцем, це зовсім не комплімент. Навіть

найбільший дурень і мерзотник із чорною мов ніч душею здатен покликати до життя нові сутності. Батько всіх письменників — диявол. Саме тому творчість, деміургія є найтемніший гріх з усіх можливих...»

— Отут я не зовсім розумію, — сказав Т. — Чому найтемніший?

— А тому, що кожен літератор, по суті, повторює гріх Сатани. Складаючи літери та слова, він стрясає божественний розум і змушує Бога помислити те, що він описує. Диявол є Богова мавпа — таким чином він творить повний страждання фізичний світ і наші тіла. А письменник є мавпа диявола — він творить тінь світу й тіні його мешканців.

— Що саме страшного в створенні тіней? — спитав Т.

— Як що? Адже фальшивий герой якого-небудь дамського роману з божественної точки зору не менш реальний, ніж пасажери метро, що цей роман читають. Причому книжковий персонаж, можливо, навіть реальніший за звичайну людину. Бо людина — це книга, що її Бог читає тільки раз. А от герой роману з'являється стільки разів, скільки цей роман читають різні люди... Принаймні так твердив дідусь.

— Ви повірили йому?

— Звичайно, ні — я ж був здоровою радянською дитиною. Я запитав: якщо письменник справді створює нові істоти, де і як на них можна подивитись?

— І що він відповів?

— Дідусь, вочевидь, справді побоювався, що я стану письменником. Він зважився на демонстрацію. Це було вельми схоже на чаклунство: дідусь перед моїми очима вирвав сторінку з тому Шекспіра, написав на берегах якісь знаки, спалив цей аркуш, розчинив попіл у склянці з водою й дав мені ви-

пити цю воду. Після цього він посадив мене на стілець лицем до стіни й велів заплющити очі.

Аріель замовк, ніби поглинутий тяжким спогадом.

— Що було далі? — спитав Т.

— Скоро я відчув, що засинаю, й побачив дивний сон наяву. Я став Гамлетом, і я був реальний. Але не зовсім — не так, як реальна людина. Це було дуже незвичайне відчуття, завдяки йому я зрозумів, як постає з небуття літературний герой і як він знов до нього йде.

— З вами діялося щось відмінне від описаного в п'єсі? — спитав Т.

— Ні, — відповів Аріель. — Проте мої почуття та думки, пов'язані з іншими персонажами, були неймовірно, невимовно тонкі. У кожній зі своїх реплік я існував як складна й глибока особистість. Ось тільки за найменшої спроби вийти з ролі мій розум падав у небуття. Коли я говорив із Гільденстерном чи Лаертом, мій внутрішній світ з'являвся як тло. Та щойно я відволікався від перебігу дії, то опинявся в порожнечі, де не було нічого взагалі. А коли мої думки починали йти стежками, проторованими для них у тексті, я знов ставав живим. Розумієте? Гамлет справді існував на тому дрібному відтинку життя й долі, що його зобразив Шекспір. Він жив по-справжньому. Але не так, як я.

— А в чому відмінність?

Аріель задумався.

— Тут можна тільки добирати порівняння... Уявіть намальований на папері тривимірний предмет. Він здається тривимірним, а насправді має тільки два виміри... А тут вимір був взагалі один — послідовність знаків, що, мов замовляння, створювала мене на якусь мить і нараз руйнувала... Доволі страшно. Дідусь

примусив мене взяти участь у кількох таких спробах, прагнучи показати весь темний жах деміургії, чи «творчості».

— І чим усе це кінчилось?

— Чим? — Аріель засміявся. — Тим, що я таки вирішив стати письменником. Бо зрозумів, якими неймовірними силами керує людина, що бореться з чистим аркушем.

— Дідусь навчив вас кабалістичної майстерності?

Аріель заперечно похитав головою.

— Він чомусь утовкмачив собі в голову, що я не годжусь в учні. Єдине, чого я навчився, — це встановлювати зв'язок із героєм тексту. Але навіть цього він не навчав мене окремо. Просто я примудрився сфотографувати одну з надписаних сторінок перед тим, як він спалив її. Він, знаєте, просто писав на берегах довкола друкованого тексту давньоєврейські літери — проти годинникової стрілки. Зробивши фотографію, я став писати ці букви сам, потім так само спалював аркуш і випивав воду з попелом, і впадав у цей дивний транс. Дідусь прочинив переді мною двері дивного. Хоч відчинити їх ширше я не зміг, цю спробу я повторяв дуже легко. Спочатку я спостерігав чужих літературних героїв, а потім став розмовляти з власними вигадками.

Т. відчув, як його лоб узявся холодним потом.

— Стривайте... Ви хочете сказати, що і я така вигадка?

— Ні, — сказав Аріель, — у вас є прототип. Це граф Толстой, видатний письменник і мислитель, що жив у Ясній Полянї й пішов наприкінці життя в Оптину Пустинь. До якої він, утім, не дістався.

— Отож я граф Толстой?

— Боюся, не зовсім.

— То хто я насправді?

— Насправді? — посміхнувся Аріель. — Не певен, що можу відповісти на це запитання однозначно, але в мене є одна... Скажімо так, гіпотеза.

— Кажіть, — сказав Т.

— Коли дідусь відмовляв мене від письменництва, він розповідав, що відбувається з письменниками після смерті. Куди йдуть їхні душі.

— Куди?

— Як я вже казав, дідусь уважав за найстрашніший з гріхів створення нових сутностей, появу яких ініціював не Бог, а хтось іще. Адже будь-який недосконалий акт сотворення завдає Всевишньому страждань. Тому покарання для так званих земних творців полягає в тому, що саме їхнім душам згодом доводиться грати новоспечених героїв інших деміургів.

— Ви хочете сказати...

— Я цього не тверджу. Але існує і така можливість. Ось уявіть: жив колись у Росії великий письменник граф Толстой, що своєю волею врухомив силу-силенну тіней. Можливо, він гадав, що видумав їх сам, але насправді це були душі письменників, котрі, б'ючись при Бородіні чи кидаючись під колеса потяга, розплачувалися за свої гріхи — за Одиссея, Гамлета, мадам Боварі й Жульєна Сореля. А після смерті й сам граф Толстой заходився грати схожу роль. Ось тепер він став вершником у синьому мундирі, що їде в Оптину Пустинь. Світ, де граф зі зброєю в руках пробивається до невиразної цілі, вигадує Аріель Едмундович Брахман, котрому після смерті судилась така сама доля. Тому не можна твердити, що Аріель Едмундович Брахман справді створив графа Т., хоч він таки його творець. Бачите, ніяких суперечностей нема.

— Усе довкола мене — ваша робота? І циганський барон, і княгиня Тараканова, і цей божевільний солдат у церкві?

— Насправді все дещо складніше, але для простоти можете вважати, що так, — сказав Аріель. — Люди й предмети у вашому світі виникають лише на той час, поки ви їх бачите. А за все, що ви бачите, відповідаю я.

— Яким чином ви з'являєтесь переді мною?

— За методикою небіжчика дідуся. Беру аркуш із рукопису, пишу на берегах оті гебрійські букви, потім спалюю аркуш, розчиняю попіл у воді й п'ю її. І на якийсь час, графе, ми стаємо реальні один для одного...

В Аріелевій кишені щось мелодійно прозвеніло.

— Спалюєте аркуш з рукопису? — перепитав Т. — Даруйте, а з якого саме рукопису? Ви маєте якийсь рукопис, що магічно діє на мою долю? Якийсь мій опис, так?

— Іншим разом, — сказав Аріель. — Зараз, пробачте, доведеться вас полишити. Можете переночувати в цьому шатрі, а вранці... Метрів за сто буде дорога. Там ви знайдете подорожню хуру. Тут неподалік повітове місто.

— Коврове?

— Хай Коврове. Потім, коли що, назвемо інакше. Відпочиньте днинку. Розважтесь як можете. Ну і подумайте про почуте.

Т. завважив, що крізь Арієлів лікоть стало видно килим на підлозі. Потім прозорою стала його нога.

— Ми зустрінемося ще?

Аріель прихильно всміхнувся.

— Безсумнівно. Адже найголовнішого я поки не розповів. Давайте завтра чи післязавтра. У готелі «Дворянський» — це єдиний пристойний заклад у місті. Я вас там знайду.

VIII

Хура спинилась біля двоповерхової кам'яниці з вивіскою «Готель Дворянський».

Т. дав візникові монету, зліз на землю, струсив сіно з блакитних рукавів і потягнувся, випроставши тіло.

— Мосьпане полковнику! — з ганку закричав воротар. — Зволите зупинитися?

— Так, — відповів Т., не давши собі клопоту вточнити, що саме той мав на увазі. — Найкращий номер.

— Умить буде зроблено, ваше благородіє! Губернаторський приготуємо!

— І ще, — сказав Т. тихо й трохи винувато, — ти мені той, братику, горілки принеси.

— Як не принести, ваше благородіє! Зарадимо!

За чверть години номер був готовий. Коли Т. ввійшов у нього, на столі вже стояла запітніла карафка й срібна таця з закусками.

Т. встиг дізнатись від коридорного: «губернаторським» номер називали тому, що в ньому колись намагався повіситись губернатор, що їхав на імператорський виклик до Петербурга.

Номер і справді був розкішний, як на повіт, тільки трохи похмурий: його прикрашав величезний камін, що пасував би радше німецькому замку, ніж провінційному готелю, а над каміном висів чималий і, здається, справді старий портрет імператора Павла (чи його просто закоптило димом).

Кирпатий і незворушний імператор скидався на власний труп, натертий рум'янами та білилами, а його холодні зневажливі очі здавались намальованими на заплющених пові-

ках. Скроня, куди вдарила табакерка вбивці, була прикрита криво підгорнутою буклею перуки — ніби художник вирізнив таємні знаки долі крізь парадні шати володаря.

У кутку кімнати стояв годинник незвичайної форми — це був повний рицарський обладунок із зашкеленим животом, за яким поверталися триби та гойдалися стрижні, ніби символізуючи надійне, рівне і мірне травлення. А в розкритому шоломі замість обличчя був розміщений невеликий білий циферблат зі стрілками.

Наливши собі склянку горілки, Т. випив, закусив млинцем із кав'яром і сів у розшите павичами крісло біля камінової решітки.

«До чого тут цей Павло, — подумав він, оглядаючи кімнату. — Який, одначе, схожий на нарум'янене й заспиртоване немовля з Кунсткамери... Відчуваю, сьогодні нап'юсь, як ніколи не напивався. Що, втім, нескладно, бо я взагалі не знаю, коли востаннє напивався...»

Т. налив собі ще горілки.

«Невже весь світ справді є те, що каже Аріель? Ось журнальний столик. Ось карафа, в якій видно вікно. Ось гранована склянка, схожа на призму-п'яницю. Звідки вона, власне, взялася, ця склянка? Вона виникає, тому що її описує Аріель. Але хто тоді бачить її? Хто я сам? Невже така сама склянка, тільки мовляща?»

У двері постукали.

— Ваша мосць, — долинув голос із коридору, — накажете подати паперу й чорнила?

— Ні, — сказав Т. — З якої речі?

— А чого зволите наказати? — спитав голос після ніякової мовчанки.

— Принеси ще млинців. І взагалі, подавай обідати.

— Слухаюсь.

«Ось, — подумав Т., піднімаючи палець і погрожуючи намальованому імператору. — Саме так. Паперу й чорнила. Таж не дарма цей проноза про них запитав. Може, він думає, що я і є той письменник, про якого казав Аріель? Утім, навряд чи. Найпевніше просто пропонує вигоди цивілізації. Адже Кнопф у поїзді нічого не казав про літературу, а йому відомо про мене в усіх деталях. До речі, треба б якось поговорити з оцим Кнопфом, розпитати. Втім, складно — він же кожного разу починає стріляти з револьвера...»

Годинник у вигляді рицаря з прозорим животом дзенькнув двічі.

«Варто визнати, світ, видуманий оцим кабалістичним демоном, видається таки переконливим. Одначе треба буде погуляти по ньому після обіду, подивитися, чи не кінчається він за сто кроків од шляху. Це буде цікаво. Спочатку вип'ємо й поїмо, а потім усе ретельно дослідимо...»

Перша частина цього задуму здійснилась негайно. А не-вдовзі Т. вже спускався з готельного ганку.

— Нічого, — бурмотів він, стискаючи кулаки й грізно підсміхаючись, — ми випробуємо на міцність цю ману. Зараз...

Перехожі оглядались на підпилого жандармського полковника боязко. І то слушно.

Перетнувши вулицю, він підійшов до вдягнутого фатом панка в котелку, що стояв біля входу в ресторан і, затиснувши під пахвою ціпок, перераховував асигнації в гаманці.

— Добридень, пане добродію, — сказав Т., з чортячим осміхом прикладаючи долоню до свого кашкета. — З ким маю честь?

— Купецький старшина Розплюєв, — злякано відповів добродій у котелку.

— Он як, — сказав Т. — Купецький старшина. А вигляд такий, ніби зібрався до Парижа на Всесвітню виставку. Чому?

Котелок спробував зобразити ввічливий європейський подив, але вийшло це не дуже — на його бритій фізії показалося почуття, набагато більше схоже на страх, причім одразу стало втямки, що страх і був первинним виразом цього обличчя, прониклим з несподіванки крізь усі шари мімічного маскування.

— Аякже, — сказав він, — прогрес, ваше благородіє, проникає і в наші ведмежі хащі. Чому ж не вбратись...

— А чи знаєш ти, купецький старшина Розплюєв, — сказав Т., погрожуючи бритому панові кулаком, — що насправді ти не купецький старшина, а нікчемство. І навіть більше, повне нічого. І хоч нарядився ти, братцю, в самі англійські матеріали, але існуєш ти лише на позір, і то тільки доти, доки я з тобою бесідую... Це ти второпати можеш?

Купецький старшина зашарівся й усміхнувся.

— Тобто в якому це смислі, дозвольте спитати вас, на позір? Тобто я, на вашу думку, справді-таки порожнє місце?

— Ти навіть не порожнє місце, — відповів Т. — Я тобі просто пояснити не можу словами, який ти є нуль. Ось перестану з тобою говорити, чудило ти тараканський, візьмуся за що-небудь інше, і зникнеш ти без вороття разом зі своїм капелюхом і ціпком на безвік. Не віриш?

Обличчя купецького старшини геть побагряніло.

— Прошу спробувати, — сказав він. — Не матиму жодних заперечень, якщо ви зволите виконати свою погрозу негайно.

На ганку ресторану вже товпились якісь довговолосі пани різночинського вигляду, що нагодилися з зали; до Т. долинули слова «держиморди» й «кати», сказані хоч і боязко, пошепки, але з почуттям.

— А, — махнув рукою Т., — ну тебе зовсім к бісу, братцю. Прощавай назавжди.

Відвернувшись від Розплюєва, він навскіс перейшов вулицю й раптом відчув на собі чийсь уважний погляд. Він озирнувся.

На другому боці вулиці плентав підстаркуватий сумний єврей у довгому лапсердаку. На носі в нього була велика волохата бородавка. Т. ще раз перейшов вулицю й пішов із ним поряд. За якийсь час єврей запитав:

— Ви мене переслідуєте, пане офіцере?

— Просто йду поряд, — відповів Т.

— А навіщо? — спитав єврей.

Т. засміявся. Єврей чомусь умить образився.

— Навіщо це ви смієтесь? — спитав він.

— Тому, що ви смішний. Ставите смішні запитання.

— Чим же смішні?

— Я йду поряд із вами для того, щоб дати вам можливість трохи насолодитися цим днем. Подихати цим повітрям, помилуватися переливами сонячного світла і тіні.

— Ви хочете сказати, що, коли ви дасте мені спокій, я таки задихнуся й осліпну?

— Безсумнівно, — сказав Т. — Таки задихнетесь, осліпнете, оглухнете, втратите нюх і доторк і перестанете думати свої сумовиті думки.

— А звідки ви знаєте, що вони сумовиті?

— Таке ваше лице, — сказав Т. — І взагалі, якщо я щось кажу, це ж не аби...

— Ви, напевно, не любите євреїв? — спитав єврей.

— Та що ви, шановний, — відповів Т. — Я чудово ставлюсь до євреїв. Але от наш творець...

— Що? — насторожено спитав єврей. — Що — творець?

— От щодо нього я не певен, — сказав Т. тихо. — У мене виникла підозра, що євреїв він недолюблює.

— Звідки ви можете знати про творця?

— Я декілька разів мав із ним діло. Сказати по секрету, його страшенно дратує, що його назвали єврейським іменем. І через це люди часто вважали його за єврея, і виникало багато різних безглузвих проблем. От він і мститься тепер вашому брату — не так, звичайно, щоби дуже серйозно, та все-таки. Адже ця бородавка у вас на носі не просто так — ви, певно, думали про це довгими ночами?

— Ви мали діло з творцем? — спитав єврей, піднявши брову. — Ви хочете мені сказати, творець розмовляє з жандармським полковником?

— Мало того, — відповів Т., — ви існуєте лише з тою метою, щоби цьому жандармському полковнику було з ким поговорити.

— Вам так творець сказав?

Т. енергійно кивнув.

— А чому ви певні, що це був творець? — спитав єврей. — Ви добре його роздивилися?

— Авжеж. Я стояв до нього так само близько, як оце до вас.

— Знаєте, — сказав єврей, — після таких слів хочеться стати до вас так само далеко, як звідси до Бердичева. Можете ви дати мені спокій?

— Я можу, запросто, — сказав Т. — Тільки ж ви пропадете ні за цапову душу. Причому одразу й назавжди.

— Тоді така моя доля, — сказав єврей, — і не засмучуйте себе цим питанням.

Чемно торкнувши капелюх, він додав ходу й, не озираючись, зник у підворітті.

Кілька секунд Т. дивився йому вслід. Потім похитнувся й подумав:

«Саме прощання з людьми та предметами, як кажуть у Парижі. Це ж треба так напитися... Утім, треба ще з'ясувати, хто тут п'яний. Оці довкола — що вони, тверезі? Ну так, від них не тхне горілкою. Вони не хитаються йдучи — поспішають кудись у своїх справах. Та хіба це тверезість? Чи можна вважати тверезими телеграфні стовпи? А смислу в усіх цих купецьких старшинах саме стільки, скільки й у телеграфних стовпах або хмарах у небі. І навіть менше, тому що дивитись на хмари куди цікавіше, ніж розглядати бовванів, що їх посилає мені назустріч Аріель...»

Т. роззирнувся навколо себе. Біля приземкуватого жовтого будинку з напівкруглою синьо-червоною вивіскою «Хлібозаготівля Курпатов і Ко» стояла підвода, повна свіжого сіна — вона була точнісінько така, як той транспортний засіб, що доправив його до Коврового (Аріель, очевидно, вважав за краще не створювати без потреби нові сутності). Людей поряд не було. Недовго думавши, Т. підійшов до підводи, впав у сіню й витріщився вгору.

Небо над містом було запнуте сірою заволокою з рідкими синявими просвітами. У них іноді з'являлося сонце. Доклавши невеликого зусилля, можна було побачити світ інакше — з рідкими синіми хмарами на сірому небі. В одній із тих хмар мінилося сліпуче золоте сяйво; іноді звідти виривався промінчик жовтого світла й падав на місто.

Потім цей промінь і це сяйво переходили в іншу синю хмарину.

«У цьому синьому хмаровинні живе Бог, — думав Т., поховуючи колосок жита. — А ми зоріємо з нашого пекла на небесну красу й тужимо за недосяжним... І ніколи нічого не зрозуміємо, тому що навіть оці сині хмари на сірому небі, що ми бачимо їх так виразно, насправді не хмари, ба навіть зовсім навпаки...»

Запряжена в підводи коняка неспокійно заіржала й кілька разів хльоснула себе хвостом по лискучих буланих крижах, відганяючи мушву. Житній колосок був дивний на смак — Т. вийняв його з рота й побачив між зерен пурпурові ріжки.

«Аріель казав, я дізнаюсь остаточну правду під час нашої наступної зустрічі. Але мені здається, я знаю її вже тепер. Видно, все, що діялося зі мною, — це кара за якийсь гріх. Саме тому я втратив пам'ять. Мене позбавлено її та віддано на поталу кабалістичному демону, який тепер звалює на мене тяжкі хвили безуму. Таке покарання... Але тут саме й надія. Бо тоді ці події — просто очищення, потрібне душі перед сходженням у цю синьо-золоту чистоту... І скільки розкидано довкола потверджень — та навіть те, що я лежу тепер у цьому возі й бачу ці плями блискучої синяви — уже свідчення, що мене буде допущено туди... Інакше це було би занадто жорстоко й безжально, так не може бути ніколи, душа знає... Так...»

— Спочиваєте, пане?

Т. повернувся на голос.

Біля підводи стояла миловида селянська дівка років двадцяти, ще майже дитина, із кучмою русого волосся під косинкою та зворушливо тендітною шиєю над вирізом червоного сарафана.

— Спочиваю, люба, — відповів Т.

— А мені їхати час, пане.

— Послухай, — сказав несподівано для себе Т., — а чи не знаєш, де тут Оптина Пустинь?

— Як не знати. Знаю. Мені по дорозі.

На секунду хміль вивітрився з голови Т.

— А чи не доведеш? Відплачу...

— Ну вже прямо відплатите, — засміялася дівка. — До самої Оптиної Пустині не доведу, а неподалік можу доправити.

— То їдь, — озвався Т. — Домовимосся.

Підвода зрушила з місця. Т. хотів був запитати дівку, що це, власне, таке — «Оптина Пустинь», але, подумавши, вирішив цього не робити: таке питання могло виставити його дурником з казки, що їде туди не знаю куди.

«Приїдемо — подивимось. Одначе дивно, з якою казковою легкістю... Втім, хто сказав, що життя повинне бути складніше?»

Тепер небо похитувалося в рамі суцільних дахів. Іноді на цю раму накладалися бородаті обличчя під картузами, що боязко дивились на Т. й квапилися піти з обсягу зору. Т. не звертав на них уваги — він стежив за синьо-золотими небесними брижами (трохи присиливши себе, можна було побачити її не вгорі, а попереду) і сам незчувся, коли заснув. А коли він прокинувся, замість дахів по краях неба були вже дерева.

Минуло, мабуть, близько години. Полуднева спекота спала; повітря стало прохолодніше й чистіше та віяло запахами дорожньої куряви, лучних трав і ще чогось особливого, теплого й приємно бентежного. Т. зрозумів, що це запах сіна, змішаний з пащохами молодого жіночого тіла.

— Чи прокинулись, пане? — спитала дівчина.

Т. звівся на ліктях і роззирнувся.

Дорога йшла вздовж пшеничного поля; супроти неї зеленів близький ліс.

— Онде Оптина Пустинь, — сказала дівка й махнула рукою в сторону лісу. — Пішки верстов зо дві буде наскрізь. Сама не була, так дейкають.

— А ближче підвезти не можеш?

Дівка заперечно помотала головою. Рух був дуже рішучий; Т. здалося, що вона трохи зблідла.

— А чому не підвезеш? — запитав він.

— Та боязко, — відповіла дівка й перехрестилась.

Т. кілька секунд глядів у зелену безодню лісу, потім повернувся й поглянув на пшеничне поле.

З пшениці піднімалось опудало в чорнім лахмітті з простертими для обіймів із вічністю сухими й безсилимими палками своїх рук — дежа ви, подумав Т., це вже було зовсім недавно, в потязі. Він перевів погляд на дівку.

— Тебе як звати?

— Оксенія, — відповіла дівка. — А вас?

Чомусь Т. раптом відчув нездоланне бажання видати себе за письменника, що про нього казав Аріель.

— Толстой, — сказав він. — Лев Толстой.

Дівка пирснула в кулак.

— Ото вигадали, — промовила вона соромливо. — Ну який же ви товстий. Ви худий. І ще лев. Ще чого! Лев гриву має.

Т. зазирнув у її зелені очі й раптом відчув миттєве, безсоромне й повне порозуміння з цією веселою юною істотою. Оксенія всміхнулась — і стільки в цьому усміху було краси,

мудрості й непереможної сили, що Т. здалося, мов одна з античних статуй із корабля княгині Тараканової втілилась і стала перед ним навіч.

— Грива, кажеш? — перепитав він охриплим голосом. — Грива якраз є...

— Брешете, надісь, пане, — реготнула Оксенія.

— Не, не брешу. Їжджай лишень у той-он гай. Покажу...

Притулившись лобом до берези, Т. важко дихав, стараючись струсити з себе залишки хмелю. Але йому не велося — сп'яніння, навпаки, ставало все важчим й темнішим. Душу поволі наповнювало жалем через те, що сталося хвилину тому.

— І правда лев, — сміхотливим голосом сказала Оксенія, лежачи на підводі. — Стрибучий який...

«Як же так, — думав Т., — чому такий устрій душі? Чому ми за одну секунду проходимо шлях од ангела, що жде, коли розчиниться райська брама, до розпусного демона, який боїться лише одного — не допити чашу соромітної насолоди до дна, зронити з неї бодай краплину... І найбільше страшить і вражає, що жодного шва, жодної чіткої межі між цими станами нема, і ми переходимо від одного до іншого так само легко й буденно, як із вітальної кімнати до їдальні. Справді саме до речі повірити в маячню покійної княгині...»

— А які на ногах кігті, — бурмотала Оксенія. — Сутий лев...

— Ти би вдяглася, — сухо кинув Т.

— Чи не до серця? — ображено спитала Оксенія. — А щойно подобалась...

Уже хотівши їй сказати щось образливе, Т. поглядів на неї й затнувся. У небеснім обладунку юності й краси Оксенія

здавалася древньою богинею, вічною небожителькою, що зійшла на землю, щоб спокушати людських синів і нести їм смерть... Довкола неї тремтів легкий мінливий серпанок, що наче підкреслював її неземну природу.

Утім, такий самий ледь видний ореол оточував і підводу, і навіть коняку, що помахувала хвостом — очевидно, вологе лісове повітря дивним чином розщеплювало косі сонячні промені.

Оксенія звабливо всміхнулась, і Т. з жахом зрозумів, що хоче її знову, і за хвилину, коли він знов з головою пірне в це почуття, змагатись буде неможливо.

«Мені це не до снаги, — подумав він. — Як сказано в Євангелії? Краще тобі, щоб загинув один із твоїх членів, аніж до геєни все тіло твоє було вкинене... Істинно...»

Відірвавши вологий лоб од берези, Т. хитнувся, ступив до підводи й, намагаючись не дивитися на Оксенію, запитав:

— Слухай-но, я тут у тебе сокиру бачив. Де вона?

— Он, — сказала Оксенія, кивнула на встромлене в сіно руків'я і зблідла. — А навіщо тобі? Чи задумав що?

Т., не відповідаючи, взяв сокиру.

Оксенія скрикнула, зіскочила з воза й побігла в ліс. Вона переміщалася легко та плавко, наче линула — та рухалась при цьому дуже швидко. Невдовзі їй вже не можна було вирізнити поміж стовбурів.

«Яка вродлива, — подумав Т., — і спритна, захотів би, не наздогнав. Ось тільки вона повернеться зараз, я знаю. Нутром чую, гріхом самим... І все заново... То що? Рубати й не сумніватись...»

Він притис вказівний палець до сірого борту підводи, підняв, приміряючися, сокиру, і раптом побачив неможливе.

Коняка, щойно тягнувшись губами до трави, підняла морду, подивилась на нього чаклунським пурпуровим оком і виразно промовила:

— Рубати не палець треба, пане.

Т. з несподіванки вронив сокиру.

— Що? — спитав він. — Що ти... Що ви сказали?

— А те, пане. Пальці тут ні до чого, — повторила коняка тихо, начебто боячись, що почує хтось зайвий. — Тут не палець рубати, тут малою печаттю вхолоститися слід. Стяти смердючу яцутку. Отоді саме враз кара буде.

Сказавши це, коняка відвернула морду й стала собі далі щипати траву.

— Ану повтори, — сказав Т. — Повтори, що ти сказала.

Та кінь продовжував щипати траву, не зважаючи на Т., і йому стало здаватись, що все почуте було просто галюцинація. Ця підозра швидко стала певністю — і навіть не зрозуміти, як він міг серйозно гадати, говорив із ним кінь чи ні.

«Божевілля, — подумав він. — Не можна стільки пити. Може, в готелі домішали до горілки якоїсь гидоти? Утім, зовсім недавно я припускав, що насправді мертвий і все, що діється, суть потойбічні митарства душі... Ба, як плутаються думки. Ану скоріше до Аріеля. Там усе з'ясуємо...»

Т. повернувся до лісу.

— Оксеніє! — крикнув він. — Мені до готелю треба! Виходь!

— Не вийду, пане! — відгукнулась Оксенія. — Ви сокирою заб'єте.

— Та не займу я! Правду кажу!

— А чого сокиру взяв?

Т. скривився від ідіотизму ситуації.

— Палець хотів рубати, — крикнув він. — Палець, не тебе!

— А навіщо палець?

— Від зла вберегтись!

Оксенія мовчала якийсь час — певно, думала.

— А що ти ним робиш, пальцем? — крикнула вона на решті.

Т., осоромлений, відчув, що йому в лице шугнула кров.

— Ти просто як той кінь міркуєш! — крикнув він. — Дурепа!

— Чого це, — прокричала Оксенія у відповідь, — ми Смольних інститутів не кінчали!

— Годі мене фрапірувати!

— Будете лаяти, ще далі забіжу, — розлігся крик на відповідь.

Т. втратив терпець.

— Та виходь же, не бійся!

— Не, пане, самі їдьте, — озвалась Оксенія. — Краще я по віз до готелю прийду, коли вас дуροщі покинуть.

Хоч як поганяв Т. коняку, вона ледве плентала й тільки після добрячого виляску ненадовго міняла кроки на лінивий клус. Щоразу при цьому вона озиралась і проникливо дивилася на нього — мов натякаючи, що після того обміну думками про моральні питання вже стали недоречними та навіть кривдними ті перевізні-гужові відносини, що Т. затявся з нею встановити.

Утім, Т. було ніяково і без цього.

«Скривдив цю святу жінку, цю юну трударку, — думав він, — плюнув їй у душу... Хоча не зрозуміти, що саме її так відвернуло. Таж зовсім не відчуваю народної душі, тільки вдаю. Не можна так напиватись. До чого дійшло — коняка заговорила... І то не просто заговорила, вона наді мною сміялась. І таки її правда...»

— Звичайно, моя правда, — сказала раптом коняка, озираючись. — Рубати палець, графе, це справжнісіньке квіпрокво.

Т. вклякнув.

«От, знову, — подумав він. — Зараз відвернеться й замовкне, мов нічого не сталося...»

Та коняка брела вперед, і досі дивлячись на Т.

— Квіпрокво? — перепитав Т. — Що це?

— Це коли одне беруть за інше, — відповіла коняка.

Жодної змоги вважати розмову маною більше не було. Все відбувалося насправді.

— Зізнаюся, я слабкий у латині, — сказав Т., стараючись опанувати себе. — Замолоду знав, а тепер усе забулось.

— «Кві» — це займенник «хто», — пояснила коняка, — а «кво» — його-таки архаїчна форма, тільки в давальному відмінку.

— Дякую, — сказав Т. — Здається, починаю потроху пригадувати.

— Латинь тут не важить, — вела далі коняка. — Важить суть. Ви згадали Євангелію від Марка — то задумайтесь, про що там насправді мовиться. Спершу треба тверезо визначити, який саме з членів вас спокушає: нога, рука, око, вухо... Апостол нічого не конкретизував із тієї причини, що елліни були великі вигадники в цій галузі. У деяких апокрифах

навіть уточнено, що найперше варто задуматись, чи ваш власний член вводить вас у спокусу. Може, його треба рубати комусь іншому...

Сказавши це, кінь підняв морду до неба й пронизливо заіржав, так що підвода заходила ходором, і віжки ледь не випали в Т. з рук. Довкола знову замиготіли дивні райдужні тіні.

— Та в нашому разі все просто, — вела собі далі коняка, повертаючи до Т. зарозумілий профіль, — тому я радила би вам вдатись до скопечького досвіду. Є два варіанти. Вхолоститись малою печаттю, як я пропонувала з самого початку. Відділити ячка, цього на почин буде досить. За місяць усе загоїться. А можна одразу велику печать. Це самі розумієте що. Якщо ви не боягуз, рубайте не задумуючись. А потім поїдемо шукати пропльований якимець.

— Чого шукати?

— Якимець, — повторила коняка, — це, за скопечькою термінологією, олив'яний цвяшок із колеса, що його в дірочці носять. Коли вб'єте в собі нечистого, два місяці не можна виймати. Поки гоїтись буде.

— А чому пропльований?

— Щоб не загноїло.

Т. бридливо сплюнув.

— Яцутки якісь, якимці, — пробурмотав він, мружачись, — і хтось придумав отаку мерзоту. Нічого не розумію...

— То я потім докладно поясню, не бійтесь. Часу доста буде. Аби не зволікати — зараз чудова нагода, серце повне рішучості, а довкола як на те нікого нема! Не сумнівайтеся, графе. Іншого такого разу може не трапитись дуже довго!

Коняка спинилась і витріщицїлась на Т. яскравими гіпнотичними очима. Т. зліз із підводи, взяв у руку сокиру й невпевнено поклав долоню на пряжку ременя... Аж тут удалині задзвонили до всеношної, і він отямився.

«Але ж так справді до калічення дійде», — подумав він і сильно, до крові вкусив себе за губу.

Райдужні тіні зникли. Він зрозумів, що з сокирою в руці стоїть перед возом на порожній вечірній дорозі — власне, тут він і стояв секунду тому, але тільки тепер цілком повернувся до тями. Т. перевів очі на коня. Він усім своїм виглядом старався показати, що зовсім тут ні до чого. Т. вкусив себе за губу ще раз, і стало втямки, що кінь зовсім нічого не старається показати, а просто тягнеться губами до жмутика трави.

Т. наблизився до коня, поклав йому руку на ший і тихо, майже ніжно сказав у вухо:

— Слухай мене уважно, Фру-Фру, чи як там тебе звать. Якщо ти ще раз — чуєш, ще один лише раз розтулиш сьогодні пащеку й скажеш що-небудь людською мовою, я тебе випряжу, сяду на тебе й поїду вчвал. І поганятиму сокирою. А тепер пішов до міста, до готелю «Дворянський».

Коняка нервово повела головою — але, собі на щастя, змовчала.

Т. заліз у підводу й сильно хльоснув тварину по крижах. Коняка побігла вперед. Решту шляху вона мовчала, тільки кілька разів косила на Т. повним прихованого вогню оком, ніби нагадуючи про щось важливе. Кожного разу Т. внутрішньо напружувався, ждучи, що вона заговорить, але кінь одвертався й мовчки трухикав далі, зневажливо й байдужно помахаючи хвостом — ніби зовсім зневірившись у тім, що пасажирю можна допомогти в духовному плані.

Коли Т. дістався до готелю, було вже темно. Увійшовши до свого номера, він запалив лампу, сів у крісло перед каміном і прошепотів:

— Чекатиму зустрічі.

— Нащо ж чекати, — долинув зі стіни вкрадливий голос. — Я вже тут. Добри вечір, графе.

Т. підняв голову. З портрета на нього ласкаво глядів кирпатий імператор Павло. Його рот кругляво позіхав, і намальована рука, шурхнувши по полотну, делікатно прикрила його долонею.

ІХ

— Як ви могли? — гаряче заговорив Т. — Навіщо? Хотіли мене принизити? Потоптати? Убийте краще одразу. Адже вам, я гадаю, це нескладно.

На лиці імператора виникло здивування.

— Невже все так похмуро? А що саме викликає у вас такий спротив?

— Ви ще питаєте? — вигукнув Т. — Втім, можливо, ви справді не розумієте. Огидне все — тілесний гріх, пиятика, маячіння. Але найнестерпніше — це якась лубочна неймовірність подій, вульгарний і перебільшений комізм. Наче мене змушують грати в ярмарковому балагані мужикам на втіху...

— Он воно що, — сказав Аріель зніяковіло. — Я, сказати чесно, ще не встиг ознайомитися з останнім розділом.

— Не встигли ознайомитись? Про що ви кажете? Це ж ваш рукопис! Чи у вас ліва половина голови не відає, що робить права?

— Не все так просто, як вам здається, — відповів Аріель. — Адже ви не знаєте, як пишуть рукописи в двадцять першому столітті.

— А що тут могло змінитись?

— Чимало. Не рубайте з плеча, графе.

— Вас не зрозуміти, — сказав Т. — То рубайте, то не рубайте. То коняка говорить, то Павло Перший.

— Я вас нітрохи не розумію, — сказав імператор жалісно, — яка ще коняка? З вашого дозволу, я візьму короткий тайм-аут. Ознайомитися з тим, що вас так, е... накрутило.

Лице на портреті завмерло, перетворившись в колишню мертво-кирпату маску. Т. машинально вилив до склянки решту горілки з карафки, підніс склянку до рота, але здригнувся від спиртового запаху й з огидою виплеснув вміст у чорний отвір каміна.

«Здається, — подумав він, — у мене починається нервовий дріж, сіпається повіка...»

Невдовзі зі стіни долинуло ввічливе покашлювання.

Т. підняв очі на портрет. Імператор мав знічений вигляд.

— Так, — сказав він. — Тепер зрозуміло.

— Я вимагаю повного пояснення, — сказав Т. — Годі ходити коло та навколо. Відкрийте мені, врешті, хто я такий і що значить усе, що тепер діється.

— Я ж уже натякав, — відповів Аріель.

— То повторіть іще раз. І ясніше, щоб я зрозумів.

— Прошу. Ви герой.

— Дякую, — пирхнув Т. — Вусатий добродій, що зробив мені такий комплімент у поїзді, після цього кілька разів намагався мене вбити.

— Усі герої відмовляються приймати цю новину, — сказав Аріель сумовито. — Навіть коли це вже давно не в новину. Наче якийсь захисний механізм — кожного разу те саме...

— Про що ви?

— Ви герой оповіді, графе. Можна було б назвати вас літературним героєм, але є серйозні сумніви, що текст, завдяки якому ви виникаєте, має право називатись літературою. Спробую зробити так, щоби до вас це цілковито дійшло...

Т. раптом відчув запаморочення — йому здалося, що він стоїть на поверхні величезного аркуша, то розпадаючись на розкидані по білій площині літери, то виникаючи з їхнього рою. Майнула здогадка, що мана закінчиться, якщо літери стануть у якесь головне слово, але цього слова він не знав... Переживання було коротким, але пронизливо-моторошним, ніби він згадав страшний сон, що сниться йому щоночі, але забувається на ранок.

Аріель наморщив обличчя в співчутливій гримасі.

— Це вам неприємно, — сказав він, — тому що ви, поза всяким сумнівом, тишили себе зовсім іншими думками про свою природу. Але саме такий стан справ.

— Ви казали, я не ваша вигадка.

— Ви не моя вигадка, щира правда. Як я вже казав, ваш віддалений прототип — письменник Лев Толстой. Та в усім іншому ви просто герой оповіді, такий самий, як Кнопф і княгиня Тараканова. Саме тепер я зайшов із вами в контакт за допомогою вже знайомої вам кабалістичної процедури.

— Але ж ви натякали... Ви казали про загробну відплату, призначену письменнику. І дали на розум, що я оце й відбуваю таке покарання.

— Аж ніяк. Я всього лише переказав вам слова мого дідуся про природу літературних персонажів. Сам я не маю і гадки, правда це чи ні. Та навіть якщо все саме так, покійний граф Толстой може з однаковим успіхом бути не вами, а Кнопфом чи ким-небудь з-амазонських убивць.

Почекавши трохи й зрозумівши, що Т. нічого не скаже, Аріель вів далі:

— Дозвольте перепросити вас за те, що сталося за моєї відсутності. Це все Митько. Я, коли чесно, недоглядив.

— Що ви таке городите, — сказав Т. — Який ще к бісу Митько?

— Не знаю навіть, як почати, — зітхнув Аріель. — Хочеться вірити, розмова з княгинею Таракановою підготувала вас до такого розвитку подій. Хоча, звичайно, підготуватись до такого складно.

— Викладайте.

Імператор на портреті заплющив очі й декілька секунд думав, добираючи слова.

— Скажіть, — заговорив він, — ви коли-небудь чули про машину Тюринга?

— Ні. Що це?

— Це з математики. Умовний обчислювальний пристрій, до роботи якого можна звести всі людські обчислення. Коли коротко, каретка переміщається по стрічці паперу, зчитує з неї знаки та, підкоряючись певному правилу, пише на ній інші знаки.

— Я слабкий у точних науках.

— Ну уявіть, що залізничний обхідник іде вздовж рейок. На шпалах крейдою намальовано особливі значки. Обхідник заглядає в особливу таблицю відповідностей, котру йому

видає залізничне начальство, і пише на рейках потрібні літери чи слова.

— Це вже легше, — сказав Т. — Хоча від таких обхідників, я гадаю, й стаються всі катастрофи.

— Письменника, — провадив далі Аріель, — можна вважати машиною Тюринга — або, те саме, таким обхідником колії. Як ви розумієте, головне тут у таблиці відповідностей, що він тримає в руках. Бо знаки на шпалах практично не міняються. Враження від життя однакові в усі часи — небо синє, трава зелена, люди потолоч, але бувають приємні винятки. А от вихідна послідовність літер у кожную добу різниться. Чому? Саме тому, що в машині Тюринга міняється таблиця відповідностей.

— А як вона міняється?

— О, у цьому й річ! У ваш час письменник убирав у себе, фігурально кажучи, сльози світу, а потім створював текст, що гостро зачіпав людську душу. Людям тоді подобалось, що їх беруть за душу по дорозі з земських зборів на каторгу. Причому вони дозволяли зачіпати себе за це лише особам духовного звання чи бодай аристократичного кола, а взагалі — будь-якому парвеню з сумнівною метрикою. Але тепер, за сто років, таблиця відповідностей стала зовсім іншою. Від письменника вимагають перетворювати життєві враження в текст максимального зиску. Розумієте? Літературна творчість перетворилась на мистецтво складання якнайкраще продаваних літерних комбінацій. Це теж свого роду кабала. Але не та, що практикував мій дідусь.

— Письменник, ви хочете сказати, став кабалістом?

— Письменник, друже, тут взагалі ні до чого. Цю ринкову кабалістику вивчають маркетологи. Письменнику лишається

тільки вживати її закони на практиці. Та найсмішніше, що ці маркетологи звичайно повні ідіоти. Вони насправді не знають, якої комбінації літер потребуватиме ринок і чому. Вони тільки вдають, що знають.

— Оце так жахи ви розповідаєте, — пробурмотав Т. — Якись мракетологи... Це від слова «морок»?

— Загалом так, — хихикнув Аріель.

— І що ж, автор згоджується на всі їхні вимоги?

— Саме поняття автора в колишньому смислі зникло. Романи звичайно пишуть бригади фахівців, кожен з яких відповідає за окремий аспект оповіді. А потім зшиті разом шматки причісує редактор, щоби вони не здавалися різнорідними. Роблять дракона, хе-хе.

— Даруйте, — сказав Т., — ви хочете сказати, що мене теж зроблено за такою схемою?

— На жаль, графе, — відповів Аріель. — На жаль, але це так.

— Тобто я навіть не ваше твориво, а просто зібрана штука?

— Скажімо так — я ваш головний творець. Той кухар, що з'єднує шматки щуки разом. Я завдаю загальний контур, вирішую, що залишиться, а що піде. Придумую дещо й сам. Та більшу частину тексту прописують інші.

— То це ваші маркітанти придумали, щоб я Оксенію... того? А потім за сокиру?

Аріель зробив легенький рух головою, в якому все-таки можна було впізнати ствердний кивок.

— Можете втішитись тим, — сказав він, — що будь-яка жива людина нічим од вас не різниться. Як казав мій дідусь, душа — це сценічний майданчик, на яким діють двадцять

дві могутності, сім сефірот і три... три... от чорт, забув. Неважливо. Кожна людина в будь-яку секунду життя виникає через тимчасову рівновагу могутностей. Коли ці древні сили виходять на кін і грають свої ролі, людині здається, що її поймають пристрасті, надихають осяяння, мучать фобії, беруть лінощі і так далі. Це як корабель, на якому борються один з одним примарні матроси. Ті самі матроси плывуть і на решті кораблів у світі, тому всі кораблі-примари так схожі між собою. Відмінність лише в тому, як розвивається бійка за стерно.

— А куди плывуть ці кораблі? — спитав Т.

— Вони занадто швидко тонуть, щоби куди-небудь плывти. А берег занадто далеко. Це вже не кажучи про те, що плавають вони переважно нерівними колами, а берег і море насправді міраж.

— Оптимістично. І нічого крім цих матросів у людині нема?

— Нічого, — відповів Аріель. — Так що не журіться. Не ви лише зібрана щука. Єдиного автора немає ні у кого з нас.

— Я не хотів сперечатись на цю тему з покійною княгинею, — сказав Т., — але заведено вважати, що такий автор у людей усе-таки є. Це Бог.

— «Бог» — просто бренд на обкладинці, — осміхнувся Аріель. — Добре розкручений бренд. Але текст пишуть усі навколишні біси, кому тільки не ліньки. А потім цей не зрозуміти ким написаний текст намагається сам щось таке творити й придумувати — це ж просто-таки незбагненно. Дідусь казав, людина настільки примарна істота, що для неї тим більше гріховно плодити довкола себе нових примар...

— Виходить, ви не єдиний деміург, а просто один з робітників цієї пекельної фабрики?

Аріель скрушно закивав.

— А чи багато там ще народу?

— Та чималенько, — сказав Аріель. — Якщо зі мною, то п'ять. Пять елементів, хе-хе.

— Розкажіть порядком.

— Про себе я вже пояснив. Другий — Митько Бершадський. Він у нас відповідає за еротичу, гламур і непротидію злу насиллям. Молодик, але вже вельми відомий. Нова зірка зникомого жанру. Титан малої антигламурної форми.

— А що це? — спитав Т.

— Довго розповідати. Зривання всіх і всіляких масок, трусиків і хрестів. Затребуваний гострий розум, бере за колонку від восьмисот доларів і вище.

— А чому він відповідає за непротидію?

— Тому що колишній політтехнолог.

— Якийсь він дурень, цей ваш гострий розум, — пожалівся Т. — «Стережись, стережись...»

— Такі в нас політтехнології.

— Гаразд, можете не продовжувати — все одно не збагну. Хто наступний?

— Номер три — Гриша Овнюк, — відповів Аріель. — Коли ви перестрілюєтеся з Кнопфом, стрибаєте з мосту в річку на рясі-парашуті чи розбираєтеся з амазонськими вбивцями, це все він. Гриша, щоб ви знали, геній.

— Геній?

— Так. Суперцінний кадр, наше головне надбання. Надширокий фахівець. Гостросюжетник, майстер світового рівня. Тільки одна серйозна вада — повсюди й завжди на-

розхват. Тому ніколи не має часу й для нас працює лівою ногою.

— Хто ще?

— Є ще вузькі спеці. Це Гоша Пивориллов. Номер чотири.

— А він у якій галузі?

— Тирчак. Ну, чи крійтор психоделічного контенту, як у розписі стоїть. Взяли для поліфонії — маркетологи кажуть, один торч на сто сторінок по-любому не завадить. Він теж свого роду зірка. Точніше, зірочка — не такого масштабу, як Овнюк, але без роботи не залишиться. Він усьому гламуру й антигламуру легкі наркотики пише. Якщо треба, може і важкі. Відповідає, коротше, за змінені стани свідомості, зокрема за алкогольну інтоксикацію. Приміром, коли ви випиваєте карафку горілки й вам хочеться жити й сміятися, й дивитися без кінця в синє небо. Кислотний трип із конем теж він робив.

— Даруйте, що?

— Ну кислотний трип, коли з вами кінь говорив. У ваш час ЛСД не було, тому довелося вас ріжками годувати. Гоша каже, ріжки якимось пов'язані з лізергіновою кислотою.

— То це через ріжки, — наморщився Т., — он воно що... Я ледве не збожеволів. А навіщо він мене на оскоплення під'юджував, ваш Гоша?

— Це не Гоша, — сказав Аріель. — Був би Гоша, ви б тепер із цвяхом у дірочці сиділи. Я ж пояснював, за еротика в нас відповідає Митько.

— Яка ж це, прошу, еротика, коли кінь радить взяти сокиру й відтяти сором?

— Еротика — все, що пов'язано з геніталіями, — відповів Аріель. — Так приписує генеральна інструкція. Пивориллов після косячка вам усе що хочеш відрубає, йому не шкода.

А от Митько вам нічого рубати не стане, бо сам на бабки попаде. Як він потім свої еротичні сцени клепатиме?

— Так, — сказав Т. — Продумано.

— Це тільки так здається. Насправді непорозуміння повсякчас.

Т. заворушив губами, підгинаючи пальці. Потім сказав:

— Стривайте. Ви ж казали, п'ять елементів. Раз — це ви. Далі Митько. Третій Гриша Овнюк. Четвертий Гоша Пиворілов. А п'ятий хто?

Аріелеве лице знов перетворилось на імператорську маску. Видно було, що йому неприємне це питання.

— Про п'ятого навіть згадувати не хочеться. З особистих причин — у мене з ним конфлікт. Ну так, є ще один автор, що ваші внутрішні монологи пише. Створює, так би мовити, потік свідомості в лапках. Метафізик абсолюту. Це я сміюся, звичайно. Таких метафізиків у Москві як нейобаних тарганів, даруйте на слові. У кожній хрущобі точно є декілька.

— А чому у вас конфлікт?

— Та він мені грубіянить весь час, коли я його продукт виправляю. Я його тепер взагалі читати покинув, відфільтрую під час останньої правки. Більшу частину викину. Коли за сюжетом треба, я вам правильні думки сам додаю, так воно надійніше.

— А чим вам не подобається його продукт?

— Та він весь час на ліві теми заходить. Не хоче за сюжетом працювати. І сильно кирпу гне. «Я, мовляв, у вас не просто п'ятий номер, я п'ята есенція — квінтесенція по-латині. Весь смисл у мені, а ви — просто рамка...» А читач цю квінтесенцію якраз і пропускає. Цікавить нормальну людину що? Сюжет і чим закінчиться.

— Навіщо він тоді взагалі потрібен?

— За первинним планом без нього не можна було. Такому герою, як ви, годиться багато й специфічно думати. Треба метафізичних роздумів, містичних осяянь і всього такого іншого. Тому тільки й найняли. А взагалі він шизофренік, точно кажу. Поглянули б ви, як він рецензії на себе читає. Шелестить у кутку газетою й бурмоче: «Як? Згаснув чарівний ліхтар? А що ж ти в нього сцяла п'ять років, пизда? Сцяла чого?» І вся метафізика. Ви для нього лебедина пісня, графе, тому що більше ніде йому стільки місця не дадуть.

— А як його впізнати, цього квінтесентора?

— Упізнати можна, приміром, так — коли серед шуму баталії ви раптом задумуетесь про її смисл, це він і є.

— Якщо серед шуму баталії задуматись про її смисл, — про бурмотів Т., — весь смисл буде в тому, що вас приб'ють.

— От і наші маркетологи приблизно так кажуть, — осміхнувся Аріель.

— А чому я Т.?

— Це теж маркетологи вирішили. Толстой — таке слово, що всі зі школи пам'ятають. Почуєш, і враз перед очима величний старець у блузі, із долонями за паском. Куди такому з мосту стрибати. А от Т. — це загадково, сексуально й романтично. У теперішніх обставинах те що треба.

— А чому саме граф? Це важливо?

— Навіть дуже, — відповів Аріель. — Маркетологи кажуть, сьогодні граф Толстой цікавить публіку тільки як граф, але не як Толстой. Ідеї його особливо нікому не потрібні, й книжки його потрібні лише з тої причини, що він був справжнім аристократом і з пелюшок до смерті жив у повному шоколадному гламурі. Якщо «Анну Кареніну» та «Війну та мир»

досі читають, це для того, щоби з'ясувати, як заможне панство жило в Росії, коли Рубльовки ще не було. Причому з'ясувати з перших графських рук.

— А що таке Оптина Пустинь?

— Це ви самі довідуйтесь. Інакше весь детективний елемент зіпсуємо.

З хвилину імператор і Т. мовчали. Потім Т. сказав:

— Усе-таки не розумію. Зовсім не розумію. Як з'ясувалось, у вас через Льва Толстого самі проблеми — ви навіть прізвисьце його вжити не можете. Вам від нього тільки графський титул потрібен. Навіщо тоді ви його взагалі впрягли?

— Та починали ми в іншу пору, — відповів Аріель. — І зовсім іншими замірами. Створювали вас зовсім не на продаж, а з метою великою та значною. І чисто духовною.

— Зволите знуцатись, — осміхнувся Т., — а в мене й по правді буває таке почуття.

— Чому ж знуцаюсь, — озвався Аріель, — зовсім ні.

— І яка була ця мета?

Імператор, закопилівши губу, обережно провів пальцями по білій емалі хреста на своїх грудях.

— Графа Толстого, — сказав він, — свого часу відлучено від церкви.

— Я чув від Кнопфа. Та за що?

— За гординю. Перечив церковному начальству. Не вірив, що кагор стає кров'ю Христовою. Сміявся над таїнствами. А перед смертю він пішов до Оптиної Пустині, але не дійшов — умер по дорозі. І тому на могилі в нього нема ні хреста, ні надгробного каменя. Толстой велів просто зарити його тіло в землю, щоб не смерділо. Воно, може, для початку двадцятого віку було й стильно. А в двадцять першому в країні

почалось духовне відродження, тому в інстанціях, — імператор крутнув носом угору, — назріла думка, що хрест таки повинен бути. А наш хазяїн до всіх цих подихів прислухався надуважно.

— Чий хазяїн? — спитав Т.

— Торговельно-виробничого будинку «Ясна Поляна».

— Інтересна назва.

— Ага, оцінили? У тому й річ. Ось він і дав наказ налагодитись і підготувати зворушливу книгу про те, як граф Толстой на тлі широких полотен народного життя доходить до Оптиної Пустині й мириться перед смертю з матір'ю-церквою. Таку, знаєте, альтернативну історію, що її згодом можна було би поволі покласти на місце справжньої з метою боротьби проти її викривлень. Ідея, звичайно, лепська, надто коли її грамотно втілити. Спочатку хотіли до ювілею встигнути. Взяли під це серйозний кредит, уклали контракти, роздали аванси, проплатили маркетинг, інформаційну підтримку й майбутній ефір. Навіть рекламу продумали. Письменників для такої національно важливої справи з розгону найняли найдорожчих, що в країні є, — така вказівка була. Цілком, до речі, ідіотська, тому що для цього проекту вони не потрібні.

— Це ви тобто найдорожчий? — спитав Т.

— Я ні, але я тут радше редактор. А от Гриша Овнюк кусається, як яхта Абрамовича. Тому що, коли він буде в проєкті, книжку куплять сексуально фрустровані самотні жінки, а це по самій тільки Москві півмільйона голів. І Митько недешевий, тому що з ним книгу придбає гламурно-офісний планктон і латентні геї. Вони люблять, коли їх гнівно топчуть — це щось психоаналітичне, мені поясняли. Планктону

в нас було по Москві тисяч чотириста, тепер лишилося двісті. Зате латентних геїв що день, то більше. Уявіть, яка це сила, коли Гриша й Митько в одній запряжці. Щоправда, по накладанні позицій загальні цифри менші за просту суму, тому що значна частина офісно-гламурного планктону — це водночас сексуально фрустровані самотні жінки й латентні геї, але загальний результат однаково вражає. Тільки з Львом Толстим навіть Митькові з Гришею кредиту не відбити. З самого початку ясно було.

— А нащо тоді починали?

— Тому що нафта була сто сорок доларів за барель. Тоді й не таке втинали. Повернути кредит на ринку ніхто серйозно не планував. Хазяїн гадав на основному бізнесі відбити. Думав, що після такого патріотичного діла пустять бюджет пиляти. Підручники там, брошури друкувати, а може, і в будівельній галузі що смачненьке вломиться, тому що головний бізнес у нього був саме там.

— А хто ваш хазяїн?

— Тоді був Армен Вагітович Макраудов. Девелопер. Ну от, тільки розпочали проект, і тут усе й скапутилось. Почалася криза.

— Яка криза?

— У тому й діло, що не зрозуміти. Цього разу навіть пояснювати нічого не стали. Давніше в таких випадках хоча б світову війну починали з поваги до публіки. А тепер взагалі ніякої підтанцьовки. Прибульці не вторгались, астероїд не падав. Просто жінка-теледиктор у синім жакеті оголосила тихим голосом, що з завтрашнього дня все буде погано. І жоден канал не насмілився заперечити.

— Але ж у кризи має бути причина?

Арієль знизав плечима.

— Пишуть різне, — відповів він, — та хто ж їм повірить. Вони й до кризи щось таке розумне писали, що криз більше не буде. Я особисто думаю, це світовий уряд улаштував. Він гроші друкує, а в кризу ціни падають. Ось він і почекає, поки ціни впадуть, надрукує собі багато грошей і всіх нас купить.

— А яке відношення це має до графа Толстого?

— Прямісіньке. Адже в нас навіть голуби на відсоток зі свердловини жили. Нафта впала, гроші кінчились. Народ став за кінці тягнути, хто кому заборгував. Наш Армен Вагітович, як девелопер, вляпався особливо неприємно. У нього чеченське бабло зависло. Стали питання вирішувати на рівні парасольки. А парасолька тепер на всіх одна, тільки сторони різні. Чечени під силовими чекістами, а Армен Вагітович — під ліберальними.

— А в чому їх відмінність?

— Та з назви ж ясно. Силкові чекісти за те, щоб усе розрулювати по-силовому, а ліберальні — по-ліберальному. Насправді, звичайно, питання складніше, тому що силові легко можуть розрулити по-ліберальному, а ліберальні — по-силовому.

— Ви якось примітивно пояснюєте, — сказав Т., — ніби шлюсарю.

— Тому що ви такі питання ставите. Одне слово, з'їсти можуть і ті, й інші. Та ліберальні споживають переважно простих людей, бідніших. Типу як кити планктон, нічого особистого. А силові — головно ліберальних: вкоротять віку одному й потім довго всі разом поїдають. Так що в харчовому ланцюгу силові ніби вище. З іншого боку, ліберальні ціле

місто можуть зжертви, й ніхто не дізнається. А коли силові ким-небудь обідають, про це всі газети верещать, тому загалом умови в них рівні. І чіткої межі між ними насправді нема. Зрозуміли тепер?

— Не до кінця.

— До кінця я теж не розумію, так що не журіться. Коротше, силові чекісти подумали, подумали, і вирішили Армена Вагітовича зжертви. А ліберальні, хоч як верещали, нічим йому зарадити не змогли. Силові навіть справу кримінальну завели — в Армена Вагітовича якісь офшорні кінці бовтались. Загалом, щоб вас не томити, попав він так, що лишився один шлях — швидко все віддати, кому скажуть, і до Лондона, до заощаджень. Тому що могли років на десять розлучити. От він і віддав бізнес за борг. Будівництво, бензоколонки й нас до купи.

— І багато за вас дали?

— Нас ніхто не рахував. Пустили просто на довіс. У загальному балансі нас просто не видно. Бензоколонки та будівельний бізнес продати ще можна, хоча теперки навіть це проблема. А наше видавництво — це, фактично, три комп'ютери і валютний кредит, що на них висить. Хто таке купить? А чеченам треба гроші повернути, причому швидко, тому що вони теж кругом заборгували. Отож спустили вони до нам у контору кризового менеджера.

— Кого?

— Кризового менеджера. Сулеймана. Такий, розумієш, джигіт із дипломом «мастер оф бізнес адміністрейшн», котрого п'ять років навчали цідити бабло з усього, що бачать очі й чують вуха. Такий собі ефективний керманіч. Подивився він, який на нашому проекті кредит, і став дізна-

ватись, у чому річ — звідки такі дикі цифри. Ну, йому розповіли передісторію, пояснили, що відбивати планували через бюджет. Заразом пояснили, що до бюджету замість Макраудова його ніхто не пустить — та він і сам зрозумів, не дурний. Отож-то зібрав він маркетологів, подивились вони контракти й стали думати, як кредит повернути. Розумієте ситуацію?

— Більш-менш, — відповів Т.

— Маркетологи враз оголосили, що цю дурницю про каяття Толстого ми нікому не продамо. Що й так усі розуміли з самого початку. І тут хтось каже — панове, а коли в нас таких письменників найнято, навіщо нам взагалі з цією бодягою про каяття морочитись? Зробімо нормальний трилер з елементами ретродетективу й дамо босоті по самі бакенбарди... Почали мозковий штурм. Спершу хотіли переназвати Льва Толстого на поручника Голіцина. Та з'ясувалося, що Толстой уже в усіх контрактах прописаний. За Голіцина агенти нових грошей попросили б. Цей варіант відпав. Зате виявилось, можна без усякої доплати замінити ім'я на «граф Т.» — у типовій угоді його в двох місцях так написали, щоб у рядок улізло, й вони б судитися заїбались. Далі що? Сюжет в угоді прописано нечітко, тільки декілька слів про подорож в Оптину Пустинь, відлучення від церкви і непротидія злу насиллям. А повернення авансу прописане конкретно: в разі несхвалення рукопису... Ну от, пояснили авторам, що головна дійова особа тепер «граф Т.», і буде вона не письменником, а героєм-самітником і майстром бойових мистецтв, років тридцяти, тому що старець за головного героя нікому не потрібен. І стане він, отож, пробиратися в цю Оптину Пустинь із пригодами та стріляниною. Ну ще з еротичними

сценами та розумними розмовами, з огляду на те, що ринок потребує закоханого героя байронічного плану.

— Що значить — байронічного плану?

— Байронічний... Ну це типу такий Каїн і Манфред. Стомлений демон із платнею від ста тисяч доларів на рік.

— А якщо менше?

Аріель осміхнувся.

— Який же байронізм, коли грошей нема. Це не байронізм тоді, а позерство. Гроші, втім, ще не все. Байронізм... Це, скажімо так, те, що робить вас сексуально привабливим для читачки, що ототожнює себе з княгинею Таракановою.

— Її Митько придумав, цю княгиню?

— А хто ж, — відповів Аріель. — Перший еротичний епізод планували прямо на кораблі. Просто Гриша Овнюк усе раніше замочив, аніж Митько встиг під вас пристосувати. У них навіть скандал через це був. Митько на нього як завершить своїм тенорком — ти що, каже, робиш, кате? Я три дні жду, поки Арік сюжетну лінію протисне, а ти мою поцьку зразу гандошиш? А Гриша відповідає — я, каже, не можу натхнення гальмувати через усяку мошву. Для мене ваш проект взагалі дріб'язок. Не хочете, каже, то зовсім піду, контракт почитайте уважно.

— І Оксенію теж Митько придумав?

Аріель кивнув.

— Її вберегли поки що.

— Точно кажу, недумок цей ваш Митько.

— Годі, графе. Дуже здібний хлопець, хоч я його й не люблю. Як ніхто інший уміє передати крижаний подих кризи. Ось я запам'ятав із його останньої колонки: «...вежі московського Сіті, задерті вгору так само зухвало й безнадійно, як ціни на

пиздятину другої свіжості в кафе “Vogue”...» Закрутив, проноза, га? Чи так: «...гламурні телепроститутки, утриманки мегазłodіїв та гіперубивць, що навіть із добродчинності примудрилися зробити золоту прикрасу на своєму голеному лобку — що вони, як не проекція Великої Блудниці на бідний північний край, багрянний промінь заходу пекельного сонця на роз’їдених хлоридом калію снігах Замоскворіччя?»

— Досить цитат, — сказав Т. — Краще поясніть, який загальний напрям оповіді. Куди вона повинна розвиватись?

— Напрямок такий, — відповів Аріель, — граф Т. з боями й ексцесами шукає Оптину Пустинь, а в самому кінці, коли знаходить, піднімається на пригірок, хреститься на далекий хрест і розуміє, що конкретно завинив перед церковним начальством. Потім розмова з отцем Варсонофієм і катарсис, після чого він кається перед матір’ю-церквою. Цю лінію ми вирішили залишити. В країні така обстановка, що попам ще раз відлизати не зайве. Маркетологи погодилися, тільки сказали, що каються Т. повинен не за таїнства й Трійцю, а за те, що по дорозі наколородив — а то масовий читач не зрозуміє. Отоді з’являється реальний шанс відбити грошву, віддати кредит і навіть вийти в невеликий плюс. Спустили нову концепцію виконавцям. Ну, думки різні були. Митя з Гошею плювалися, а от Овнюку одразу сподобалось. Він каже, «Велику Гниду» за таке не дадуть, та й хрін із нею — ми за перший місяць уп’ятеро більше відіб’ємо. Почали ми працювати, а далі ви в курсі...

— Оце так-так, — сказав Т.

— Взагалі, до вчорашнього дня все йшло нормально. А вчора Сулейман цей, трясця йому, відкрив бізнес-план, вдивився ще раз, і раптом його осяяло, що покаяння Т. перед

матір'ю-церквою — це «product placements», інтегрована в текст реклама християнства в багатоконфесійному культурному середовищі. Коротше, пошкріб він щетину на підборідді й велів підняти питання про сплату з архимандритом Пантелеймоном. Котрий у цих, — імператор знову торкнув хрещатий орден, — за паблік рилейшнз відповідає. Щоби сплатили за повернення блудного сина.

— І що далі?

— А далі нічого поки й не було. Ми як думали? Планувалося, що по прибутті в Оптину Пустинь ви впадете на коліна перед старцем Варсонофієм і покаєтесь. А старець Варсонофій звернеться до вас із батьківським словом про душу, і воно поверне вас до лона церкви. А тепер уже ніхто нічого не знає. Ждемо-с.

— Кого?

— Ємелю.

— А хто це?

— Не хто, а що. Типу як телеграма. Заплатить Пантелеймон чи ні.

— А якщо не заплатить?

— Сулейман вирішив їх на понт узяти. Сказав, що, як відмовляться заплатити, наші фахівці з чорного піару завдадуть їхньому бренду величезної іміджової й метафізичної шкоди на самому фундаментальному рівні. Уявляєте, які слова в Лондоні вивчив?

— Дивні пішли абреки, — сказав Т.

Імператор розвів руками.

— Візантія, — сказав він таким тоном, нібито це слово все пояснювало. — Тут взагалі багато чудернацького. За теорією, силові чекісти самі повинні варіант із церковним покаєнням

просувати, що його Армен Вагітович почав. Тому що вони за відсталість, кумівство та назадництво. А ліберальні чекісти, навпаки, повинні гроші цідити за допомогою кризових менеджерів, тому що вони за офшор, гешефт і світовий уряд. А на практиці виходить точно навпаки. Така от діалектика. Як це у Фауста в Мефістофелі — «...я частина тієї сили, що вічно прагне бла, а робить злаго...» Тьху, язик заплітається. Ну ви зрозуміли.

Імператор вимовляв слова все повільніше, мов засинаючи, і до кінця фрази його лице зовсім застигло, а потім перестали рухатись і руки — завмерли посеред дрібного жесту.

— А хто цю величезну метафізичну шкоду завдаватиме? — спитав Т.

Імператор розліпив одне око.

— Як хто? Гриша однозначно не піде, на ньому тільки мочилово. Митько самі знаєте. Пиворилов свої торч і бух уже видав. Метафізика нашого на це теж не підпишеш.

— Чому? Адже шкода метафізична.

— А він засцяв. Каже, в нього за договором лише потік свідомості в лапках і містичні відступи. Ми ж не можемо в цих лапках усе розрулити? Не можемо. Тож відповідати мені — і шкоди завдавати, й імідж руйнувати. Доброго, звичайно, мало.

Т. недовіжливо поглянув на імператора.

— І ви станете...

Імператор криво всміхнувся.

— Ми люди підлеглі. Як скажуть, так і зробимо, хоча тема складна. Сулейман, щоправда, одного чечена обіцяв на допомогу прислати. Якщо треба, каже, в нас такі інтелектуали знайдуться, яких на Москві взагалі не нюхали. Навіть цікаво.

— Якось у вас дика книга виходить, — сказав Т. — Почали «живими», а кінчили «со святими».

— Таке нині життя, — озвався імператор. — І не я це придумав.

— То що ж тепер буде?

— Завтра й дізнаємось. Давайте так — коли Пантелеймон надішле емелю, я тричі вдарю в дзвони. Далі будемо діяти згідно з обставинами — думаю, самі зміркуєте, що і як.

Лице Арієля знову перетворилося на кирпату маску. Наче долаючи опір, його холодні вицвілі очі востаннє поглянули на Т.

— Пора розставатися, графе, — сказав бантик рота. — Нам обом треба перепочити. Завтра важкий день. У вас ще питання?

— Так, — сказав Т. — Ваш дідусь часом не пояснював, навіщо Богу потрібен устроений таким чином світ? З усіма цими могутностями, що грають одна з одною на полянах примарних душ? Що, Бог утішається спектаклем? Читає книгу життя?

— Бог не читає книгу життя, — вагомо відповів імператор. — Він її спалює, графе. А потім з'їдає попіл.

Х

Рано-вранці, коли Т. ще спав, з Ясної Поляни прийшла підвода з речами та зброєю.

Це було саме до речі — жандармський мундир устиг вкритися такою кількістю пилу та плям, що кольором нагадував уже не блакить, а радше хмарний день. У кількох місцях він був порваний і загалом набув дуже сумнівного вигляду

— обивателі проводжали Т. поглядом, наче міркуючи, чи не значить такий злиденний вигляд жандармських полковників, що над Вітчизною нарешті зійшла зоря сподіваної свободи.

Крім того, в Т. знову з'явився кінь — щоправда, набагато гірший за подарунок циганського барона.

Поснідавши, Т. велів сідлати, а сам відкрив баули зі спорядженням і розклав на столі прислану зброю та одіж. Не було сумнівів, що Кнопф зі своїми людьми ждатиме на дорозі — і підготуватися до зустрічі слід було якнайсерйозніше.

Роздягнувшись до пояса, Т. надів на своє м'язисте тіло жилет із силою кишень і кишеньок. Жилет був важким: зсередини його покривала кольчуга з переплетених сталевих стрічок, каучукових ниток і китового вуса, що могла не тільки зупинити лезо, але й відбити косо спрямовану кулю.

«А Кнопф оце тепер теж готується до побачення, — думав Т., розсуваючи по кишенях жилета металльні ножі. — І, певно, він припас для мене сюрпризи... Це, втім, зрозуміло і передбачувано. Цікавить інше — чи задумується Кнопф, із якої речі все це з ним відбувається? Чому він, висолопивши язика, мчить за мною слідом? Чи він такий довірливий ідіот, що бере всі події без жодного здивування, наче так і годиться?»

Поверх жилета Т. вдягнув широку й довгу селянську сорочку, точнісінько як в орача, котрого він бачив з вікна поїзда. Потім — просторі малоруські шаровари синього кольору, що важко дзвякнули схованими в них інструментами смерті.

Один із згортків, прибулих із Ясної Поляни, був запакований особливо ретельно. Розірвавши два шари обгортково-

го паперу, Т. вивільнив скриньку чорного лаку й поставив її на столик під люстром. Сівши біля дзеркала, він узяв гребінь, ретельно розчесав бороду й відкрив скриньку.

Усередині було два переділи. В одному, зовсім маленькому, лежав моток безбарвної шовкової нитки. У другому — жмут надтонких сіро-чорних стріл. Це були відтинки зазубреного булатного дроту, гострі та довгі. Т. став заплітати їх у бороду, підв'язуючи ниткою попідборіддю.

«Утім, довірливий ідіот не сам лише Кнопф, — думав він, стежачи за пальцями в дзеркалі. — Ніхто довкола не сумнівається в подіях. Ні купецький старшина Розплюєв, ні Оксенія, ні цей велетенський циган Лойко зі зламаним носом. Важко навіть уявити, як устроєна душа в Кнопфа... Утім, чому це важко... Напевно в нього є невиразна, але залізна певність, що всі загальні питання щодо життя вже вирішено й пора вирішувати окремі. Інакше як він зможе грати свою роль?»

Коли всі дротинки було вплетено в бороду, Т. надів на ноги каучукові черевики зі сталевими кігтями в підошві (на каучук було наклеєно лико, через що черевики згори мали вигляд старих драних личаків). Потім він поклав на голову крислатий бриль, теж старий і потертий з вигляду — у його подвійних крисах, склеєних один із одним, було сховано тонке сталеве кружало з гострими зазубреними краями.

У баулі лишився невеликий синій ящик, схожий на коробку дорогих сигар чи конфетів — він певно ховав у собі щось особливе. Т. відкрив його.

На червоній оксамитовій підкладці, в двох зручних на погляд заглибинах, покоїлись два конуси з чорного металу. Їх покривали повздовжні ребра, вкриті косою насічкою, а на вершині в кожного було жовте око капсуля.

Поряд із конусами лежав складений аркуш паперу. Т. розгорнув його і побачив малюнок — бородатого чоловіка з піднятою над головою рукою (пальці другої руки були спокійно засунуті під пасок довгої селянської сорочки).

Нагорі був намальований зірчастий спалах зі словом «Бум-бум!», від якого вниз розходились два трикутники — вузький і широкий. Вузький трикутник, у котрому стояв чоловік, був підписаний «Тут Порятуюешся». Широкий, у котрому металась якісь тіні, називався «Місце Погибелі».

Знизу була дописка олівцем:

Графе, за схемою усе видно. Після того, як роздушите капсуль пальцем, підкиньте малтяка над головою, щоб підлетів не нижче як на аршин. Сама розвернеться як треба (тільки кидайте легенько, не підкручуючи). Гахне просто над головою і посіче все довкола, а вас не зачепить. Практикуйтесь, обережно підкидаючи.

Де Мартиньяк, коваль долі. Ясна Поляна.

«Де Мартиньяк? — подумав Т., виймаючи бомбу з червоного оксамитового гнізда. — Видно, хтось із послідовників. Став ковалем, молодець. Але не пам'ятаю, нікого не пам'ятаю. Однак робота майже філігранна...»

На дні першого конуса було акуратно вигравіювано: «Покірлива». Т. кілька разів підкинув бомбу над головою. Піднімаючись у найвищу точку, вона незмінно розвертала-ся зіницею капсуля донизу. Повторивши ту саму вправу з іншим конусом смерті (друга бомба називалась «Безмовна»), Т. обережно сховав їх у кишені шароварів.

Децо з присланого спорядження викликало нерозуміння — приміром, старовинна двозубчата виделка з дуже

широко поставленими зубцями й дивною назвою «Правда», грубо викарбуваною на ручці.

«Чому «правда»? — подумав Т. — Правда очі коле, чи що? Усю непротидію геть забудь. Збирай тепер по крихті...»

Нарешті готування закінчено. Т. ще раз оглянув себе в дзеркалі. Його борода стала широкою й ніби сивою — наче за останні хвилини він сильно постаршав і помудрішав. Усміхнувшись, Т. подивився на годинник-рицаря. Пора було вирушати.

Вийшовши з готелю, він здригнувся.

Оксенія, в новому жовтому сарафані, сиділа на своєму возі біля самого ганку; побачивши Т., вона зіскочила на землю, кинулась йому назустріч, але, розглядивши його наряд, раптом злякалась, неможливим рухом спинилася на льоту, змахнула руками й відскочила назад.

— Ти? — видихнула вона. — Чи не ти?

— Я, я, — озвався Т. із досадою. — Рано ж ти встаєш...

— Невже з жандармів потурили? — спитала Оксенія жалісно. — Домахався сокиркою. Випив, і сидів би вдома...

Коридорний з готелю, з'явившись на вулиці в цю саму хвилину, спинився неподалік від них, присів і став удавати, що зав'язує шнурок, виставивши нашорошене вухо.

— Ти по віз прийшла? — спитав Т. суворо. — Бери і їдь з Богом. А в мене діла.

— Та куди ж ти підеш такий, — сказала Оксенія, скосивши очі на коридорного. — Стидобище. Ходімо, я тобі чоботи хоч дам старі.

— Іди, Оксеніє, — повторив Т. тихо, — потім.

— Не пий, Львовонько! — заголосила Оксенія. — Хрястом-богом тебе прошу, не пий! Ти, як вип'єш, такий чудний!

Скочивши на коня, Т. встромив у його боки сховані під ликом сталеві зірки й, не озираючись, помчав геть ранковою вулицею.

Засідка чекала за три версти від міста — біля закинutoї човнової станції, де від дороги бігла до річки стежина.

Т. відчув це інстинктом — жодних зовнішніх ознак небезпеки не було. Довкола напівзруйнованого цегляного барака з проваленим дахом гойдались під вітром кущі бузини; смугастий шлагбаум на спуску до згнилої пристані був піднятий, розсохла будка стóрожа порожня — на всьому позначилася довголітня пустка.

Підїжджаючи до станції, Т. поволі притишував хід — і тільки тому встиг зупинитися вчасно. Над дорогою була напнута тонка сіра линва, майже невидна на тлі землі. Вона пірнала в бузинові хащі під чорною дірою вікна в стіні барака. Осадивши коня, Т. відїхав на декілька кроків назад, ніби роздумуючи, куди рушити далі — прямо чи до ріки.

«Зрозуміло, — подумав він. — У вікні, найпевніше, рушниця, і линва йде прямо до гашетки. Система «спинись, перехожий» — знаємо... А Кнопф десь неподалік і дивиться на мене. Погано, що він мене бачить, а я його ні».

Знай поводячи коня, Т. примусив його нервово кружляти на місці, щоб його важче було взяти на приціл. Водночас він непомітно вивільнив зі стремена праву ногу й переніс вагу тіла на ліву.

— Панове, — крикнув він, — я відчуваю, що ви поряд! Пропоную обговорити становище! Пане Кнопфе, повірте, ми з вами не маємо причин ворогувати!

У кущах бузини ледве помітно щось ворухнулось. Т. вмить перекинув праву ногу через сідло й склався так, що його закрив кінський бік. Наступної секунди з кущів порснули цівочки синього диму й розлігся гуркіт випалу з рушниць. Стріляли з двостволок, картеччю: одна з картечин подряпала Т. руку. Кінь поточився назад, осідаючи на ослаблі задні ноги, і важко повалився в куряву.

«Другий за два дні, — подумав Т., відчуваючи хвилю холодного гніву, — які ж мерзотники...»

Він розпластався на землі за впалим конем. Знову тріснув постріл, і нова порція картечі з гидотним чваканням ляпнула в живіт коня.

— Панове, — крикнув Т., — ще раз закликаю припинити!

На відповідь із кущів почалася револьверна стрілянина.

«Чудово, — зрозумів Т., — тобто рушниць вони не перезарядили. Тепер не баритись...»

Діставши з-під сорочки декілька металевих ножів, він віялом розгорнув їх у руці.

— Панове, — закричав він, — нагадую, я противник насилля! Я нікому не хочу шкоди! Я бачу перед собою тільки кущі, повторюю, тільки кущі! Зараз я кидатиму туди ножі! Ножі дуже гострі, тому якщо там хтось випадково ховається, прошу вийти до того, як я скажу «три», — щоби нікого не поранило! Раз! Два!

Т. змусив себе витримати коротку паузу.

— Три!

Негайно після цього він підвівся й став метати леза, ледь повертаючись після кожного кидка. Четвертий ніж у когось влучив — це стало ясно з повного болю крику. Кривлячись

від зневаги до себе, Т. кинув ще два леза в те саме місце, і крик перейшов у хрип.

З кущів знову стали стріляти, й Т. сховався за конем. Щойно стрільба стихла, він знову кинув кілька ножів. За цим разом він поцілиив одразу в двох. Щоразу після крику болю він посилав у ту саму точку ще два надгострі шматки сталі.

З кущів і досі хлопали револьвери, але постріли порідшали. Т. визначив, що там лишилося ще троє.

— Панове, — крикнув він, — я востаннє прошу припинити! Досить страждань і крові!

— Лицемір! — крикнув у відповідь Кнопф.

Вийнявши з кишені ще одну холодну сталеву рибу, Т. підкинув її на долоні й метнув на звук голосу. Кнопф ревноув.

— Негідник! Ви проткнули мені литку! Ми ще за це поквитаємось!

— Повторюю, — озвався Т., — з вашого боку було б розумніше вийти з кущів!

— Якщо ми вийдемо, — крикнув голос одного з поплічників Кнопфа, — ви гарантуєте нам безпеку?

— Зрадники! Боягузи! — засичав Кнопф.

Відповіли йому грубою лайкою.

— Я не завдам вам шкоди! — крикнув Т.

— Ви обіцяєте?

— Обіцяю. Я взагалі нікому не шкоджу. Стараюсь принаймні... Люди з дурного розуму шкодять собі самі.

— Поки у вас лишаються ножі, ми боїмося! — оголосив Кнопфів підпомагач. — Викиньте їх на дорогу! Тільки без обману!

За кілька секунд жилет із залишками метального арсеналу вилетів через труп коня й важко брязнув об дорогу.

— А стилети? Адже ви ще маєте стилети?

— Ваша правда, панове, — відповів Т., ськ-так натягаючи на голе тіло забруднену в куряві сорочку. — Ваша обізнаність вражає. Але й ви, будь ласка, викиньте свої револьвери. І не забудьте відібрати револьвер у Кнопфа.

У кущах відбулася швидка боротьба, супроводжувана жалісними скриками й схлипами.

— Зрадники! Дурні! — забурмотів Кнопф. — Ви всі помрете! Ви не знаєте цю людину. Ви думаєте, він одпустить кого-небудь живим?

Один із поплічників Кнопфа крикнув:

— Кидаю револьвери на дорогу, графе!

На дорогу, один за одним, хрюпнули три поліцейські «сміт-вессони».

— Дозвольте вам нагадати, панове, у вас іще були рушніці! — крикнув Т.

Дві рушніці впали в куряву поряд із револьверами.

«Невже вони це серйозно? — подумав Т. — Насилу віриться... Одначе треба додержати слова».

Відчепивши від шароварів чохол зі стилетами, Т. кинув його на дорогу.

— Тепер виходьте! — крикнув він. — Не займу, слово честі!

З кущів вибралось двоє компаньйонів Кнопфа. Вони тримали руки перед грудьми, показуючи, що в них нема зброї. Але ця поза, що мала би розвіяти підозри Т., примусила його насупитись — ідучи до нього, нишпорки здавались надто вже схожими на готових до атаки боксерів.

«І де таких тільки набирають? — подумав він. — Скільки їх уже пройшло перед очима — і всі однакові, ніби виліплені

з сірого пилу в якомусь похмурому розпліднику... Годилося б із ними поговорити, а що як у них все-таки жевріє іскра свідомості...»

Обидва нишпорки були кремезними вусатими чоловіками років тридцяти-сорока, з м'ясисто-булькатими обличчями любителів сосисок і пива, але один був капловухий, другий — з бакенбардами. Одягнені вони були в картаті костюми з натяком на небезпечні пригоди та спортивний триб життя — на кшталт отих, що петербурзькі ліберальні адвокати надягають для недільної автомобільної прогулянки на острови.

— Покажіться й ви, графе, — сказав нишпорка з бакенбардами.

«Вони явно щось надумали, — вирішив Т. — Однак людям слід вірити навіть тоді, коли вони майже напевно брешуть. Я повинен дати їм шанс...»

Піднявшись через мертвого коня, Т. показав нишпоркам свої порожні руки. Враз обидва вихопили з-під своїх картатих піджаків по маленькому «дерринджеру» й навели зброю на Т.

— Руки догори, графе!

Т. зітхнув.

— Панове, — сказав він, піднімаючи руки, — я, звичайно, скорюсь вашій вимозі. Та як ви будете дивитись мені в очі?

— В цьому нема потреби, — сказав Кнопф, вибираючись із кущів. — Ви майстер двобоїв і повинні знати, що під час поєдинку зі смертельно небезпечним ворогом не варто дивитись йому в очі. Треба дивитися в центр трикутника, утвореного підборіддям і ключицями.

На Кнопфі був такий самий картатий костюм, як на його компаньйонах — лише краще зшитий. Т. раптом при-

йшла в голову дивна думка: можливо, Кнопф, подібно до морського м'якуна, розмножувався, відщипуючи стулками мушлі дрібненькі шматки своєї плоті, що потім обростали власною картатою оболонкою та ставали майже однакові з батьком.

«Ось тільки жоден із них не прожив поки досить довго, — подумав Т., — щоб з'ясувати, стають вони врешті-решт точнісінько такими, як Кнопф, чи ні. І ці навряд чи проживуть...»

Видно, щось недобре виразило його лице. Капловухий нишпорка занервував, помахав у повітрі дулом короткого пістолета й сказав:

— Попереджаю — жодного двозначного руху!

Т., не опускаючи рук, поточився від мертвого коня.

— Даруйте, панове, — сказав він, — звідки мені знати, які рухи ви вважаєте двозначними? Це залежить від вашого виховання, соціального класу й обставин життя.

— Підстрелимо, як куріпку, — грізно сказав капловухий. — Краще й не намагайтесь.

— Я без зброї й не становлю небезпеки, — відповів Т. — Небезпека, як кажуть китайські мудреці, всередині вас самих.

Т. відступав значно повільніше, ніж нишпорки йшли в його бік, і було зрозуміло, що він нікуди не втече. Та зневажливий усміх на його лиці явно діяв їм на нерви. Картаті рішуче додали ходу.

— Не слухайте його, — сказав Кнопф, — бракувало тільки... Стій! Назад!!

Та було вже пізно — капловухий торкнув ногою напнуту над дорогою лину.

У вікні цегляного барака саянуло, гуркнуло, й вихор картечі збив обох нишпорок із ніг. Удар був такої сили, що нещасних відірвало від землі перед тим, як жбурнути об дорогу, ніби вони були кеглями, в які влучила невидима куля долі. Капловухий слідець умер миттєво; другому вивернуло з суглоба ліву руку — але він був ще живий, коли повалився в скривавлену куряву.

Т. повернувся до Кнопфа. Той підняв пусті руки й навіть розчепірів, тремтючи, пальці.

— Запасного пістолета я не маю, — сказав він. — Одначе ви й далі мене жахаєте, графе. Квіпрокво. Коли не так, то отак.

— Знаєте, — сказав Т., — мені це зовсім недавно казала одна коняка. Котра, коли подумати, вам рідна сестра, так що в цьому мало дивного. Ось тільки вона перекладала цей вираз інакше.

— Коняка? — ненатурально здивувався Кнопф, потроху відступаючи в бік, — та що ви кажете... Дивовижно, графе, що коні досі про щось із вами розмовляють. Знайомство з вами звичайно виявляється для них фатальним.

— Не брешіть, Кнопфе! Не зі мною, а з вами. Мало того, знайомство з вами найчастіше виявляється фатальним і для людей...

Кнопф рухався так, щоби змусити Т. повернутися спиною до своїх повержених компаньйонів. Т. завважив це й осміхнувся. Знявши з голови бриль, він, не озираючись, кинув його назад. Капелюх прошелестів над дорогою, і сталевий диск, схований між його крисами, вп'явся в горло нишпорці з бакенбардами, що, звівшись на лікті, з останніх сил цілився в Т. зі свого «дерринджера». За мить до того, як лезо перебило сонну артерію нещасного, Т. крикнув:

— Стережись!

— Другого такого фарисея по правді не бачила ще земля! — вигукнув Кнопф. — Навіщо ви з таким заповзяттям додержуєтеся цих ідіотських умовностей? Кого намагаєтесь ошукати? Чи вам справді подобається жити в собі ілюзію, що ви безгрішний непротидійник?

— Чому ви думаєте, що це ілюзія? — озвався Т. — Хіба ви не бачите, чим я важу, щоб поводитись людяно? Чи ви вважаєте, всі схожі на вас у цинізмі й байдужості до чужого болю?

Кнопф похитав головою:

— Лицемір, який лицемір! Та нічого, сьогодні я покажу вас у правдивому світлі. Я маю приготований особливий атракціон. Лойку!

Ніхто не озвався на цей крик. Тоді Кнопф підняв долоні до рота й ще раз прокричав:

— Лойку!!

Т. почув за спиною сміх й озирнувся.

До нього полем ішов голений велетень із розклепанним носом — той самий, що хотів боротися з ним біля циганського вогнища. Він був голий по пояс, у тих самих зелених шароварах, забраних у м'які татарські чоботи.

— Я казав, ми ще зустрінємось, бородо, — сказав циган. — Ось і настав час.

Т. всміхнувся.

— Наскільки я пам'ятаю, — відповів він, — ви користуєтесь піщаним хронометром, і минулого разу час вийшов. Утім, якийсь декадент міг би взяти це за парадоксальну метафору. По морських і річкових узбережжях сила-силенна піску. Тож планета — годинник, що відлічує вічність...

— Годі балакати, — перебив циган. — Тоді ти заморочив нам голову, але тепер не вийде. Будемо боротись до смерті... Твоєї смерті.

— Цього не обіцяю, — сказав Т.

Циган ступив до нього, змахнув кулаком і раптом зрадницьки розвернувся й ударив ногою — несподівано швидко, як на таку величезну людину. Т. відстрибнув. Тоді циган підскаочив до нього й спробував дати кулаком у вухо. Т. знов ухилився, але наступної секунди Лойко сильно хльоснув його по щоці долонею. Скривившись од болю, Т. штовхнув його в живіт обіруч.

Цей поштовх з вигляду був не дуже й сильний — ніби Т. відіпхнув хлопчака, поглинутого забавками. Та циган позеленів на виду. Він зігнувся, присів і якийсь час силкувався вдихнути, хапаючи ротом неслухняне повітря. Т. витер рукавом кров у кутку рота.

— Я радив би вам припинити насилля, — сказав він. — Інакше наслідки будуть сумними.

Лойко розпрявився. В його руках з'явилися два криві ножі, що він перше ховав у халявах. Не гаючи часу на слова, він кинувся на Т.

Усе подальше мало такий вигляд, ніби Т. з циганом заходилися танцювати якийсь легковажний танок: Т. пірнав циганові під руки, весь час опиняючись у нього за спиною. Вони зробили два чи три па, й виявилось, що Т. міцно тримає цигана за обидва зап'ястки, зупинивши за декілька дюймів од своєї сорочки націлені йому в груди леза.

Стримувати цигана було тяжко — обличчя Т. почервоніло.

— Ви певні, що не бажаєте припинити? — спитав він хрипким з напруги голосом. — Ще не пізно...

— Я розріжу тебе на ремені, — просичав циган.

Т. примружився.

— У Євангелії від Матфея сказано, — промовив він, причім голос раптом позбувся хрипу, — коли хто вдарить тебе в праву щоку, підстав йому й другу. Євангеліст Лука повторює: хто вдарить тебе по щоці, підстав йому й другу...

Т. підтягнув цигана ближче до себе, майже торкнувшись обличчям.

— Ви, добродію, мали нахабство вдарити мене в праву щоку, — вів далі він, задерши бороду вгору, так що її сіро-сталева мітла опинилась навпроти циганського виду. — То от вам ліва! А от права! Ліва! Права! Ліва! Права! А от ліва! А тепер права!

Т. несамовито мотав головою то сюди, то туди, і за кожним рухом циганове лице вкривалося новими надрізами від зазубрин уплетеного в бороду булата. Циган уже кричав, а Т. все повторював:

— Права! Ліва! А от права! А от знову ліва!

Нарешті циган розімкнув руки й зронив свої криві ножі. Тоді Т. копняком відштовхнув його. Виючи від страшного болю, циган виставив перед собою руки й побіг, ледь не перекинувши на шляху Кнопфа. Побачивши його скривавлене обличчя без очей, Кнопф здригнувся й потягнувся до покинутого в куряві револьвера.

Не гаючи ні секунди, Т. стрімголов кинувся назустріч, у стрибку підхопив із дороги «дерринджер» мертвого нишпорки. Коли Кнопф наставив свій револьвер на Т., йому в лоб уже гляділи дві розташовані одна під одною цівки.

— Так от через що вас називають Залізна Борода, — прошепотів блідий Кнопф. — Покінчити з цим раз і назавжди. У'ємо один одного, коли ніхто не може взяти гору...

— Послухайте, Кнопфе, — відповів Т., — мене теж обтяжує ця безглузда дуель. Та повірте, я можу розповісти вам дещо таке, що цілком змінить ваш погляд на всі теперішні події. Будьмо, нарешті, трохи терплячіші...

— Терплячіші? — осміхнувся Кнопф. — Ви справдешній жорстокий убивця, графе. З вашої бороди скрапує кров, а ви кажете про терплячість? Так ви просто хочете до кінця втішитися з моєї смерті. Напевно ви задумали для мене щось особливо похмуре...

— Це маячня, — сказав Т. — Поговорімо, поки ми самі й нам не треба грати ці чортові ролі. Я давно хочу з вами поговорити.

— Але про що?

— Я розповім вам те, що мені довелося дізнатись про причини нашої, е-е-е... ворожнечі. Бачите цю лавку біля барака? Заберімо револьвери й сядьмо поговорити.

XI

Поки Т. говорив, Кнопф уважно оглядав свої руді тупоносі черевики, насупившись і пошіптуючи — ніби зважуючи, чи не пора нести їх шевцю. Одначе слухав він уважно — коли Т. замовк, він одразу ж сказав:

— Отже, щоб підсумувати. Нас із вами творить якийсь демон на ім'я Аріель, що творець і володар цього світу, так?

— Він не вважає себе демоном, — відповів Т. — Він називає себе істинною людиною. І творить нас він не на самоті, а разом із цілою зграєю таких самих сутностей, як і він. Але ваша правда — для нас із вами, звичайно, він демон. Чи радше бог — але не добрий, а доволі злостивий і нерозумний.

— Ви повсякчас перебуваєте в контакті з оцим демоном?

— Не те щоб повсякчас, — сказав Т. — Він сам вибирає, коли й у якій подобі з'явиться. Але спілкуємось ми часто.

— І про мене цей демон повідомив, що я теж його твориво, але супроти вас ніби другосортне й епізодичне?

— Так, загалом саме так, — погодився Т. — Тільки не ображайтесь. Наша з вами природа така, що безглуздо казати про чийсь перевагу. Ми просто чужа вигадка, почергові породження декількох розумів...

І Т. вказав кудись удалину.

— Ага, — сказав Кнопф. — Зрозуміло. Ці розуми видумують нас із мистецькою метою?

— Так, — відповів Т. — Хоча при цьому сильно сумніваються в мистецькій вартості свого продукту. Як я зрозумів, їхня мета набагато ближча до комерційного скотарства, ніж до мистецтва.

Кнопф затарабанив пальцями по лавці.

— Скажіть, а ці ваші демони розповіли, навіщо ви йдете в Оптину Пустинь? — запитав він. — І чому вашим спробам так запекло опираються?

— Звичайно, — сказав Т. — Я повинен потрапити туди, щоби покаятися й примиритися з церквою. Демонам це треба для інтриги, що я сам не розумію до кінця.

— А як вам пояснили мою роль?

— Ви чините підступи проти мене, аби було цікавіше.

— Отож аби було цікавіше, — повторив Кнопф. — Кращі серед агентів слідчого відділу гинуть, як мухи, щоби було цікавіше... І все?

Т. кивнув.

Десь за рікою тричі гучно вдарив дзвін. Звук у нього був меланхолійний і якийсь питальний.

Кнопф устав з місця й узявся походжати вперед і назад перед лавкою — його, здавалося, перейняли емоції.

— Скажіть, — спитав він, — чи доводилось вам чути від вашого Аріеля про обеліск Ехнатона?

— Ні, — відповів Т.

— А про гермафродита з котячою головою?

— Теж ні. А що це таке?

— Знаєте, — сказав Кнопф, — як і більшість слідців, я за світоглядом атеїст і матеріаліст. Та після вашої розповіді я ладен повірити в існування надприродного світу. Чи можливо, щоби вас справді провадили лихі духи, як вірять певні петербурзькі сановники?

— Мене? — з подиву Т. витріщив очі. — Лихі духи? Чи ви словна розуму?

— Добре, — сказав Кнопф. — Чи не бажаєте ознайомитися з моєю версією подій?

— Буде цікаво.

Кнопф опустився на лавку.

— У тисяча вісімсот шістдесят першому році, — заговорив він, — так-так, графе, саме в рік звільнення кріпаків, у Єгипті, в околицях давніх Фів, знайдено дивну могилу. Спочатку археологи вирішили, що це поховання якогось жерця, чи, може, фараона, бо фараонів нерідко ховали таємно, але уявіть лише подив розкопувачів, коли у величезному саркофазі поховальної камери вони знайшли розбитий на частини обеліск. Його скалки були залиті бітумною мастикою й загорнуті в бинти, ніби мумія. Від обеліска збереглися тільки фрагменти, але навіть того, що єгиптологам удалося про-

читати, виявилось досить, щоби в діло втрутився Ватикан. Обеліск було знищено, а відкриття назавжди приховано від людства...

— Це й був обеліск Ехнатона?

— Саме так. Колона фараона-відступника, що переніс столицю до пустелі й першим у світі спробував піти від багатобожжя. Обеліск розбили жерці після відновлення старих порядків, що відбулось невдовзі після смерті Ехнатона. А таємні послідовники фараона поховали кам'яні скалки.

— Що було написано на обеліску?

— Смысл надпису був жахливий. З того, що прочитали археологи, стало відомо, що Ехнатон не був схожий на звичайних земних володарів, що шанували вибране божество в обмін на його ласку. Він був фанатиком, тобто понад усе мріяв прислужитися своєму богові просто так. І бог дав йому таку змогу.

— Який бог? — спитав Т.

— Цей бог первинно був гермафродитом із котячою головою. Та бачити його зображення вважалось лихим знаком, і забобон був настільки сильним, що його ніколи не зображали на фресках чи барельєфах у справжній подобі. Її заступав широко вживаний образ у вигляді кружала з безліччю рук — смысл був у тому, що цей бог усемогутній і сліпучо прекрасний, і дати про нього уявлення може лише сяння сонячної корони. Потім забобон поширився на всяку згадку його імені, через що воно зникло з надписів, а всі наявні вже було знищено. Його шанували, не іменуючи прямо — так само, як фараонів називали не їхніми власними іменами, а різноманітними магічними титулами. Просто кажучи, щоб не вимовляти забороненого імені, цього бога стали називати

«наше сонечко» й зображали у вигляді сонячного кружала — бо порівняння з сонцем було найвищою формою лестощів, доступною давній людині. Але насправді гермафродит із котячою головою був найстрашнішим з богів...

— Звідки ви все це знаєте? — спитав Т., недовіжливо дивлячись на Кнопфа.

— Від тих, хто послав мене за вами, — відповів Кнопф. — Дозвольте доказати?

Т. кивнув.

— За свідчення своєї відданості Ехнатон присягнувся принести в жертву гермафродиту силу-силенну людей — найбільшу з тих, що записано єгипетськими знаками. Мені називали точну цифру, але я не запам'ятав, тямлю тільки, що вона зовсім не кругла...

— А як душі приносили в жертву? — перебив Т.

— Оце саме найбільше вражало й жахало. Щоб уловити якомога більше душ у свої сіті, жерці Ехнатона вирішили використати доктрину однобожжя. Суть їхнього плану полягала в тому, щоб залишити гермафродита з котячою головою єдиним богом, а решту богів оголосити демонами. Та позаяк справжній образ гермафродита слід було приховати, було вирішено заманити людей до пастки, вживши за принаду невидимий ідол нематеріальної природи... Скажу вам чесно, графе, що смислу цих слів я не розумію сам.

— Це якраз доволі просто, — хмикнув Т.

— Просто? — насупився Кнопф.

— Звичайно. Що таке, на вашу думку, ідол?

— Статуя, яку первісні люди натирають жиром, щоб їм щастило на війні та полюванні...

— Правильно, але чому неодмінно статуя? Ідоли можуть сильно різнитись. Можна сказати людям: ваш бог — оцей розмальований пень. Виготовити такого ідола нескладно, але й знищити його теж легко — такий бог швидко загубиться в часі. Та якщо вибрати за ідола абстрактний умогляд, приміром, концепцію безтілесного бога як особистості, то знищити такого ідола не буде ніякої змоги, навіть пославши ціле військо. Точніше, залишиться лише один спосіб позбутись від нього — перестати про нього думати. Та більшості людей це годі здійснити.

— Можливо, — сказав Кнопф, — можливо... Ви надзвичайно розумні, графе.

— То що ж зробили жерці Ехнатона?

— Вони заслали молодого жерця до давніх юдеїв — дикого кочового народу, що поєднував у собі гостру практичну кмітливість зі зворушливою наївністю в духовних питаннях. Жерцєві було загадано встановити нематеріальний ідол гермафродита в їхніх незаймано чистих головах, заборонивши вклонятись іншим богам. Жерця звали Мойсей. Було провіщено, що через давніх юдеїв учення однобожжя поширяться на весь світ і дасть чимало відгалужень — і всі душі, вловлені з його допомогою, підуть у створене єгипетськими магами чорне озеро п'тьми, де їх поглине гермафродит...

Поки Кнопф говорив, над полем, мовби підтверджуючи рацію в його страшних словах, ріс і ширився повний болю крик. Він забирив на себе увагу — і Т. нарешті підняв очі.

Кричав сліпий циган Лойко — він біг по полю, виставивши перед собою руки й задерши до низького сірого неба скривавлене обличчя. Кнопф теж утупився на нещасного.

Циган, ревучи, промчався повз лавку й побіг далі в поле; минула хвилина, і його голос стих удалині.

— Ну добре, — сказав Т. — Припустімо, ви кажете правду. Та до чого тут я?

— Було провіщено, — вів далі Кнопф, — що світовий цикл завершиться, коли в жертву гермафродиту принесуть Великого Лева. В античні часи втаємничені думали, що цю жертву вже принесено, і Великим Левом був полководець Арі бен Галеві на прізвисько Лев Силона, котрого сучасники нарекли Арі Всемогутній за вдалий рейд на сирійські виноградники. Цим і пояснюють повсякчасне очікування кінця світу, спільне для багатьох традицій тих років. Однак таємні втаємничені наших днів, звіряючи знаки й указівки, вважають, що насправді Великий Лев — це ви. Адже Лев — ваше справжнє ім'я. Тепер розумієте, навіщо ви йдете в Оптину Пустинь?

— Не зовсім.

— Служителі гермафродита з котячою головою повинні принести вашу душу в жертву своєму жахливому панові, щоби завершити цикл створення.

— Та якщо завершиться цикл створення, ці сектанти, напевно, пропадуть разом з усім іншим?

— Вони вважають, що для них самих при цьому відкриється коридор до безсмертя.

— А що таке Оптина Пустинь?

— Ніхто достоту не знає: В Росії є кілька обителів і скитів із такими назвами, але вони не становлять інтересу — їх багато разів обшукували й оглядали. Ви, вочевидь, прямували в одне з таких місць, навіть не уявляючи, що приготовано вам насправді. Та в термінології сектантів «Оптина Пус-

тинь» — це дещо на кшталт алхімічного інакомовлення, коли, приміром, словам «оливо» та «ртуть» відповідає дещо інше, таємне.

— Що ж саме?

Кнопф посерйознішав.

— Ми припускаємо, — сказав він, — що це будь-яке місце, де Великого Лева буде принесено в жертву гермафродиту з котячою головою. План сектантів у тому, щоб відрядити вас у безглузду подорож і принести в жертву по дорозі.

— А навіщо їм направляти мене саме в Оптину Пустинь? Направили б у який-небудь Зарайськ, почекали в лісочку, і все.

— Бачте, графе, стародавні ритуали такого кшталту передбачають певний ступінь театральності, свого роду радісну співучасть жертви — нехай і формальну.

Т. розсміявся.

— Тоді незрозуміла логіка ваших дій, Кнопфе. Навіщо ви намагаєтесь мене знищити, якщо там, куди я прямую, на мене однаково чигає смерть? Дозвольте іншим виконати брудну роботу.

— Ви міркуєте цілком доречно, графе, — відповів Кнопф. — Аби ж це було моє особисте діло, я б так і вчинив. Та накази в слідчому департаменті віддаю не я. Високопосадовці часом бувають наддивовижу забобонні — і деякі з них сприймають усю цю історію з пророцтвами, жертвопринесеннями та віщуванням якнайсерйозніше.

— І тому ви повинні мене вбити?

— Мое завдання не вбити вас, а затримати. Ви не повинні попасти до рук отця Варсофія.

— Хто це?

— Це посланець секти, що йде за вами назирці. Та якщо не буде іншого способу зупинити вас, доведеться вас уколошкати.

Т. задумався.

— Ну? — спитав Кнопф. — Що скажете?

— Ваша розповідь звучить дико, — сказав Т. — Але припустімо навіть, що ви кажете правду. Тоді виходить, що ви дієте спільно з тими, хто хоче офірувати мене. Тому що саме ви спрямували мене в Оптину Пустинь.

— Я? — вражено перепитав Кнопф.

— Звичайно. Саме від вас я вперше почув про неї в поїзді.

— І до цього ви нічого про неї не знали?

Т. знітився.

— Зізнаюся, — сказав він, — мені складно відповісти на це питання. Річ у тому, що після нашої сутички — чи то від кульової контузії, чи то від стрибка з вагона в річку — зі мною сталося щось на кшталт втрати пам'яті. Єдине, що я пам'ятаю, — наша розмова в купе й ваші слова про Оптину Пустинь.

— Годі, — сказав Кнопф, — не треба звертати з хворої голови на здорову. Коли я заговорив про Оптину Пустинь, це була спроба спинити вас, не вдаючись до насилля. Я хотів повідомити, що нам усе відомо...

— Кому — «нам»?

— Поліційному начальству.

— А звідки поліційне начальство дістало відомості, що я пробираюсь в Оптину Пустинь?

— Здається, від Костянтина Петровича Победоносцева. Обер-прокурора Синоду. Така людина, як ви самі розумієте, не стане казати абищицю.

Т. недовіжливо поглянув на Кнопфа.

— Победоносцев?

Той кивнув.

— З огляду на свої професійні обов'язки він добре обізнаний з усіма бузувірськими сектами. Зокрема з сектою вірних гермафродитові з котячою головою. Ви маєте розуміти, яке це тонке діло. Якщо відомості сягнуть ліберальних часописів, можуть статись надсерйозні ускладнення для духовних інститутів нашої Вітчизни.

— А звідки взявся термін «Оптина Пустинь»? Чому саме Оптина?

— Мені трудно вам відповісти. Наскільки я чув, це пов'язано з творами Федора Михайловича Достоевського, що мав одне з найвищих посвячень в ієрархії таємного культу. Здається, цей термін в особливому містичному значенні вперше вжив саме він... Тільки він казав, коли я правильно запам'ятав цю сторінку в справі, не просто про Оптину Пустинь, а про якусь «Оптину Пустинь солов'їв». Ви ж були знайомі з Достоевським, графе?

Т. схопився руками за голову.

— Не пам'ятаю, я ж казав... Забився, коли з мосту стрибав.

— Ваше безпам'яття, — сказав Кнопф м'яко, — пов'язане, найпевніше, не з ударом об воду. Вдарились ви несильно. І кульова контузія теж не могла дати такого результату.

— А в чім тоді річ?

— Імовірно, вас месмеризовано.

— Невже таке можливо?

— Ще б пак. Нещодавно в Петербурзі зловмисники піддали гіпнозу директора банку. То він спочатку згвалтував машиністку, а потім вийняв із сейфа всю готівку в золотих

імперіалах і кудись відніс... Ми б, може, й відновили картину, та він після першого допиту у вікно викинувся.

— У вас, я бачу, на все є пояснення, — сказав Т. — Та ви розповідаєте занадто дивовижні речі, щоби просто так узяти їх на віру. Чи можете ви потвердити правдивість своїх слів?

— Можу.

— Чим саме?

— Хоча б тим, графе, що на вас жертковий амулет.

— Прошу?

— Що це, гадаєте, у вас на шиї?

— Це? — Т. пальцем підчепив ланцюжок, що на ньому висів дрібний золотий медальйон у вигляді книжки. — Передсмертний подарунок княгині Тараканової, вбитої вашими бандитами.

— Навіщо ви його носите?

— На пам'ять про неї. Хоча штукенція незручна, дряпає груди.

Кнопф засміявся.

— А чи знаєте ви, що саме Тараканова намірялася вас погубити? Небіжчиця була безжальною авантюристкою, що виконувала найнебезпечніші завдання сектантів. Вона ні в що не вірила сама, але вміла заморочити голову іншим — бачите, навіть повісила на вас жертковий знак. Це вона дала вам вино зі снодійним. Якби не я, жертвопринесення вже відбулося б.

Т. махнув рукою.

— Та годі вам. Княгиня Тараканова — небезпечна жінка? Маячня.

— Добре. Скажіть у таким разі, що в амулета всередині?

— Та нічого, я думаю. Просто дрібничка. Якась символічна книга життя.

— От і цей петербурзький банкір, — сказав Кнопф. — Його питають — що за ключик у вас на жилетному ланцюжку? А він відповідає — це, каже, куранти вічності заводити. А ключ насправді від пустої каси...

— Ви вважаєте, в амулеті щось сховано?

— Саме так, — потвердив Кнопф. — За нашою інформацією, там лежить золота платівка з таємним іменем гермафродита. Це ім'я, як вважають утаємничені, дає змогу стати з ним до контакту. Профан, що наслідиться прочитати його, повинен померти.

— Яка нісенітниця, — сказав Т. — Навіщо їм так вивертатись, якщо вони хочуть зробити жертвоприношення?

— У давніх культурах офірувану тварину прикрашали символікою божества, якому приносили жертву.

— Тварину? Дякую вам...

— Великий Лев, — розвів руками Кнопф. — От вас і того... Прикрасили.

— Ви марите, Кнопфе.

— Тоді розкриймо амулет. Не боїтесь?

Т. зняв брелок із шиї, оглянув його й чомусь відчув хвилю непевності.

— Добре, — сказав він, — нехай. Потрібне щось гостре.

— Ось, — Кнопф простягнув йому металевий ніж із бурими плямами. — Один із ваших.

— Дякую, — сказав Т., взяв ніж і торкнувся його вістрям краю брелока-книжки. — Спробуймо тут. Та ні, марно. Не піддається — я ж вам...

Раптом футлярчик із хрускотом розкрився, і на поверхню лавки вивалився складений гармошкою аркуш тонко розкатоного золота.

Кнопф двома пальцями взяв золоту гармошку, обережно махнув нею в повітрі, і вона розгорнулась у блискучий жовто-зелений аркушик, пописаний дрібними знаками.

— Перепрошую, — вражено прошепотів Т., — але як...

— Таємне ім'я гермафродита, — сказав Кнопф, шанобливо піднімаючи золоту смужку, щоби подивитись крізь неї на світло. — Ви стільки для них важите, що вони повісили на вас не просто копію, а першотвір, давньоєгипетський артефакт. Дихання вічності.

— Дайте-но поглянути.

— Обережно, — попросив Кнопф.

Т. взяв аркуш. Знаки на ньому — птахи, очі, хрести, фігурки людей і тварин — були дрібними й чіткими, прорізанними з вигадливою точністю й тими тонкими невловними особливостями, що ніколи не могли б з'явитись, якби не існувало кількасотрічної школи такого письма. З першого погляду ставало ясно, що річ ця таки дуже древня і, без сумніву, справжня.

— Що тут написано? — спитав Т.

— Не можу знати. А тепер, будь ласка, віддайте... Так, і медальйон, й аркушик. Давайте обережно складемо все як було, а то штукенція, вочевидь, коштовна... Отак. Переконались?

Т. був знищений.

— Я... Я навіть не знаю, що сказати, — пробурмотів він. — Аріель не казав ні про що таке.

— Спитайте принагідно. Якщо, звичайно, він перед вами після цього постане.

— Добре, — сказав Т., — а хто тоді, як на вас, Аріель?

— Не знаю, — знизав плечима Кнопф. — Я не вірю в надприродне й можу припустити, що це хвороблива галюцинація, що якимось дивним чином кореспондує з подіями в реальності. Вам могли й навмисне нав'язати... Скажіть, в обличчі цього Аріеля не було чогось котячого?

— Не було, — відповів Т., задумливо стискаючи бороду в кулаці. — Розумію, куди ви гнете... Ні, точно не було... Ви геть мене заплутали. А, чорт!

— Що таке? — здригнувся Кнопф.

— Руку порізав... Стривайте... Але якщо це правда й мене справді месмеризовано, тоді виходить, насправді я звичайна жива людина?

— Ну звісно.

— І це ви теж можете довести?

Кнопф засміявся.

— Як вас, одначе, заморочили. Уперше бачу перед собою людину, що вимагає доказів свого існування. У більшості людей, графе, це заведено вважати самоочевидним... Ну от, при-міром, ви щойно порізались об бороду. Чим вам не доказ?

— Справді... Що ж робити?

— Вам слід повернутись до Ясної Поляни, — озвався Кнопф. — Прийти до тями, все обдумати. Матиму за щастя особисто вас туди супроводити під охороною. А щодо цього золотого аркушика, доведеться долучити його до справи. Не кожен день простому поліцейському агенту трапляється таємне ім'я гермафродита з котячою головою.

І Кнопф покрутив брелок на ланцюжку. Т. похмуро змовчав.

— Що? — сказав Кнопф. — Ви все ще думаєте, що я намагаюсь вас перехитрувати? Чи, може, чекаєте звістки від свого Арієля? То покличмо його, нехай він нас розсудить...

Підскачовивши з лавки, Кнопф підніс до рота складені рупором долоні й закричав, пританцьовуючи на місці:

— Аріель! Аріель!

— Годі вам блазнювати, — понуро сказав Т.

— Аріель! — прокричав Кнопф ще голосніше. — Іди к бісу, Арієлю, чуєш? Покарай мене за ці слова, якщо ти існуєш!

— Добре, — сказав Т. — Нехай буде по-вашому. Повернемось до Ясної Поляни.

— От і добре! — прояснів Кнопф. — Утішений, що ви здатні дослухатись до здорового глузду. Повірте, незважаючи на всі наші взаємні, е-е-е, непорозуміння, я радів і далі радію знайомству з такою видатною людиною...

Поштиво піднявши котелок, він присів і кивнув головою, ставши на мить схожим на міма: рухались тільки його голова й тулуб, а притримуваний за криси капелюх недвижно висів у просторі там само, де й перед уклоном. Вийшов блазеньський і водночас елегантний рух; хоч які хмари були в Т. на душі, він усміхнувся. Кнопф вийняв із кишені брегет, продзвонив ним переливчасту мелодію й сказав:

— Якщо хочемо встигнути на восьмигодинний, доведеться поквапитись. Попереджаю, ходжу я вельми шви...

Зненацька пролунав постріл.

За найменшу частину секунди до цього Т. почув, як ляпнула куля по тілу. Кнопф похитнувся, поглянувши кудись за спину Т., потім перевів почорнілі очі на нього й упав.

Т. обернувся.

Від розвалин цегляного барака в його бік швидко йшли кілька людей. Попереду ступав невисокий священик із наганом у руці. За ним спішили п'ятеро ченців із гвинтівками — двоє тримали зброю напоготові, а решта, нав'ючені поклажею, були схожі на вояків під час маршу: один ніс складений армійський намет зі світлого брезенту, другий — два проєкційні ліхтарі, а третій тягнув містку сумку з вишитим хрестом і фонограф із нікельованим розтрубом.

Т. впізнав священика. Це був той старезний єврей із бородавкою на носі, з яким він розмовляв на вулиці в Ковровому — тільки тепер він мав небагато схожості із старим євреєм, тому що на нім був не лапсердак, а чорна ряса. Бородавка, як з'ясувалось, теж була фальшива — вона зникла.

Підійшовши до Кнопфового трупа, священик вийняв із його руки золотий амулет, уважно оглянув його і сховав у внутрішню кишеню.

— Ця річ повинна зберігатись в обер-прокурора, — сказав він. — Йй не місце в перших-ліпших руках.

— Ви люди Победоносцева?

Священик усміхнувся.

— Представлятися в нас не заведено, — відповів він, — але ви навряд чи розповісте газетам про нашу зустріч. Саме так.

— Як вас звуть?

— Отець Варсонофій до ваших послуг.

— Ви? — спитав Т. вражено. — Мені називали ваше ім'я. Отже, це до вас я йшов весь час?

— Виходить, що так, — погодився Варсонофій, метляючи револьвером.

— Хто ж ви насправді?

Варсонофій широко всміхнувся.

— Ви мали інтересну версію відповіді на це запитання, графе. Якщо пам'ятаєте, ви виклали її мені на вулиці в Ковровому. І знаєте, я майже вам повірив. Через це я не спав ніч. Ох, не дай вам Бог зазнати такого...

Один із ченців схилився над трупом Кнопфа й, задіваючи його за піджак повислим хрестом, обшукав. Знайшовши гаманець, він витягнув із нього гроші й спритно сховав під рясу. Решта монахів узялися обшукувати інших мерців — вони діяли вміло та обережно, стараючись не закалятися в крові.

— Що ви зі мною зробите? — спитав Т. — Уб'єте?

— Як вам таке прийшло в голову, — образився Варсонофій. — Хіба я на це здатен? Вас уб'є Пересвіт.

Він кивнув на одного з ченців, здорованя з безбарвними очима й охайно підстриженою борідкою.

Пересвіт осміхнувся й зняв із плеча маузерівську гвинтівку. Навівши її на Т., він ретельно прицілився йому в голову, а потім раптом одвів цівку в бік цегляного барака.

На його напіврозваленій стіні сиділо маленьке руде кошеня. Поглянувши на людей, воно жалісно нявкнуло й пішло собі по зарослій мохом цеглі, нервово піднявши хвіст — ніби відчуваючи, що ця зустріч не провіщає нічого доброго.

Пересвіт вистрілив, і кошеня вмить зникло з-перед очей: із такою силою його відкинула куля.

Ченці зареготали. Варсонофій теж осміхнувся.

— Пересвіт надпилює кулі хрестом, — сказав він. — Для очищення від скверни. Особливо добре для боротьби з плоттю. Куля не просто пробиває її, а вириває добрячий шматок, так що за один постріл можна побороти доволі великий обсяг.

— Що вам від мене треба? — спитав Т.

— Як і всім особам нашої професії, — відповів Варсонофій, — тільки одне: ваша безсмертна душа!

Ченці заіржали, як упряжка вороних.

Т. підняв очі в небо. Воно було низьким і сірим, але ніякої величі чи супокою в ньому не читалось — на ньому пливли невиразні хмари, близькі й холодні, — вони нагадували про осінні городи, неврожай і скорботні кількасотрічні нестатки. Бажання далі провадити боротьбу не було. «Та і з ким, — подумав Т., — за що?» У серці лишилась тільки величезна втома.

«Я шукаю свободи та спокою! Я б хотів забутися й заснути!»

Слова Лермонтова, що завжди звучали для Т. дивним дисонансом, раптом набули смислу, коли розпались на пари.

«Звичайно. Спокій — це сон. А свобода... Свобода в забутті! Забути все-все, й навіть саму думку про забуття. Оце і є вона...»

Пересвіт, однак, не квапився стріляти.

Відбувалося щось дивне — ченці ніби готувались до вистави. Спочатку вони вийняли з торби з хрестом два круглі шовкові віяла й прикріпили їх до довгих ручок, через що віяла стали схожі на величезні мухобійки. На шовку був накреслений дивний знак, схожий на кручену літеру «М», перекреслену дугою кола. Піднявши віяла, ченці заходилися плавно махати ними в бік Т., ніби посилаючи на нього певні впливи та хвилі: це, певно, мало би смішний вигляд, якби не трупи довкола.

Двоє інших ченців тим часом дістали з тої самої торби сіль, задзвенілу як скло, розгорнули її і посунули на Т. Сіль

була стара, темно-сірого кольору; дзвеніла вона тому, що до її вічок були прив'язані кристали кварцу, красиві й дуже гострі на вигляд. Т. згадав, що вже бачив таку сіть на кораблі княгині Тараканової — поряд із мертвими монахами в трюмі.

Ченці уникали дивитись Т. в очі — вони гляділи собі під ноги й ішли з таким виглядом, немов прочісують озеро, шукаючи рибчинку.

Т. зневажливо відвернувся від них і сунув руки в кишені.

Він зважив усе точно: якби просто поліз у кишеню, Пересвіт, найпевніше, вистрілив би. Та після того, як він повернув до вбивць беззахисну спину, монах не побачив у цьому поруху загрози.

— Графе! — покликав Варсонофій. — Чого це ви? Як то кажуть попи та фотографи, зараз вилетить пташка, хе-хе! Не пропустіть!

Не зважаючи на кривляння Варсонофія, Т. обхопив долонею холодний конус бомби й оглянув бойовище, ніби силкуючись згадати щось важливе.

Кнопф лежав на спині й дивився широко розплющеними очима в надвечірнє небо. Неподалік темнів труп коня з масними блискучими дірами в животі. Два нишпорки в темних од крові піджаках лежали біля побитих картечю куців на краю дороги. Десь удалині знов страшно завив сліпий циган.

Т. підняв обличчя до неба. Прямо над ним у хмарах був вузький просвіт.

Т. великим пальцем роздушив капсуль і повернувся до ченців. Пересвітові очі звузились — він повів цівкою, але,

перш ніж він натиснув на гашетку, Т. підкинув бомбу над головою і всім корпусом завалився назад.

Вистріл і одночасний вибух розляглись, коли він уже падав на землю. Він не побачив спалаху. Болю не було, просто в очах померкло світло. Йому здалося, що він падає в яму з дном, повним жару. Дивним було те, що спочатку вона здавалася неглибокою, але що далі він падав, то нижче спускалося дно. Жодна прірва не могла бути такою глибокою.

Потім назустріч йому дмухнув вітер. Поволі він усе сильнішав, і скоро падіння почало вповільнятись, поки й геть не припинилось.

ХІІ

Реальність складалася з двох протилежних сил.

Першою був вітер, рівний і незмінний. Він старався підхопити Т. й віднести вгору. В ньому була прохолода, і він давав надію.

Другою силою була вагота, схожа на втомлену згоду чогось величезного й давнього з самим собою. Вона була гаряча й знесильююча і тягнула Т. донизу.

У точці, де перебував Т., обидві сили врівноважували одна одну з аптекарською точністю.

Спочатку усвідомлення цієї дивної полярності й було єдиною думкою. Потім на неї стали накладатись інші. Думок ставало все більше, і невдовзі вони перестали бути помітними — точніше, те, що зауважувало їх, зникло під їхнім потоком і стало непомітним.

«Це, звичайно, не фізичний вітер і вагота, тому що в мене нема тіла. У мене, власне, нема взагалі жодної оболонки. Ні

навіть імені, найтоншого тіла з усіх можливих. Імена, що їх я носив, — не мої, тепер це очевидно. В мені взагалі нема нічого такого, чому можна дати ім'я. Але хто тепер про це думає?»

Відповіді не було.

«І вітер, і вагота, без сумніву, реальні, тому що я їх відчуваю. Отже, до чогось ці сили докладено. Припустімо, це і є я, граф Т. ... Начеб логічно. Та звідки беруться ці вітер і вагота? Можу я побачити їхнє джерело?»

Виявилось, що джерело вже видно. Ним було згущення мороку попереду.

Однак там був не просто морок.

Що довше Т. вглядався в нього, то більше вирізняв деталей. Спочатку він бачив просто кулю інтенсивної чорноти, якимось чином помітну на такому самому темному тлі. Потім стало здаватись, що в чорноті є дещо біляве, а потім у цій білості почали проступати рожевуваті жовтавості, що поволі злилися в риси величезного людського обличчя. З'явилися очі, потім ніс, рот — і Т. зрозумів, що бачить Аріеля.

Лице його, однак, мало незвичний вигляд. Праве око перетворилось на вузьку щілинку (Т. вирішив, що так могло статися від ячменя). Ніс був припухлим (можливо, нежить, подумав Т.). Та гидко розпухла нижня губа несла на собі чіткі й ганебні сліди насилля, що вже зовсім ніяк не можна було пояснити природними причинами: на ній чорнів пунктир засохлих ранок, залишених, без сумніву, зубами після стрімкого зіткнення з твердим предметом на кшталт кулака.

Далі в сприйнятті Т. відбулася свого роду ланцюгова реакція — як тільки підтвердилось, що лице Аріеля має на собі

сліди побиття, воно втратило містичну велич космічного об'єкта, і навіть чорнота навколо нього померхла й вицвіла; за якусь мить видиво ущільнилось, і всі дрібні деталі, аж до пор на нездоровій шкірі, стало чітко видно. Аріелеві очі повернулись, і Т. зрозумів — деміург теж його бачить.

Якийсь час вони мовчки гляділи один на одного.

— Що сталося? — спитав Т.

Було незрозуміло, як і чим він говорить, але питання вдалося задати зі звичайною легкістю.

— Зі мною? — прикро осміхнувся Аріель. — Чи з вами?

— З вами, — сказав Т. ввічливо. — Я бачу, сталось нещастя.

Аріель кліпнув, і його очі вкрилися мокрим блиском. Т. стало цікаво, що буде зі сльозами деміурга: чи зірвуться вони з вій і полетять у простір чи покотяться по щоках? Та Аріель уже опанував себе, і його набряклі губи болісно розтяглися, подібно до усмішки.

— Пантелеймон відмовив, — повідомив він.

— Я вже здогадався, — відповів Т.

— Причому мало того, що відмовив. Він відмовив у вкрай образливій для людини півдня формі. Я ж вам уже казав, наш кризовий менеджер Сулейман, попри всю свою лондонську поліровку, все-таки людина півдня, а для них друга сигнальна система — доволі свіжа інсталяція і часто викликає неконтрольовані емоції.

— Друга сигнальна система? — спитав Т. — Що це таке?

— Система умовних рефлексів, пов'язаних зі словами. На відміну від першої сигнальної системи, пов'язаної з реакціями організму на спеку, холод і так далі. От скажіть, які асоціації викликає у вас слово «козлопівень»?

— Щось семінарське, — відповів Т. — На таких прикладах у семінарії пояснюють слабкість людського розуміння. Мовляв, людина навіть подумки не може сотворити нічого нового, а в змозі тільки поєднувати елементи вже створеного Господом. Класичний приклад — це крилатий бик. Очевидно, козлопівень із того-таки ряду.

— Логічно, — сказав Аріель. — Раз архімандрит, значить, семінарське. А в звірків асоціації зовсім інші. Сулейман, як цей семінарський термін почув, забув усі свої європейські понти й дав команду мочити їхній бізнес нижче пояса. Як він це висловив, «пиздячити на самісінькому фундаментальному рівні». Прислав свого інтелектуала, як і обіцяв — нормальний такий пацан виявився, бувалий. Посиділи ми вечорок, подумали, де в них фундаментальний рівень, та й почали, перекрестившись...

— Угу, — озвався Т., — я бачив.

— Про гермафродита мені не дуже подобається, це чечен вигадав. Зате далі таке вшкварили, що Ден Браун нервово смокче в кутку. Грааль, за нашою версією, — це мумія Ісуса Христа, примотана зотлілими бинтами до хреста в особливій синагозі під Ватиканом. За допомогою Грааля масони зі світового уряду правлять ходом історії. Тому вони мусульман і ненавидять, що на них випромінення не діє. А закінчити ми хотіли тим, що примусова релігія сучасного білого людства — це культ мертвих євреїв, що різними відгалуженнями охоплює й темну народну масу, й вольнолюбну ліберальну громаду. Чечен останню фразу навіть придумав — «це треба не мертвим, це треба живим».

— Що ви таке кажете, — сказав Т. — Далєбі, аж страх бере.

— Та ви не лякайтесь, — хмикнув Аріель. — До цього не дійшло.

— А що сталось?

— Сулейман, значить, вивісив у мережі декілька уривків — про баржу й гермафродита. Щоб у Пантелеймона в конторі зрозуміли, що він не жартує. Далі як звичайно — проплатили флеху, спливли в топ. А як спливли, мережа стала обговорювати. Обговорювали, щоправда, головню те, чому попи кошенья вбили, якщо в їхнього гермафродита котяча голова — це я, дурень, недогледів у поспіху. Ну й про авраамічні релігії засперечались, із взаємними образами. А такі базари відстежують. Врешті, за півгодини дійшло до силових чекістів — разом з інфою, хто це в топ підняв. Стали вони дивитись, яка в Сулеймана парасолька, аж бачать, що це вони самі й є. Головним у силових тепер став генерал Шмига. Страшна людина, його реально всі бояться. Монстр. Щонеділі літає на Ельбрус — польоє з вертольота на сніжного леопарда.

Охорона ставить на схил «макбук ейр» із «мак ос десять-шість»¹, а він його зі снайперської гвинтівки цюкає.

І жодна зелена шавка гавкнути не може. А в ліберальних головний полковник Уркінс.

— Якесь прізвище дивне, — сказав Т.

— Це він з Уркінсона поміняв, щоб у чекісти взяли. Мовляв, з уроджених латиських стрільців. Він теж крутий. Подейкують, у Маріанську западину на батискафі спускався — його там серйозні сутності інструтували, що і як. Уркінс важлива людина, його щомісяця до Лондона відряджають свіжий вітер зображати. Та тільки Шмига таки головніший. Його олігарх Ботвинник особисто бойового НЛП

¹ Операційна система MAC OS 10.6 «Snow Leopard».

навчив перед смертю. За це, кажуть, ліберальна парасолька його й уколошкала.

— Я половини слів не розумію, що ви кажете, — пожалівся Т. — Що таке бойове НЛП?

— Ніхто достеменно не знає. Та чуток багато. Наприклад, скаже Шмига що-небудь таке незрозуміле по телефону, а людина за три дні опухне й помре. Отакий діяч — щоб ви розуміли, які люди долучились. Отож узявся Шмига до діла, подзвонив Сулейману та й каже — ти чо, звірок, голову застудив? Твої креативники на всі ібрагімічні релігії балон котять. Навіть зороастрійців образили.

Сулейман не зрозумів спочатку — яких, каже, ще зороастрійців? А Шмига каже, таких, мля. Росіян-маздаїстів. Сулейман каже — ви, товаришу генерал, про яких маздаїстів — про шостих чи про третіх? Ви ж за тих переймаєтесь, хто на «маздах» їздить? Тут уже Шмига напружився. Я, каже, переймаюсь за росіян-вогнепоклонників, зрозумів, ні? Що, як їм не сподобається, що в тебе запалена баржа тоне. Що, як це їхні релігійні почуття ображає. Сулейман вирішив, що його пресують намарно, і каже — ну, коли захотіти, до стовпа доїтися можна, товаришу генерале. Ми, мовляв, розуміємо, не діти. А Шмига йому втомлено так відповідає — мене ти розведеш, Сулеймане, а зороастрійців ні хуя. Тут Сулейман конкретно перебздів, вирішив, що Шмига вже бойове НЛП вживає. Тому що надто незрозуміла розмова пішла. А Шмига далі провадить: зороастрійці нехай, але ти на кого далі попер — на бога Саваофа? Ти шо, опух? Ти, каже, ліберастам навмисне привід даєш? Уркінсон же тебе в суді на раз-раз відпідарасить, йому справу відкрити як два персти обісцяти. Ти шо, каже, під екстремістську

статтю мене підводиш? Даремно, каже. Відповіси за нею ти, а не я. Тебе, каже, й просто так замочити тепер можуть — бо психопатів у Москві багато. Чорні вдови, нібелунги, криптомастурбатори з «правої ру», кватерони з Візантійського клубу. Буддисти теж тепер геть їбануті пішли, від них чого хочеш сподіватися можна. І потім, що ти таке про іслам казав у клубі «Тринадцять гурій»? Сулейман відповідає — нічого. А Шмига йому — ага, не пам'ятаєш, укурений був і унюханий, а плівочка пам'ятає. Сказав, що іслам — це релігія світу, що настане пора, коли всім невірним зроблять секір-башка. Викладе хто в Інтернет, так тобі ж першому горлянку й переріжуть. Свої, щоб ти імідж їм не псував. Щоб усі знали, що іслам справді релігія не лише світу, а й миру.

— А Сулейман?

— А що Сулейман. Згадав, де живе — і вся євроідентичність із нього обсипалась, наче бліда лупа. Обісрався й усі косяки на мене повісив. А про свого інтелектуала навіть не згадав, хоча за гермафродита по всім поняттям чечени відповідають. Велів текст із сайта зняти, а мене звільнити. Причому не просто звільнити, а до цього ще й відмудохати перед відеокамерою.

— А це навіщо? — спитав Т.

— Щоб зороастрійцям показати, якщо розборів захочуть... Каже, Шмига звелів. Тільки мені сказали, Шмига насправді нічого такого не велів. Він буркнув просто: «Цьому мудаку, що все придумав, треба в рило дати за такі штуки. Гнати його втришия». Можна сказати, просто лайнувся. А вони все дослівно виконали. І по шиї рівно три рази палицею вгамселили — мовляв, якщо не ведеться один раз утришия, зробимо тричі в одну. Своя-таки служба безпеки, уявляєте? Котра

перепустку перевіряла й під козирок брала... — Аріель схлипнув. — А проект закрили.

— Зовсім закрили? — спитав Т.

— Угу.

— А як же кредит?

Аріель примружився на Т.

— Знаєте, графе, — сказав він, — я вам навіть описати не можу, до якого мені це фіолетового барабана.

Т. відчув тривогу.

— І що тепер буде?

— З вами чи зо мною? — спитав Аріель.

— З вами, — ввічливо відповів Т.

— Піду від Сулеймана. Тільки не галимий, як вони думають, а з усіма наробітками. І все продам по другому разу.

— Куди підете?

— Є місце. Одна серйозна структура під полковником Уркінсом набирає команду на новий проект. Іронічний ретро-шутер на движку «source».

Вийде у версіях для пісі та іксбокса. Консольний варіант піде в комплекті з окремо написаною книгою, типу як колекційний «Warcraft», якщо ви в цьому тямите. Називається проект «Петербург Достоевського» або «Вікно в Європу», ще остаточно не вирішили. «Вікно в Європу», як на мене, гірше. Усі думатимуть, що про Україну й газові розбори. Та ідеологічно проект дуже значущий, тому бабло знайшли попри кризу. Нафтарка поки дає.

— А в чому значущість? — спитав Т., вирішивши орієнтуватися за вогниками небагатьох знайомих слів і смислів.

— Це типу наша відповідь Чемберлену. Піндоси випустили шутер для іксбокса, називається «Петропавло». Про те, як чотири американські моряки — негр, єврей, грузин і ки-

таець — рятують світ від двоголового російського імператора, котрого гунська принцеса Анастасія народила від Распутіна. І ми хочемо завдати удару у відповідь. Та складність у тому, що удару завдати тут мало, треба ще, щоби піндоси його купили. Тому будемо робити два варіанти — внутрішній та експортний. Відмінність мінімальна — просто вектор реверсуємо. У внутрішньому варіанті всяка мерзота буде лізти з Європи в Петербург Достоевського, а в експортному — з Петербурга Достоевського до Європи.

— А чому «Петербург Достоевського»? — спитав Т. — Що це у вас, то Толстой, то Достоевський?

— Ревнуєте? — осміхнувся Аріель. — Дарма. Головна культурна технологія двадцять першого сторіччя, щоби ви знали, це комерційне освоєння чужої могили. Труповідсмоктування в нас шанований жанр, тому що прямий аналог нафтовидобутку. Давніше думали, самі чекісти від динозаврів спадок отримали. А потім культурна спільнота теж знайшла, куди трубу втрутити. Так що тепер усіх покійничків запрягли. Навіть убієнний імператор гарує, як той ваш білий кінь на пагорку. І краще не думати, задля кого.

А чим Достоевський кращий? До того ж це такий самий Достоевський, як ви Толстой.

— Спасибі, — буркнув Т.

— Проект комерційний, — вів далі Аріель, — тому Федір Михайлович буде в нас не мрійливий любитель рефлексії та слабак, а боєць. Такий собі довірливий титан, нордичний бородатий рубака, що зачитується на дозвіллі Конфуцієм...

— Та чому саме Достоевський? Чому, скажімо, не Тургенев?

— От причепились. Ну добре, скажу. У ФСБ є інсайд, що наступного року телеведуча Опра Вінфрі порадить амери-

канським жінкам прочитати роман «Брати Карамазови». Тоді експортний «Петербург Достоевського» автоматом потрапить у супутні товари другого ешелону, а це піднімає продажі щонайменше вп'ятеро. Якщо вийти водночас на іксбоксі й пісі, бабла можна зняти тьму-тьмущу.

— Чому вам так важливо на Захід продати?

— Інакше грошей не відбити. У нас будь-яку гру вкрадуть, і все. А вкладення в цьому бізнесі набагато серйозніші, ніж у літературі. Прикиньте, книгу щонайбільше десять людей пише, а після гри самі титри п'ять хвилин по екрану йдуть, і всім платити треба.

— А чому саме Петербург?

— Щоб разом силовій парасолі відлизати. Ви що, весь Північний альянс звідти. На це й грошей більше дадуть.

— Там і нібелунги мають частку? — обережно припустив Т. — Коли Північний альянс?

— Нібелунги тут взагалі ні до чого, — сказав Аріель сухо. — Максимум, що вони можуть, — це узбеків на ринку шугонути. А Північний альянс, щоб ви знали, нікого не приймає до спілки. Вони всіх під себе кладуть.

— Однаково не розумію, — сказав Т. — Ви кажете, Петербург вибрали для того, щоб силовій парасолі відлизати. Але ви ж тепер під ліберальною будете?

— Так.

— А навіщо ліберальна парасоля хоче відлизати силовій, якщо вони воюють?

— Візантія, друже, — відповів Аріель. — Це не головою осягнути, а лише небайдужим серцем. Чи на лихий кінець досвідченою гепою, пробачте за огидний каламбур. Однаково не зрозумієте. То й нащо вам?

— Тобто як це нащо? Адже саме через це й почались негаразди в моєму житті.

— Можете не хвилюватись. Негаразди скоро кінчатся.

— Чим саме?

— А нічим. Просто кінчатся.

— В якому смислі?

Аріель усміхнувся.

— Це ви вже самі вирішуйте, в якому. Я працюватиму коло шутера, Гришу на трьох проектах ждуть, а Митько взагалі вгору пішов ракетою, ніхто не думав навіть. У нього тепер мільйонний контракт на телевізії — серіал «Стара Ізергіль». Це про одну стару повію, що навчилась робити висновки про людину під час мінету — щось наче циганка по долоні. Її в кожній серії менти викликають — посмоктати в трупа, щоб допомогти слідчій бригаді. Тільки смокче вона за фіранкою, щоб із прайм-тайм не витрутили — самі лише обриси видно... Ось тільки не треба так на мене дивитися, графе, не треба. Розумію, не подобається. Та й мені не надто симпатично. Та хто вас тепер створювати стане? Нема кому більше. Зовсім.

— То що відбудеться після нашої розмови?

— Нічого не відбудеться, я ж сказав.

— Це як?

— Ось і дізнаєтесь, — озвався Аріель.

Кілька секунд минуло в тиші. Аріель, видно, злагіднів.

— Взагалі, — сказав він, — дідусь казав про ще одну річ. Та я не певен, що вона вас стосується.

— Давайте.

— Він казав, що ніякої смерті по суті нема. Все, що відбувається, — це зникнення одного зі сценічних майданчиків, де

двадцять дві могутності грають свої ролі. Але ті-таки сили далі діють у мільярдах інших вистав. Тому нічого трагічного не стається.

— Ви тільки забули спитати, що з цього приводу думає сам майданчик, — мовив Т. — Той, що зникає.

— Хай би що він думав і як страждав, усе це за нього робитимуть могутності. Окрім них нема кому. І ще — майданчик зникає не враз. Якийсь час зберігається дещо... Певна... Щось на кшталт сліду в мокрому піску. Або відбитка світла на сітківці ока.

— Чийого ока?

— Важко мені дати відповідь, графе. Утім, це ж просто порівняння. Скажімо так, зберігається остаточне мерехтіння, мисленневий туман. Певна інерція індивідуального існування. Триває вона недовго, але дідусь казав, що це чудовий і чарівний час. Саме тоді людина може виконати своє найзаповітніше бажання. Будь-яке.

— Невже таки будь-яке?

— Так. Воно може бути яким завгодно саме тому, що зникають обмеження, дієві за життя. Коли у вас є тіло, реальність одна на всіх. А коли тіла у вас нема, ваш особистий усесвіт нікому не заважатиме. Про нього ніхто навіть не дізнається. Розум наостанок може линути куди завгодно.

— Звучить, звичайно, інтересно, — сказав Т. — Але ж ваш дідусь говорив про справжніх людей.

— Правильно. Що відбувається з героєм, котрого перстає придумувати бригада авторів, я не знаю. Можливо, вас стосується скорочена аналогія... Хоча ви й так не маєте бажань, поки ми з Митьком не придумаємо. Так, загадка...

Т. почув холодну неживу мелодію, схожу на спів механічного солов'я. Аріель помітно стривожився.

— Телефон, — сказав він, вирячивши очі. — Я тепер усього боюсь...

Він одвернувся.

Враз щось сталося з балансом сил, що втримували Т. на місці. Схожа на вітер сила перемогла, рвонула його геть, і голова деміурга нараз опинилась далеко вниз.

— Гей! — крикнув Т. — Аріелю! Аріелю!!!

Та Аріель уже став крапкою. А потім зникла й крапка — і поряд не лишилось нікого, хто міг би відповісти. По цьому зникла сила тяжіння. А ще за мить ущухнув вітер.

Несамовитим зусиллям волі Т. спробував піти слідом за деміургом, що покидав Усесвіт, і якимсь чином це вийшло — хоча Т. зрозумів, що розтратив у зусиллі всього себе й на другу таку спробу його вже не стане.

Спочатку він кілька хвилин чув нерозбірливий голос. Потім голос стих, і крізь чорноту став проглядати силует людини за дивним апаратом, віддалено схожим на «ундервуд» з осяяним екраном навпроти обличчя.

Т. впізнав Аріеля — той, здається, не здогадувався, що за ним спостерігають, чи не звертав на це уваги. Він зосереджено тицяв двома пальцями в клавіші свого приладу (Т. здогадався, що це і є та сама машина Тюринга, що про неї він стільки чув), і в світлому прямокутнику перед його лицем з'являлись букви, ніби хтось підмальовував їх із іншого боку. Букви збирались у слова, слова в речення, речення в уривки. Т. напружив очі, й освітлена поверхня наблизилась упритул до його виду — ніби це він сам, а не Аріель, сидів за машиною Тюринга.

Слід було визнати, що обличчя під великим словом «**Эцукo**» було вже немолодим і несвіжим. Зате високий дозвіл зображення робив журнальну обкладинку вельми пізнавальною: пори, зморщечки, маленькі прищики, різнокаліберні волоски, ледве помітні лусочки відсохлої шкіри, полиск шкірного сала, темний розтруб бороди, пташині лапки зморщок біля очей — усе разом нагадувало списану таємними знаками мапу лісистої країни з двома холодними озерами, розділеними довгим гірським хребтом носа. Журнальний девіз «С картохой не пропадёмЪ!» невдало потрапив просто на лоб. Не лице, осміхнувся Достоевський, а тисячолітня імперія.

На порозі розпаду та знищення.

Достоевський зрозумів, що натхнення від зустрічі з черговим свідченням популярності вже перетворилось на нудьгу.

«Скільки зморщок, одначе, — подумав він. — Добре, що в дзеркалі не так помітно. А то кожного ранку смутився б... Нащо чіткий зв'язок між людською славою та смертним тліном. Умисне постаряєшся помилитись, однаково не дадуть...»

Та помилитися все ще хотілось. Зазирнувши всередину, він відкрив потрібну сторінку й побачив великий заголовок:

ПРАВИЛА СМЕРТІ ФЕДОРА ДОСТОЄВСЬКОГО

Давши погляду поніжитись на чорних зубцях жирних літер, він подивився на свою світлину, відтворену в зменшеному вигляді (через це вона здавалась не такою гнітючою, як на обкладинці), і, смакуючи наперед помірно й трохи стидке задоволення, став перечитувати колекцію власних афоризмів:

— На віку вам трапляється багато предметів, з яких виїде чудова дешева зброя. Візьміть ящик, бочку, цеглину й киньте їх у ворога.

— Віднявши у ворога горілку та ковбасу, не витрачайте патрон на контрольний постріл — однаково він скоро помре від радіації.

— *Always aim for the head. You will do more damage.*

— Збитих із ніг легко прикінчити на землі одним ударом.

— Кинджали завдають меншої шкоди, зате удари ними дуже швидкі. Крім того, ви можете навчитися бити ворога в спину, непомітно підкравшись ззаду.

— Не забувайте оглядати трупи, на них можуть бути горілка та ковбаса.

— Ніколи не робіть більше одного ковтка горілки, щоби нейтралізувати радіацію — інакше ризикуєте виявитися п'яним у гущі ворогів.

— Не старайтесь перебити всіх ворогів до останку перед тим, як почнете висмоктувати душі — вчасно проковтнувши душу, ви станете бадьорим і зможете довести сутичку до кінця.

— Завмерлих ворогів найкраще розбити на шматки, не дожидаючись, поки вони відтануть.

— Нездари, — пробурмотів Достоевський, уперше завваживши помилку, — «завмерлих». Замерзлих! Невже за смыслом не зрозуміло? Ну бовдури! Навіть тут усе обгадять.

Читати далі одразу розхотілось. Жбурнувши журнал у куток маскувальної ями, Достоевський насупився. Особливо прикро було від усвідомлення, що він хитрує сам із собою — засмутившись через зморшки, прискає люттю на звичайнісіньку друкарську помилку.

Задзиччав підшкірний дозиметр — як завжди, несподівано. Достоевський лайнувся, вийняв із кишені фляжку з коньяком і зробив великий ковток. Коньяку лишилося ще на один. За кілька секунд набридле дзиччання перетворилось на тихий хрип і стихло, ніби сталевий черв'як під шкірою захлинувся алкоголем і помер.

Спиртне кінчалось. На додаток три години тому було з'їдено останній кусень ковбаси. Пора було збиратися на вилазку.

Достоевський підійшов до вогневої позиції. Перед шанцем лежала стара новорічна ялинка з іграшками, але просвіти між гіллям були досить великі, щоб контролювати весь простір попереду. Надівши окуляри із святоотецьким виглядом, він припав до прицілу.

З заходу, мов на замовлення, наближалася група мертвих душ. Як звичайно, вони трималися гурту. Те, що це мертві душі, було знати з жовтого ореолу, що оточував силуети. Розмита жовтизна дрижала тільки довкола людських фігурок; решта — ліхтарні, голуби, афішна тумба з плакатом, рекламою нової книги Оксенії Толстої-Олсуф'євої, — мало такий самий вигляд, коли глянути й простим оком.

«Око оптичного прицілу, — подумав Достоевський і зітхнув. — Звучить же як... Наука мчить уперед. А от громадська думка — хіба може вона похвалитися чим-небудь рівномасштабним технічному прогресу?»

Мертві душі були вже за сотню метрів. Піднявши окуляри, Достоевський підніс до очей перламутровий театральний бінокль і оглянув їх уважніше.

Попереду йшли три жевжики, за ними п'ятеро студентів (це, звичайно, не були справжні жевжики та студенти —

так Достоевський класифікував мертвяків з огляду на не-виразні й не до кінця зрозумілі самому асоціації). Замикали процесію кілька кавалердаврів у білих офіцерських мундирах і два некроденщики з поклажею. Всього, як і годиться, дванадцять.

Кілька секунд Достоевський метикував, що з ними робити — чи то підпустити трохи ближче й розстріляти зі штуцера впритул, чи то витратити останню підствольну гранату.

«Краще гранату, — вирішив він нарешті. — Інакше розбіжаться...»

Підствольник був давно й надійно пристріляний, тому всі подальші дії він виконав не задумуючись: підняв прицільну планку в крайнє верхнє положення, піймав на мушку букву «Х» у величезному червоному надписі «СОТОНА ЛОХЪ» на стіні гранітного особняка й став чекати, коли мертві душі підійдуть ближче.

Під буквою «Х», приблизно за півметра над бруківкою, стіна була посічена слідами розривів, схожими на вибиті в камені гігантські ромашки. Згодом колишні подряпини зникли — нові вибухи без упину обтісували граніт.

«Нема нічого сталого в світі, — подумав Достоевський, видихаючи перед тим, як натиснути на спуск. — Ішли дванадцять мертвяків — і де вони тепер?»

Граната гепнулась об стіну, коли вся група опинилася поряд зі словом «ЛОХЪ». Пахнув синій димок — це спрацював вибивний заряд-розсіювач, — а ще за півсекунди по стіні пройшла хвиля, вмиць розкидавши мертвяків урізнобіч: вибухнув аерозоль.

«Пу-пум», — долинув низький приємний звук, схожий на слово з якоїсь грізної доісторичної мови.

Достоевський знов підніс до очей бінокль.

Готові були всі, крім одного кавалердавра — він крутився на місці, загрибаючи ногою в скривавленій холоші, зовсім як недочавлена комаха. Не хотілось навіть думати, чого зазнав би сердега, якби він був живою людиною. Дістати його зі штуцера було трудно — занадто вже швидко крутився, — але поряд, на щастя, стояла стандартна червона бочка з бензином.

Припавши до штуцера, Достоевський опустив планку прицілу на два поділи, піймав у діоптричне коло жовте маркування на бочці, затамував дух і вистрілив. Бочка перетворилась на клубок жовтого вогню, й з кавалердавром було покінчено.

«Даремно трачу набої, — сумовито завважив Достоевський, вилізаючи з маскувальної ями. — Порушую свої-таки правила...»

Перебравшись через ялинку, він підійшов до місця вибуху.

Поблизу трупи мали кепський вигляд. Особливо страхали вирячені очі — ніби мерців хтось дуже здивував перед смертю. Вакуум.

«Через що таким дешевим стало життя? — подумав Достоевський. — Та через те, що дешева смерть. Давніше в битві помирало двадцять тисяч людей — і про неї пам'ятали віками, тому що кожного з цих двадцяти тисяч комусь треба було особисто зарізати. Випустити бебехи певною рукою. Одною битвою насичувалась величезна армія бісів, що замешкали людський розум. А тепер, щоби згубити двадцять тисяч, досить натиснути кнопку. Для демонічного бенкету мало...»

Улов був непоганий. П'ять пляшок горілки несли студенти — дві тріснули під час вибуху, але три залишилось. У кавалердаврів було по фляжці стандартного аристократичного коньяку, а в некроденщиків і в жевжиків не було ні їди, ні спиртного — зате знайшлось три постріли до підствольника. Це була найцінніша знахідка, тому що в перспективі гарантувала й ковбасу, і горілку, й інші радості непоказного північанського життя. В одного жевжика була ще й книга — «Конфуцієві вислови».

— Почитаємо, — хмикнув Достоевський і сунув книгу в кишеню бушлата.

Раптом ногу прохромив гострий біль.

Невідомо як виживши, кавалердавр примудрився непомітно підповзти ззаду — й уп'явся зубами в чобіт. Зуби, звичайно, не прокусили грубу шкіру, але потайна голка, що була в кожного кавалердавра під язиком, сягнула п'ятки.

Як на зло, сокира лишилася в маскувальній ямі. Насилу втримуючи рівновагу, Достоевський кілька разів ударив кавалердавра кулаком у скроню. Той розклепив щелепи, вкриті білою піною, і завмер. Та отрута вже пішла в кров.

Дихати й рухатися стало нестерпно важко. Перед очима попливли червоні тіні, а думки стали схожі на млинові жорна, порушувані в голові кимось утомленим і недобрим.

«Аптечка? Чи бинт? Ні, бинтом не відбутись...» Довелось потратити аптечку. Було, звичайно, шкода, але аптечка, власне, й потрібна була про той самий випадок, якщо в кров попаде отрута з потайної голки.

«Ось так вони й Пушкіна, — подумав Достоевський, — гниди великосвітські. Спочатку з пістолетів, а потім, коли він перевертатись більше не міг, потайними голками в голову...»

Правильно про них Лермонтов писав — бундючні покидьки...»

Пульсація червоної ядухи потроху відпустила. Тепер лишилось тільки висмоктати душі.

Та попереду, звичайно, треба було вчинити молитву.

Вибравши чистіше місце, Достоевський опустився на коліна, зітхнув і заплющив очі. Старець Федір Кузьмович казав, що молитву слід промовляти в душевній і розумовій зосередженості, всім серцем переживаючи смисл кожного слова — інакше молитвослів'я перетвориться на гріх начотництва. Та будь-яка зосередженість останнім часом давалась насилу. Ось і тепер — пригадуючи Символ віри, Достоевський знай ловив себе на вельми недоречних думках:

«Європа, Європа, а що в ній хорошого, в цій Європі? Сортири чисті на вокзалах, і все. Страти туди їздити, а більше й робити нічого...»

А потім одразу ж, без усякого зв'язку:

«Якщо уважно прочитати «Дао Де Цзин», можна виснувати, що всіх журналістів треба притьмом повісити за яйця...»

Зібравшись нарешті, він відвернув увагу від блукань розуму й сяк-так завершив молитву.

«Біси, — зітхнув він. — Тільки станеш на молитву, підлітають. Давніше менше терзали. Молодший був, чистіший і певніший... Але нехай, тепер почнемо...»

Відійшовши вбік, він підняв долоню перед обличчям — так, щоб розчепірені пальці накрили повалені спереду тіла. Потім зосередився й потягнув усім животом.

Спершу геть не велось — заважала якась зовнішня сила. Достоевський насупився, пробурмотів «прости, Господи» і потягнув дужче.

Стало чути, як щось клацнуло — на шії одного з мерців луснув ланцюжок із якимсь бісівським амулетом. Після цього діло одразу пішло: голубуватий туман заструменів від скрючених тіл до долоні, а від неї, пройшовши через іньські меридіани руки, потік у повішений під пахвою гарбуз-ханьку, де осідав, густішав і перетворювався на рідку блакитну ману.

Душі, хоч і мертві, були в усіх — крім того кавалердавра, що вколов потайною голкою.

«Чомусь таке частіше буває саме з аристократами, — подумав Достоевський. — Губиться зв'язок із вищим, усяке натхнення від Бога, і на місці душі зостається тільки калюжа отрути для потайної голки. Звідси це всякчасне прагнення вищих класів принижувати, дошкуляти й одягатися в особливі шати, всіяко демонструючи свою відмінність від інших. Демонструвати... Це ж від «демон». Треба буде сказати Федору Кузьмовичу...»

Улов був чудовий — мани набралось досить на п'ять бойових заморозок чи одне бажання. Коли голубий димок щез, виникла звичайна спокуса: підійти до трупів і подивитися, на що перетворились їхні обличчя. Спокуса була сильна, але він управився з нею, одвернувся й пішов назад до шанця.

«Треба в журналі занотувати. І не відкладаючи, просто зараз, а то знову забуду. Адже ж хотів минулого разу, а не зробив...»

Склавши в кутку ями здобич, він відшукав гостріший олівець, підібрав номер «**ЭЦУКО**», розгорнув на сторінці з правилами смерті й дописав у самому низу, ощадячи місце:

— *Висмоктавши душі, ніколи не дивіться на обличчя. Так, це правда — вони міняються. Та якщо вам цікаво дізнатись,*

як саме, приготуйтеся втратити апетит на два тижні наперед.

— Ніколи не підходьте до впалого ворога без зброї наготові — він може бути ще живий!

Тут задзижчав прищеплений під шкіру дозиметр. Достоевський лайнувся, дістав із кишені фляжку, допив коньяк і жбурнув її геть із шанця — в бік смітцевої купи.

— Голосуйте за чисте місто, — пробурмотів він і ліг на матрац під фанерним навісом, замаскованим сухим ялиновим гіллям.

Тепер можна було розслабитися до ранку, не остерігаючись гостей: мертві душі оминали дорогу, де кілька з них зустріли остаточну смерть. Принаймні день чи два — поки трупи геть не розпадуться на елементи.

Розгорнувши трофейного Конфуція, Достоевський став гортати його навмання. Що довше він читав, то менше глузду бачив у тексті — точніше, в ньому все яскравішим ставав той тонкий мерехтливий смисл, котрого багато в будь-якій телефонній книзі. Видно, ієрогліфи, що їх використав Конфуцій, указували на давно зниклі зі світу сутності, й перекласти його слова сучасною мовою було неможливо. Достоевський уже збирався кинути книгу слідом за порожньою фляжкою, коли серед словесного попелу раптом блиснув справжній алмаз:

Конфуцій сказав:

— Бувають троє корисних друзів й троє друзів, що шкодять. Корисні справедливий друг, щиросердий друг і друг, що багато знає. А шкідливі влєсливий друг, криводушний друг і друг пишномовний.

Достоевський закрив книжку й мрійливо поглянув угору, туди, де між краєм хмари й дахом дохідного будинку виднівся шмат неба.

«Але ж це правда. І про влєсливих, і про пишномовних. Особливо про пишномовних... І про корисних теж правда. Хотів би я мати щиросердого друга, та ще такого, що багато знає... Ось тільки де ж його взяти?»

Дозиметр задзижчав знову. Достоевський тихо лайнувся. Щоразу після того, як він повертався в яму із здобиччю, прилад починав сигналізувати вдвічі частіше, ніж звичайно.

«Може, пил приношу, — подумав він, відкриваючи горілку. — Хоча до чого тут пил. Пил усюди...»

Він зробив великий ковток і зачекав, поки дозиметр стихне.

«Тепер що п'ять хвилин буде турчати. Ой, нудьга. Нап'юся сьогодні... Треба вирішити, що з манюю робити, поки тверезий. А то знову нароблю дурниць...»

Він вийняв гарбузик-ханьку з-під пахви й сполотнів — мани всередині не було. Зовсім.

«Господи, тріснула, чи що?»

Та ханька була ціла. Достоевський кілька секунд похмуро міркував, що трапилось, а зрозумівши, засміявся.

«Це я бажання загадав. Сам не завважив, оце так... Друга захотів щиросердого... Сміхота. Розповісти кому — не повірять. Утім, кому я розповім? Федору Кузьмовичу, чи що? Йому нецікаво... Ось другу й розповім, якщо збудеться...»

Мани було шкода — з її допомогою слід було вирішити яку-небудь із практичних проблем. Приміром, справити нові чоботи: знімати взуття з мертвяків було бридко. Та випадок і справді був повчальний. І, головне, смішний.

Достоевський поставив штуцер біля стіни — так, щоби був під рукою, — і спробував повернутися до читання. Та вже темніло, й не хотілося спінути, а запалювати світло на позиції було не варто. Тоді Достоевський ліг на бік, закрив книжку й підклав її собі під голову.

Темрява гусла, й від предметів поволі залишались тільки розпливчасті контури. Просто попереду лежало відро, повернуте до нього погнутим дном, а праворуч — ящик від набоїв. Вони перетворились на круг і квадрат, схожі на літери «О» та «П».

«Що це може бути? — думав Достоевський, засинаючи. — Оптина Пустинь... Як давно це було... Оптина Пустинь солов'їв...»

XIV

Т. прийшов до тями.

І одразу-таки зрозумів, що дарма це зробив — довкола нічого не було.

Не було ні Арієля, що сидів за машиною Тюринга, ні самої машини Тюринга, ні тієї ватяної чорноти, що її звичайно називають словом «нічого». Точніше, чорнота з'являлась, але тільки після того, як Т. починав додивлятися до всього навколо й переконувався, що там темно — хоч в око стрель. А решту часу не було навіть цього.

Так пройшло кілька секунд, а можливо, віків або тисячоліть.

В одну з тих секунд Т. зрозумів, що бачить вічність — і вона саме така, невиразна, непевна й безглузда й не має про себе і гадки.

Зрозумівши це, він перелякався. А злякавшись, переконався, що все-таки існує.

«Треба весь час щось думати, а то зникну зовсім, розчинюсь, наче цукор... Думати що завгодно...»

Та в навколишній непевності не було нічого, за що могла би вхопитися думка — і після кількох безсиливих здригань розуму Т. знов провалився у вічність.

«...Оптина Пустинь...»

Ця думка опритомнила його. У вічності все було й досі.

«Ось ще раз так пірну, — зрозумів Т., — і ніколи не випірну... І на цьому все? Невже я просто виникнув на мить із сірого присмерку, щоби знов розчинитися в ньому без сліду? І обіцяння дива й щастя, що було в небі, в листі, в сонці, — все брехня? Ні, не може бути... Думати! Про що завгодно... До речі, з'ясувалось цікаве. Головні питання сучасності зовсім не «що робити?» й «хто винен?». Вони зовсім інші — «де я?» і «хто тут?». І в будь-якому житті рано чи пізно настає момент, коли це більше неможливо від себе ховати. Та коли це нарешті доходить, людям уже нічого не поясниш...»

Навіть найкоротша зупинка в мисленні страхала тим, що свідомість починала зникати. Як виявилось, воно було чимсь на кшталт напруження між полюсами магніту: для його існування потрібна була думка й той, хто це думає, інакше усвідомлювати було нічого і нікому. Тому, щоби свідомість не зникла, варто було весь час її розчісувати, заново створюючи весь магніт.

«Недарма, — подумав Т., — в світі стільки марноти. Саме це люди й роблять — весь час розчісують себе і так називаний Усесвіт, щоб не пропасти без жодного сліду. Граблями, телескопами, чим завгодно. Ховаються від вічності, в

яку не пронести ні дрібки того, чим ми колись були... А от російський селянин не міркує про потойбічне, а спокійно влаштовується тут і тепер. І не треба шукати нічого над просте народне розуміння, бо воно рятує від безодні. Коли вмирає мужик, у безодню просто падати нічому. Це і є єдине спасіння, що буває. А от життя, присвячене розумуванню, саме й творить того, хто з жахом у безодню валиться, не маючи найменшого шансу, тому що який тут, спитати б, може бути шанс? Поки зберігається той, хто входить, обличчя надію той, хто увійшов... Правильно сказано — будьте як діти. Бо діти за таких обставин нікуди не падають — вони самі безодня...»

Розум, позбавлений підстави — органів відчуттів — і покинутий на самого себе, виявився чимсь на кшталт аркуша паперу, що прагне повернутися до вічності під таким кутом, щоби вся його площа зникла, стягнувшись у невідчутно тонку лінію.

«І зразу видно, — злякано думав Т., — що жодного мислителя за цими спазмами нема, а всі спіралі хистких розумувань — просто шахрайська спроба змусити існувати те, чого насправді ніколи не було. Мало того, що не було і нема, йому навіть узятись нема звідки. Однак, хоч спроба цілком шахрайська, вона все ж якийсь час працювала... Оце й було життя».

Думки доводилось викликати силоміць, мов нудоту — власне, існування й здавалось тепер схожим на таку силувану нудоту.

«Я думаю — а отже, я існую, — згадав Т. — Хто це сказав? Картезій. Дивовижно, які запаморочливі стрибки над безоднями примудряються робити ці французи, випивши черво-

ненького. Чи вони цих безодень не бачать? «Я думаю...» А що, як думає хтось інший? Хтось на кшталт Арієля? Ну звідки він, дурник, знає, що це він сам? Утім, Картезій мав рацію в тому смислі, що це його «я» існує тільки доти, поки він про нього думає. Французу слід було казати не «я думаю», а «думаю я». А само це «я» ні думати, ні існувати не може, тому що зникає одразу, як тільки Картезій перестає про нього міркувати, вирішивши випити червоненького...»

Додумавши цю думку, Т. з жахом зрозумів, що за нею не заготовано наступної — і з розмаху зник.

Надлюдським зусиллям волі він змусив себе знов з'явитися нізвідки. Було дуже страшно, тому що він не розумів, як він це зробив — і не знав, чи вийде ще раз.

«Думати тільки про просте й конкретне, — вирішив він. — Просто пригадувати, що було раніше. І за це триматись...»

Т. згадав, який вигляд мала біла садиба на пагорбі з вікна потяга. Потім він змусив себе в усіх деталях побачити купе, Кнопфа біля вікна, річку, міст і корабель княгині Тараканової.

Це справді дозволяло триматися на плаву.

Що сильніше Т. зосереджувався на спогадах, то більше речовинності вони набували; і поволі йому стало здаватись, що він бачить сон наяву. Дещо було усвідомлено й завважено тільки тепер: приміром, в одного з супутників Кнопфа на піджаку був значок товариства Михаїла Архангела, а в ідальні корабля княгині Тараканової ледве-ледве пахло пачулями.

Пригадався ще добродій у котелку, з сигарою в роті, що в колясці проїхав мимо Т. по вулиці в Ковровому: добродій,

явно певний надійності свого місця в світі й незрушності самого цього світу. І ще дуже виразно втямилось, як зворушлива дівчинка в рожевій сукні пробігла по коридору готелю «Дворянський».

Однак спогади були подібні до гасу в лампі: вони поволі вигоряли. Невідомо, скільки пройшло часу, але коли пам'ять стукнулась в останнє приступне — вибух біля занедбаної човнової станції, — весь контур щойно відшумілого життя набув остаточної завершеності. На її останній сторінці вже стояла крапка; тепер не можна було поміняти жодного знака. Спомини закінчились, і Т. з тугою здогадався, що от-от знову впаде в неіснування: пожива для розуму дійшла кінця.

«Можливо, — подумав Т., — це навіть не я сам пригадував? Може, хтось мене на початок перемотував? Що ж тепер робити? Як затриматись? Будити бажання? Хай найтемніші та ниці... А вони в мене є? Ось Оксенія... Гарна, так... Чи кохав я її насправді? І чи пам'ятає вона про мене? Чи не гнітить її розлука? Утім, знайде собі кого-небудь іншого... Не кажучи вже про те, що це все одно не вона, а чортів Митько...»

Та Оксенія таки згадалась так сліпучо-яскраво, що на мить задулила собою нависле зусібч небуття.

«А життя ж і правда подібне до тексту, що ми невпинно творимо, поки дихаємо. Як це Аріель казав, машина Тюринга? Нам здається, ми щось робимо, вирішуємо, говоримо, а насправді просто каретка біжить над папером, зчитує один значок і друкує інший. Це і є людина...»

Доклавши зусиль, Т. згадав достеменні слова Аріеля:

«А потім цей не зрозуміти ким написаний текст намагається сам щось таке творити й придумувати — це ж

просто-таки незбагненно. Дідусь казав, людина настільки примарна істота, що для неї тим більше гріховно плодити довкола себе нових примар...»

«Гріховно? — подумав Т. з надією. — Гріх? Оце вже інтересно. Адже якщо буде гріх, тоді буде й грішник. Тут жодних сумнівів. Може, хоч за це зачепимось? Ось тільки як нагрішити без тіла? Проблема... Богохульство? Навряд чи. Кому воно тут потрібне... Хіба справді нових примар наплодити. Що для цього робить Аріель? Бере й пише. А тут ні пера, ні руки, ні столу, ні паперу...»

Т. спробував уявити гусяче перо.

Це вийшло.

Тоді Т. уявив дерев'яний письмовий стіл зі стосом паперів.

Це теж повелось одразу, і то дуже вдало — стіл вийшов таким виразним, що на його робочій поверхні видно було малюнок косих річних кілець, складених на взір жіночої фігури з перебільшено товстими ногами й пишним намистом на довгій шиї. Папір теж вийшов чудово, видно було навіть фактуру. А поряд із папером без особливих зусиль виникла запалена свічка й бронзовий каламар у вигляді лебедя, в якого між крилами поблискувало маленьке чорне озеро.

Та після цього зникло перо. А коли вдалось повернути перо, зникли стіл, папір і каламар.

«Ось стіл, — подумав Т., зусиллям волі повертаючи стіл на місце. — Де він стоїть? Стіл повинен стояти в кімнаті...»

Однак замість кімнати довкола виник цілком чіткий брезентовий намет на кшталт армійського. Але Т. не встиг злякатись — намет одраз зник.

На мить він відчув таку безмежну самотність, що вона здалася йому фізичним болем.

«Не здаватися. В кімнаті повинні бути стіни. Хоча б одна стіна».

Він поглянув туди, де мала бути стіна, і справді її побачив — не стільки побачив, скільки створив своїм поглядом. Потім він точнісінько так побачив решту стін. Кімната ніби з'являлась унаслідок переміщень його уваги — точніше, поки ще не кімната, а чотири почергово виниклі стіни, вкриті дубовими панелями. На одній із них висів імпресіоністичний шкіц Єлисейських Полів у золоченій рамі: приблизні конячі крупы, а над ними — жовті і червоні плями вогнів, розмиті вечірнім туманом.

Т. підняв погляд, потім опустив його, й у кімнаті з'явилися підлога та стеля, але зникли стіни. Коли він перевів погляд на стіну, вона слухняно виникла, але тепер без картини. І ще зникла стеля.

Через кілька хвилин йому все-таки вдалося зібрати кімнату до купи. Вона нагадувала готельний номер, чисто прибраний і цілком звичайний — тільки без вікон і дверей, як у дитячій загадці.

«І добре, — вирішив Т. — Не потрібні ніякі двері та вікна. Хто його знає, що за ними...»

Думати про залишене за стінами не варто було — безодня могла ввірватися всередину. Найменше Т. хотілося знов зникнути без жодної певності, що вдасться повернутися назад.

«Утім, — подумав він, — чому безодня? Я ж «безодню» уявив так само, як цю кімнату, щоби хоч у щось уперти погляд. Тому що насправді... Навіть не знаю, як сказати... Утім, я знову думаю не про те, про що треба...»

Т. хапливо оглянув кімнату, бажаючи переконатись, що в змозі підтримувати її існування. Зусилля виявилось надмірним — кімната вмить наповнилася безліччю предметів, котрих секунду тому не було. Тепер на стінах висіли тірольський капелюх із пером, роги оленя, двостволка, червоні оксамитові завіси (вікон за ними так і не з'явилось), і ще дві гасові лампи, що давали яскраве аж до білості світло. Дверей і досі не було. Т. перевів погляд на стіл.

«Перо не може просто висіти в повітрі, — подумав він. — І саме бігати по паперу. Потрібна рука...»

Уявити власну долоню виявилось найскладніше. З'ясувалося, що Т. геть не пам'ятає, яка вона з вигляду: всі руки, що промайнули в його уяві, — пухкі й короткопалі, червоні, бліді та тонкі, смагляві, з азійською жовтавістю, — явно належали іншим. Зрештою Т. уявив кисть у білій лайковій рукавичці.

Рукавичка після якоїсь ніякової паузи підняла перо, вмокнула його в каламар і провела по паперу коротку рису.

Перо кидало на папір подвійну тінь. У яскравому гасовому світлі аркуш було чітко видно; знати було навіть дрібні паперові пори й тонкощі, майже невидимі чорні волоски довкола залишеної пером лінії — наївні спроби чорнила вирватися на волю, вислизнувши в капіляри паперу. Т. осміхнувся.

«Ось так і людина, — подумав він. — Куди тікати? Справді, куди тікати, якщо все на світі — просто текст, а перо, чорнило й аркуш у того, хто креслить літери? Утім, тепер їх креслю я сам... Та хто тоді я сам? Чи ж не Аріель?»

Ця думка здалась неможливо страшною.

«Працювати. Російському селянину були б смішні проблеми ледачого панського розуму, застряглого в нескінченності. Тому що російський селянин знає тільки роботу з ранку й до вечора. Ось і ми будемо працювати не відволікаючись. Спробуймо що-небудь написати...»

Перо торкнулося паперу й вивело:

РІКА

Т. одразу ж побачив цю ріку — вона була смарагдово-зелена й линула повз руді камінні уступи, над якими здіймались черепичні дахи приземкуватих білих будинків. Здається, це було десь в Італії.

«Цікаво, — подумав Т., — звідки решта взялась — береги, будівлі? І чи можна все це змінити?»

Умочивши перо в каламар, він дописав:

РІКА, ЗАКУТА В КРИГУ

І ріка стала іншою. Замість смарагдової стрічки перед Т. виникло безкрає крижане поле — ріка стала дуже широкою. Руде каміння берегів зникло. Все довкола тепер укривав сніг. Стояв зимовий вечір; у просвітку жовто-синіх хмар горіло червоне око призахідного сонця.

Т. відчув, що його сповнює весела блискуча сила, схожа на той сонячний смарагдовий потік, що явився йому на самому початку.

«Отже, я й правда все можу, — подумав він. — І нема ні Аріеля, ні його поплічників. Хто тепер мій творець? Я сам! Нарешті... Можна придумати себе заново. Утім, похапцем нічого не мінятиме. Для початку цілком згодиться граф Т. Найперше слід вибратися з цього лімбо... Хоча б туди-таки, звідки ми сюди потрапили. Спробуймо найкоротший маршрут...»

Рукавичка наблизилась до аркуша й почала мережати:

Ріка, закута в кригу, без сумніву, була Стіксом, що відокремлював світ живих від того, для чого в людській мові нема слів. Триголовий Кербер, страж потойбічної брами, був десь поряд — це було знати з тоскного жаху, що хвилями налінав на душу. Але граф Т. поки що не бачив стража. Він ішов по берегу, прямуючи до засніжених руїн на краю крижаного поля. Берег, по якому він ішов, був берегом смерті...

Грізні кольори заходу сонця ввірвались до свідомості з такою силою, що рукавичка зникла. Було незрозуміло, звідки виник цілий світ, реальний і сліпучо-яскравий: Т. ніколи в житті не бачив нічого такого.

Вогні заходу поволі померкли, і Т. знову став бачити навколо кімнату. Вона змінилася. Тірольський капелюх та оленячі роги зникли, оксамитові завіси теж, зате з'явилася ціла колекція зображень котів.

Найбільшою була чорна африканська маска із загадково чорними западинами очей і вусами зі жмутів соломи. Під нею на стіні висіла полиця, а на ній стояли найрізноманітніші коти з теракоти, фарбованої глини й фаянсу — особливо вирізнявся серед них благородний орієнтальний звір жовтого кольору з калатачкою в одній руці та віялом у другій.

Чомусь одна з кішок на полиці — невелика єгипетська статуетка чорного кольору, дуже древня з вигляду, — здалася Т. невимовно страшною. У її темно-зелених мигдалеподібних очах було щось всмоктуєче: Т. здалося, що він може стекти в них, як дощовий потік у каналізаційну решітку, і він швидко відвернув очі.

«Але ж і незатишно тут, — подумав він. — Та навіщо мені тепер ця кімната? Головне пам'ятати, звідки береться світ.

Давніше його створювала чужа воля, а тепер... Поглянемо, на що я здатен сам...»

Довкола тим часом з'явилося ще декілька полиць із кішками. Унікаючи дивитися на них, Т. переніс увагу на руку в білій рукавичці. Рука обмокнула перо в каламарі й піднесла його до паперового аркуша. З пера на папір упала крапля чорнила і перетворилась на акуратну круглу пляму. Мокра поверхня плями, відбивши вогник лампи, стала на мить зовсім біла — і Т. привиділось, що на папері перед ним лежить срібна монета.

XV

Т. не думав, звідки він іде й чому в його руці затиснута срібна монета. Він знав, що нічого не треба боятись. Що було раніше, зовсім його не тривожило. Він був певен — згадати все можна будь-коли, досить спинитись і як слід зосередитись. Ось тільки зупинятися було не можна: устигнути варто було до смерку.

Порпатись у пам'яті, втім, і не хотілось. Свідомість просто відображала реальність, фіксуючи, що в світі свище вітер, рипить під ногами сніг і розтікається по горизонту червоний вогонь призахідного сонця. На душі було б зовсім спокійно, якби не хвилі раптового страху, що налягали коли-не-коли на кілька секунд. Страх ніби приносило вітром.

Т. знав, що монету слід віддати поромнику в напіврозваленій споруді біля самої криги.

«Тільки який тут може бути пором? — подумав він. — Тут же лід... Нічого, зараз дізнаємось».

Невдовзі будівля опинилася поряд. У ній було два поверхи — горішні вікна гляділи порожніми очницями, а нижні хтось грубо замурував цеглою. Даху не було — схоже, він завалився всередину давним-давно.

У стіні, повернутій до крижаного поля, були високі двері з маленьким віконечком, в якому зяяло дрібне вічко. Навпроти дверей над льодом височів довгастий сніговий бархан. Придивившись, Т. вирізнив у ньому контури порома, нахиленого й наполовину зануреного під кригу.

Підійшовши до дверей, Т. постукав.

Минула хвилина. Т. привиділося, що у вічку щось майнуло, але це міг бути просто випадковий поблиск світла.

Раптом віконечко з різким стуком розчахнулось. Із нього висунулася рука в брудному сірому рукаві. Т. завагався, і тоді рука неквапливо клацнула пальцями.

Згадавши, що від нього треба, Т. поклав у неї монету. Рука зникла у вікні й ураз виткнулася знов. Тепер вона тримала за шкіряні ремені пару грубих залізних ковзанів. Т. ледве встиг підхопити їх, і віконечко зачинилось.

Т. оглянув ковзани. Вони були дуже старі, з почорнілого металу в тріщинах і вибоїнах. Формою вони нагадували човни вікінгів; схожість підкреслювали голови драконів на загнутих догори носсах.

Тут щось ударило в двері всередині, й розлігся гидкий скрегіт, ніби по металу шкребли гострим. «Кербер!» — зрозумів Т.

Треба було спішити. Наблизившись до криги, він сів у сніг і швидко приладнав ковзани до ніг — шкіряні ремені тримали леза міцно й надійно. Уставши, він вийшов на лід, глянув на цегляну руїну й покотив до залятого вогнем обрію.

Він устиг лише кілька разів відштовхнутись від льоду, щоби навикнути до ковзанів, коли ззаду долинув скрип іржавих завіс. Т. озирнувся на звук.

Двері відчинились. Т. побачив фігуру в сірій хламиді з насунутим каптуром і дивну собаку — на кшталт великого вовкодава, тільки з потворними грижастими мішками обабіч морди. Ці мішки заворушилися, повернулись, і Т. з огидою зрозумів, що це ще дві голови. Невідомий у сірому відпустив триголового собаку, і той спритно побіг до льоду.

«Якщо це Кербер, — згадав нарешті Т., — значить, переді мною Стікс... Тепер тільки на той берег... Переправитись на той берег...»

Більше не оглядаючись, він почав розбіг по безконечному льодяному дзеркалу. Це виходило погано, ніби вві сні, де ніколи не вдасться бігти так само швидко, як наяву, а ноги весь час заплітаються одна за одну.

Кербер загавкав — не так, як брешуть собаки, а зовсім безгучно. Та його гавкіт був добре відчутний — хвилями жаху він душив на сонячне сплетення, і Т. згадав, що вперше відчув ці спазми тоді, коли наближався до будинку поромника, просто не зрозумів їхньої природи.

Раптом він постеріг, що попереду лежить на кризі людина. Це був огрядний чоловік у службовому фракку з гербовими гудзиками, золотим шитвом на комірці і хрестом на шиї. Він, без сумніву, був мертвий. Його трикутний капелюх із пухнастим білим пером валявся на льоду за кілька метрів од тіла, а біля розірваного горла темніла замерзла кров.

Потім Т. побачив ще один труп: жінку в шовковій нічній сорочці. Її тіло було подерте собачими зубами.

«Кербер — це сторож, — згадав Т. — Тільки що саме він стереже? Потойбіччя навряд чи треба охороняти від живих, що хочуть туди покласти. Радше навпаки...»

Собака був уже близько. Хоч як Т. намагався опанувати себе, йому не велось — до горла підступали спазми страху.

«Адже була записка, що все кінчиться добре, — подумав він. — Та як саме? Так. Біла рукавичка. Тільки не забути — біла рукавичка...»

Ці слова дивним чином допомогли.

Т. зрозумів — він не може розігнатись, тому що ривки його тіла занадто різкі, а рухатися слід плавно, стараючись, щоби помаху рук і поштовхи ніг виходили округлими й неквапливими, схожими на природний хід маятника. Слід було не смикатись, а ніби розгойдуватись назустріч кризі попереду.

Тільки-но він почав рухатись по-новому, собака відстав. Невдовзі в Т. полегшало на серці. Йому навіть здалося, що він почув десь поряд сміх — але це сміявся вітер.

Назад запливли ще декілька химерних трупів, простертих на кризі — пані в чорному мереживі, пристойно вбраний добродій із конячою головою (Т. згадав розмови з конякою) і, нарешті, три безсумнівні Наполеони Треті, лише на різних стадіях життя: один — худорлявий і молодий, з охайно підстриженою борідкою й самотньою сніжинкою ордена на військовому мундирі, другий набагато старший, з гострими стрілами навоскованих вусів, розчепічених урізнобіч від обличчя, і зовсім уже потріпана версія, з сивиною у волоссі, в простому двобортному жилеті під темним домашнім халатом. Усі три Наполеони лежали поряд, і якби не безліч соба-

чих слідів навколо, можна було б гадати, що їх поклав один випал картечі.

А слідом за цим показався мрець, котрого Т. чомусь не сподівався тут побачити. Це був отець Варсонофій у своїй темній рясі. Його обличчя було понівечене скалками близького вибуху, але продірявлений каптур, низько насунутий на лоб, якимось чином утримався на голові. Якщо нещасного потріпали собачі зуби, помітно цього не було.

Наступного небіжчика Т. впізнав одразу, хоч ніколи його не здибував. Це був рум'яний лисуватий білявець, — із його лица навіть смерть не зуміла змити вираз обережного оптимізму. Він лежав навзник, балетним рухом відкинувши праву руку, до якої тягся довгий ланцюжок, починаючи від жилетного гудзика. На кінці ланцюжка був маленький нікельований ключ.

«Це ж директор банку, про нього Кнопф казав, — подумав Т. радісно. — А ключ — од курантів вічності... Все-таки завів, проноза».

Поряд із покійником лежав невеликий шкіряний саквояж жовтого кольору — він був просто на шляху, і Т. задів його ногою, ледь об нього не спіткнувшись. Саквояж із несподіваною легкістю поїхав геть по кризі.

«Мабуть, уся ця рівнина всяяна різноманітними кадаврами, що прагли воскреснути, але не змогли...»

Він озирнувся.

«А в мене, здається, вийде...»

Триголового собаку було вже не видно. По тілу пройшла остання хвиля страху, а потім Т. завважив, що червона смуга заходу погасла.

Стало швидко сутеніти. Удари вітру стали різкішими, довкола полетів лапатий сніг, і невдовзі розгулялася справжнісінька заметіль.

Тепер було хоч в око стрель. Натиск подиху вітру в обличчя став дуже сильним, і Т. майже не просувався вперед; лишалось тільки надіятись, що вітер точно так відкидає назад триголового пса, якщо той ще намагається за ним гнатись.

На секунду вітер сягнув неможливої потужності — і раптом Т. буквально вилетів зі сніжної хмари в синій літній вечір.

Він утратив рівновагу й упав у траву. Ковзани, котрі щойно добре сиділи на ногах, самі зіскочили й від'їхали в снігову хмару, залишену за спиною, після чого ця хмара, закрутившись, перетворилася спочатку на смерч, потім на вузький стовп снігового праху й зникла без сліду.

Було майже темно. Т. лежав на траві неподалік від цегляної руїни. Страх як боліла голова, саднила подряпана кулею рука, але усе ж він був цілий.

Кидок бомби виявився точним — під час вибуху Т. потрапив у мертву зону, і його не заділо.

Монахам пощастило менше. Всі ченці були мертві — їхні посічені скалками тіла лежали довкола Т. по радіусу від точки вибуху, наче пелюстки страшної квітки смерті, центром котрої був він сам. Віддалік валявся Варсонофій — тут він мав не такий вигляд, як на льоду. Кривавий слід за його тілом показував, що він намагався повзти, але сил вистачило ненадовго. Під його повернутим у траву лицем натекла велика калюжа крові, де розмокав тепер каптур.

Т. підвівся на ноги, поглянув туди, де зник сніговий вихор, і раптом завважив у траві щось жовте. Накульгуючи, він підійшов ближче й побачив той самий саквояж, що валявся на кризі біля мертвого банкіра-годинникаря. Саквояж не був замкнений; відкривши його, Т. побачив рівні стовпчики загорнутих у папір монет.

«А це до речі, — подумав він, — адже я трохи вибився з грошей...»

Коли він вийшов на дорогу, уже зовсім споночило. Він відчував страшну, несвітську втому — ніби на його плечах висіло коромисло з олив'яними відрами, повними води зі Стіксу.

Невдовзі на тракті з'явився вогник — це був гасовий ліхтарик на оглоблях підводи. Т. став посередині дороги, щоби мужик побачив його здалеку й не злякався. Підїхавши, підвода спинилась.

— Довези, братцю, — сказав Т. — Відплачу.

— Куди везти, пане?

— До Петербурга. І швидко, братцю, швидко.

Мужик трохи подумав і кивнув. Т. забрався в підводу й накрався жмаканою попоною, кинutoю на сіно.

За кілька хвилин їзди, коли його вже брав сон, мужик спитав:

— А в Петербурзі куди, пане? Він великий.

— До Достоевського, — відповів Т. рішуче.

— Достоевського? — здивувався мужик. — Мабуть, жартуєте, пане. Достоевський уже скільки років як померли.

— Брешеш...

— Ось тобі хрест, пане.

— Тоді до готелю. До найкращого, на Невський.

— Зробимо.

«Одначе, якийсь занадто згідливий і ввічливий *мужик*, — думав Т., засинаючи. — Наче він останні десять років щодня виїжджає на дорогу в надії підібрати пана, що тільки-но переправився через Стікс. Певно, толстовець... Утім, у руській людині завжди є таємниця, то чому б не знайтись такому саме мужику? Слід було б, звичайно, попрацювати над образом. Задуматись, як він ріс, як впливали на його душу значні події в житті нашої Вітчизни... Чи краще просто дам йому золотий, і ну його к бісу».

ЧАСТИНА 2

УДАР ІМПЕРАТОРА

XVI

Аріель стояв біля великої білої тумби з якимись чорними руків'ями й смажив яечню на сковорідці, під якою палало намисто з веселих блакитних вогників. На ньому було спідне фіолетового кольору й стерті шкіряні капці.

Т. стояв у нього за спиною. Він не знав, де перебуває, але розумів, що бути тут йому не годиться й Аріель сердиться на нього за незваний візит. За таких обставин майже не лишалось надії якось розворушити деміурга, але вибору не було, тому Т. говорив гаряче й щиро, не добираючи виразів:

— Та ви хоч уявляєте собі, яка це мука — знати й пам'ятати, що ти живеш, страждаєш, мучишся з тою лише метою, щоби згря темних гнид могла заробити собі грошей? Мати здоровий глузд, усе розуміти, все бачити — і тільки для того, щоб істота на кшталт вас могла набити калитку грошвою...

— Он ви як, — не обертаючись, хитнув головою Аріель. — Ну, спасибі.

Якийсь час стояла тиша, порушувана тільки шипінням жиру на сковорідці. Потім Т. пробурмотів:

— Вибачте, я зірвався. Не варто було цього казати.

Аріель примирно кивнув.

— Звичайно, не варто було, — сказав він. — Ви ж хоч правду про себе знаєте. А інші зовсім нічого не знають. Пірнають з мостів, скачуть на конях, розкривають злочини, зламують сейфи, віддаються прекрасним незнайомцям, валять королівську владу, борються з добром і злом — і все без найменшого проблеску свідомості. Ось, кажуть, у Достоевського характери, глибина образів. Які к бісу характери? Хіба може бути психологічна глибина в персонажі, котрий навіть не здогадується, що він герой поліцейського роману? Якщо він такої простої речі про себе не розуміє, кому тоді потрібні його думки про мораль, звичаї, суд Божий і людську історію?

— Він хоча б не страждає, як я.

— Згоден, графе, — сказав Аріель. — Ваше становище двозначне й трагічне — але ви його розумієте! Тому розумієте, що я дав вам таку змогу. А в інших її нема. Згадайте-но Кнопфа. Надзвичайно порядна людина. А нічого не зрозумів, хоч ви йому півдня пояснювали. Досі його шкода.

— Безвихідь, — прошепотів Т.

— А ви думаєте, мені краще? — осміхнувся Аріель. — Я ж вам весь час товкмачу — я від вас нічим не різнюсь. Ось тільки у вас життя цікаве, а в мене ні.

— Мені чомусь здається, — озвався Т., — що ви зі мною лукавите, кажучи це. Ви вільна людина, можете, якщо все набридне, сісти на пароплав і запливти в Константинополь. А мене навіть не можна назвати особистістю в повному смислі. Так, наліпка зі словом «Т.», за якою ховається то один пройда, то інший — залежно від вимог ваших маркітантів. У вас є свобода волі, а в мене нема.

— Свобода волі? — хмикнув Аріель. — Та годі вам. Це така сама тупа церковна догма, як те, що Сонце — центр Усесвіту. Свободи волі нема ні в кого, наука це тихо й непомітно довела.

— Яким чином?

— Отаким. Ви що думаєте, у справжньої людини — у мене, чи там у Митька — є особистість, що вона приймає рішення? Це в минулому сторіччі так уважали. Насправді людські рішення виникають у таких темних кутах мозку, куди жодна наука не може зазирнути, й приймають їх механічно та несвідомо, як у промисловому роботі, що міряє відтинки й свердлить дірки. А те, що називається «людською особистістю», просто ставить на цих рішеннях свою печать зі словом «затверджую». Причому ставить на всіх без винятку.

— Не зовсім розумію, — сказав Т.

— Ну дивіться, — відповів Аріель. — От, припустімо, розжиріла жінка вирішує ніколи більше не їсти солодоців, а за годину ковтає коробку шоколаду — і все це вона сама вирішила! Просто передумала. Здійснила свободу волі. Насправді якісь реле клацнули, зайшов у голову інший відвідувач, і все. А ця ваша «особистість», наче японський імператор, все затвердила, тому що, коли не затвердить вона хоч один раз, виявиться, що вона взагалі нічого не вирішує. Тому в нас півкраїни зранку кидає пити, а в обід уже стоїть за пивом — і ніхто не мучиться роздвоєнням особистості, просто в усіх таке багате внутрішнє життя. Ось і вся свобода волі. Ви що, хочете бути кращим за своїх творців?

— Куди мені з вами змагатись, — тихо сказав Т. — Я ж просто лялька. Зовсім як цей чорний блазень, з яким я роз-

мовляв у циган... Власне, ви й не заперечуєте. Ви просто кажете, що й ви також лялька.

— Правильно, — погодився Аріель, — але тут не може бути приводу для відчаю. Ми маріонетки, і всі наші дії можна звести до голої механіки. Та ніхто не здатен прорахувати цю механіку до кінця, настільки вона складна й заплутана. Тому, хоч кожен з нас — це загалом механічна лялька, нікому не відомо, яку штуку вона вступне наступної секунди.

— Ось бачите, — сказав Т. — Ви хоча б можете вступувати штуки.

— Друже, та хіба ці штуки мої власні?

— А чиї ж?

— Ну подумайте. Ось якщо вам, приміром, захотілось Оксенію — хіба можна сказати, що це ваша власна забаганка? Просто Митько заступив на вахту. Ну а якщо мені захотілось взяти кредит під дванадцять відсотків річних і купити на нього восьму «мазду», щоб стояти потім у смердючому заторі й глядіти на щит із рекламою дев'ятої «мазди», це хіба моя примха? — Аріель виділив інтонацією слово «моя». — Відмінність лише в тому, що вас грає один Митько, а мене — одразу десятеро шахраїв із трьох контор, що паморочать мізки. І при цьому вони зовсім не злодії, а точнісінько такі механічні ляльки, і будь-кого з них світ навколо грає щодня з тією-таки гнітючою байдужістю.

— Та навіщо люди роблять це одне з одним?

Аріель погрозив комусь пальцем і вимкнув вогонь під своєю яечнею.

— Тільки здається, що це люди роблять, — сказав він. — Насправді в жодному з тих людей не можна віднайти реального діяча навіть під найяскравішою лампою. Таж я вже пояснив —

ви там знайдете тільки гормональні реле, що клацають у темряві підсвідомості, і девайс із одною пружинкою, що ляпає своє «затверджую» на все, що під нього кладуть.

— Ви надто спрощуєте, — сказав Т. — В людині є й інше.

Аріель знизав плечима.

— Ще є поливалка, що звочує все це емоціями. Нею взагалі може керувати будь-який заблудлий маркетинголог... Я от, наприклад, багато разів зауважував: дивишся який-небудь голлівудський блокбастер, нудне гівно від першого до останнього кадру, тюкаєш, кривишся, а потім раптом вступає патетична музика, суворий воїн на екрані віддає салют дівчинці з повітряною кулькою, і на очі самі собою навертаються сльози, хоча й далі при цьому тюкаєш... Буцімто всі належні порухи душі записано на диску разом із звуковою доріжкою й титрами. Це ж тільки Гамлет гадав, що на його клапани складно натискати. Відтоді в Данському королівстві багато чого навчилися.

— Та хто натискає на клапани?

Аріель поворушив у повітрі розчепіреними пальцями.

— А хто натискає на клапани в катеринці? Важелі. Ось і тут таки катеринка. Бездушна й безглузда, як вулканічний процес на Місяці. Відкрию вам страшну таємницю, навіть наймогутніші банкіри й масони зі світового уряду — такі самі механічні апельсини. Всіх без винятку вождів людства заводить повний піску вітер, дмучи над нашою мертвою безлюдною планетою.

— Але...

— Не сперечайтесь, — перебив Аріель журливо. — Не треба, тут сперечатися марно.

— Як це марно, — хвилюючись, сказав Т. — Адже ви прогледіли найголовніше. У мене ж є безсумнівне й точне відчуття, що я є. Я є! Чуєте? Коли я вдихаю повітря й відчуваю запах вашої яєчні, в мені кожна клітиночка кричить — я! Це я відчуваю! Хіба не правда?

Аріель поглядив на свій напівостиглий сніданок.

— Ні, — сказав він.

— Тобто ви хочете сказати, що це найясніше й найнесумнівніше з усіх почувань — відчуття власного буття — теж омана? Ілюзія?

— Звичайно. І знаєте чому?

— Чому? — спитав Т.

— Таж тому, — відповів Аріель з відтяжкою, ніби завдаючи точно виваженого удару канчуком, — що ви про найголовніше забули. Адже виникає це безсумнівне і непомильне відчуття власного існування не у вас, графе. А в мене. Ха-ха-ха-ха!

— Ні! — закричав Т. — Ні! Мучитель!

Він хотів схопити Аріеля за горло, але незрозуміла сила скувала його руки й ноги — ніби Аріель устиг непомітно скрутити його мотузкою.

Т. зробив кілька лютих рухів і зрозумів, що геть заплутався — і що сильніше він пручається, то міцнішими стають пута. Тоді він закричав.

— Ваща світлосте? — спитав десь поряд люб'язний жирний баритон.

— Мотузку, — прохрипів Т., — мотузку зніми!

— Це не мотузка, — сказав баритон, — ви в простирадлі зволили заплутатись. Душить за горло.

Т. ледве-ледве випручався із жмаканого простирадла й підвівся на ліктях.

— Де я? — спитав він.

— Ви, прошу пана, у своєму номері, — відповів, стоячи біля ліжка, лакей у ліврєї. — «Hotel d'Europe», Петербург.

Т. якийсь час приглядався до вмитого ранішнім світлом простору свого люкса: золоті квіти-хрести на шпалерах, янголи бавляться із зефірами на ліпленні стелі, тремтить на протязі муслінова завіса балдахіна над ліжком, — і нарешті зовсім прийшов до тями.

«Знов Аріель! — подумав він тоскно. — Та що значить його поява? Невже він намагається знов уторгнутись у мое життя? Утім, навряд чи. Навіщо йому? Він же кинув мене як сміття. До того ж він ніколи мені давніше не снівся, а завжди приходив наяву... Видно, я творив його сам з усіма цими сновидчими нісенітницями, що він плів. Не слід надавати снам значення...»

Лакей усе ще стояв поряд із ліжком.

— Чого тобі? — спитав Т.

— Наказали розбудити зрання, ваша світлосте. Сказали, у вас дві важливі зустрічі. Перша о десятій ранку.

— А тепер котра?

— Сьома, — відповів лакей.

— Накажи подати каву й сніданок.

— Уже подано. На столі, прошу пана.

Т. відчув запах кави.

— Ну добре, спасибі, шановний, — сказав він. — Іди тоді. Та візьми собі карбованця, гроші на дзеркалі.

— Спасибі, ваша світлосте, — озвався лакей.

— Щось іще? — спитав Т., примітивши, що той гається.

— Вас уже чекають. Той ДОБРОДІЙ, якому призначено на вечір. Здається, нервуються. Накажете відмовити?

Т. сів на ліжко, спустивши ноги на підлогу.

— Що за добродій? — спитав він. — Гороховий?

Лакей кивнув.

— Та чому ж так рано?

— Не можу знати.

— Добре, — сказав Т. — Звели сказати, прийму за сніданком — одразу, як умуюсь.

За чверть години, коли Т. в золотистому шовковому халаті з китицями вже сидів за кавою, до номера ввійшов відвідувач. Це був добродій у гороховому піджаку, невловно схожий на небіжчика Кнопфа (чи радше на його старшого брата — він був уже літній).

— Прошу сідати, е-е-е, — сказав Т. й указав на стілець навпроти.

Під час минулої зустрічі гороховий добродій представився Серафимом, але Т. як міг старався не тривожити янголів, уживаючи цей псевдонім, тож обходився невиразними звуками та займенниками.

Гість сів, зняв із голови котелок і поклав його на коліно.

— Я ждав вас увечері, — сказав Т. — Що сталося?

— Учора я завважив, що за мною стежать.

— Он як, — кинув Т. байдуже. — Що б це могло значити?

— Нічого доброго, — відповів гороховий. — Обер-прокурор Победоносцев, відомості про якого ви доручили мені зібрати, належить до вищого стану державної бюрократії. І я гадаю, що стеженням зацікавились у Третьому відділі. Можливо, вони думають, нігілісти готуються до теракту.

— Це єдина причина, що підняла вас так рано? — спитав Т.

— Ні, — відповів гороховий добродій. — З'ясувалась одна інтересна обставина, і я зважився попередити вас.

— Яка ж?

— У вас на сьогоднішній ранок призначена зустріч із монгольським медіумом Джамбоном Тулку. Так от, мені вдалося встановити, що він теж має стосунки з Победоносцевим.

— Ласкавий пане, — насупився Т., — я доручив вам зібрати відомості про Победоносцева, але не доручав шпигувати за мною.

Гороховий добродій усміхнувся.

— Іноді в нашій роботі це неминуче, — сказав він. — Збираючи відомості про певних персон, ми перевіряємо їхні контакти, а бува й контакти цих контактів. Я міг би взагалі не згадувати про цей факт, але подумав, що він викличе ваш інтерес. Особливо якщо я повідомлю вам перед зустріччю з медіумом.

Т. кивнув.

— Давайте по порядку, — сказав він. — Почнімо з головного. Ви встановили те, що я прохав?

Гороховий добродій вийняв із кишені піджака складений у кілька разів аркуш кальки, розгорнув його й поклав на стіл.

— Що це? — спитав Т.

— План дому, де мешкає Победоносцев. Вулиці підписані, але отут, у куточку, про всяк випадок ще точна адреса — якщо раптом захочете їхати з візником. Квартира на шостому поверсі, позначена хрестом. Одразу майте на увазі — чорний хід замуrowаний, вхід і вихід тільки через головні сходи.

— А що це за червоні кружечки та лінії?

— Каналізаційні люки та схема каналізації. Бачите, люк прямо біля під'їзду. В цьому районі дуже розгалужена мережа тунелів, справжні катакомби. Прекрасний варіант відходу після діла.

— Ласкавий пане, — сказав Т., — та з чого ви взяли, що йдеться про якесь діло?

— Вибачте, — знітився гороховий, — бовкнув не подумавши.

— Охорона?

— Будинок не охороняється. Однак сам обер-прокурор перебуває під захистом озброєних ченців, що входять із ним до одного таємного товариства. У них щось на кшталт казарми в сусідньому будинку — в разі тривоги він телефонує, і за п'ять хвилин вони на місці. Для цього довелося...

— Неважливо, — перебив Т. — Вам удалося з'ясувати, що це за таємне товариство?

Гороховий добродій гидливо всміхнувся й мовив:

— Содоміти, прошу пана.

— Чому ви так гадаєте?

Гороховий знизав плечима.

— Та з досвіду знаю, що за таємними товариствами не стоїть зазвичай жодної іншої таємниці, крім цієї. Навіщо їм інакше таїтися?

— Можливо, це маскування іншої діяльності, ще більш гіршої.

Гороховий добродій похитав головою.

— Навряд чи. Лихварювати в наш час можна цілком відкрито — англійський король за це навіть у рицарі посвячує. А скоро, думаю, буде й за содомію. Тільки кому вони тепер потрібні, ці англійські рицарі? Ось у газетах писали, минулого року в Манчестері...

Т. перервав його рухом долоні.

— Будь ласка, не відволікайтеся, — сказав він. — Які конкретні підстави ви маєте, роблячи таке однозначне припущення? На яких фактах?

Гороховий добродій переклав свій котелок із коліна на стіл, сунув руку в унутрішню кишеню й вийняв розпухлий конверт такого ж горохового кольору, як і його піджак. У конверті лежав якийсь циліндричний предмет.

— Що це? — спитав Т.

— Відповідь вашого монгольського медіума на запит від Победоносцева. Викрав із поштової скриньки обер-прокурора з великим ризиком для себе. Самого запиту не маю, але з відповіді все зрозуміло.

Т. відкрив конверт. Усередині був складений аркуш папери й циліндр, укритий блискучим білим матеріалом.

— Валик фонографа?

— Точно, — потвердив гороховий.

Т. розгорнув папір і прочитав:

Ексцеленціє добродію Победоносцев!

У відповідь на ваш запит спішу повідомити таке. Як мені відомо, вчення тибетських лам ніяк особливо не пояснює тієї обставини, що вродливі юнаки часто схильні до мужолозтва. Як приватна особа, однак, можу припустити таке. За життя більшість педерастів пристрасно прагнуть гарненьких хлопчиків, бо такий ідеал заплямованих цим пороком. Коли порок стає таким пекучим, що захоплює саме осереддя людської істоти, навіть смерті буває мало, щоб охолодити цей пал, і він переходить у наступне життя, де зазвичай збувається найсильніше бажання, не сповнене в минулому — і, отже, грішник сам перероджується своїм колишнім ідолом.

Однак при цьому оголюється вен рокованість круговерті людських жадань: той, кому раніше кортіло вродливих юнаків, стає об'єктом нечистого інтересу сам. Справді, яка марнота — що є краса юності, як не джерело загрози для заду? І так, Ексцеленціє, з життя в життя.

До цього додається записана на барабан фонографа тибетська старовинна пісня «Як зогрішив я ротом, помер мій лама тогоріч». Поет йогін Деніс Бикососов, традиція Бон.

Прийміть і таке інше. Урган Джамбон Тулку VI

— Валик пошкоджений, — сказав гороховий добродій стурбовано. — Бачите, ця довга подряпина? На ній клацає, але слухати можна. Щось дуже дивне — низьке мимрання й шурхіт. Та на душі одразу стає тривожно.

Т. секунду подумав.

— Ви сказали, що цей медіум має стосунки із Победоносцевим. Ви мали на увазі...

— Ні, що ви, — масно всміхнувся гороховий. — Просто мовний вираз. Обер-прокурор Победоносцев захоплюється спіритизмом, і контакти лами Джамбона з ним мають суто професійний характер. Лама веде сеанси як спирт. Тим не менше я вирішив повідомити вас про їхнє знайомство.

— Спасибі, — помовчавши, сказав Т. — А цей лама справді хороший медіум?

— У спіритичних колах твердять, що в Петербурзі нема кому до нього дорівнятись. Він буцімто здатен не тільки викликати духів, але ще й читати в серцях і бачити заміри...

— І це так і є, — розлігся раптом тихий, але чіткий голос, — звичайно, в певних межах...

Т. й гороховий добродій озирнулись водночас.

У дверях стояв невисокий натоптаний чоловік із поголеною головою, доволі молодий, у темно-червоній рясі такого кольору й крою, що, вирізняючи його серед одягнених поміському людей, вона в той самий час не привертала до нього занадто пильної уваги, нагадуючи трохи дивне й яскраве літнє пальто. В одній руці він тримав загорнуту в газети й перев'язану шворкою картину досить великого розміру, другою перебирав крупні дерев'яні чотки.

— Пане Джамбоне, — сказав Т. — Я не ждав вас так рано — ми, здається, призначили на десяту.

— Як ви здогадалися, графе, виникли нові обставини.

І лама кивнув на горохового. Той узяв зі столу свій котелок і напружинився, приготувавшись чи то до бійки, чи то до втечі.

— Я чув вашу бесіду з оцим паном, графе, — сказав лама, — тому до вас претензій не маю. До вас, добродію, — лама повернувся до горохового, — в мене теж немає питань, як не може їх бути до вовка за те, що він краде телят. Однак мені потрібні ці матеріали, бо їх чекає клієнт. Ви дозволите...

Джамбон підійшов до столу, взяв із нього валик фонографа й адресовану Победоносцеву записку, склав їх назад у конверт і сунув у кишеню своєї пальтуватої рясі.

— Гроші в сумці на дзеркалі, — сказав Т. — Там імперіали — візьміть скільки треба й ідіть...

Ці слова були адресовані гороховому добродію, що встиг переміститися до самих дверей. Той не змусив просити себе двічі — дзвякнувши кілька разів монетами, він уклонився Т., вийшов із номера й зачинив за собою двері.

Т. повернувся до лами й зробив винувате обличчя.

— Люб'язний пане, дозвольте найщиріше перепросити вас, мені страшенно ніяково... Повірте, це непорозуміння — я не давав ніяких розпоряджень щодо вас.

Лама Джамбон поставив портрет на стілець і сказав:

— Пусте, графе, я вже казав, до вас претензій нема. Це ви повинні пробачити, що я турбую вас раніше, ніж було призначено. Довелося самому наймати слідців, щоби простежити за цим злодюжкою. Ви не передумали здійснити спробу?

— Я? Ні... Якщо, звичайно, після того, що сталося...

— Поки нічого не сталось, — мовив Джамбон. — Взаємини моїх клієнтів мене не стосуються, і я ніколи до них не втручаюсь. Отже, ви готові?

— Загалом так, — відповів Т. — Я, щоправда, не зовсім уявляю...

Джамбон вийняв із кишені маленький ніжик, перерізав затягнуту навколо портрета шворку, розрізав папір і, ніби шкірку, стягнув газетне пакування на підлогу.

Т. побачив портрет Достоєвського до пояса — той був зображений з волоссям, підшкірними м'язами й здоровим рум'янцем, яких ніколи не шкода вдячним нащадкам.

— Навіщо це? — спитав Т.

— Такий мій метод роботи з духами, — відповів Джамбон.

— Скажіть, а як ви взагалі можете викликати дух померлого? Він же, за вашими віруваннями, перероджується?

Джамбон поглянув на Т.

— За моїми? — спитав він із подивом.

Т. відчув легку ніяковість.

— Ну ви ж буддист. А в буддизмі, наскільки я знаю, вірять у переродження душі. Там навіть є лами-переродженці.

— Правильно, — сказав Джамбон, — я й сам лама-переродженець.

— То як же викликати дух? Що, як він уже втілювався, приміром, у цього нишпорку, що вкрав ваше повідомлення з ящика Победоносцева? І ми шукатимемо Достоевського десь в астральному світі, не здогадуючися, що він хвилину тому був поряд із нами...

— Ви вірите в усю цю брідню? — звів брови Джамбон.

Т. розгубився.

— Я... Не знаю, далєбі. Я гадав, що ви вірите. Це ж не я лама-переродженець, а ви.

Джамбон поблажливо всміхнувся.

— Якщо ви не в курсі, графе, вчення про переродження лам пов'язане винятково з успадкуванням феодалної монастирської власності.

— Ви кажете це як лама? — здивувався Т.

— Я кажу це як лама, що ніколи не дурить серйозних клієнтів. Тому я й беру так дорого.

— Тобто, — сказав Т. з цікавістю, — ви взагалі не вірите в реінкарнацію?

— Не зовсім, — відповів Джамбон. — За моїми уявленнями, перероджується не окрема особистість, а Абсолют. Тобто не Карло після смерті стає Кларою, а одна й та сама невимовна сила стає й Карлом, і Кларою, і повертається потім до своєї природи, не порушена жодним з оцих утілень. Та насправді, звичайно, про Абсолют не можна сказати, що він перероджується чи втілюється. Тому на цю тему краще взагалі не говорити.

— А як же бути зі спогадами про минулі життя?

Джамбон низав плечима.

— Залишки чужих народжень містяться в тому поживному культурному бульйоні, з якого виникає наша тимчасова земна особистість. Мов стеблиння мертвої трави в гної. Та якщо до вашої підшви прилипає нарзанова наліпка, це не значить, що в минулому житті ви були нарзаном.

— Таж усе ваше вчення...

— Так-так, — озвався Джамбон. — Можете не казати далі. Будда говорив у джатаках: «...коли я був Бодхісатвою, коли я був царевичем...» Як я вже сказав, один і той самий абсолютний розум був нами всіма. Тому той із нас, хто сам стає цим абсолютним розумом, може з виховною метою згадати все, що захоче. Чи принаймні сказати все, що захоче.

— А в чому тоді полягає покарання для грішника, якщо він не перероджується в пеклі?

— Покарання в тому мерзенному стані розуму, в якому він перебуває до смерті. Він і є пекло. Все це просто метафора того, що відбувається з нами в житті. Утім, графе, якщо дуже постаратись, можна справді переродитися в пеклі. Для абсолютного розуму можливе геть усе.

— Хм, — сказав Т., — які інтересні бувають лами-переродженці. Ніколи б не подумав.

— Я не зовсім звичайний лама-переродженець, — усмінувся Джамбон. — Та це не стосується нашої спроби. Якщо ви, звичайно, ще не передумали.

— Аж ніяк. Моя рішучість тверда як ніколи. Та звідки, в таких разі, ми будемо викликати духи Достоевського?

— Якщо бажаєте, — сказав Джамбон серйозно, — ми звернемося до того самого абсолютного розуму, що про нього я казав. І попросимо його помислити цікавий вам аспект реальності — хай би чим він був. А що вас цікавить контакт

із Федором Достоевським, я приготував цей портрет як, так би мовити, дороговказ.

— Інтересно. А як ви думаєте, абсолютний розум не розсердиться, що його турбують за гроші?

— Не хвилюйтесь, — відповів Джамбон, — навіть якщо це станеться, проблеми виникнуть не у вас, а в мене.

— А де ми будемо шукати абсолютний розум? — спитав Т.

— Ви знайдете його в собі. Але тільки на короткий час і з моєю допомогою. Ну що, починаємо?

Т. кивнув.

— Тоді слухайте уважно. Почування під час спроби можуть бути доволі незвичайними. Тому, якщо ви хочете дістати відповідь на конкретне питання, сформулюйте його заздалегідь у простій і зрозумілій формі. Одне-два слова, найбільше три. І повторіть цю фразу кілька разів, щоб не забути.

— У мене така фраза вже є, — відповів Т.

— Можна її почути?

— Вона вам нічого не скаже. Прошу — «Оптина Пустинь». Або ж «Оптина Пустинь солов'їв». Це те, про що я збираюся запитати Достоевського, бо саме він ужив цей вираз уперше.

— Добре, — сказав Джамбон, — мені справді не зрозуміти, але головне, щоб розуміли ви. Тепер одна умова. Я хотів би на час спроби прив'язати вас до стільця.

Т. насупився.

— А це навіщо?

— Річ у тому, — відповів Джамбон, — що вживані субстанції часто діють непередбачувано, і трапляється...

— Субстанції? Які субстанції?

— Я дам вам проковтнути особливе тибетське зілля.

— Даруйте, — сказав Т., — ви, значить, хочете нагодувати мене якоюсь отрутою, та ще й до стільця прив'язати?

— Ви мені не довіряєте?

— Тут не в вас діло. У мене немало недоброзичливців, і надіятися можу тільки на себе. Якщо мене заскочать, пере-прошую, прив'язаним до стільця... Не те щоб я сподівався такого розвитку подій, але ризикувати я не можу.

Джамбон занурився в роздуми.

— Скажіть, — спитав Т., — це ваше зілля впливає на здатність рухатись? Панувати над своїм тілом?

— У тому й річ, що ні. Та саме ваше сприйняття зазнає серйозних змін, і для вашого блага...

— Мені краще знати, в чому моє благо, — відповів Т. — Можете ви провадити спробу, не прив'язуючи мене до стільця?

— Це небезпечно. І для вас, і для мене.

— Чому?

— Під час спроби вам, можливо, буде здаватись, що ви переміщуєтесь у просторі. Щоби ваше тіло не робило реф-лєкторних рухів, його треба стримувати...

Сказавши це, Джамбон зміряв фігуру Т. оцінливим по-глядом.

— Вірьовки, звичайно, надійніші, — сказав він, — але думаю, що за одної пігулки вправлюсь і так. Наскільки ця умова для вас важлива?

— Вона вирішальна.

— Тоді я попрошу потрійну плату. І гроші наперед.

— Приємно говорити з діловою людиною, — всміхнувся Т. — Візьміть самі, сумка з імперіалами на дзеркалі...

Поки Джамбон відлічував монети (на це пішло в нього доволі багато часу), Т. підійшов до серванта при стіні, став

так, щоби Джамбон не бачив його рук, і відкрив ящик. Усередині лежав металевий конус із жовтою кнопкою капсуля й викарбуваним на пласкому дні словом «Безмовна». Це була друга бомба — єдине, що лишилося в Т. зі спорядження, присланого з Ясної Поляни.

«Перша, здається, називалась «Покірлива», — подумав він, — і таки правда, всі тоді скорились. А тут, мабуть, ніхто й не мовить. Коваль де Мартиньяк осягнув непротидію вельми глибоко. Шкода розкидатися такими красивими речами, але якщо цей Джамбон зрадник...»

Узявши бомбу, Т. непомітно поклав її до кишені. Коли він повернувся на своє місце, лама, саме закінчивши рахувати гроші, сховав гаман із монетами в надра своєї рясини й усмінувся.

— Усе в порядку, — сказав він. — Процедура вельми проста в зовнішніх формах, і ми можемо починати...

Звідкись у його руці з'явився невеликий строкатий вузлик. Він розв'язав його (майнула хустка з похмурою релігійною вишивкою — сині триокі обличчя, язика полум'я, якісь темні гори) і поставив на стіл перед Т. маленьку скриньку-череп із срібла з бірюзою. Голубі очі черепа подивилися на Т. з вираченим нерозумінням.

— Відкрийте, — велів Джамбон.

Т. відкинув кришку черепа.

Усередині лежали три пігулки, формою трохи схожі на бомбу в кишені Т. — краплюваті, завбільшки з ніготь, темно-сірого кольору, з домішкою дрібно меленої сухої трави.

— Що це? — спитав Т., виймаючи одну з пігулок і підносячи її до очей.

— «Сльози Шукдена», — відповів Джамбон. — Шукден, якщо вам цікаво, це особистий дух-охоронець Великого Жовтокапелюшного Лами з палацу Потала. Як ви розумієте, найкраща рекомендація з усіх можливих.

— З чого вони зроблені?

— Із суміші понад ста різних трав, коренів і субстанцій. Точний склад віками тримають у таємниці.

Т. завважив, що в дні скриньки вибиті заглиблення під кожну пігулку — сльози ніби падали в три різні сторони зі спільного центру.

— Чому саме три? В цьому є смисл?

— За кількістю очей, — пояснив Джамбон. — Мирянам рекомендовано одну пігулку, бо вони дивляться на світ ніби одним підсліпуватим оком. Певному на духовному шляху можна проковтнути дві, бо в нього відкриті обидва ока. А три дозволено приймати тільки тому, в кого відкрите око мудрості. Та йому жодні пігулки взагалі не потрібні, тому третю додано з ритуальною метою — така традиція. Вам слід прийняти одну. Чи, з огляду на те, що ми робимо пробу без вірвовок, половину.

— Ні, — сказав Т., — дві.

— Хіба ви людина шляху?

Т. кивнув.

— Можна спитати, що ви на ньому спізнали?

Т. пильно поглядив на Джамбона. «Розповісти все? — подумав він. — Утім, часу нема...»

— Наприклад, пане-добродію, — відповів він трохи зверхньо, — я спізнав, що цей Усесвіт разом із містом Петербургом і присутнім тут ламою Джамбоном я сотворив сам, містично діючи з абсолютної пустоти. Я є отець космосу й володар

вічності, але не пишаюся цим, адже виразно розумію, що ці видимості суть лише ілюзорні здригання мого розуму.

Джамбон уп'яв уважні очі в Т. — кудись у точку над його бровами. Він глядів туди довго, майже хвилину, і на його виду поволі проступало сум'яття впереміш із повагою, мов у кошовика, що вперше побачив автомобіль.

— Інтересно, — сказав він. — Я чую такі слова доволі часто, але люди, вимовляючи їх, зазвичай у глибині душі самі розуміють, що брешуть. Ви ж за всіма ознаками кажете правду... Не знаю, графе, яким шляхом ви йдете, але вам напевно можна прийняти дві пігулки. Жодних заперечень. І для мене, повірте, велика честь служити вам за провідника. Ось тільки спроба забере багато часу — препарат буде діяти до самого вечора. Тому я пропоную почати негайно...

Уставши, він підійшов до серванта, налив склянку води з карафи й повернувся до Т.

— Запийте, — сказав він, — пігулкам потрібен якийсь час, щоби подіяти. Я встигну дати подальші пояснення. Для вас усе буде просто.

Поборовши вагання (було вже не зрозуміти, навіщо він оце наполог на двох пігулках), Т. поклав сірі конуси до рота й запив їх водою. Вони зовсім не мали смаку й здавалися зробленими з воску.

Джамбон розвернув стілець із портретом Достоевського так, щоби той опинився прямо навпроти Т.

— Тепер, — сказав він, — дивіться йому просто в обличчя. Уявіть, що це жива людина навпроти. Затим спробуйте відкинути всіляку двоїстість — станьте цією людиною самі. Постарайтесь перенестись у його світ... Запитайте себе, що бачили ці очі, коли були ще живі...

— У мене є уявлення про те, — сказав Т., вдивляючись у портрет, — що ці очі бачать тепер.

— Це ще краще, — відповів Джамбон. — Що це? Річка вогню? Крижана пустеля, небесний сад?

— Місто, — сказав Т., не спускаючи очей від зіниць Достоевського, — певне місто. Віддалено схоже на наше, але населене ходячими мерцями.

— Чудово! — вигукнув Джамбон із піднесенням. — Тоді дійте так. Спочатку постарайтесь побачити місто з висоти пташиного польоту. А потім плавно перемістіться на яку-небудь із вулиць.

— А яким чином це зробити?

Джамбон поглядив на Т. із подивом.

— За допомогою особистої майи, — відповів він. — Як же ще?

Т. відчув, що, почавши розпити, можна швидко втратити з таким трудом створену містичну репутацію. Та питати, як з'ясувалось, не було потреби.

— Уже бачу, — здивовано прошепотів він. — Так, бачу...

Це скидалося на сон наяву: Т. справді бачив Петербург Достоевського приблизно з висоти дахів. Не стільки, втім, бачив, скільки уявляв чи пригадував, але місто сприймалося цілком виразно. Його можна було роздивлятися, переносячи увагу від одної деталі до іншої.

Будинки мали занедбаний і похмурий вигляд. На вулицях не було ні перехожих, ні екіпажів — один тільки раз удаліні проїхав повіз, схожий на морську мушлю через довгі залізні шини по боках. Зрідка в бруківці відкривались каналізаційні люки, й від них до під'їздів пробігали якісь люди в замазаних у побілку сюртуках. Стіни кам'яниць були вкриті плямами

бруду, лайками й нечіткими графіті, нудотно одноманітними в своєму райдужному плюралізмі.

Т. відчував потребу щось сказати.

— Але ж провінція живе інакше, — пробурмотів він. — Бідніше — так. Та все ж якось чистіше, людяніше... І повітря напевно краще.

— Не відволікайтеся, — сказав Джамбон. — Ви повинні уявити який-небудь орієнтир, біля котрого відбудеться зустріч. Можете?

— Так, — відповів Т. — Там була повалена ялинка з новорічними іграшками.

— Ви її бачите?

— Поки ні. Тільки якийсь туман.

Вулиці справді заповняв серпанок неприємного зеленого відтінку.

— Не дивіться в туман у жодному разі, — велів Джамбон. — Глядіть у небо. А потім, коли дух заспокоїться, знову дивіться вниз. Шукайте скоріше свою ялинку, я бачу, що скоро ви остаточно перейдете. Повторюю, треба відкинути всяку двоїстість.

— Постараюся, — сказав Т. і звів очі в небо. Над містом пливли дві круглі хмари, схожі на бугристі й перебільшено м'ясисті обличчя з гравюри Дюрера. Одне обличчя, здавалося, належало старому довговолосому чоловіку, друге було круглим і молодим, і обидва дивились на Т. з нелюдською байдужістю вічності, що не зникла навіть тоді, коли самі обличчя розмаяв вітер.

«У них двоголовий імператор, — згадав Т. — Може, це ілюмінація до свята. Мають же бути в них тут якісь свята... Та де ж ота повалена ялинка? Та он вона...»

XVII

Такого Достоевський не бачив давно. А якщо поміркувати, взагалі ніколи не бачив.

Просто перед окопом, усього за три кроки, стояв, не знати звідки взявшись, монгольський бонза в темно-червоній рясі й невідривно дивився йому просто в очі.

Бонза був беззбройний і явно прийшов не з Заходу, однак Достоевський таки розлютився.

По-перше, не зрозуміти було, яким чином служитель злих духів підкрався так близько до вогневої позиції. Якби на його місці був, скажімо, зомбомічман — кинув би в шанець безкозирку зі змійними стрічками, і згадує лиш як звали.

По-друге, Достоевський згадав розповідь начальника митниці про отрути, перехоплювані біля Вікна в Європу (той, як і чимало службовців митниці, замолоду бавився Дзогченом¹, але в зрілі роки повернувся в лоно церкви).

— Ринок усе людське в житті вбив, — жалівся начальник. — До реформи така травка була... Всяка-різна. Вряди-годи зелена, киргизька. Вряди-годи салатова — узбецька. Чи зовсім темна — з Кавказу. З Далекого Сходу теж доходила, з такою приємною рудавістю. І кожна по-своєму вставляла, легенько, як шампанське. Гуманітарно, сонячно... А тепер? Ось придумали в Амстердамі ці шишки, що на воді ростуть. А що до Петербурга доходить? Людям розповісти, ніхто б і не куриє. Шахраї в брудному підвалі беруть віник, опускають у відро з синтетичним канабінолом, потім нарізають і продають як селекційний голландський продукт. Вона мокра навіть, ця гидь, і згодом ніби

¹ Міська фольклорна традиція в сучасному ламаїзмі. (Прим. ред.).

пліснявіє — на ній така біла плівка з'являється. Тільки плівка ця не пліснява, а висохла хімія. Штирить, як конкретна гідра. Та пуста, як природа розуму в тибетському сатанізмі. А вже яка для здоров'я шкода, про те взагалі ніхто не знає...

І от тепер цей сатанізм власною персоною стояв просто перед шанцем і безсоромно дивився в очі.

— Ти що тут робиш, косоокий? — спитав Достоевський.

Лама не відповів, тільки поточився, і в його очах з'явився острах.

— Ну, я тобі покажу, — пробурмотів Достоевський і одним стрибком вискочив з окопа.

Битись, однак, не довелось. Лама виявився моторним, наче мавпа, і все хапав за зап'ястя, так що Достоевський з усією люттю кілька разів довбнув його лобом по голомозому черепу. Тоді лама побіг. Достоевський довго гнався за ним — перше гранітними сходами біля набережної, а потім бічною вулицею. Лама, однак, біг дуже швидко.

Раптом Достоевський зметикував, що весь спектакль могли затіяти саме з метою виманити його з окопу. Чортинувшись, він так само швидко помчав назад. Повернувшись на вогневу, він надів окуляри й припав до приціла — й нагодився саме враз, щоби побачити незбагненне.

З Заходу йшла людина.

Тобто з Заходу багато хто ходив, особливо останнім часом, але бородатий чоловік у золотому шовковому халаті, здається, не був мертва душа. В усякім разі, жовтого ореолу довкола його фігури святоотецький візор не показав.

Достоевському майнула думка, що втратила силу свята вода між лінзами — від близькості до мозку, до гріховних думок. Подейкували, таке буває.

Він перевів погляд на західний берег Неви, видний у просвітку між домами. Там мертві душі ходили купами, не страхаючись. Візор працював — довкола малесеньких силуетів дрижало розмите, але виразне жовте сяйво. Достоевський перевів погляд на бороданя в халаті. Ореолу довкола нього й досі не було.

«Ні, — зрозумів Достоевський, — це не мертвяк...»

Бородань, схоже, знав, що за ним стежать — усміхнувшись, він помахав рукою. Достоевський був певен: ні його самого, ні блиску прицільної лінзи не можна забачити серед рудих ялинових гілок і різнокольорових скляних куль. Однак бородань ще раз усміхнувся й кивнув, ніби потвердивши, що Достоевський не помилився.

«Цікаво, — подумав Достоевський. — З Заходу, й не мертвяк... Хто ж це тоді? Може, наш розвідник повертається?»

Заверещав дозиметр.

Достоевський ковтнув теплої горілки й задумався. Трупі мертвяків, розкидані на бруківці під надписом «СОТОНА ЛОХЪ», уже майже розпались на елементи, перетворившись на прикриті клаптями матерії порохняві горбики, але все-таки були ще видні.

«Не, точно не мертвяк, — вирішив він. — Мертвяки найраніше надвечір підуть — коли цих розвіє... А зовсім точно, коли горілка кінчиться».

Достоевський давно завважив дивну річ — нова партія спиртного прибувала саме тоді, коли кінчалась попередня. Це не залежало ні від кількості захопленої перед тим горілки, ні від числа повалених мертвих душ, ні від рівня радіації. Скоро випивка виходила, й на штурм вогневої позиції знов

брела навантажена алкоголем компанія мерців. Старець Федір Кузьмович гадав, що це явний доказ Божого буття. За другий доказ він указував на червоні бочки з бензином, що завжди не знати як з'являлися в таких місцях, де одним пострілом можна було спалити цілу групу мертвяків. (Кажучи про ці бочки, Федір Кузьмович завжди поймався хвилюванням: Сим побідиши! — повторював він схвильовано. — Сим побідиши!) Достоевський не знав, як тут щодо догматики, але з практичної точки зору Федір Кузьмович мав рацію.

Бородатий чоловік у халаті, виходить, з'явився геть невчасно — однак він підходив усе ближче й ближче. Судячи з усього, зброї в нього не було.

«Та що ж це за день такий, чорт забирай? — подумав Достоевський. — Гарзд. Зараз дізнаємось, у чому діло...»

Знявши окуляри, він поклав їх на особливу полицку на стіні шанця. Потім узяв сокиру, неквапом виліз на бруствер, перебрався через ялинку й вийшов на відкритий простір.

Незнайомець у халаті знов помахав йому рукою й сміливо пішов назустріч. Достоевський поставив сокиру на брук, сперся на її руків'я й зробив незворушне обличчя. Незнайомець спинився за десять кроків.

— Вітаю, Федоре Михайловичу!

Достоевський вирячив очі.

— А звідки ви знаєте, вельмишановний пане, що я Федір Михайлович?

— Та що ви. Такий елегантний добродій із дворучною сокирою. Хто ж це може бути, як не славетний Достоевський?

— Ну, приміром, який-небудь тесля, — сказав Достоевський. — Чи, хе-хе, різник... А ви хто будете?

— Складне питання, — відповів чоловік у халаті. — Звичайно мене називають графом Т.

— Он воно що, — промовив Достоевський із ледве вловним сарказмом. — Граф Т., значить... А я вас іншим уявляв.

— І як же?

— Та як графа Т. звичайно зображають. У брилі, з двома револьверами.

— Це вже в минулому, — відповів Т. — Тепер усе інакше. Можете вважати, я повернувся з того світу.

«Мертвяк, — подумав Достоевський і насупився. — Сам зізнається, таке рідко буває. Чого тут сумніватись».

— Он як? — сказав він. — І яка ж сила примусила вас здійснити таку обтяжливу подорож?

— Інтерес до вас, Федоре Михайловичу.

— Лукавите, графе, — хмикнув Достоевський, — напевно у вас є й інші заміри.

— Можливо, — погодився Т.

Достоевський став повільно обходити Т. ліворуч, щоб відрізати йому шлях до відступу.

— Так от ви, значить, який, — протуркотів він привітно. — А знаєте, добре, що ми здибались. Мене завжди цікавило питання, чи довго бойове мистецтво графа Т. вистоїть проти моєї сокири. Ось тільки перевірити це не було змоги...

Т. всміхнувся.

— Я ж теж дещо про вас чув, Федоре Михайловичу. Дехто навіть уважає вас непереможним. Можливо, в цьому містечку вам справді нема рівних... До ваших послуг.

Достоевський уклонився, неквапливо розстібнув бушлат і скинув його з пліч, лишившись у чорній косоворотці. Потім, завівши сокиру за спину, пригнувся до самої землі, ніби перший уклін здався йому не досить глибоким.

Т. ввічливо нахилив голову на відповідь.

— Ідіот! — видихнув Достоевський.

— Прошу? — здивовано підняв брову Т.

З Достоевським відбувалося щось дивне. Він уп'явся на зіжмаканий папірець, що його вітер котив по бруківці ліворуч від Т., і на його лиці показався інтерес, швидко перерослий у якусь ображену жадібність. Він підступив до папірця, нахилився по нього, незграбно хитнувся й змахнув сокирою, щоб зберегти рівновагу; а наступної миті лезо просвистіло в тому місці, де щойно була голова Т., який в останній мент устиг нахилитись.

Достоевський стрімко ступив убік, притиснувши сокиру до грудей, заплющив очі й вимовив:

— Бобок!

І враз, мов дерев'яна статуя, впав навznak.

Т. став чекати, що буде далі. Але не відбувалось нічого: Достоевський лежав на спині, стискаючи сокиру й виставивши в небо бороду, а її ворухив вітер.

Підождавши хвилину чи дві, Т. покликав:

— Федоре Михайловичу!

Достоевський не відповів.

— Ви, можливо, забились? Якщо потрібна допомога, дайте знати!

Достоевський не озивався. Він був схожий на стародавнього вікінга, що пливе у вічність на поховальному човні — тільки цим човном було все простерте навколо місто.

Т. ступив до нього обережний крок.

— Федоре Михайловичу!

Лезо прошелестіло в тому місці, де за мить перед тим були ноги Т. — як і минулого разу, він ледве встиг забратися з

траєкторії удару. Різкий помах сокири порушував, здавалося, всі закони фізики: було не зрозуміти, як Достоевському вдалось перейти від повної нерухомості до такої несамотивної швидкості.

Інерція помаху допомогла Достоевському скочити на ноги. Завівши сокиру за спину, він повернув у бік Т. відкрити долоню й крикнув:

— Ідіот!

І враз його очі знов ніби втратили Т. з видноти. Достоевський ступив кілька непевних кроків, звів погляд, і на його лиці зобразився переляк, нібито він завважив щось тривожне в небі. Він обіруч заніс над головою сокиру й побіг до Т.

«Ну годі», — подумав Т.

Точно розрахувавши момент, він підчепив носакон із землі бушлат Достоевського й підкинув його вгору.

— Холстомір! — крикнув він.

Бушлат розвернувся в повітрі й накрив Достоевського темною хвилею — вона затримала його лише на мить, але за цю мить Т. встиг піти в низьку стійку. Вивільнившись, Достоевський обрушив на голову Т. страшний удар, від котрого — це було вже ясно — неможливо було відвернутися. За мить до удару Достоевський звично заплющив очі, щоб у них не попали бризки.

Уп'явшись у щось м'яке, сокира хитнулася й завмерла — однак тріскоту черепної кістки Достоевський не почув. Розплющивши очі, він здивовано вступився на жертву.

Те, що він бачив, було так неймовірно, що мозок якийсь час відмовлявся затвердити це як реальність, намагаючись проінтерпретувати нервові стимули, котрі дійшли до нього, інакше. Та це було неможливо.

Т. стискав лезо сокири долонями, втримуючи вістря всього за вершок від голови. Достоевський спробував вирвати сокиру, але її лезо ніби затисли в лещатах.

— Зав'яз пазурець — і пташці кінець! — прошепотів Т. Достоевський зблід.

— Ви, схоже, й правда граф Т. ...

Пильно дивлячись Достоевському в очі, Т. повернув лезо вбік, змусивши Достоевського вигнутися, незручно викрививши руки.

— Одначе склалось надзвичайно негарне становище, — сказав Достоевський. — Я не можу вирвати сокиру, а ви... Ви не можете її відпустити. І вдарити мене теж не можете.

Т. зачудовано підняв брову.

— Чому?

— Як чому? Тому що це буде зрадою власного ідеалу.

— Pardonnez-moi?

— Ну як же, — сказав Достоевський, поволі червоніючи від натуги (він усе намагався пересилити Т. й вирвати сокиру), — непротидія злу насиллям.

— Ах, от ви про що, — озвався Т., теж наливаючися земною кров'ю. — Так, трохи є. Тільки яке ж ви зло, Федоре Михайловичу? Ви — заблукале добро!

Достоевський устиг тільки помітити, як стопа Т. в грайливому стьобаному капці відірвалася від землі. В наступну мить надсильний удар у саму середину бороди підняв його в повітря й відкинув в оксамитову безгучну темряву.

Коли Достоевський прийшов до тями, він лежав на дні маскувальної ями. Т. сидів навпроти, уместившись на ящику від набоїв, й уважно вивчав трофейну сокиру. Побачивши,

що Достоевський розплющив очі, він тицьнув пальцем у лезо й сказав:

— «Izh Navertell». Якою це мовою? Never tell, чи що? Якийсь «піджин інглиш»...

— Це російська, — відповів Достоевський, похмуро оглядаючись. — Просто написано латинкою. Іжевська робота, штучна. Модель «Иж навертел». У каталозі нема, зробили особисто для мене зі сплаву дамаської сталі зі срібною папіросницею. Спеціально на ювілей.

— Зрозуміло, — сказав Т. і відклав сокиру вбік.

— Як ви тут опинились?

— Та я ж прибув за вашим побажанням, Федоре Михайловичу, — відповів Т. трохи знічено.

Достоевський вирячив очі.

— За моїм побажанням? Ви, мабуть, плутаєте. Не зрозумійте мене хибно, я страшенно радію, але от щоби я висловив побажання... Стривайте, стривайте... Конфуцій?

Т. кивнув.

— Щиросердий друг, що багато знає? — скрикнув Достоевський, і його лице проясніло. — Так-так, було. Та щоби ви, графе, та ще й власною особою... Не міг і мріяти. А я на вас із сокирою поліз, який дурень!

Розляглося дзиччання дозиметра, й Достоевський насупився.

— Треба негайно випити, — сказав він. — Бодай по ковтку.

— Взагалі я уникаю, — відповів Т., приймаючи пляшку, — але заради такої нагоди... І якщо тільки по ковтку. Дякую.

Допивши горілку, Достоевський діждався, поки дозиметр стихне.

— Ну що, щиросердий друже, — сказав він, — кажіть тепер усю правду.

— Вам не сподобається, Федоре Михайловичу, — махнув рукою Т. — Люди її рідко люблять, по собі знаю.

— А ви спробуйте.

— Про що ж вам розповісти?

— Та почніть із чого хочеться.

— Добре, — погодився Т.

Уставши, він підійшов до стосу паперу біля стіни, підняв засмальцьований номер «**ОЦУКО**» й повернув обкладинку до Достоевського.

— Це не ви на обкладинці, Федоре Михайловичу. Це Ігги Ло. Чи, коли повністю, Ігнатій Лопес де Лойола, засновник ордену єзуїтів. До роковин із дня народження надрукували. А бородище ви йому самі домалювали добре нагостреним олівцем. Волосок до волоска. Вельми копітка робота.

Достоевський знітився.

— Навіщо ж одразу так, — озвався він тихо, — нижче ж пояса...

— І всі ці ваші «правила смерті» ніхто в журналі не друкував, Федоре Михайловичу, — безжально вів далі Т. — Ви їх тим самим олівчиком написали, на рекламній вкладці, де пуского місця багато. Довго сиділи, га? Друкованими буквами, бісерними... А заголовок який жирний. Цілий олівець, мабуть, пішов.

Достоевський зашарівся, а потім перемиг себе й осміхнувся.

— Спасибі за правду, — сказав він іронічно. — Діждав, так. Згоден, безглуздо. Тільки мені ж і самому смішно — думаєте, я серйозно? Нудно тут. Сидиш весь день у засідці,

охороняєш святі межі — буває, й подуріти тягне. Тут, знаєте, крім мертвих душ соромитись особливо нема кого.

— Мертвих душ? — повторив Т. — Це ще хто?

— Та он лежать, — Достоевський кивнув у бік надпису на стіні. — На них горілка й ковбаса. Тільки тим і живемо.

— А як ви їх вирізняєте, Федоре Михайловичу? В кого душі мертві?

Достоевський узяв із полички свої окуляри.

— Це святоотецький візор, — сказав він. — Якщо хто з мертвою душею, довкола нього жовтий ореол видно.

— А чому так кажуть — мертві душі?

— Це ніби душі, з яких Господь самоусунувся. Точніше, Господь не усувався, душа його сама з себе вивергла. Боже світло в такій душі вгасло, тому можна її висмоктати на ману. Гріха в тому нема. Ось, подивіться на набережну з того боку, там ходять...

Т. оглянув громіздкі окуляри, потім надів їх і визирнув із ями.

— Так, — сказав він, подивившись, — справді. Самі мерці. Невже жодного живого там?

— Звідки ж вони візьмуться, — відповів Достоевський. — Скільки тут сиджу, графе, ви перший.

— А як ці окуляри діють?

— У них подвійне скло, а між ними свята вода. Коли забруднене світло проходить між скельцями, частки скверни виявляє присутність Святого Духа, і вони починають випускати ганебне сечувате сяяння.

Т. повернув до Достоевського чорні лінзи й свиснув.

— Оце так номер...

— Що? — насупився Достоевський.

— Довкола вас, Федоре Михайловичу, теж... Сяяння.

— Ви, мабуть, жартуєте?

— Зовсім ні, — сказав Т. — Ви в дзеркало коли-небудь у них гляділись?

Достоевський пильно поглянув на Т., силкуючися зрозуміти, кепкують над ним чи ні.

— Ні, — відповів він.

Т. простягнув йому окуляри. Достоевський насунув їх на очі, порився в купі мотлоху під навісом, видобув трикутну скалку дзеркала, глянув у неї, охнув і спустився на ящик з-під набоїв.

— Тільки не панікуйте, Федоре Михайловичу, — сказав Т., — ми все поправимо. Хто вам окуляри дав?

— Святий старець Федір Кузьмович, — відповів Достоевський, стираючи рукавом рясний піт на лобі. — У нього таких цілий ящик.

— Давайте сюди.

Достоевський послухався. Узявши в нього окуляри, Т. кинув їх на землю й щосили втоптав у неї ногою. Окуляри хруснули, і з них бризнула ледве помітна цівка води.

— Що ви робите? — скривився Достоевський. — Це ж блюзнірство...

— Зате мертвих душ тепер нема, — відповів Т.

Достоевський похмуро осміхнувся.

— Ви, графе, справжнісінька дитина, — сказав він. — Це діти так думають — якщо годинник розбити, то й час зупиниться. А що тепер, по-вашому, є?

— Якщо хочете знати, Федоре Михайловичу, я розповім.

Т. встав і заходився обламувати ялинові гілки, що стирчали над бруствером, — стараючись вибирати такі, на яких не було іграшок.

— Треба багаття розпалити, — сказав він. — Розповідь буде довга... Отже, Федоре Михайловичу, все почалося з того, що я їхав у потязі. На мені була фіолетова ряса, а навпроти мене в купе сидів добродій галантерейного вигляду. Я не знав, звідки я їду й куди, і навіть не пам'ятав, як опинився в купе, але це чомусь не виказувало в мені здивування. Несподівано мій супутник зайшов зі мною в таки дивну розмову...

Коли Т. договорив, у просвіті між домами вже синіла смуга світанку. Вогнище давно догоріло, і Достоевський, стискаючи бороду в кулаці, похмуро глядів на його сірий попіл. Потім він підняв голову і сказав:

— От і з вашої розповіді виходить, що я мертвий.

— Через що? — здивувався Т.

— Таж мужик, що вас до Петербурга на підводі віз, пояснив вам, що я вмер. Отож точно мертва душа.

— Ви мертві тільки в тому світі, звідки прийшов я. Федоре Михайловичу. А той, де ми оце перебуваємо, існує винятково для вас і через вас. Ну як ви можете бути мертві, якщо сонце сходить? Погляньте самі.

Достоевський поглядив на далеку зорю.

— Та нащо тоді захищати кордони, думати про народне добро? Виходить, ми всі — просто гладіатори в цирку?

— Дуже хороше порівняння, — відповів Т. — Мені навіть не заходило в голову. Краще й не скажеш.

— А керують цирком жорстокі й примхливі боги? І ми страждаємо й боремось лише їм на потіху?

— Ба навіть гірше, — сказав Т. — Якби ми існували їм на потіху, в цьому була б абсурдна велич. Краса безглуздя. Ні, ми живемо для того, щоби вони могли годуватись. Ми щось

на кшталт вирощуваних на продаж кроликів у підсобному господарстві відставного колезького асесора.

— Та навіщо богам підсобне господарство? Вони ж боги.

— Вони боги тільки для нас. А в своєму власному вимірі це доволі нікчемні істоти. Так мені принаймні здалося.

— Але чому творець ніколи не говорить зі мною? Чи з рештою? Чому він говорить лише з вами? З особливої приязні?

Т. секунду подумав.

— Не знаю, — сказав він. — Великої любові до себе я не завважив, радше навпаки. Можливо, для насолоди від своєї могутності йому потрібен свідок. А з рештою він ніколи не говорить просто тому, що він, взагалі, злочинець. Йому соромно з'явитися перед своїми стражденими створіннями, бо їхнє життя і є його злочин. Крім того, він не сам. Їх ціла банда, просто інші зі мною не розмовляють. Та я їх відчуваю, о, ще й як...

— Страх який, — озвався Достоєвський.

— Хотіли правди? То не жалійтесь. Це, в усякому разі, пояснює, чому ви живете в потворному, жорстокому, сяк-так влаштованому пеклі, про яке вам не дозволено навіть до ладу міркувати.

— Це неправда, — сказав Достоєвський. — Що хочу, те й думаю. І вирішую теж. Бо я вільний.

— Так тільки здається, — відповів Т. — Те, що ви вважаєте своїми думками, — насправді голоси ваших творців, що весь час лунають у вас у голові й керують кожним вашим кроком. Усе за вас вирішують вони.

— Та яким чином їхні думки можуть виникати в моїй голові?

— Таж от саме таким, яким виникають, Федоре Михайловичу. Це ж тільки формально ваша голова. А насправді — футбольний м'яч, яким вони грають у свої моторошні ігри. І доти, доки ви дозволяєте їхнім голосам звучати в своєму розумі й живете в намальованому ними світі, ви існуєте винятково для їхнього дрібного зиску.

— Та навіщо ж вони це роблять?

— Я вже сказав. Це промисел.

— Ви маєте на увазі божественний промисел?

— Божественний промисел, Федоре Михайловичу, приблизно те саме, що й дрібна промисловість. Сезонна комерція в невеликих масштабах.

— Оце так цинізм, — зіщулився Достоевський. — Але в такому погляді на речі нема новизни, графе. Так, світ створили не ми. І в ньому є біси. Проте в ньому ж є й ангели. Ви оце просто назвали творця новим прізвиськом і дали зрозуміти, що маєте про нього невисоку думку. Та чи не все одно, як ми його назвемо — Аріель чи Саваоф? Головне, він творить світ і нас. То що ж ви, власне, відкрили?

— Один важливий нюанс, — сказав Т. — Хоч він творить світ і нас, ми за бажання здатні робити це самі. Я знаю напевно.

— Звідки?

Т. нічого не відповів, але його обличчя раптом здалося Достоевському недвижним і суворим, нібито вирізьбленим із могильного граніту. Достоевський відчув дивний трепет.

— Ви... Ви це дізналися на тому світі? Після того, як вас убили біля човнової станції?

Т. кивнув.

— І ви... Воскресли?

— Я би не став уживати таких урочистих слів, — сказав Т. — У мене, якщо вірити покійному Кнопфу, й без того проблеми з церковною догматикою. Скажімо так, я повернувся в світ. І тепер я справді істота іншої природи, ніж ви чи ці бідаки, котрих ви вбиваєте за ковбасу.

— Іншої природи? Та в чім відмінність?

— Вона в тому, — відповів Т., — що тепер я творю себе сам. Коли Аріель прирік мене на зникнення, я впав у забуття, в сіре ніщо, про яке нічого не можна сказати. Можливо, я просто розчинився б у ньому, але бажання дійти до Оптиної Пустині було надто сильним. І тепер я дію з вічності. Тіло моє, здається, перебуває тут, але це просто видимість. Моя істинна природа й сутність перебувають там.

— Де — там?

— Ніби вві сні, — відповів Т. — Та в набагато глибшому рівні. Правильніше буде сказати, що я бачу сон про вас, про це місто й усе інше. Іноді мені сниться й Аріель — це, мабуть, найнеприємніше. Але тепер він теж просто сон.

— А як ви творите себе та світ?

— Білою рукавичкою.

— Якою білою рукавичкою?

— Котру я створив із нічого на самому початку. Це була перша зачіпка. Насправді сута умовність, але без неї нічого не вийшло б. Я почав створювати світ як текст, тому що треба було з чогось почати. Але тепер я вже не бачу перед собою ніякої рукавички, пера чи паперу. Все відбувається спонтанно, само собою.

— Ох, — похитав головою Достоевський, — ви, я дивлюся, скотилися в містичний анархізм. Я добру статтю свого часу про це написав... Та нехай, а що було другим вашим творивом?

— Стікс.

— З якою метою ви його створили?

— Щоби перейти його й повернутися в світ.

— Навіщо? Адже, за вашими словами, цей світ потворний і безглуздий.

— Але тут лишилося дещо таке, що я повинен знайти.

— Що ж саме?

— Оптина Пустинь, — сказав Т. й значуще подивився на Достоевського. — Вам знайомі ці слова?

— Знайомі, — відповів той. — Та одразу пригадати не можу.

— Можливо, «Оптина Пустинь солов'їв»? — запитав Т.

Достоевський лягнув себе долонею по чолу.

— А, тепер згадав! Я справді зробив свого часу на квартирі Костянтина Петровича Победоносцева знущальну доповідь про засідання таємного містичного товариства, що у його випадком відвідав. Текст у мене, на жаль, не зберігся. Доповідь так і називалась — «Оптина Пустинь солов'їв». Це, бачте, гра слів. Їхнє товариство називалось просто «Оптина Пустинь».

— Але що ж це таке? — спитав Т., стиснувши кулаки з хвилювання.

— Ніхто не знає. Видно, чергова назва землі обітованої.

— Що це товариство робило?

— Цю Оптину Пустинь шукало. Під проводом пана Соловйова, що був у них за головного. Дуже незвичайна людина. І теорії викладав вельми схожі на ваші.

— Які саме?

Достоевський насупився, пригадуючи.

— Загалом, нісенітниця. Новий скорочений патентований шлях на небо — як завжди в таких добродіїв. Його

вчення полягало в тому, що людина, роблячи містичний чин, повинна ніби поділяти себе на книгу та її читача. Книга — це все здригання нашого духу, всі пориви й жадання, всі наші думки, страхи, надії. Їх Соловйов порівняв із безглуздом і страшним романом, що його пише безумець у масці, наш лихий геній — і ми не можемо відірватись од цих чорних сторінок. Але, замість того щоб гортати їх день у день, слід знайти читача. Злитися з ним і є найвища духовна ціль.

— Стривайте... постривайте, — сказав Т. — Треба це обміркувати. Безумець у масці... Як точно.

— Мені теж здалося спершу інтересним, — осміхнувся Достоевський. — Тільки насправді це пусті висповіді солов'я-пустомовця. Красиві слова, що нікуди не провадять, а лише бентежать душу і вводять у спокусу. Про це я й написав.

— А де Соловйов тепер?

— Ніхто достеменно не знає. Найпевніше, згинув десь там. .

І Достоевський махнув рукою в бік заходу.

— Ви пам'ятаєте що-небудь іще?

Достоевський заперечно похитав головою.

— Доповідь писав під свіжим враженням, — сказав він, — а тепер уже багато забув... Та коли вам цікаво, я гадаю, що Победоносцев може знати.

— Победоносцев? — перепитав Т. вражено. — Хіба він теж тут?

Достоевський поглянув на Т. з подивом.

— Де же йому бути, друже, як не в Петербурзі?

— Хоча так, — погодився Т. — А яке відношення він має до цього питання?

— Пряме. Він найбільший фахівець у всяких ересях, і взагалі вельми розумна людина. Єдиний, хто може допомогти в духовній недузї. Я в цьому разі не про вас хвилююсь, не думайте... Я про своє жовте сяяння. Може, коли сам оберпрокурор помолиться. Господь і почує. Та вам, я думаю, він обов'язково що-небудь скаже.

— А далеко це?

— Приблизно за версту, — сказав Достоевський. — Краще пройти по каналізації.

— Це навіщо?

— Та ми тільки так і пересуваємось. На вулицях же мертві душі.

— А як ми спустимось у каналізацію?

Достоевський підвівся, відсунув убік ящик до набоїв, змахнув ганчір'я під ним, і Т. побачив брудний чавунний люк із вибитим на ньому двоголовим орлом і якимись цифрами.

XVIII

З Достоевським по дорозі сталась дивна переміна.

Спершу він був балакучий — і розповів Т. про святого старця Федора Кузьмовича. Той мешкав десь тут, у підземних катакомбах, але де саме — ніхто не відав, і здибати його під землею вважали за велике щастя. Одні казали, що Федір Кузьмович — проста людина з народу, мужик. Інші вірили, що давніше він був двоголовим імператором Петропавлом, але потім, після великої духовної битви, втнув одну голову й усамітнився; а яку голову він утнув, ліберальну чи силову, не відкривали, щоб не ворохобити народ, і кожний вірив

по-своєму. Навчав старець того, що Русь — то крижина, що пливе до раю, а на ній жиди палять вогні й тупотять ногами, щоби крижина та тріснула й весь народ потонув — а жидів чекають довкола крижини в човнах. Ще Федір Кузьмович був великий молільник — вважали, якщо помолитися з ним разом про щось, бажання неодмінно збудеться.

Та що далі заводила сіра смердюча труба, то Достоевський похмуришав. Невдовзі він зовсім замовк, пішов уперед і ступав тепер сам із ліхтарем у руці, освітлюючи шлях. Хоч Т. не бачив його виду, переміна в настрої супутника відчувалась у його понурій спині, що нахилилась усе нижче та нижче. Одначе Т. не зважав на це. Його занадто поймали щойно почуті слова про читача та книгу: вони поволі доходили до свідомості й починали паморочити голову.

На вогкій стіні що кілька метрів повторювалося те саме дивне графіті — три рядки, написані один під одним різними барвами й рукою, ніби через трибарвний трафарет:

Бог умер. Ніцше. Ніцше вмер. Бог. Обидва ви педараси.
Vassya Pupkin.

Надпис про Бога був білий, про Ніцше — синій, а сентенція Васи Пупкіна — червона. Проглядаючи ці рядки, Т. уявляв спочатку Єгову з Сикстинської фрески Мікеланджело, потім утомленого Ніцше, схожого на прикрашеного стражданням Максима Горького, і, нарешті, білявого Васю — зверхнього спадкоємця мудрості віків, страшного й водночас прекрасного в своєму байдужому максималізмі.

Та думка, що не давала спокою Т., була не про них.

«Звичайно, — думав він. — Як я міг не бачити цього раніше? Байдуже, скільки авторів. У цьому написі, приміром, їх аж три. Але однаково — і Бога, й Ніцше, й Васю творить

той, хто читає. Так само й зі мною. Хай би хто придумував усе те, що я маю за себе, для моєї появи таки потрібен читач. Це він ненадовго стає мною, і тільки завдяки йому я є... Я є...»

Видно, Т. пробурмотів щось уголос — Достоевський озирнувся. Т. зробив заспокійливий жест, і той пішов далі.

«Я є... Стоп. Ось тут і підстерігає засідка. Адже сказав Аріель, що виразне й непомилне відчуття «я є» виникає зовсім не в мене, а в нього. І я погодився, бо звучало цілком логічно — адже він мій автор. А тепер з'ясувалося, що це відчуття виникає навіть не в нього, а взагалі в якогось читача. І теж не заперечиш... Отже, хай би ким я насправді був, це таки буду не я? Оце так... В одному Аріель мав рацію — найочевидніше за просто може виявитися позірним...»

Під ногами зрідка хрустіло скло — підлога була всяяна скалками пляшок.

«Так у кого ж виникає відчуття «я є»? Треба з самого початку розібратися. Видно, так: коли мене створював Аріель, воно виникало в Арієля, а потім... У читача? Начеб так. Але ж це завжди був я! Як таке взагалі можливо, що це я є, і я ж таки тут геть ні до чого?»

Назустріч пробіг щур, потім ще два. Т. привиділося, що звірків оточує слабке зеленаве світіння, нібито їх натерли фосфором із годинникових стрілок. Достоевський не звернув на щурів уваги.

«З іншого боку, знайти читача в собі. Як це інтєресно... Як незвичайно. І як точно, як глибоко! Чудова метафора. Справді, що відбувається, коли я читаю цей тривірш про Ніцше? Я одразу уявляю собі його втомлене військово-морське лице...

Військово-морське, тому що в нього величезні вуса — ніби дві хвилі довкола корабельного носа, і він пливе у вічність, такий собі лінкор духу... Однак цей Ніцше, котрого я в таких деталях намалював подумки, не має гадки про те, що я його творець... Хоча без мене його просто нема...»

— Уже недовго, — сказав, обертаячись, Достоевський.

Т. здалося, що лице супутника стало зовсім неприязним і похмурим, але це, найпевніше, були просто різкі тіні від ліхтаря. Вони повернули в бокове відгалуження тунелю, де було тепло й волого, і пішли по тонкому шару чи то плісняви, чи то моху.

«Читача неможливо побачити, — думав Т. — Я ніколи не зможу його виявити, як цей настінний Ніцше ніколи не зможе усвідомити мене — якщо я сам не змушу його зробити це в своїй фантазії... Та що тоді значить стати читачем? Незрозуміло. Виходить, практичного смислу таке одкровення в собі не містить — так, забавки розуму...»

— Так, усе за гріхами нашими, — пробурмотів раптом Достоевський, ніби його сягнула напружена робота в думці Т. — Ховаєш мерців, і сам не помічаєш, як стаєш одним із них. А було ж таки сказано, так... Утім, кавалердаврів не шкода. А молоді мертвячки... Інколи засумуєш — таж зовсім хлопчачки. Може, їм допомогти можна було? Ви як гадаєте, графе?

— Складне питання, — відповів Т., зрозумівши, що для Достоевського ця проблема давня і болюча. — Насправді допомогти трудно, бо, як я розумію Арієлів задум, створено їх тільки для того, щоб їх застрелили й зняли з них горілку з ковбасою. З іншого боку, ми з вами нічим не кращі. Такі самісінькі гладіатори в цьому огидному цирку.

— Це філософія, — зітхнув Достоевський. — А реальність у тому, що в мене мертва душа, а у вас жива. Ось я і думаю — може, багато молодняку побив?

— Корінь проблеми в іншому.

— В чому?

— В тому, що ви вірите в живі й мертві душі. Ви з дивовижною довірливістю приймаєте наявні в світі конвенції, Федоре Михайловичу. Але усі їх без винятку введено задля чиеїсь дрібної користі.

— А ви не приймаєте конвенцій?

— Мене витручено за їхні межі. Щоб вижити, мені довелося зібрати світ заново, уже самому... Тому в мене з'явився вибір, що брати в нього, а що ні. Далеко ще йти?

— Прийшли, — сказав Достоевський.

Він указав на дуги, що стирчали зі стіни, заходячи вгору, в темний колодязь шахти. Дуги були охайного вигляду і навіть укриті де-не-де нікелем.

— Золота миля, — пояснив Достоевський. — Каналізаційні люки просто біля під'їздів. Дуже зручно в смислі пересування і взагалі. Мертвяки сюди набагато рідше забрідають. Але на вулиці однаково краще не затримуватись.

Вибравшись із люка, Т. побачив перед собою сірий дохідний будинок на перехресті двох безлюдних вулиць.

— На шостому поверсі, — шепнув Достоевський, дивлячись угору. — На кутку, де штори червоні. Ніби вдома, світло горить...

У під'їзді пахло вогкістю, котами й старими газетами.

Навпроти вхідних дверей темніла загороджена залізними листами консьєржева будка, з амбразури якої стирчало дуло двостволки. Сам консьєрж так і не показався, але ствол ко-

ротко смикнувся в сторону сходів — це, вочевидь, було дозволом пройти. Достоевський кивнув будці, підхопив Т. під лікоть і потягнув сходами вгору.

Дійшовши до шостого поверху, він спинився перед високими брунатними дверима з золотим дзвоником і рішуче повернув його. Брязнув тихий дзвіночок. Хвилина чи дві пройшли в тиші. Достоевський унікав поглядів Т., його губи ледве помітно ворушились, ніби він безгучно з кимось розмовляв.

«Молиться», — зрозумів Т.

Нарешті двері відчинились.

В отворі стояв худий добродій у дротяних окулярах і старомодному сюртуку, з ретельно виголеним, але в'ялим лицем того нездорового відтінку, що з'являється, коли шкіра місяцями не бачить сонця. З коридору за його спиною долинав тихий спів фонографа.

Добродій вигнувся, просячи гостей увійти.

— Вітаю, Федоре Михайловичу, — сказав він у передпокої трохи грайливо. — Хто це з вами такий елегантний?

— Дозвольте представити графа Т., — вимовив Достоевський.

Победоносцев на якусь мить завмер, ніби його заморозив спалах магнію, але враз прийшов до тями, усміхнувся якнайщиріше й сплеснув руками.

— Ах, то це ви! Тепер бачу, так. Пробачте, графе, що так сплехував. Але в такому наряді, та ще й із цим... гм... фасоном бороди — вас не впізнати. Та як символічно, що ви прийшли до мене саме з Достоевським! Нарешті...

— Обер-прокурор Победоносцев, — сказав Достоевський, мовби формально представляючи хазяїна гостеві. — Духовний світоч нашого часу.

— Вельми радію знайомству, — озвався Т.

— Ось, — сказав Победоносцев, усміхаючись і далі, — оце допіру гортав книжку вашої Оксенії Михайлівни.

— Яку книжку? — сторопів Т.

— Таж вона цілих дві випустила, — відповів Победоносцев. — «Як спокусити аристократа» і «Як спокусити генія». Весь Петербург зачитується. Хоча й не вірять, звичайно, що вона сама пише. А скоро третя виходить, «Мое життя з графом Т.: злети, падіння й катастрофа». Уже й оголошення повсюди висять.

Т., ніби шукаючи опертя, взяв Достоевського за рукав. Победоносцев негайно підхопив Достоевського за другу руку, і вони разом потягли його до вітальні — Победоносцев одступав, повернувши до Т. всміхнене обличчя, і в того на мить з'явилось дивне почуття, що вони, як два вантажники, заносять урочисто мовчазного Достоевського в глиб квартири.

Вітальня мала вигляд простий, навіть аскетичний. Біля її однієї стіни розташувався диван із великим овальним столом при ньому, накритий малиною оксамитовою скатертиною. На скатертині поблискували карафа з горілкою, грановані склянки й тарілки з ковбасою та сиром. З іншого боку до столу були присунуті декілька стільців і крісел, і в такій обставі ввижалося щось легковажне й студентське. Впадала в очі дебела заклена шафа — її вміст був прихований цупкими білими завісами на склі. Ще біля вікна навіщось було поставлено табурет, і більше ніяких меблів у кімнаті не було.

— Ну, сідайте, — сказав Победоносцев. — Я вас на хвилю покину — мені треба телефонувати у важливій справі.

Повернувшись, він вийшов до коридору. Невдовзі звуки фонографа стихли.

Достоевський сів на диван і покосився на Т.

— Що за Оксенія? — спитав він. — Жона?

— Був один епізод у Ковровому, — похмуро озвався Т., походжаючи по вітальні. — Я не згадав, розповідавши. Тільки не зрозумію, як вона тут опинилась. Це дуже підозріло...

Достоевський не відповів.

З ним відбувалося щось дивне — сказавши декілька слів чи зробивши дрібний рух, він надовго завмирав недвижно, причому обличчя його ставало суворо-задумливим, ніби його поймала якась таємна думка. При цьому він чомусь знай повертав обличчя так, щоби Т. весь час бачив його анфас — як молодиця, що знає, під яким кутом вона привабливіша, і весь час старається показатися саме в цьому ракурсі.

Невдовзі Победоносцев повернувся до вітальні.

— Сідайте до столу, графе. А то ви все ходите, ходите, якось ніяково стає...

Т. сів в одне з крісел біля столу.

— Через що такі зневірені обличчя? — вів далі Победоносцев. — Зневіра — смертний гріх. Не гнівайте творця.

— Граф Т. не потребує таких порад, — сказав Достоевський з усміхом. — Він, чи знаєте, був особисто знайомий із творцем, але втратив до нього інтерес. Тепер він сам творець свого світу.

— Невже? — підняв брову Победоносцев. — А як тоді пояснити його присутність у цій кімнаті?

— Граф гадає, — пояснив Достоевський, мстиво зирнувши на Т., — що він у цю мить висить у похмурій порожнечі й сам себе думає. А решту придумують різні чорти. І цю кімнату, і вас, Костянтинне Петровичу, і навіть туман за вікном.

— Он воно як, — сказав Победоносцев. — Ну так, такі погляди в наш час не рідкість. Я оце починаю роботу над другим томом «Марноти кипучого розуміння» — це богословський трактат із доданим до нього довідником про новітні секти. Якщо в поглядах графа є певна оригінальність, радо приділю йому місце між Талмудизмом і Травослав'ям.

— Травослав'я? — здивувався Достоевський. — А це що за диво, Костянтин Петровичу?

— Це запозичене з Ефіопії марновір'я, поширене серед пітерських жевжиків. Ви їх напевно бачили — вони носять єгипетський хрест у формі літери «Т», що, на їхню думку, символізує Трійцю й водночас слово «ти». Я мало не зірвав голос, доводячи цим людям, що служіння Господу та сп'яніння від коноплі — дві речі несумісні. Та вони не вірять. Ви, графе, теж навчаєте чогось подібного?

— Я нічого не вчу, — відповів Т. сухо. — А якщо казати про релігію, то певні аспекти мого особистого життєвого досвіду не дозволяють мені вклонятися творцеві цієї сірої імлі...

І він кивнув у бік вікна.

— Що ж це за аспекти? — спитав Победоносцев, примружившись.

— Граф уважає, — знову втрутився Достоевський, — що ми просто гладіатори, що б'ються, не маючи в житті й тіні смислу. Ляльки, яких смикають за ниточки все нові та нові ляльководи.

— Так і є, — сказав Победоносцев. — Тільки ж відбувається це за нашими гріхами, графе. Цього ви не станете відкидати?

Т. знизав плечима. Победоносцев зорів на нього, чекаючи відповіді. Т. зітхнув — заходити в суперечку не хотілось, але ввічливість вимагала.

— Наші гріхи, — сказав він, — насправді зовсім не наші. Їх учиняють оті самі ляльководи, що спершу наповнюють нас пристрастями. А потім вони-таки викривають нас у вчиненому, вдаючи наше сумління. Те, що ми маємо спочатку за свій гріх, а потім за своє каяття, є два складники одного й того ж механізму, що дає їм абсолютну владу над нами. Спочатку нас примушують пірнати у мерзотний вир, а потім силують лити над помилкою сльози і вважати себе негідниками. Та роблять це учасники однієї банди, що почергово володіють нашою душею. Вони зовсім не протистоять один одному, вони діють спільно.

Победоносцев зробив круглі очі.

— Яке інтересне вчення. Одначе скажіть, чому ці ляльководи з такою легкістю захоплюють нашу душу?

— Та тому, що захопити там геть-таки нема чого. Це мов кабінка в громадській убіральні — будь-хто, туди зайшовши, вже й опанував її. Без них там не було б нічого взагалі. Окрім, даруйте, діри.

— А хто вони, ці ляльководи? Можете розповісти?

— Якщо коротко, це сутності, що творять нас своїм сукупним зусиллям з незбагненою для нас метою. Нам не слід уважати їх своїми ворогами, тому що ми і є вони. Ми існуємо тільки тому, що вони нас одушевляють. Звинуватити їх у чомусь ми не можемо. Точніше, ми, звичайно, можемо, але це безглуздо, бо вони ж самі і будуть правити виставу, звинувачуючи самих себе. Нас просто не буває окремо від них. Саме вони породжують нас щохвилини.

— Он як. А як же душа й свобода волі?

— Дуже просто, — відповів Т. — Одна з оцих сутностей саме питає за допомогою вашого рота: «А як же душа й свобода волі?» От усе, що з цього приводу можна сказати.

— Чи відомі вам імена цих сутностей?

— Так. Головного демона звать Аріель. Саме він формує цей моторошний простір — і вас, його мешканців. Я знаю це достеменно.

— Звідки?

— Він сам мені повідомив. І на доказ у кількох стислих, але точних образах окреслив ваш світ ще до того, як я його побачив.

— Кажете, він творить наш світ? — спитав Победоносцев задумливо.

— Принаймні почасти — там є й інші творці. Коли вам хочеться випити вина, чи, наприклад, поринути в тілесні втіхи, за роботу беруться його помічники. Утім, можливо, що помічник саме він. Хто в їхній ієрархії головний, я так до ладу й не зрозумів.

— Ви кажете про вельми високі матерії, звичайно сховані від смертних очей, — сказав Победоносцев. — Про яку ієрархію ви говорите? Чи не маєте ви на увазі Церкву Небесну?

— Якщо ви про архімандрита Пантелеймона, — відповів Т., трохи подумавши, — то мушу вас засмутити — як то кажуть, нема правди на землі, нема її й вище. Аріель має з Небесною Церквою відносини ділові. Та домовитись вони поки не змогли.

Победоносцев зняв окуляри і ретельно протер їх вийнятою з кишени хусткою.

— Гаразд, — проспівав він, укладаючи окуляри назад. — Боюся вас засмутити, але на нову ересь це ніяк не тягне. Я вже чув дещо схоже від пана Соловійова — ви ж його знаєте?

Т. заперечно похитав головою.

— Чув тільки ім'я.

— Поет і філософ. Він називав своє вчення «розумним недіянням». За символ для нього він вибрав латинську «N» із тильдою — вочевидь, з несвідомої любові до католицтва, хе-хе... Хоча такий значок цілком пасував би й вашій непротидії, графе. За цим-от самим столом він читав, пам'ятаю, свою трагедію, називалась вона ще дивно, дайте згадати... «Прилог Канкана», здається. Про відлюдника-ісихаста, що жив у пустелі.

— Яка ж може бути п'єса про пустельника? — спитав Достоевський. — Звідки в пустелі дійові особи?

— Легіон, — відповів Победоносцев, кивнувши чомусь на Т. — В п'єсі відлюдник змагається з демонами, що вторгаються в його розум, і врешті на нього спадає похмуре осяяння, що нічого крім демонів у його розумі нема взагалі, і той, хто бореться зі спокусами й пристрастями, — такий самий демон, як і решта, тільки ще й комизливий. Навіть Богові лицемірно докоряє один із тих демонів, просто для потіхи, а другий Бога зображує. З горя відлюдник вирішує повіситись. І от, коли дзиґлик уже вилітає з-під його ніг, він розуміє, що це останнє страшне рішення було точнісінько такою демонічною манією, як і попереднє сум'яття його духа...

— Ага, — сказав Достоевський, — починаю пригадувати. Здається, Соловійов називав такий стан «умоблудством» і

навчав, що вправитися з ним можна одним-єдиним чином — навчившись упізнавати всіх цих демонів у лице.

— Саме про це я й кажу, — кивнув Т. — Тільки не слід робити з оцього становища трагедію. Ці безмежні чергування оман і є наша єдина природа. Принаймні доти, доки в нас не з'являється сила, здатна їм протистояти.

— І яка саме це сила? — спитав Победоносцев. — Певне, е-е-е, духовне знання? Те, що преподобний Ісихій називав «помислом-самодержцем»?

— Ні, — відповів Т. — Все набагато простіше. Треба створювати себе самому.

— Та хто в такому разі буде це робити? — спитав Победоносцев. — Якщо в нас нема нічого, крім оман?

— У цьому якраз і полягає парадокс, — відповів Т. — Первинно в нас нема нікого, хто міг би щось зробити. Нова сутність виникає водночас із тією дією, через яку вона себе проявляє. Розумієте? У цієї дії нема ніяких підстав, жодної зумовленості. Вона відбувається самочинно, цілком спонтанно, поза законом причини та наслідку — й стає опертям сама для себе. Це як народження Всесвіту з нічого. Після цього можна говорити, що ми творимо себе самі. І ми стаємо рівні до деміурга нашого світу.

— Ви, графе, як я гадаю, і є така рівня, *self-made man*?¹ — спитав Победоносцев.

— Ви вельми здогадливі.

— Здогадатись нетрудно, — усміхнувся Победоносцев. — Та як же щодо бісів, що панували над людиною перед цим? Як щодо Арієля та його поплічників? Невже вони відпустять свою скотинку просто так?

¹ Людина, що зробила себе сама.

— Вони будуть безсилі, — відповів Т., ледь нахмурившись.

— Он як, — озвався Победоносцев з іронією. — Цікаво, цікаво...

— Скажіть, а де можна знайти цього добродія Соловйова? — спитав Т. — Я би хотів із ним поговорити.

— Поговорити з ним буде нелегко, — відповів Победоносцев, ласкаво дивлячись на Т. — Річ у тому, що пана Соловйова заарештовано за звинуваченням у замірах на монарших осіб. І утримують його тепер у рavelіні Петропавлівської фортеці. Іноді його возять на допити в різні місця. Та вам, графе, навряд чи дозволять бути при такому допиті...

У передпокої тренькнув дзвіночок. Зміривши Т. поглядом, Победоносцев повернувся до Достоевського:

— Федоре Михайловичу, ви зовсім не п'єте. Чому ж то?

— Хвилююсь, Костянтин Петровичу, — відповів Достоевський. — У мене ж до вас важлива розмова.

— Поговоримо, — сказав Победоносцев. — Тільки відчиню двері...

Коли Победоносцев вийшов із вітальні, з Достоевським сталась, як і раніш, трансформація — він завмер, урочисто вп'явшись поглядом удалину, ніби нікого крім нього в кімнаті не було.

«Видно, — подумав Т. з сумом, — я для нього просто загинула душа, еретик... Утім, саме це місце так діє. Все діло в тому впливі, що має на нього Победоносцев...»

Двері розчинились, і Т. сплотнів.

До кімнати ввійшли три ченці. Один із них ніс на плечі полотняну торбегу з бісерним хрестом на боці — таку самісіньку, як була в одного з супутників небіжчика Варсонофія.

З коридору долинуло жалісне нявчання, а потім у вітальні з'явився Победоносцев — увійшовши слідом за ченцями, він щільно причинив за собою двері.

— Панове, — сказав він із щасливою усмішкою, — у нас сьогодні непрохані гості, котрим ми, тим не менше, страшенно радіємо...

Т. завважив, що Победоносцев дивиться не на нього, а на ченців, і здогадався, що непроханий гість — він сам.

— Дозвольте представити вас один одному, — далі казав Победоносцев. — Це брати Никодим, Іларіон і Софроній — монахи. А це добродій Т., він е-е-е... граф.

— Чудова професія, — всміхнувся брат Никодим.

— Це не професія, — відповів Т., уважно дивлячись на ченців. — Просто мирське прізвисько.

Іларіон і Софроній були, вочевидь, брати-близнюки: молоді, похмурі, ніби придавлені печаттю спільної тяжкої думи, з безбарвними борідками й вузько поставленими водянистими очима. Никодим, навпаки, скидався на гофманівського студента — в ньому було щось романтичне й хвацьке, з наляком на повну пригод ніч і карколомне завзяття.

Побачивши ченців, Достоевський ожив і заходився всміхатись. Вони, однак, не звернули на нього уваги, ніби його взагалі не було в кімнаті. Підійшовши до столу, вони сіли — Іларіон із Софронієм у крісла, а Никодим — на краєчок зайнятого Достоевським дивана, поряд із кріслом Т.

— Ми тут розмовляли про добродія Соловйова, — сказав Победоносцев, ніби вводячи іноків у курс діла. — Це такий філософ.

— От уже ці філософи, — із готовністю озвався Никодим. — Добре їх Пушкін вишпетив. «Руху нема, сказав мудрець

кошлатий, другий мовчав — лишень почав дрочить...» Два рядки тільки, а враз розумієш про всю корпорацію.

За столом запала мовчанка. Никодим знітився і, вочевидь, вирішив зменшити ніяковість.

— Даруйте, — сказав він, обертаючись до Т., — а ви ж отой самий граф Т.?

— Що значить — отой самий?

— Ну, я маю на увазі, той, що про нього пише Оксенія Толста-Олсуф'єва? Якої ви думки про її книги?

Т. нічого не відповів, але склянка хитнулася в його руці і трохи горілки пролилось на стіл.

Никодим зробив співчутливу гримасу.

— Певно, жахливо пригнічує, так? У цих книжечках усе вигадка від першого до останнього слова, одразу видно. Ніхто й не вірить, звичайно. Та читають усі, навіть особи духовного звання. Особливо бридкий цей невгавний гомін у газетах.

— А що там пишуть?

— Ви не стежите? Оце справжній аристократизм, поважаю. Зараз розповім. Був величезний скандал. За словами Оксенії Толстої-Олсуф'євої, все сталося так: навчавшись у Смольному, вона взяла близько до серця вчення графа про опрощення, пішла з останнього курсу й опростилась до повної невідмінності від сільської дурепи. Тому, зустрівши графа, вона швидко завоювала його серце. Та граф відкрився їй несподіваною і страшною стороною. Під час їхнього зв'язку він весь час уживав надсильні наркотичні субстанції, що робили його несамовитим. Кілька разів він намагався зарубати її сокирою. Урешті вона цілком розчарувалась в опрощенні, втекла до Петербурга й повернулася до світського життя...

Виражаючи всім своїм виглядом крайній спротив до обговорюваної теми, Достоевський застиг на місці, уторопившись у вікно як у вічність. Победоносцев підійшов до нього, обійняв за плечі, з певним зусиллям змусив піднятися з дивана й повів до вікна, ніби щоб вивести його із зони дії отруйних слів Никодима.

— ...у неї почався роман із Олсуф'євим, — вів далі Никодим, — ви про нього чули, звичайно. Це кавалергард, що став генієм поміж слідчих. Звідси і назва її другої книги. Якщо вірити бульварній пресі — а їй, я повторюю, не вірить ніхто, — Т., остерігаючись розголосу, зник у невідомому напрямі. За ним послали в погоню найкращих слідців і санітарів імперії, але він дуже хитрий і весь час перевдягається — то жандармом, то мужиком, то циганом. За словами пані Толстої-Олсуф'євої, він до того одурів од наркозів, що розмовляє з кіньми й має людей навколо чортзна за кого. Ще пишуть, що в нього провали в пам'яті й оригінальне божевілля — йому здається, нібито він розмовляє з Богом. Тобто з Богом у наш час хто тільки не говорить, але Т. цілком певен, що Бог йому відповідає. У зовсім-таки бульварних газетках писали навіть, що слідців, посланих у погоню за ним, Т. власноруч зарізав чи вбив тропічною отрутою...

Наприкінці тиради Никодим на виду став такий, наче йому боляче й соромно було чути власну розповідь. Він замовк. Т. теж сидів мовчки. Потім, зібравшись на силі, він сказав:

— Я справді був знайомий з однією сільською дівчиною на ім'я Оксенія, чого вже тут ховатись... Тільки навряд чи вона могла написати щось таке. Вона й слів таких не знає. Уже повірте, є величезна відмінність між опрощеною курсисткою та дівчиною з народу.

Никодим осміхнувся й панібратськи хлопнув Т. долонею по коліну.

— Про це вона теж пише! — захоплено повідомив він. — І як бреше, га? Твердить, що перед тим, як уперше показатись вам у возі з сіном, вона навмисно два місяці вивчала сільські діалекти, а потім перестала щодня митися та голити пахви, даруйте за непристойну деталь... Головна думка цієї книги — навіть не думка, думок там нема, а той, так би мовити, sales pitch¹, через який її читають молоденькі дівчата, — саме в тому, що пересиченого й розпусного аристократа зваблює не досконала витонченість, а, навпаки, крайня вульгарність і незграбність, поєднані, звичайно, з певною фізичною привабливістю. І через це серед столичних менад з'явилась мода на сарафани, фартухи та брудні нігті... Mon Dieu, як усі стогнуть од цього опрощення! Ви мене вражаєте, графе, — бути в самому центрі урагану, цілої пошесті, й зберігати таку взірцеву байдужість! Браво, браво!

Т. нічого не відповів. Никодим налив собі горілки, відсалютував склянкою, випив і крякнув.

Победоносцев тим часом посадовив Достоевського на дзиглик біля вікна і заходився, гладячи його по руці, казати йому на вухо щось ласкаве. Він говорив тихо, але багато Т. все-таки чув:

— Душа в тебе жива, Феденько, просто нидіє. Усе вважають за подвиг. А помолитися, то й жовтуха мине... Жива вона, жива, не думай навіть...

Підбадьорливо похлопавши Достоевського по плечу, Победоносцев повернувся до столу.

¹ Комерційний хід.

— Одначе до чого дійшло, — сказав Никодим, дивлячись на решту ченців. — Часописи запевняють, що графа Т. зараз таємно шукають — хоча жодних офіційних звинувачень проти нього не висунуто.

— Облишмо це, — покривився Победоносцев. — У моєму домі не обговорюють газетні вигадки. Тут розмовляють про духовні й релігійні питання...

Усю цю розмову супроводжували дрібні, але трохи мото-рошні деталі в поведінці ченців. Інша людина навряд чи звернула би на них увагу, однак для Т. вони мали страшне й безсумнівне значення — і помилитись щодо них було неможливо.

Іларіон сидів у кріслі, поклавши свою розшиту бісером сумку на коліна, і весь час щось поправляв у ній всередині, ніби погладжуючи покладеного туди звіра, якому нетерпеливилось вирватися на волю — причому Т. був певен, що чує тихесеньке брязкання гострих кришталевих граней.

Софроній тримав праву руку в кишені ряс, і коли її тканина натягалася на стегні під час якого-небудь руху, ставало помітно, що там лежить довгастиий предмет — і явно не ікона, а, найпевніше, револьвер.

А Никодим, хоч і не виказував себе ніяк інакше, вряди-годи поглядав на Т. з таким безмежним розумінням в очах, що його трудно було пояснити простим співчуттям через скандал з Оксенією.

Т. відчував, що ченці ждуть лише знаку. І коли аж блискуче напруження за столом стало нестерпним, він несподівано підвівся з місця.

Підійшовши до дзиглика, на якому сидів зовсім занурений у себе Достоевський, він трохи підняв його за плечі й повів

назад до столу. Достоевський мовчки скорився, і Т. посадовив його на диван між собою та Никодимом.

— Посидімо, Федоре Михайловичу, поруч... Костянтин Петрович нас розкритикував, то нехай повідає істину.

Ченці помітно розгубились. Никодиму довелося посунутись на самий край дивана, а між похмурими близнюками й Т. тепер опинився стіл.

Победоносцев, почувши слова Т., прокашлявся.

— Істина, графе? В «Марнотах кипучого розуміння» я пишу про те, що істину не вловиш гострим скептичним розумом. Вона доступна тільки вірі. Це розумів блаженний Августин. А нинішнє освічене панство гадає, нібито істина народжується з міркування. Можете уявити, братове? Володарі умів мають за вище й безумовне мірило істини силогізм!

І він тихенько плеснув у долоні.

Це, вочевидь, і було тим знаком, котрого чекали ченці.

Софроній насупив брови й витягнув із кишені непристойно великий «сміт-вессон».

— Кого? — спитав він.

— Силогізм, — швидко повторив Победоносцев, вдаючи, ніби нічого не завважив. — Ви ж знаєте таке поняття в логіці. Це коли подають два судження, а потім із них виводять третє. І на цьому нікчемстві стоїть уся будова сучасної людської думки, можете уявити?

— Ви щось маєте проти принципів логіки? — усміхнувся Т., теж не зважаючи на револьвер у руках Софронія.

Победоносцев підняв палець.

— Ось тому всі сучасні філософські суперечки такі нікчемні, графе, — сказав він, — що сперечальники доводять істину цією вашою логікою. А проте силогізми — то нісенітниця.

— Чому ж це? — спитав Т.

— От наведіть приклад обміркованого силогізму.

На цю пору розмова стала, власне кажучи, зовсім зайвою, тому що Никодим теж вийняв з-під рясина маленький нікельований пістолет, а Іларіон, більше не ховаючись, дістав із розшитої бісером торби згорнуту сіль, — і вона забряжчала кристалічними лезами у вічках. Однак Победоносцев держав себе так, мовби нічого крім суперечки про силогізми за столом не відбувалось.

— Наведіть-но приклад, графе, — повторив він. — Ну те.

Т. всміхнувся й підсунувся ближче до Достоевського.

— Ну хоча б от, — сказав він, запускаючи в кишеню руку, яку затуляв бік Достоевського. — Кай — людина. Люди смертні. Тому Кай повинен померти. Хіба це можна заперечити?

— Це й заперечувати не треба, — відповів Победоносцев. — Це маячня, та й годі. Кай — ніяка не людина, а просто підмет у реченні. Він ніколи не народжувався. Як же він умер? От ви самі й довели, що ці силогізми нісенітниця.

У кишені в Т. тихо клацнуло.

— Де я це довів? — спитав Т. із щирим подивом.

— Та як же де? — озвався Победоносцев гаряче. — Ну подивіться самі. Кай — смертна людина із силогізму. Умерти для нього ніяк неможливо, тому що в силогізмах не вмирають. Отже, силогізми — то справжнє безглуздя, і робити їх мірилом істини — безумство. А якщо ви не згодні, покажіть мені мертву людину із силогізмів. Покажіть мертвий підмет, графе. Тоді я...

Поки Победоносцев, блискаючи скельцями окулярів, промовляв цю тираду, за столом відбулось кілька важливих подій.

Софроній навів свій величезний револьвер на Т. Никодим нахилився вперед. Іларіон розправив сіль і перехопив її так, щоби хтось інший із спільників міг узяти інший її кінець.

Але Т. стежив тільки за револьвером у руці Софронія. І щойно його ствол на мить одхилився вбік, сталося дещо таке, чого ніхто з ченців не чекав, — Т. схопив Достоевського за плечі й повалився в обіймах із ним у вузький просвіт між столом і диваном.

— Стережись! — крикнув він.

Победоносцев, саме говорячи про мертвий підмет, підняв скельця окулярів до стелі — туди, куди злетіла підкинута Т. бомба.

Договорити він уже не встиг.

XIX

«Ось кажуть — утратив свідомість. Як дивно... Одначе хтось таки справді втрачає й знаходить. Це я спостерігаю на своєму досвіді. Але хто? Коли втрачає свідомість, значить, він не свідомість, а щось ще? Утім, не варто гнатися за випадковим смислом, що мерехтить у місцях невідального збігу слів. Хоча, з іншого боку, ніякого іншого смислу, ніж той, що виникає в місцях невідального збігу слів, зовсім нема, бо весь людський смисл і є це мерехтіння... Глухий кут, знов глухий кут...»

Т. спробував поворухнути рукою. Це вийшло.

Слідом за думками повернулися відчуття — Т. відчув запах гарива. Поряд били дзигарі — саме їхнє калатання й привело його до тями. Щось важке тиснуло на плече. Т. повернувся й розплющив очі.

Яскраве сонце у вікні свідчило, що на вулиці ранок. Була, вочевидь, дев'ята чи десята година. Піднявши руку, щоб затулити очі, Т. побачив золотавий шовк рукава. На ньому досі був готельний халат із китицями — тільки тепер добряче повозюканий у поросі, тиньку й ще чомусь, схожому на соус.

Однак навколо виявився не номер «Hotel d'Europe», як Т. сподівався побачити.

Це була квартира Победоносцева — та сама вітальня, де вчора пили чай і говорили про силогізми.

Т. зрозумів, що лежить на підлозі, стискаючи в обіймах важкий портрет Достоевського — ніби пласку ковдру, що вкриває від холоднечі лихоліття. Вибравшись із-під портрета, він якийсь час похмуро дивився на нього.

Портрет був у багатьох місцях пошкоджений, його вкривали сліди зіткнень і ударів, плями й підпалини, а біля бороди виднівся виразний відбиток ступні, й полотно в цьому місці було порване. У двох місцях рама була переламана — ніби хтось намагався скласти картину вдвічі. І все ж не могло бути сумнівів, що це той самий портрет, що лама Джамбон приніс до готельного номера.

Стіл перекинуло вибухом. Занавішений шкаф, що стояв при стіні, теж повалило на підлогу — всередині, як виявилось, було ціле зібрання ікон, і тепер ними була завалена вся підлога.

Лик, зображений на іконах, був дивний.

Він був не людським, а котячим.

Усі зображення мали в підставах певний канон. У голови були маленькі заспані очі, що трохи косили, ніби дивилися в точку під носом — що давало враження похмурої зосередженості. Сама голова, вкрита короткою сірою шерсткою, була

кругла й занадто велика, а от трикутні вуха, навпаки, здавались непропорційно маленькими.

Одна деталь на іконах сильно різнилася — вуса. Їх усюди було три пари, але на древніх темних дошках вони були виламані під гострими кутами й були схожі на гнівні чорні блискавки, а на іконах нового письма їхня форма була хвиляста, точно повторюючи знак тильди. Напевно за цією трансформацією стояло кількасот років диспутів і вбивств, про які довго міг би розповідати який-небудь фахівець у сектах і ересях. Та хоч би й сам Победоносцев...

Згадавши про Победоносцева, Т. одразу ж його побачив. Мертвий обер-прокурор лежав на спині поряд із перекинутим кріслом, уставивши в стелю закопчені вибухом скельця окулярів.

Ченці теж були мертві — вони лежали на підлозі в незграбних позах, у калюжах загуслої за ніч крові. Т. знову не зачепило скалками; разом із ним у мертвій зоні опинився портрет Достоевського та частина дивана.

Піднявшись, Т. скривився від болю в спині, але всі кістки, здається, були цілі. У вітальні вже згущався солодкавий запах розкладу, і Т., трохи накульгуючи, поспішив вийти до коридору.

У дальньому кінці коридору сиділо на підлозі малесеньке кошеня. Побачивши Т., воно нявкнуло і зникло за кутом — там, вочевидь, була кухня.

Найближчі двері вели до кабінету Победоносцева.

Це була простора кімната з масивним письмовим столом, темно-синім перським килимом на підлозі й книжковими шафами вздовж стін. В одному місці на стіні висіла біла завіса, але вікна там бути не могло. Т. відсмикнув її.

Завіса ховала вмуровану просто в стіну мозаїку у візантійському дусі, чи то копію, чи то перенесений оригінал: величезний пантократичний кіт із круглими сонними очима, непримітними трикутниками вух, архаїчними блискавками вусів і дрібними грецькими буквами по краях круглого виду. Гермафродит піднімав праву лапу вгору, а лівою спирався на масивний фоліант із золотим словом «ВХГУ» на палітурці.

Просто навпроти письмового столу стояла барокового вигляду одержна шафа з дзеркалом — схоже, її поставили з таким розрахунком, щоб той, хто сидить за столом, завжди бачив своє відображення. Т. подумав, що шафа може ховати який-небудь секрет — приміром, замаскований вихід із квартири. Підійшовши до шафи, він потягнув дверцята.

Усередині не було ніякого потайного виходу. Зате там висіло декілька пишних і негарних жіночих суконь — на кшталт тих, що носять постарілі кокетки. Пахло в шафі, як у віршах поета Буніна — древніми вивітряними духами, від аромату яких лишилась тільки найважча й найстійкіша мускусна фракція.

Зачинивши дверцята, Т. підійшов до вікна й обережно визирнув назовні. На вулиці був ясний петербурзький ранок — світило сонце, бігли кудись чиновники й робочий люд, котились коляски, кружляли в небі птахи. Уже сам вигляд цього влаштованого та доладного життя мав у собі докір — він мовби вимагав од спостерігача негайно припинити спостереження, взятися за діло й злитися з краєвидом.

Т. підійшов до столу.

Над ним висіла клітка з опудалом (як Т. спочатку вирішив) канарки. Одначе зблизька з'ясувалося, що пташина

жива. Та здогадатися про це можна було тільки з блиску її очей: вона сиділа геть недвижно, скам'янівши з горя, чи, можливо, зачаївшись — не знаючи, чого чекати від завоєвника, що вдерся до квартири. Підмігнувши їй, Т. сів у робоче крісло.

На столі блищав нікелем і сталлю фонограф і стирчали з дротяного стакана гострі кольорові олівці. Ліворуч від письмового приладдя стояв телефонний апарат найновішої конструкції, а праворуч, під модним прес-пап'є у вигляді срібного постолá, лежав стіс пописаного рівним почерком паперу (у верхньому лівому кутку кожного аркуша були витиснені золотом букви «ОПСС»).

Т. зняв прес-пап'є з паперового стосу. В рукописі зовсім не було виправлень — ніби писали, копіюючи текст із навислої перед очима розуму скрижалі. Узявши першу сторінку, Т. прочитав:

Зовнішній Цикл. Прологомени до трактату «Содомський гріх і Релігійний Досвід»

Почати: людині властиво грішити й властиво каятись. Властиво піддаватися пороку й прагнути позбутися його. Бо в чому смисл митарств — чи того, що католики хибно вважають чистилищем? У тому лише, що гріховні частини душі відділяються від її світла. Якщо людина в житті сама боролася з гріхом по своїй змозі, митарства будуть для неї не покаранням, а благословенною допомогою в перемозі над тим, що вона не могла здолати за життя.

Перейти: що ж тоді є сучасні секти, які не визнають митарств, а визнають содомію і дозволяють содомітам чинити священство? Се питання розбивається на окремі проблеми, що надаються до почергового розгляду.

Перше: чи може содоміт бути релігійною людиною? Досвід історії показує, що така можливість є. Можна надіятись, Господь у безмежному своєму милосерді не відкине молитву грішника, якщо його душевний порив щирий і сягає його істоти в ті хвилини, коли вона вільна від гріха.

Друге: можна навіть припускати, що таємний грішник може чинити священнодійство, якщо він не святкує свого гріха відкрито й служить Господу не як содоміт, а як людина, гостро свідомо своєї недосконалості й тяжкої хвороби. Мало того, така людина менше буде схильна судити інших, пам'ятаючи про свій гріх.

Завершити: новітні сектантські віяння полягають саме в тому, що содоміти бажать служити Господу не як розкаяні грішники, а саме як содоміти. Тобто вони бажать підносити молитву не з глибин засмученої власною недосконалістю душі, а просто із заднього отвору, в який вставлено в цей час ріг Вельзевула... Quo vadis?

Побачивши це «quo vadis», Т. насупився.

Він раптом згадав коняче «qui pro quo». Спільного, звичайно, було мало. Та все ж таки воно було: в обох випадках наявна латина, й усі рази вона пов'язана з гріхопадінням, тільки минулого разу воно було тілесним і реальним, а тепер у його безодню зазирає сам тільки розум. Ця схожість могла значити лиш одне...

«Митько? — замлів Т. — Невже? А таки може бути. Мужолозтво, зад, ріг Вельзевула... Це ж його зона відповідальності, Аріель пояснював. Та й учора ці ченці говорили про Оксенію. А за неї теж Митько відповідає. Отже, він? Немислимо. Та інакше звідки їй було вигулькнути? Стоп... Але тоді виходить...»

Щоби не дати розуму зачепитися за цю нестерпну думку, Т. став перебирати папери на столі. Йому попалося кілька розпечатаних листів. У двох ішлося про плутані грошові розрахунки. Третє виявилось таким:

Йогомосці О.П.С.С. Костянтину Петровичу Победоносцеву, службовє.

Цим надаю Вашемосці переклад давньоєгипетського напису з аркуша сусального золота, виявленого в медальйоні на труні отця Варсонофія Нетребко в межах розслідування в справі графа Т.

На думку фахівців Єгипетського музею, вигляд ієрогліфів дає підставу датувати текст епохою XVIII династії чи децю пізнішим часом. У написі сказано:

«Таємне ім'я гермафродита з котячою головою, що дає над ним владу, суть АНГЦ. Якщо зможеш керувати гермафродитом із допомогою цього імені, дуже добре».

Перекладачі відзначають, що «АНГЦ» може бути також перекладено як традиційне «БХГВ» (чи інакше, залежно від вибору таблиць відповідностей під час використання ієрогліфічних реєстрів). Сам медальйон, однак, не може бути передано Вашемосці попри Ваше клопотання, адже залучено до справи графа Т. за наказом вищих інстанцій.

Виконав: Обер-екзекутор П. Сковородкін

На берегах документа олівцем було написано:

Знову Олсуф'єв!! Ідіоти, не могли обшукати труни!

Більше на столі нічого інтересного не було. Т. вирішив оглянути шухляди. В центральній лежав браунінг. У двох інших — усякий канцелярський дріб'язок. У лівій тумбі виявились папери і теки з рукописами, та ще амбарні книги з римськими цифрами на корінці; права тумба ховала в собі

майстерно вдягнений у поліроване дерево сейф. Він був одкритий.

На червоному оксамиті полиці лежала почата пачка сторубльових асигнацій і два документи. Перший був складеним удвічі аркушем із розліняного записника:

Обер-прокурору СС Костянтину Побєдоносцеву

Повідомляю Вашемосць про стеження за петербурзьким домом Олсуф'єва — на Фонтанці біля Пантелеймонівського мосту (число чотирнадцять).

Установлено, що пана Олсуф'єва неодноразово відвідувала Оксенія Розенталь (з якою він має зв'язок) і агент слідчого відділу Кнопф, залучений до розшуку графа Т.

З розмов із чинами слідчого відділу з'ясовано, що діло про розшук Т. ініціював сам Олсуф'єв. Мета цього заходу, однак, і досі незрозуміла.

Окрім того, звертаю увагу Вашемосці, що підтверджено факт зустрічі графа Т. з Володимиром Соловйовим, що відбулася в будинку Олсуф'єва за рік перед тим. За свідченнями, отриманими від тодішнього швейцара, під час зустрічі був присутній і сам Олсуф'єв.

Агент Брунгільда

«Я? Зустрічався з Соловйовим? — здивувався Т. — Тоді я не випадково йду в цю Оптину Пустинь, зовсім ні... Та хто такий цей Олсуф'єв?»

Другий знайдений у сейфі документ був з вигляду звичайним канцелярським папером, яких багато обертається між різними департаментами — його вкривало дрібне чорне письмо, сильно нахилене вправо, із силою барокових вінєток на кшталт отих, якими полкові писарі прикрашають свої творива, коли задумуються про вічність.

Обер-прокуророві СС
Костянтину Петровичу Победоносцеву
від схимника II класу,
колезького асесора

Семена Курріянова

Конфіденційно В ім'я БХГВ, Великого, Потайного.

Звідомляю вас, Ексцеленціє, про обставини Таємної Про-
цедури в справі графа Т.

Як і сподівано, графа наздогнано біля закинutoї човнової
станції в точній відповідності з одержаними від Вашемосці
вказівками часу та місця. Там само виявлено й трупи агентів
слідчого відділу, що намагалися затримати графа.

Перша група священства, послана йому напередими, за-
гинула. Всі ченці, коли ми з'явились, були вже мертві. Равва
Вар-Соноф ще конав, але допомогти йому не було змоги. Сам
граф Т., контужений вибухом, був у стані непритомності.
Жертовного амулета на його шиї не було.

Однак, негайно розпочато Таємну Процедуру з перегону
душі Великого Лева з відомою Ексцеленції благою метою, для
чого використано звичайний комплект Святого Причандаля
— Кришталева Сіть і похідний Купол Преображення на
основі двох проєкційних ліхтарів і армійського намета з бре-
зенту.

За протоколом Таємної Процедури повіки реципієнта
примусово розщеплено, а очі повернуто до брезентового даху,
що правив за екран для ліхтарів. Правий проєкційний ліхтар
страхав заснулу свідомість образами «Великої Прірви», «Без-
жального Вітру», «Незбагненого Тягаря», «Невтримного
Полум'я» тощо, а лівий повинен був стишувати душу зобра-
женнями Лику, відкриваючи таким чином канал для вста-

новлення контакту з БХГВ, Великим, Вічним, і подальшого всмоктування душі. Для того, щоб збудити в душі, що сублімується, гостре відчуття самотності, вживано фонографічний запис, н'єсу Бенджаміна Переела «O Solitude» на вірші Сент-Амана.

Під час Процедури, однак, сталася похибка, в якій винен покійний чернець Пересвіт. Як з'ясувалось по службових розслідах, за три дні до цього Пересвіт використовував один із проєкційних ліхтарів для демонстрації картинок світського змісту знайомій міщанці в м. Ковровому, після чого перефлу-тав комплект фотографічних діапозитивів.

Унаслідок плутанини лівий проєкційний ліхтар замість виду БХГВ показав випадкову послідовність зображень: краєвиди італійської ріки Бренти, захід сонця над зимовим Єнісеєм, розмаїті образи з грецької та скандинавської міфології, панорами Парижа у виконанні французьких художників, портрети Луї-Наполеона та ін. А коли прогріх було виправлено й лівий ліхтар подав на дах намету зображення Лику, з моменту смерті офірного кошеняти пройшло вже понад годину, і з Кришталевої Сіті остаточно виїшла благодать. З цієї причини, а також з огляду на відсутність Жертовного Амулета, всмоктування душі не відбулось.

Пам'ятаючи про особливу важливість справи, графа по-лишено на місці в стані несвідомості. Сліди невдалої Таємної Процедури якнайретельніше сховано. Тіла ченців залишено на місці їхньої загибелі, щоби не викликати в графа підозр.

Гадаю, що слід підготуватися до з'яви графа в Петербурзі й належної відправи ритуалу.

Іакин, Равва Раф-Купріян

Знизу була накреслена олівцем Победоносцева помітка:

Чую, страшна й непередбачувана буде остання зустріч. Однак не уникає. Господи, дай сили.

Т. заплющив очі — і раптом йому привидівся Достоевський. Він був не такий, як на портреті — колишнім лишилося тільки обличчя, а тіло, зіткане з голубуватого вогню, було неземним і прозорим. За спиною Достоевського видно було два сліпучо-білі ангельські силуєти.

— А знаєте, графе, — сказав Достоевський тихо, — схоже, що вас досі Аріель творить. З усіма вашими білими рукавичками. Просто він вас для свого шутера пристосував...

Т. не відповів нічого — слів йому забракло, і мінлива фігура Достоевського в супроводі двох ангельських вогнів урочисто попливла вгору.

Почуте було безсумнівною слуховою галюцинацією. І безсумнівною правдою. Хай там як, із квартири Побєдоносцева слід було піти якомога швидше.

На сходовому майданчику було порожньо. У будинку стояла прохолодна літня тиша, порушувана лише скрипом розгойданої вітром віконниці.

«Отже, знов Аріель зі своєю бандою, — думав Т., спускаючись по східцях. — Знову мене обдував... Скільки тепер буде нової мерзоти й крові, уявляю. І вже зрозуміло, що далі. Дві сумки зі зброєю з Ясної Поляни, пакетик ріжків від Гоші Пиворилова, потім уночі з'явиться Оксенія, закосить пурпуровим оком і шепне що-небудь на латині...»

Дійшовши до нижнього поверху, він завважив, як перемінився під'їзд. Залізної буди консьєржа тепер не було, зате біля вхідних дверей стояв гнугий віденський стілець, що на ньому дрімав швейцар у картузі з жовтим околишем.

Уловивши шостим швейцарським почуттям наближення Т., він, не розплющивши очей, приклав руку до околиша. Т. мовчки пройшов мимо.

Вийшовши на вулицю, він якийсь час роздивлявся каналізаційний люк просто навпроти під'їзду. Було не зрозуміти, як у нього пролізла картина — хоча, з іншого боку. Арієлеві до снаги було й не таке. Потім поряд спинилась візнича коляска, колись пофарбована в жовтий колір, а тепер від бруду майже коричнева.

Візник був звичайним пітерським ванькою, безбородим молодим мужиком, судячи з усього — приїхав на заробітки з околишнього села.

— А підвезу, пане...

Усівшись іззаду, Т. сказав:

— Готель «Європейський». Тільки ти, братцю, їжджай по Фонтанці. І покажи, де там чотирнадцятий номер — будинок Олсуф'єва.

«І ще добре, якщо Оксенія, — думав він, дивлячись на заклопотаних, у поспіху людей, — а не який-небудь морячок або кучер. Таке ж теж може статися, якщо маркітанти звелять. І знову буде здаватися, що це я, просто така от розмаїта й багатостороння, внутрішньо глибоко суперечлива — і тим грандіозніша персона...»

Ці думки викликали напад гострої туги на межі з почуттям фізичної нестерпності буття.

«А чи не зникнути зовсім?»

Це була навіть не стільки думка, скільки почуття, виникле в сонячному сплетенні — але таке сильне й сум'ятне, що Т. довелося відкинутись на сидіння коляски, щоби спокійно дихати.

Коляска загальмувала.

— Ось будинок Олсуф'єва, — сказав ванька.

У настрої Т. раптом щось перемінилось — з'явилася незворушна та холодна рішучість.

«Чому ж таки одразу зникнути, — подумав він, оглядаючи вказаний візником будинок. — Це ми завжди встигнемо. А тут багато нового з'ясується...»

Будівля була йому геть незнайома. Підвальні вікна, два ажурні балкони в середині фасаду, фальшива арка, крутий борт даху з вікнами в паризькій манері — пам'ять не могла зачепитись ні за що. Т. важко зітхнув.

«Хто такий цей Олсуф'єв? Не пам'ятаю, нічого не пам'ятаю... Ось завтра зрана й візьмуся...»

Ще раз уважно поглянувши на дах будинку, він зробив знак візнику. Ванька чмокнув і покотив далі.

За чверть години Т. увійшов у хол «Hotel d'Europe» і наблизився до оздобленої темним камінням ляди.

У рецепціоніста, що сидів за нею, волосся було змашене олією й розділене точно посередині голови акуратним проділом, через що він нагадував молодого прусського офіцера. Рецепціоніст так дивно подивився на Т., що той відчув потребу заговорити.

— Скажи-но, братцю, а цей лама, ну, бонза в монгольських ризах, що мене навідував, більше не приходив?

Лице готельного служки розплилось в усмішці.

— Та де там, ваша світлосте, — сказав він натхненно. — Де йому прийти. Ви його вчора так портретом віддухопелили, що він тепер не скоро прийде.

— Портретом? — насупився Т.

— Він його вам перед тим приніс. Де бородатий добродій намальований. Ох, як вас цей бонза розлютив, ваша світлосте!

Ви ж за ним по Невському півверсти бігли. Кричали «стережись», і портретом, портретом...

Рецепціоніст підняв угору обидві руки, показуючи, як саме, і всміхнувся ще ширше. Т. зміряв його несхвальним поглядом.

— То значить, не приходив, — констатував він. — Тоді вели розбудити мене завтра о п'ятій. Тільки не забудь, у мене важливе діло.

Рецепціоніст посерйознішав і зробив позначку олівцем у конторській книзі перед ним.

— Кушати накажете в номер? — спитав він. — Усе вегетаріанське?

Т. кивнув.

— І ще, братцю, — сказав він, — загадай кому-небудь сходити до лавки, поки не зачинилась. Потрібно кілька газет і пляшку клею.

Рецепціоніст із розумінням усміхнувся на відповідь — хоча Т. навіть уявити не міг, що саме той зрозумів.

XX

З даху олсуф'євського дому Петербург мав безрадісний вигляд. Сіра траншея близької ріки, державні цицьки куполів, схили дахів, подібні до східців на ешафот, — вражала кількість людських життів, залучених до роботи цього величезного безглузлого механізму.

«Міста схожі на годинник, — думав Т., — тільки вони не міряють час, а виготовляють. І кожне велике місто виробляє свій особливий час, що знають лише ті, хто в ньому живе. Уранці люди, мов коліщата, приходять у зчеплення

й тягнуть один одного зі своїх нірок, і кожне коліщатко крутиться на своєму місці до повного спрацювання, свято вірячи, що прямує таким чином до щастя. Ніхто не знає, хто заводить пружину. Та коли вона ламається, місто одразу перетворюється на руїни, і роззявити на них рота приїздять люди, що живуть зовсім за іншим годинником. Час Афін, час Риму — де він? А Петербург ще такає — шоста ранку. Як пише молодь — «що ж, пора нам узятися за діло, старовинне за діло своє...»

Узявшись за прив'язаний до камінової труби мотуз, він переліз через край даху й легко ковзнув по стіні на балкон. Його подальші дії були швидкими й точними й забрали всього кілька секунд: плеснувши на газету клею з пляшки, він наліпив її на дверне скло, коротко стукнув по ньому ліктем, наморщився на приглушений дзенькіт осколків, сунув руку в діру, повернув ручку, одчинив балконні двері, майнув усередину й зачинив їх за собою.

«Здається, ніхто не завважив. Що тепер?» Він стояв у курильній кімнаті, просякнутій запахом сигарного диму. На столику при стіні поблискували пляшки з різнокольоровими напоями; сигарні коробки з легкої бальси кликали в далеку Гавану. Людей не було.

Відчинивши двері, Т. вийшов у прикрашений портретами коридор. Зі стін загадково гляділи катерининські кавалери в перуках і пані в декольтованих сукнях.

Поряд із дверима до курильні виявився вхід у спальню, де пахло тонкими жіночими духами. Там теж нікого не було. Довкола стояла якась особлива нежива тиша, з якої видно, що весь будинок порожній. Здогад, усе-таки, слід було перевірити.

Один кінець коридору впирався в зачинені двостулкові двері, за ними, судячи з усього, розташувалась вітальня. Другой вів до мармурових сходів на перший поверх. Зійшовши вниз, Т. опинився в передпокої, прикрашеному італійськими пейзажами й мармуром. На тумбах по боках від дверей на вулицю стояли величезна китайська ваза з намальованим водоспадом і високі дзигарі.

Т. підійшов до вази роздивитись малюнок, і раптом йому здалося, що в повітрі війнуло спиртним. А потім за його спиною почувся шурхіт.

Обернувшись, він побачив товстого рудого kota, що сидів на мармуровому різьбленні Паллади. Було незрозуміло, як він там опинився — хіба що стрибнув із гардини. Коту було незручно сидіти на маленькій круглій голові, але мізансцена так явно натякала на вірш Едгара По про ворону-долю, що сіла на бюст грецької богині, що Т. одразу зрозумів, кого він перед собою бачить. Ні слова не кажучи, він підійшов до kota, схопив його за карк, труснув у повітрі й підніс до свого обличчя.

— Ну, Аріелю Едмундовичу? Самі покажетесь, чи хвіст прищемити?

Видно, він стягнув шкуру на шиї засильно, тому що кіт навіть не зміг нявкнути. Відповідь тварини прозвучала сипло й здушено:

— Тяжко дивитись, як ви занепали, графе. Чи ви гадаєте, непротиція злу значить, що не можна противитись мороку, що струменить із власної душі? Який сором! Ішли в Оптину Пустинь, а кінчили таким от...

— Ага, — озвався Т. — Прибули, Аріелю Едмундовичу? Прекрасно. Пора, нарешті, поговорити...

— Прошу, — відповів кіт, — поговорімо. Тільки дозвольте мені... Ну пустіть, пустіть — не втечу.

Т. відпустив kota. Приземлившись, кіт, ніби повітряна кулька, став рости, міняючи обриси, — й невдовзі перед Т. стояв Аріель.

Цього разу він мав чудернацький вигляд. На ньому була розшита золотом східна хламида, схожа кольором на котячу шерсть, а верхню половину обличчя ховала руда котяча маска з пап'є-маше, дібрана так, що вуса стирчали з-під неї, наче її природне продовження.

З першого погляду було видно, що деміург сильно п'яний.

— А ви, батечку, не такий уже оригінал, — приязно повідомив Аріель і пхнув Т. в плече. — Привернути увагу творця за допомогою мук, завдаваних тварині, — вельми поширений вид богошукацтва. Узяти Чингісхана, чи Наполеона, чи будь-якого іншого великого завойовника... Так найчастіше проявляється стихійна дитяча релігійність. Саме цим, а не фрейдистською мерзотою, слід пояснити стріляння з рогаток по горобцях. Ви згодні?

— Ні, — відповів Т. сухо.

— Ну, ходімо говорити, — сказав Аріель. — Велика вітальня, думаю, якраз підійде. А не підійде, так ми її покращимо, хе-хе...

Піднявшись сходами, Аріель пройшов по коридору й поштовхом долоні відчинив подвійні двері, що хвилину тому були замкнені.

За дверима виявилась простора зала, обставлена меблями з карельської берези, серед яких вирізнявся дорогоцінний секретер у вигляді величезної перлової скойки. У центрі зали

був круглий стіл, оточений стільцями, — ніби для зібрання рицарів короля Артура.

Стіну навпроти вікон прикрашав портрет у важкій музейній рамі. На ньому була зображена молода пані в темній сукні з закритими грудьми — майже зовсім ще дівча. У неї була дивно коротка зачіска з дрібними кучериками. Вона тримала двома пальцями за черешок маленький жовто-коричневий мандарин і всміхалась — і в цьому була така безодня пороку, що Т. мимоволі насупився. Спочатку він вирішив, що це якась середньовічна іспанська грандеса, але за широкою недбалістю мазка здогадався — перед ним не старовинна робота, а стилізація. І тільки потім він упізнав у жінці на портреті Оксеню.

Т. одразу ж одвернувся.

Між вікнами на Фонтанку — там, куди гляділа всміхнена грандеса, — стіну прикрашала колекція дорогої мисливської зброї: всипані камінням кинджали й шаблі висіли довкола оздобленої слоновою кісткою двостволки, яка була так густо вкрита інкрустаціями, що більше скидалася на яйце Фаберже, ніж на рушницю.

— Сідайте, — розв'язно сказав Аріель. — Як вам? Годиться приміщення для бесіди з творцем?

Т. сів до столу.

— Скажіть, а ця зала існувала, коли двері були зачинені? — спитав він. — Я маю на увазі, портрет, зброя, вся обстава?

— Складне питання, — осміхнувсь Аріель. — І так, і ні.

— Як так?

— Ваш світ твориться енергією моєї уваги. Я проявляю інтерес до деталі, й ця деталь виникає. Тому можна сказати,

що до нашої зустрічі кімнати не було. З іншого боку, всі її складники були присутні в моєму божественному розумі. Тому в певному випереджальному смислі ця кімната існувала вже тоді, коли ви почали мучити бідолашну тварину. Та облиште це теологам...

Аріель підійшов до буфета, відкрив дверцята й, діставши піднос, поставив на нього пляшку горілки — причому Т. здалося, що в цьому рухові було якесь фокусництво й підміна, мовби Аріель насправді приніс горілку з собою і тепер просто спритно витяг її з-під хламиди.

— Що будете пити? — спитав Аріель. — Тут є лікери, коньяк.

— А можна без цього?

— Не можна.

— Тоді давайте коньяк, — сказав Т. — Федір Михайлович казав, допомагає від радіації.

Аріель поставив на піднос іще одну пляшку й дві кришталеві чарки, повернувся до столу й сів навпроти Т.

— Від радіації саме враз, — потвердив він, наливаючи собі горілки. — Маю вам сказати, графе, що ви дали мені чимало інтересних переживань... Скажіть, у ті хвилини, коли ви святкували своє звільнення з моїх, хе-хе, лап, — невже вам не зайшло в голову, що всі ці білі рукавички й інші атрибути вашої свободи придумав я?

Т. опустил голову.

— Ні, — чесно зізнався він.

Аріель задоволено захихотів.

— А як вам взагалі такий сюжетний поворот? По-моєму, зроблено з великим розмахом — і, не побоюся сказати, тонко. Та що там, просто шикарно зроблено. Особливо ця пере-

права через Стікс. Підтирив, звичайно, в інших, але ж тепер усі тирають. Зате як справно вийшло, га? Сам граф Т. не здогадався!

— Тому лише не здогадався, — похмуро сказав Т., — що ви не вклали цього здогаду мені в голову.

— Розумієте, — кивнув Аріель.

— Зате ви не можете закинути мені замір на бога.

— А от це можу, — хихикнув Аріель. — Ще як можу. Ви дарма думаете, пане мій, що я чогось не можу. Я все можу. А вам варто було бути уважнішим. Я ж натякав. Я російською мовою сказав, що заберу з собою всі доробки. А хто в мене головний доробок? Ви. Незважаючи на все своє богошукацтво й богобудівництво.

— Богошукач у нас ви, — сказав Т. — Треба ж було придумати — молитися коту... Чи цей гермафродит у вас теж цінний доробок?

— Саме так. У «Петербурзі Достоевського» половина перестрілок у соборах. За техзавданням простір ігрових інтер'єрів руйнується на сорок-шістдесят відсотків. Тобто фрески обсипаються, кіоти розлітаються, паникадила лускають од куль. А релігійний бізнес у нашому бантустані чіпати не можна, ви вже в курсі. Таж мало щось бути на іконах, по яких стріляють? Ось і придумали. Даремно ви Достоевського не спитали, як він розуміє слово «бог». Він би вам пояснив.

Т. знизав плечима.

— Якось неймовірно. Кіт.

— Та годі вам, — махнув Аріель рукою, — призначив би який-небудь п'яний князь богом не єврея, а kota, то й коту би тисячу років молились. Причому, запевняю, теологічний

апарат не поступався б теперішньому, й оборонна риторика також. Нашому народу властива дивовижна довіра до рішень влади.

Він хильнув чарку. Т. зітхнув.

— Випийте, випийте коньячку, — ніжно сказав Аріель. — Це не жарти щодо радіації. Спочатку борода випадає, потім виразки підуть по лицю. Ви в Петербурзі Достоєвського скільки перебули? Майже добу? Значить, треба мінімум тиждень пити. А коли там, треба щогодини пляшку горілки. І не обов'язково, до речі, вбивати, тут Достоєвський намудрував. І горілку, і ковбаску можна безубійно виміняти на артефакти в крамничці «Білі ночі».

— На артефакти? — спитав Т., дивлячись у чарку з коньяком. — А що це?

— Це предмети, що надають іронічному шутеру аспект віртуального шопінгу. Таким чином ми гармонійно залучаємо всі базові інстинкти. Стрижень Поліванова, шайба Поліванова, каштанка, муді преподобного Селіфана, бенгальський слизень, пекуче сало... Тільки їх перед уживанням треба активувати енергією поглинених душ.

— Тобто вбивати таки доведеться?

Аріель задумався.

— В принципі, виходить, що так, — сказав він непевно. — Хто ж вам душу просто так віддасть. А душі висмоктувати однаково треба, на цьому вся динаміка ґрунтується.

— Ви хоч розумієте, наскільки створений вами світ схожий на пекло?

Аріелю, як не дивно, ці слова дали явне задоволення.

— Ну прямо-таки пекло, — хмикнув він. — Неправда, є й радощі. Поїв ковбаски, сьорбнув горілочку, душонку засмок-

тав — хіба погано? Це тільки вас сумніви поймають. Та вони вас і в садибі мучитимуть. На те ви в нас і граф Т., що в простоті навіть душу висмоктати не можете. Обов'язково будете шукати в усьому моральний первень і всіляко непротидіяти.

— Навіщо ви взагалі придумали висмоктування душ?

— Це не я, — відповів Аріель, — а світовий уряд. Сьогодні на цьому всі ігри будують. Я взагалі не розумію, чому ви так проти мене настроєні. Ви, здається, вважаєте мене та моїх колег якимись несосвітеними мучителями. А ми нічим од вас не різнимся, я ж вам пояснював, коли снівся. Такі самі трагічні фанти. І Митько, й Гриць Овнюк, і Гоша Пиворилів.

— Ви знову разом працюєте?

— Еге ж, — усміхнувся Аріель.

— Не збагну. Вони теж на шутер перемкнулись?

Аріель махнув рукавом.

— Про шутер взагалі забудьте.

— Чому?

— Ви свою роль у ньому вже зіграли.

— Тобто як? Яка ж у мене в ньому була роль?

— Бос-файт другого рівня. Ви з'являється з-за поваленої ялинки після останнього заgonу зомбі — коли в Достоевського гранати до підствольника кінчаються. Достоевський вилізає з шанця й стає з вами до бою. Потім ви в нього вивираєте сокиру, це кат-сцена. Вставна анімація, якщо не зрозуміли. Достоевський програє, потім зміцнює себе постом і молитвою й відлітає на повітряній кулі до Америки, це теж кат-сцена, але це поки не робили. І тепер незрозуміло, робитимуть чи ні. Якщо й робитимуть, то без мене — я з завтрашнього дня йду.

— Куди йдете?

— Нафтянка більше грошей не дасть. Усі проекти переглядають — заощадження коштів. Наш шутер точно заморозять.

— А ви ж хотіли на Захід продати?

— Теж не ведеться. Їм сценарій не сподобався. Надто ж із того місця, коли Достоевський приземляється в Нью-Йорку. Вони листа прислали, ввічливого такого. Ідея, мовили, гарна, динамічна, але загалом вимушені відмовитись. У вас, мовили, в одному епізоді хор гарлемських євреїв співає пісню «чорний moron¹, я не твій», а в іншому з'являється темний володар на ім'я Батрак Абрама. Вам не здається, що тут якась суперечність у світогляді? Споживач, мовляв, заплутається... Насправді ніякої суперечності, а діалектика. Просто вони там похливі — страшно! На словах вільні люди, а насправді кожен трясеться за свій моргідж і тойоту «Кемрі». Ми їм написали — не бійтесь, у нас усе збалансовано, в кінці епізоду Батрак Абрама їде срати на офшорних ведмедях. А вони відповідають: та кому вони тут потрібні, ваші ведмеді? Наш споживач вашим звіринцем уже тридцять років не цікавиться... Засцями, коротше.

— І що тепер буде?

— Повернемося до первинної концепції. Будемо роман доклепувати.

— Що, повернетесь до Сулеймана?

— Та ви що, господь із вами. Ні за які гроші.

— Але ж видавництво ваше в нього?

— Уже ні, — відповів Аріель. — Сулейману генерал Шмига знає що порадив? Ти, каже, з Макраудовим про видав-

¹ Мудак (англ.).

ництво нічого окремо не підписував? То навіщо тобі цей геморой — скинь усю цю хріновину назад, колишньому власнику на баланс. Там однаково тільки установчі документи, три комп'ютери й борг. На фіг тобі кредит віддавати, нехай Макраудов у своєму Лондоні дупу чеше, чи що там у нього замість голови.

Т. хильнув чарку коньяку.

— А Макраудов? — спитав він.

— А що Макраудов, що він може. Контракти наші на ньому. Так що ми тепер знову під нього лягли. Зате всі зібралися. Митько повернувся — його саме з телебачення вигнали. Навіть шостого автора найняли, православного реаліста — такий, знаєте, духовний паротяг типу «спасу за дріб'язок». Так що з кризи потроху вилазимо.

— Навіщо вам шостий автор?

— Хочемо один реалістичний розділ забабакати. Та казали про це поки рано... Так що, графе, повисили в сірій пустоті, побули батьком простору, а тепер велкам, як то кажуть, бек.

Т. підняв на Арієля потемнілі очі й прошепотів:

— Глузуєте? Ну що ж... Насолоджуйтесь. Ви, може, й правда мій творець, але є творець і у вас. І він усе бачить. Він не допустить, щоби... Усе не так, як ви кажете... Світ не може бути таким насправді! І взагалі, зніміть цю чортову маску!!!

Говорячи, Т. поволі піднімав голос і до кінця фрази вже кричав; водночас він піднявся зі стільця, перегнувся через стіл і зухвало зірвав з Арієлевого обличчя котячу машкару, поки той не встиг відсахнутись.

Під оком Арієля виявився величезний, в півобличчя, синець.

Секунду вони гляділи один на одного, потім Т. зронив маску й повалився назад на свій стілець.

— Ого, — видихнув він, — перепрошую... Я вирішив, ви її носите для знуцання. Я не знав, що у вас такий...

— Фінгал, — похмуро договорив Аріель. — Ну чому знуцання? Що я, по-вашому, нелюд? Для мене, якщо хочете знати, кожна наша зустріч — це відпочинок. Самі знаєте від чого, я вам весь час скаржусь. І маску я навмисно надів, щоби настрою вам своїм виглядом не псувати. А ви кажете — знуцання...

— Вибачте, — повторив Т. зніяковіло, — неправильно зрозумів. Минулого разу, однак, синець у вас був таки менший. Скільки часу пройшло. Через що так?

— Сам пальцем розтер заново. Щоб більшим став і темнішим. Бачите, біля ока просто чорний.

— Та навіщо ж?

— Макраудов звелів побої засвідчити. Щоб через суд наїхати на Сулеймана та його парасолю. Це ж вона в Москві чекістська парасоля, а з Лондона на неї запросто й посцяти можна — по такій довгій параболі. Коли вони, каже, тебе перед камерою били, відеозапис ми купимо. А довідку отримай обов'язково. Я кажу: вже місяць минув, а він відповідає: то й що. Скажеш, били сильно, ніяк не загоїться. Ми їх, каже, в усіх рукоподаваних газетах притиснемо, вони у нас будуть вигнанці пристойного товариства... Та в мене, коли чесно, підозрає, що ліберальним чекістам загадано по силових довбанути, просто збіглося так. Тому що параболою параболою, а Армен Вагітович і в Лондоні під полковником Уркінсом ходить.

— Жах, — сказав Т. співчутливо. — А що ж ви — взяли би револьвер та й помстилися б оцьому Сулейману... Чи ви теж непротидійник?

— Та який до біса непротидійник. Тільки я ж не звірюка, хто мені по людях стріляти дозволить. Ви прямо як дитина в певних питаннях. І все думаєте, що я з вами хитрую. А я вам весь підспідок показую.

— Не зовсім так, — відповів Т. — Ви кажете правду лише про дурниці. Та про головне ви мовчите.

— Про що ж саме? — вирячив очі Аріель.

— А брехати не будете?

— Клянуся, — сказав Аріель і приклав долоню до грудей.

— Скажіть, хто такий Соловйов?

— Соловйов? Я що, згадував? Ха-ха-ха... Це той самий перець, через якого Митька з телебачення потурили. Насправді Митько сам винен. Я вам не казав, він в усіх своїх епізодах весь час із кимось квітається. То з товаришами з літературних курсів, то з критиками, то з глобальним потеплінням, загалом, хто в нього на цей момент головний ворог.

— А до чого тут Соловйов?

— До того, що Митько йому відплачує. В Соловйова цього вже й програму закрили давно, а він таки вирішив йому каку підкласти, тому що злопам'ятний дуже. Митько, якщо пам'ятаєте, працював на серіалі «Стара Ізергіль». Вони в цей час робили серію «Могила Мандельштама», це такий поет був, писав вірші типу «влада бридка, мов цирульничі руки». Ніхто навіть не знає, де його поховано, тому така назва. На телевізії, значить, придумали захопливий сюжет, старались усією бригадою. А Митько позабавився після роботи, заліз у сценарій і в тому місці, де стара впадає в транс і починає глаголити духом, поміняв ключову репліку. Замість «влада бридка, мов член офіціанта» написав «влада бридка,

мов пейси Соловйова». Так в ефір і пішло. Уявляєте? Мало того, що офіцеру нагрубив, та ще й уся інтрига пропала. Тому що раніше в глядача виникало питання, кого в могилі поховано — Мандельштама чи офіціанта, а тепер він взагалі невідомо про що думати почне...

— Ви про якого Соловйова кажете? — спитав Т.

— Відомо, про якого. Теледиктор такий був, людина майбутнього. Удень брехав із пілососа, а вночі спам розсилав.

Т. терпляче всміхнувся.

— А я, — сказав він, — кажу про того Соловйова, що навчав шукати в собі читача. І придумав Оптину Пустинь, куди я йду.

Аріель недовірливо підняв брови. Потім на його лиці зобразилась легка ніяковість.

— А звідки вам про нього відомо?

— Достоевський розповів. Отже, знов брешете?

— Та не брешу я. Просто ви про того Соловйова взагалі нічого знати не повинні... Схоже, сам схибив. Не всі уривки ще зачесав. Ну так, був такий персонаж. У паралельній сюжетній лінії з первісної версії. Тільки ми його давно прибрали.

— А чому?

— Чому, чому. У нас же криза, скільки разів вам повторювати. А консенсусна ідея еліт яка? Скорочувати витрати. Гарзд, не сердьтєся. Розповім двома словами.

Аріель налив собі ще чарку.

— Таки так, — сказав він, випивши. — Був такий Соловйов. Ми ж, коли починали під Арменом Вагітовичем, серйозного бюджету сподівались. Тому хотіли зробити в книзі дві паралельні історії. Вашу планували як розповідь

про поворот генія-вільнодумця до лона матері-церкви. А історія Соловйова, навпаки, мала розповісти про духовну катастрофу, до якої тонкого філософа та поета привело захоплення східним панмонголізмом і язичницьким неоплатонізмом, переросле потім у невтримну пристрасть до католицтва й завершене падінням у темну безодню екуменізму...

— І що далі?

— Далі ви добре знаєте. Зняли фінансування, продали звірюкам і пустили на самоокупність.

— Я маю на увазі, що далі було з Соловйовим?

— Спершу хотіли пристосувати його битися двома панікадами. Гриша Овнюк запропонував. Він весь час щось нове старається придумати, щоби самоповторів не було. Потім погуглили, що це таке, і вирішили поміняти на хлібні ножі. Думали навіть увести учнів Соловйова — Андрія Белого, що зливається зі стелею, й Олександра Блока, що не пропускає жодного удару. І попервах непогано пішло. Починав Соловйов приблизно як ви — тільки їхав не в потязі, а в диліжансі, й замість ряси на ньому була католицька сутана. Ну й, зрозуміло, хлібний ніж замість револьвера. А потім почалися проблеми.

— Які?

— Річ у тім, — сказав Аріель, — що за Соловйова відповідав інший автор, не казатиму хто. І коли ми стали думати, як вийти на самоокупність, він і подав цю думку. Мовляв, Соловйов пояснює іншим героям, що всередині їх є читач. Письменники смертні, а читач вічний, чи навпаки, вже не пам'ятаю. Сам до ладу не зрозумів. А маркетологи й поготів. Та як учули, одразу стали плюватись.

— А що їм було не до впадоби? — спитав Т.

— У них, щоб вам зрозуміло було, є спеціальні таблиці для машини Тюринга, де прораховано, скільки з чого можна зискати. Так от, маркетологи сказали, що будь-яка спроба ввести читача в тканину оповіді буде нецікава широкому загалу й невдала в комерційному плані. Їм кажуть, зрозумійте — «читач» тут просто метафора. А вони відповідають — це ви зрозумійте, кредит у нас у валюті. І метафори такі повинні бути, щоби не тільки відсотки відбити, але й зростання курсу. Коли долар коштував двадцять два карбованці, можна було читача до тексту вводити. А тепер не можна, тому що порушиться ілюзія залученості до подій. Читача, кажуть, уже багато разів у світовій літературі робили героєм тексту, й завжди з негативним для продажів результатом...

— Ви весь час заводите розмову вбік, — сказав Т. — Я вас спитав про Соловйова, а ви мені про своїх маркітантів розповідаєте. Я певен: ви крутите.

Аріель погоршливо закопилів губу.

— Ви мене нібито весь час хочете на чомусь піймати. То хочете, я цього Соловйова назад поверну?

— Звичайно, хочу, — сказав Т. — А ви не жартуєте?

— Ні, — відповів Аріель. — Мені не шкода. У нас такий поворот у сюжеті назріває, що він ще й знадобитися може.

— Який поворот?

— А такий. Армен Вагітович придумав, як бабло відбити. Тямуца людина, треба сказати. Геній, я вважаю. Тільки спосіб цей, графе, навряд чи вам сподобається...

І Аріель знов п'яно захихотів.

— Що ще за спосіб? — спитав Т. тривожно.

— А ми під архімандрита Пантелеймона ляжемо. Котрий у цих, — Аріель окреслив у повітрі хресне знамення, — за піар відповідає. Пам'ятаєте?

— Пам'ятаю. Та навіщо?

— А от слухайте. Ми ж, коли починали історію про ваше покаяння, з духовною владою нічого не погоджували, тому що бабло не від них ішло. А тепер гроші всюди кінчились, а в них, навпаки, тільки побільшало.

— Чому?

— У кризу більше народу мре — інфаркти там, те та се. А вони переважно на жмурах баришують. Армен Вагітович як це прорахував, одразу через своїх людей вийшов на архімандрита Пантелеймона — дізнатись, чи не зацікавляться вони проектом. І з'ясувалася цікава річ. Виявляється, покаяння Толстого їх ну зовсім не інтересує, тому що це чиста фантастика, а там люди дуже конкретні. А інтересно їм зобразити духовні муки графа. Передати весь жах церковного прокляття. Показати, що буває з душею-відступницею після вигнання з церкви.

— Ох, — тихо видихнув Т.

— А? Отож-бо! Щоби, так би мовити, піднести на хвилі гордині до всяких білих рукавичок та іншої теургії, дати торкнутися Богової бороди, а потім узяти та й любісінько повалити. У цілковито чорну безнадію позацерковної богопокинутості.

Т. відчув холодну хвилю жаху — ніби поряд знову забрав Кербер.

— А потім, — безжально провадив Аріель, — зобразити потойбічні муки графа. Показати, що буває з душею-відступницею після похорону без попа.

— Заждіть, — вигукнув Т., — але ж я не Толстой! Я граф Т.! Я цього Толстого взагалі ніяк не стосуюсь, самі казали!

— А для чого ми, як гадаєте, реаліста найняли? Розрулимо питання, не турбуйтеся. Усіх кошенят зачистимо до блиску. Програма тепер така — спочатку безплідні метання, а потім нерозкаяна смерть і митарства невоцерковленої душі. Вони нам навіть скан ікони прислали, називається «Лев Толстой у пеклі». Потрібен, кажуть, літературний аналог.

— І що ж, — прошепотів Т., — ви тепер будете переробляти...

— А переробляти нічого не треба. Усе готове, тільки трошки ретроспективу підправимо. Пантелеймон наші наробки схвалив. Особливо його кіт розвеселив, якому моляться. І Петербург Достоевського з висмокуванням душ теж підійшов. Так що весь цей блок лишається.

— Ви жартуєте?

— Та яке жартую, батечку. Самі ж казали, на пекло схоже. От і їм сподобалось. Тільки вони веліли цей строкатий матеріал об'єднати в один нормальний чіткий сюжет. А то, кажуть, усе тьмаве, провисає. Незрозуміло, як одне пов'язане з іншим. Це ми обіцяли доробити — прямо з сьогоднішнього дня самого Овнюка посадимо, він умить усі кінці підтягне... Що ви так кривитесь, вам нецікаво?

— Чому ж, навпаки, — сказав Т.

— Ще вони дві позиції прохали проробити. По-перше, Достоевського піднести — він, кажуть, заслужив. Ми під це ще грошей захотіли, а вони затялись. Тоді домовились, що за бюджетним варіантом зробимо, в одному абзаці. Та ви вже бачили. А от за другою позицією навіть грошей обіцяли дати, тому що тема для них важлива.

— Мене стосується? — спитав Т.

— В певному сенсі так — побічно. Вони просили на тибетський буддизм наїхати.

— Навіщо?

— Пантелеймон скаржиться, що тибетські лами почастишали — то з Нью-Йорка, то з Лондона, цілими «боїнгами». Так себе ведуть, ніби на пустирищі ятку поставили. Буцім ніхто тут до них бізнес не вів.

— А я до чого?

— Пантелеймон висловив ідею, що треба мистецьки відобразити всю марність східних сатанічних культів. Спочатку вивести якого-небудь просвітленого ламу, а потім, коли ви вже на тому світі будете, показати їхнє бардо як наші православні повітряні поневіряння. Тільки без ангелів і надії на спасіння.

— Винахідливий, — пробурмотів Т.

— Атож. Не дурень. Він, до речі, за цей час захиститися встиг, уявляєте? Тепер доктор теологічних наук.

— Доктор чого?

— Їх до науковців дорівняли, — реготнув Аріель. — Вони тепер наукові ступені можуть отримувати, як давніше фізики чи математики. Пантелеймон уже дисертацію захистив, одразу докторську — «Святе причастя як джерело повного спектра здорових протеїнів». Писав не сам, звичайно, — найняв аспіранта з харчового й двох пацанів із фонду ефективної філософії. Інакше за місяць не встигнув би.

— А кому з ламами боротися доручать? Знову вам?

— Не, — сказав Аріель, — я не потягну. Метафізика нашого послали. З ним уже додаткову угоду підписано.

Т. мовчки похитав головою.

— І от під такий проект, — вів далі Аріель, — вони готові дати нормальну грошву. Не напряму, звичайно, а через один банк. Пантелеймон тридцять відсотків назад хоче, але вони стільки дають, що й після відкату все файно: віддаємо кредит, виплачуємо рештки за контрактами й виходимо в зелений плюс. І, головне, яка схема красива, тільки подумайте — раніше нариси роману переносили до іронічного шутера, а тепер нариси іронічного шутера переносимо назад до роману, все перемішуємо й збуваємо тому самому архімандритові Пантелеймону, через якого в мене синець під оком. Прямо молодим камікадзе себе почуваєш, хе-хе...

— Камі... ким?

— Це японізм, батечку. У нього два значення — льотчик, який загинув при атаці на великий корабель, чи міністр, що вкрав мільярд під час реформи. Я, звичайно, в позитивному смислі.

Т. похмуро осміхнувся.

— Що ж у всьому цьому позитивного?

— Як що? Всі при виграші — ми контракт закриваємо, Армен Вагітович кредит повертає, Пантелеймон... До речі, смішну історію забув розповісти. Пантелеймон цей, коли пояснював, як з ламаїзмом боротись, пригадував одного вірмена з тантристів, із яким у будівельному батальйоні служив. Цьому вірмену прапорщик-чурка щоранку казав на розведенні: «Йа ібав твій папа, твій мама й твій лама...»

— А я? — перебив Т. — Ви кажете, всі при виграші, а я?

Аріель розвів руками, і Т. раптом завважив, що й руки, й сам Аріель стали прозорими: крізь них тепер просвічувало вікно на Фонтанку.

— Самі розуміти повинні, — сказав Аріель. — Чим зможу, постараюсь допомогти. Тільки ситуація в нас об'єктивно вельми складна, і на якомусь етапі доведеться...

Він провів собі двома пальцями по шиї та, зграбно продовживши рух руки, підніс до примарних очей такий самий примарний годинник.

— Та цього разу ніякої сірої пустоти, обіцяю. Все буде наповнено по вінця. Як кажуть у Тибеті й Голлівуді, смерть — це тільки початок, хе-хе... А зараз, графе, мені пора. Я найближчим часом буду заклопотаний — побої, заява до суду, потім до Хургади поїду на два тижні. Так що навряд чи ми з вами скоро зберемося за коньячком. Не сумуйте.

— Що буде далі? — спитав Т.

— Спочатку Гриша сюжетець підправить. А потім я повернуся, подивимось. Постараюсь безболісно.

— Стривайте, — сказав Т., — я не про це. Що тепер буде? Ви навмисне цей порожній будинок творили, щоби зі мною поговорити?

— Ні, — відповів Аріель, — це було б марнотратство. Будинок порожній тому, що його господар, добродій Олсуф'єв, чекає сьогодні на гостину відому вам Оксенію. Такими днями він з вечора відпускає всю челядь.

— А де тоді сам Олсуф'єв?

— Учора він затримався на службі з нагоди дня народження Государя, — сказав Аріель. — Але в цю мить він уже вийшов з коляски й підходить до під'їзду.

Від деміурга на цей час лишився тільки прозорий контур — ніби він був зроблений з кришталю. Т. радше здогадався, ніж побачив, що Аріель усміхається, а потім зник і цей контур.

Звідкись іздалеку долинув тихий смішок, і в Т. майнула прикра думка, що Аріель весь цей час був зовсім не там, де він його бачив. Та думати не було вже коли — внизу ляснули вхідні двері.

XXI

Т. підійшов до колекції зброї на стіні, зняв із гачків двостволку й відкрив її. Гільзи байдуже глянули на нього холодними мосяжними очима. Закривши рушницю, Т. підійшов до вхідних дверей і став збоку — так, щоб не дістала пущена крізь тахлю куля.

«Інтересно, — подумав він відсторонено, — а можу я вмерти за своїм бажанням? Стати під кулю й зруйнувати Арієлеві плани? І чому я цього досі не зробив? Певно, тому не зробив, що якась моя частина вважає Арієля маячінням, жахом наяву, спричиненим душевною хворобою. І це, напевно, і є моя здорова частина — та, завдяки якій я все ще живий...»

У коридорі пролунали кроки.

«До того ж, — думав Т., — якщо я зараз стану під кулю, я не зруйную планів Арієля. Це якраз цілком відповідає їм. Може, тому мене й навіднують такі думки? От чорт, знову заплутався. Утім, не час...»

Кроки в коридорі стихли біля самих дверей.

Пройшло кілька хвилин. Нарешті Т. набридло це безмовне протистояння, і він звів обидва курки. Їхнє клацання здалось нашорошеному слуху гучним, як удари канчука.

— Графе, — вимовив чоловічий голос за дверима, — я знаю, що ви тут. Я бачив розбите скло й вірвовку на даху. Не стріляйте, прошу вас.

— Та що ви, пане, — сказав Т., — я й не збирався. Які тільки думки заходять вам у голову...

Двері відчинились, і до кімнати ввійшов високий чоловік у білому кавалергардському мундирі, із золотою каскою в руці. Це був білявець трохи за тридцять років — точніше, подумав Т., напівбілявець: волосся збереглося тільки на його скронях і потилиці, а решта голови була лиса, причому лисина мала неймовірно прямі та чіткі межі, ніби від лоба до маківки промарширувала рота військовиків-ліліпутів із косами.

Т. завважив, що кавалергард тримає каску надітою на кулак — ніби виставивши перед собою золотий таран зі сталевим птахом і білою восьмикутною зіркою. Т. осміхнувся й навів ствол йому в обличчя.

— Ви обіцяли не стріляти, — нагадав той.

— Я й не буду, — сказав Т., — якщо ви віддасте мені свій пістолет.

— Пістолет?

— Так, — відповів Т. — Пістолет, що ви ховаєте під каскою. Вона випинається наперед далі, ніж якби ви несли її просто на руці.

Кавалергард винувато всміхнувся, зняв каску з руки й віддав Т. маленький браунінг. Узявши зброю, Т. кивнув у бік стола.

— Сідайте. Тільки без дурниць, попереджаю дуже серйозно.

Кавалергард усівся на те місце, де незадовго перед цим сидів деміург.

Т. насупився — йому майнула вкрай неприємна думка, що це насправді не Олсуф'єв, а той-таки Аріель, що вибіг за двері, перемінив грим і вбрання й увійшов до кімнати в новій подобі.

Т. сів навпроти кавалергарда й поклав рушницю на коліна. Кілька хвиль вони мовчки гляділи один на одного. Потім Олсуф'єв порушив мовчанку.

— Я знав, рано чи пізно ви прийдете, — сказав він. — Що ж, графе, ви маєте всі підстави вимагати сатисфакції. І я обіцяю дати її в будь-якій формі. Тільки прошу не вплутувати в наші справи Оксенію. Ця чиста істота не має жодного відношення до того, що між нами.

— Прекрасно, — відповів Т. — Можливо, в такому разі ви поясните, що, власне, між нами відбувається? Я не знаю, що й думати.

Олсуф'єв спідлоба глянув на Т., ніби гравець, що намагається зрозуміти, які карти на руках у суперника.

— Що ви знаєте?

Т. осміхнувся.

— Я знаю не все. Та дещо мені відомо. І якщо я хоч раз почую брехню, я розтrophу вам голову. Тому не брешіть і не викручуйтесь. Розповідайте все як є від початку до кінця.

— Питайте, — погодився Олсуф'єв.

— Що таке Оптина Пустинь?

— Не знаю.

— Ви брешете, — сказав Т., піднімаючи рушницю.

— Ні, не брешу. Я справді не знаю. І слідчий відділ теж. Ваша подорож, графе, — це саме спроба знайти відповідь на це запитання.

— Не говоріть зі мною загадками, — сказав Т. — Мені потрібні відгадки. Ще раз питаю, що перебуває в Оптиній Пустині?

Олсуф'єв усміхнувся.

— Бог.

Т. поглянув на нього з нерозумінням.

— Бог?

— Це просто найкоротше відоме мені слово, що вказує на те, що за межами всіляких слів. Можна притягнути сюди багато інших термінів, лише який смисл? Вічне життя, влада над світом, камінь філософів — усе це тьмяніє проти того, що знаходить прониклий в Оптину Пустинь.

— Заждіть, — сказав Т. — Не треба поетичних образів, прошу вас. Самі факти. Ви хочете сказати, що прониклий в Оптину Пустинь зустрічає Бога?

— Чи стає Богом сам. Це знає тільки той, хто туди попав. Приміром, Соловйов. Та поговорити з ним геть неможливо, тому що він перебуває під суворим арештом, і найвищим указом йому не дозволено розмовляти навіть зі мною. Він у становищі Залізної Маски — допитувати його може тільки сам імператор. А питання, як ви розумієте, становить винятковий інтерес і важливість. Саме тому я й вирішив... е-е... прохати вашої допомоги.

— Чому моєї?

— Соловйов сказав, що в Оптину Пустинь можете потрапити тільки ви.

— Коли він це сказав і кому?

— Нам із вами, — відповів Олсуф'єв. — У цій самій кімнаті, десь рік тому. Він казав, що в мене нічого не вийде, хай би скільки я старався. А от ви зможете — якщо кинете всі свої діла, клопоти й плани.

— Як це пов'язано з монахами з банди Победоносцева? Олсуф'єв посерйознішав.

— Пов'язано безпосередньо й навпрямки. Для них, як і для мене, ви свого роду ключ до таємних дверей, що провадять до чуда, — тільки вони пробираються до нього іншим маршрутом.

— Чому вони хочуть принести мене в жертву своєму гермафродиту?

— Наскільки я розумію, вони надіються таким чином відчинити двері в Оптину Пустинь. Їх вабить луна того самого знання — древня й неймовірно викривлена. Сектанти, звичайно, вже давно не розуміють смислу своєї віри. Вони просто небезпечні маніяки. Соловійов попереджав — вони спробують зупинити вас. Мало того, він завважував, що переслідувати вас можуть не лише люди, але й істоти невидимого світу, свого роду сторожа, що намагається збити зі шляху будь-кого, хто починає подорож в Оптину Пустинь.

Т. насупився.

— Соловійов говорив про духів?

— Так.

— Їх багато?

— Він казав про одного, що вдаватиме з себе творця світу й вимагатиме, щоби ви йому підкорились. Це сторож проходу, демон, що має неймовірну окультну міць. Ви повинні його перемогти, хоча це практично неможливо.

— А він не казав, як звать духа?

— Так, він називав ім'я, — сказав Олсуф'єв. — Його звать... Дуже характерне слово. Астарот... Чи...

— Аріель?

— Так, здається, так.

— Але чому я нічого про це не пам'ятаю?

— Саме тому, — відповів Олсуф'єв, — що я зважився zorganizувати для вашої подорожі ті ідеальні умови, про які казав Соловійов. Я допоміг вам зовсім забути всі діла й клопоти, крім найголовнішого.

— Нащо?

— Я хотів простежити, куди ви врешті прийдете, й дізнатися, що таке ця Оптина Пустинь... — Олсуф'єв зітхнув. — Тільки дорогу туди не можна вивідати обманом. Тому ви й прийшли тепер по мою душу. Зізнаюсь, я здогадався про можливість такого розвитку подій запізно.

— Ага, — сказав Т. — Здається, починаю розуміти. Але як ви змусили мене все забути?

— Це зробила моя людина.

— Хто саме?

— Кнопф.

— Кнопф?

Олсуф'єв кивнув.

— Щоб випередити Варсонофія, він прийшов до Ясної Поляни й розповів вам вашу власну історію в трохи зміненому вигляді. Повідав як великий секрет, що неподалік від вашого маєтку петербурзькі ламаїсти-єкуменісти хочуть принести людську жертву тантричному ідолу Ролангу Г'ялпо, з яким вони ототожнюють Спасителя. Для цього вони бунцімто вибрали дочку місцевого священика, а здійснитися злочин мав у сільському храмі. Ви зголосилися спасти дівчину. Звідси й ця ряса — ви наділи її, щоби проникнути до церкви, не збудивши підозр.

— Але чому...

— Заждіть. Тільки-но ви сіли в потяг, Кнопф замовив чаю й додав до вашої склянки невеличку кількість секретного препарату, виробленого в Бремені хімічною лабораторією при німецькому генеральному штабі. Це відкрита німецькими хіміками речовина синтетичного складу на основі натрієвої солі карбоканіфолової кислоти, що вибірково впливає на пам'ять.

— Ага, — вигукнув Т., — так от у чім діло! Я так і знав. Як саме діє ця німецька гидь?

— Препарат спричиняє втрату пам'яті про всіх знайомих людей, включно з найближчими. Руйнуються, коли так можна сказати, мозкові образи всіх соціальних зв'язків. Крім того, людина не може згадати про себе нічого певного. Та загальні знання, розумові функції, звички й навички при цьому зберігаються. Людина спершу навіть не усвідомлює, які переміни з нею стались. Вона не розуміє, що все забула, — це доходить пізніше. Та головне в іншому. Протягом перших п'яти хвилин після втрати пам'яті вона стає підвладна будь-якому навіюванню. Вона перетворюється, так би мовити, на чистий аркуш паперу, що на ньому можна написати будь-що — й надпис залишиться назавжди. Німці планували використати цю речовину в разі війни, щоби перетворювати військових бранців на вояків-смертників.

— Зрозуміло, — сказав Т. — І ви...

— Так, — кивнув Олсуф'єв. — Кнопф, фігурально кажучи, написав на цьому чистому аркуші слова «Оптина Пустинь», а далі, як загадано, він повинен був стежити за вашим просуванням, вряди-годи відганяючи агентів Победоносцева.

— А чому люди Кнопфа весь час у мене стріляли?

— Тільки Кнопф був утаємничений у план, — відповів Олсуф'єв. — Сам він ніколи серйозно не намагався завдати вам шкоди. Решта слідців справді думали, що їхнє завдання — зупинити вас. Та реальної небезпеки для вас вони не становили.

— Он як. Ви, значить, гадаєте, що вивертатися від куль — це просто гімнастика... А чому Кнопф перед своєю загибеллю старався повернути мене до Ясної Поляни?

— Він хотів запобігти вашій фатальній сутичці з агентами Победоносцева — йому забракло всього хвилини. Та якби ви послухались і вернулись до Ясної Поляни, повірте, ви би там не затримались. На цей випадок туди повинен був вирушити інший наш агент — циган Лойко.

Т. розсміявся.

— Не кращий вибір, — сказав він. — Циган Лойко — справді безжальний горлоріз, але в нього останнім часом погано з очима.

Олсуф'єв знизав плечима.

— Всі вони були просто нагоничами.

— Не знаю, вірити вам чи ні, — сказав Т. — Ви розповідаєте дивовижу. Отак німці всіх переможуть, якщо в них є такий препарат...

— Ба ні, — сказав Олсуф'єв, — так тільки здається. На жаль, препарат діє описаним чином далеко не кожного разу. Іноді відбувається тимчасове божевілля, ясне сприйняття світу ускладнюють галюцинації, і дії людини стають непередбачуваними. Німці ставили досліди в Африці — і в тридцяти відсотках випадків тубільці, вживши препарат, повертали зброю проти експериментаторів.

— Отже, ви розуміли, що я можу з'їхати з глузду, й однаково пішли на це?

Олсуф'єв енергійно помотав головою:

— Ні, графе, присягаюсь! Ці обставини з'ясувались пізніше. Кнопфа знітила ваша поведінка на яхті княгині Тараканової, коли ви влаштували пожежу в машинному відділенні, а потім кидались багром у його агентів, називаючи їх «амазонською сволотою». Він відправив до нас запит, і ми передали його в агентурну мережу, через яку й отримали препарат.

Тільки після цього все й з'ясувалось. Коли Кнопф пригощав вас чаєм, ми нічого не знали про побічні ефекти.

— Зрозуміло, — сказав Т. — Говорити з вами про мораль чи співчуття до ближнього не має смислу, та й пізно, тому збережімо час. Чи маєте ви докази, що ви не брешете?

Олсуф'єв осміхнувся.

— Як ви розумієте, графе, — сказав він, — я не готувався доводити вам правдивість своїх слів... Та дещо все ж таки можу вам надати.

Він підвівся з-за столу, підійшов до секретера у вигляді перлової скойки й відкинув його віко. Т. підняв рушницю, але Олсуф'єв заспокоїв його жестом.

— У мене збереглась фотографія, зроблена давним-давно, в пору нашої юності, — сказав він. — Я тоді ще навчався в університеті, а Соловійов уже носив свої дивні вуса... Чорт, скільки тут мотлоху... Під час нашої останньої зустрічі він надписав цю світлину в своїй звичайній плутаній манері. Але здається, цей надпис стосується Оптиної Пустині...

Повернувшись до столу, він простягнув Т. фотографію і поставив на стіл маленьку пляшечку синього скла з чорним гумовим корком.

— А тут залишки німецького препарату, — сказав він, сідаючи поряд із Т. — Саме його Кнопф налив вам до чаю. Це все, графе. Інших доказів правдивості моїх слів у мене нема.

Т. поглядив на фотографію. На ній були зображені три чоловіки на лавці з вигадливо вигнутою спинкою — здається, в міському саду: в просвіті між листям було видно невиразні білі статуї, що не попали у фокус. Олсуф'єв, з іще не втраченою юнацькою круглявістю виду, довгим до пліч волоссям і без жодних натяків на майбутню лисину, сидів у центрі. Ліворуч

від нього розпливався в усмішці безтурботний гуляка з двома винними пляшками в піднятих руках, у якому Т. з трохи моторошним почуттям упізнав себе. Праворуч нудьгував коротко стрижений молодик із дивними повислими вусами — він дивився не в камеру, а вбік і вниз.

«Оце і є Соловійов», — зрозумів Т. Він перевернув світлинку. На звороті було написано:

Льові й Алексису, котрий однаково не зрозуміє. Часто кажуть — «одне дзеркало відбиває друге». Та мало хто осягає глибину цих слів. А зрозумівши їх, одразу бачиш, який устрій пастки цього світу. Ось я дивлюсь на дерево в саду. Свідомість дивиться на дерево. Та дерево — гілки, стовбур, зелене тремтіння листя — це теж свідомість: я просто все це усвідомлюю. Отже, свідомість дивиться на свідомість, що вдає щось інше. Одне дзеркало відбиває друге. Одне вдає чимало іншого й дивиться саме на себе, й заводить себе в гіпнотичний транс. Як дивовижно. Володимир.

— Схоже, Соловійов вас недооцінив, — пробурмотів Т., зводячи очі на Олсуф'єва. — Ви зрозуміли. Але тільки дуже по-своєму.

Олсуф'єв одвів очі.

— Судячи з оцієї світлини, — сказав Т., — ми колись товаришували. Пили разом вино. Говорили, мабуть, про таємниче й чудесне. І ви вирішили препарувати мене, як який-небудь базарний нігіліст — жабку. Ви змусили мої м'язи смикатись під ударами вашого електричного струму...

— Я готовий дати вам будь-яку сатисфакцію, — відповів Олсуф'єв. — Якщо вам угодна дуель, виберіть умови.

Т. поглядів на синю пляшечку, що стояла на столі. Вона була заповнена рівно наполовину.

— Дуель? — перепитав він. — Ви, добродію, своїм учинком поставили себе за межі таких відносин. До того ж я не визнаю дуелей. У мене до вас зовсім інша пропозиція.

— Яка?

— Я даю вам на вибір два варіанти майбутнього. У першому я роздроблю вам голову з рушниці. Я зроблю це без особливої охоти, але й без жалю. У другому ви приймете препарат самі. І дізнаєтесь, як воно бути об'єктом чужих експериментів.

Олсуф'єв глянув на синю пляшечку й зблід.

— Я нічого не дізнаюся, — сказав він. — Навпаки, я все забуду. Зникне той, кому ви хочете помститись, і ваша помста втратить усякий смисл.

— Тим краще, добродію, — озвався Т. — Адже сказано — мені належить відплата, і я віддам. Не думайте про це як про мою помсту. Вважайте це можливістю почати все заново.

— Ні за що.

— У вас є й інша можливість, — сказав Т., піднімаючи ствол. — Вибирайте. Тільки швидко, інакше вибір доведеться зробити мені.

— Ви вимагаєте, щоб я, от так просто, стрибнув у чорну яму непам'яті? — прошепотів Олсуф'єв, недовіжливо дивлячись на Т. — Дайте мені хоча би владнати справи, зробити розпорядження...

Т. лише осміхнувся на відповідь.

— Я можу бути вам корисний, — вів далі Олсуф'єв гаряче. — Хоч я й не зумію звести вас із Соловійовим, я знаю, де збираються його послідовники.

— Де?

— Вони зустрічаються раз на тиждень. О шостій вечора, в будинку два по Милосердному провулку, це зовсім поряд. Якраз завтра такий день. За ними стежить поліція, але серйозно влада їх не боїться. Щоби попасти на збори, досить показати їм яке-небудь свідчення, що ви знали Соловйова. Ось хоча б цю світлину. Хочете, підемо туди разом?

— Не хочу. Будете пити?

— Не буду, — рішуче відповів Олсуф'єв.

Т. хитнув стволом.

— Ласкавий пане, — сказав він, — я ж не можу драматично звести курки, щоби показати серйозність своїх намірів. Вони вже зведені. Я можу тільки спустити їх. І я зроблю це на рахунок три, обіцяю вам. Раз...

Олсуф'єв поглядив на портрет Оксенії.

— Можу я хоча б написати записку?

— Два...

— Чорт з вами, — сказав Олсуф'єв утомлено. — Прощайте й будьте прокляті.

Узявши зі столу пляшечку, він вийняв із неї корок і одним ковтком випив залишок рідини. Потім він поставив пляшечку на стіл і вп'явся очима у вікно — на фасади з іншого боку ріки. На його лиці проглянуло дождання чогось болючого й тяжкого.

Т. уважно стежив за ним, але так і не завважив, коли препарат подіяв. Минуло з хвилину, й вираз муки на виду Олсуф'єва поволі змінився подивом. Потім він позіхнув, делікатно прикривши рот долонею, повернувся до Т. й вимовив:

— Pardon. То на чому ми зупинились?

Т. був готовий до чого завгодно, але не до цього.

— А? — розгублено перепитав він.

— Зовсім вилетіло з голови, — сказав Олсуф'єв й усміхнувся так довірливо, що Т. відчув докір сумління. Він зрозумів, що доведеться імпровізувати.

— Ми говорили, е-е-е, про ваше рішення роздати майно бідним і присвятити життя простій селянській праці. Ви звернулись до мене, бо термін «опрощення» й ім'я «граф Т.» — свого роду синоніми в Петербурзі, так уже вийшло. Я маю незаслужену славу авторитета в цій галузі. Та ваша подруга Оксенія, — Т. кивнув на портрет, — досягла на цьому шляху набагато більшого. Коли вона хоче, її неможливо відрізнити від простої селянської дівчини, тому вона легко навчить вас манер сільського жителя. А робота в полі зміцнить ваше тіло й очистить дух.

Олсуф'єв поглядив спочатку на портрет Оксенії, потім на Т. і надовго задумався.

— Даруйте, — сказав він нарешті, — але якщо я вирішив присвятити себе хліборобству, треба ж спочатку вийти у відставку?

— Я думаю, — відповів Т., — досить буде дати телеграму на монарше ім'я. Це, врешті-решт, єдиний привілей кавалергарда. Не вважаючи права ходити в самовбивчі кінні атаки — але тепер, слава Богу, не дванадцятий рік.

Олсуф'єв глянув на свою каску на столі.

— Щодо телеграми згоден, — сказав він весело. — Це буде навіть свіжо, мабуть. Та от як роздати майно бідним? Його ж у мене чимало, не вважайте, ніби я хвалюсь. На це підуть роки, й не бачити мені праці в полі як своїх вух.

— Я гадаю, — відповів Т., — вам слід довірити діло якому-небудь благочинному товариству, відомому своєю безкорисливістю. Та дозвольте дати пораду — діяти слід негайно, поки

ви ще маєте певне рішення. Не залишайте собі дороги назад. Чимало сильних людей на цьому шляху стали жертвами вагань і нерішучості.

Олсуф'єв зневажливо осміхнувся.

— Погано ж ви мене знаєте, якщо так про мене думаєте. Знаєте що? Я просто сьогодні зроблю все необхідне. Знайду благочинне товариство. Найму адвокатів, котрим можна буде довірити всю процедуру. І до вечора підпишу всі папери.

Його погляд упав на рушницю, що лежала на колінах Т.

— Обережніше, графе, — сказав він, — ви звели курки, а вона заряджена. Зі зброєю не жартують. Дайте-но...

Після короткої внутрішньої боротьби Т. простягнув йому рушницю. «Хай буде що буде, — подумав він, відчуючи холодок у грудях, — навіть цікаво...»

Прибравши серйозного вигляду, Олсуф'єв обережно опустив собачки в безпечне положення, підійшов до стіни й повісив рушницю на місце.

— Чи не бажаєте бути мені за компанію? — обернувся він до Т. — Я ж уперше в житті... е-е... опрошуюсь. Що, як там будуть люди, виникнуть питання...

— Та якщо з вами буду я, ваше рішення матиме вигляд несамостійного, — відповів Т. — І потім, буде краще, якщо я в цей час переговорю з Оксенією. Вона скоро буде тут. Скажу вам щиро, як друзі, — великому повороту долі, що його ви задумали, може завадити жінка. Надто ж близька — крики, сльози... Я постараюсь її підготувати.

— Хм, — сказав Олсуф'єв, насупився й уважно подивився на портрет. — Жінка — це завжди небезпечно. Отрута в коштовному келеху, сумнівів нема.

Т. піднявся зі стільця й став так, щоби синю пляшечку на столі не було видно за його спиною, а потім сховав її до кишені.

— Що ж, графе, — вів далі Олсуф'єв, одвертаючись від портрета, — я тоді піду з'ясувати, як скоріше все це вчинити. Побачимось увечері, чи завтра — ви ж будете в місті?

Т. кивнув.

— Я в Петербурзі надовго.

— Тоді я не прощаюсь, — сказав Олсуф'єв, беручися за дверну ручку. — І от що, графе, — дякую за духовну допомогу. Ви і уявити не можете, як мені тепер легко й спокійно на душі.

Коли двері зачинились, Т. швидко підійшов до секретера, звідки Олсуф'єв дістав світлину й пляшечку, знайшов олівець й аркуш паперу і записав:

Соловійовці, зібрання. Завтра о шостій, другий будинок по Милосердному провулку.

Сховавши записку в кишеню, він поглядів на двоствольку, повішену на стіні, позіхнув і нерішуче почухав у бороді.

«Було б таки не відпускати його самого, — подумав він, — аби не вийшло біди... Може, все ж наздогнати?»

XXII

Вулиця, по якій ішов Олсуф'єв, незважаючи на ранню пору, була геть пуста, що було трохи дивно. За весь час переслідування Т. ніхто не трапився — і це було добре, тому що двостволька в його руках напевно збентежила б перехожих.

Те, що Олсуф'єв лукавить і йому не можна вірити, з'ясувалось на першому ж перехресті, коли до того приєднався

супутник, що явно доживався його, — ліврейний лакей із величенькою сумкою на плечі.

«Я збіса голодний, — зрозумів раптом Т., дивлячись на лакейську сумку. — Не можна жити в матеріальному світі й ігнорувати його закони. Федір Михайлович у таких випадках полював на мертвих душ і мав із них ковбасу та горілку... Бридко... Але як бути? *When in Rome, do as the Romans do*¹, навіть якщо цей Рим має сумнівний порядковий номер...»

Т. згадав, що в кишені лежать окуляри зі святоотецьким візором, вийняв їх і рішуче надів на ніс.

Й Олсуф'єва, й лакея оточував виразний жовтий ореол, що одразу перевів питання в ту чисто практичну площину, що починається за межею добра та зла. Ковтнувши слину, Т. звів рушницю.

«А як тут із непротидією? — подумав він. — Погано... Це ж ходячі трупи — за всіма поняттями зло. Хоча, з іншого боку, що є непротидія злу? Це відсутність опору. А опиратись можна тільки тоді, коли зло напало на тебе першим. Якщо ж напасти самому, та ще й швидко всіх уколошкати, ніякої протидії злу не буде взагалі...»

Наче відчувши цю думку, лакей обернувся, побачив Т. й указав на нього Олсуф'єву. Той завмер на місці. Лакей потягнув з кишені револьвер, і це вирішило діло: більше не думаючи, Т. підніс рушницю й двічі вистрілив.

Підійшовши, він підібрав лакейську сумку й відійшов під полотняний навіс, у тіні якого стояли якісь ящики та діжки. У сумці знайшовся батон ковбаси й пляшка горілки. Решту її обсягу заповняли предмети незрозумілого призначення —

¹ Коли ти в Римі, чини, як римляни (англ.).

сальні на дотик білі стрижні, схожі на свічки без гнота, й зроблені з того самого матеріалу кільця.

«Ага, — здогадався Т., — стрижень Поліванова. А це шайба Поліванова... Артефакти... Певно, треба тепер шайбу на стрижень...»

Але робити цього він не став. Сівши на ящик, він з'їв ковбасу, а потім легко, як воду, випив горілку — і полив її залишком руки, щоби позбутися ковбасного запаху. Це вдалось не до кінця — від долонь і досі було чути виразне часничне амбре.

Поглядівши на трупи, він зітхнув.

«Недобре вийшло... Можна, втім, переконливо показати, що від ідеї непротидії я тут не відійшов. Бо категорії добра та зла, як богонатхненні, існують лише для живої душі, а мертва душа стає для них чужою — бо вона вигнала з себе Бога, що тільки і є їхнім мірилом... Отже... Утім, кому я брешу? Інших обдурю, а себе? Чи з собою теж домовлюсь? Домовлюсь, чому ж ні... Я ж ще й душі в них зараз висмокчу... Йй-бо, висмокчу...»

Ця можливість, про яку він подумав спершу з самознищувальним сарказмом, як про взірць немислимого занепаду, якого з ним уже точно не могло бути, раптом здалася цілком припустимою. А потім навіть доречною.

«А й висмокчу, — спокійно повторив він подумки, встаючи з ящика. — Як там Федір Михайлович робив?»

Витягши руку перед собою, ще напівжартома, він легенько потягнув у себе низом живота й одразу побачив ледве помітний голубий туман, якусь розчинену в повітрі електрику, що заструменіла від трупів до його долоні і далі — по руці й хребтовому стовпу, в самий низ живота, викликаючи

легке й приємне гудіння в усім тілі. В свідомості за мить лишилось тільки одне бажання: щоб цей електричний лоскіт ніколи не кінчався, але розлігся тихий тріск, і голубе сяяння щезло.

Потім тріскіт повторився знов — і Т. розплющив очі.

Стукав дверний молоток унизу.

Т. підвівся з канапи, де його розібрав сон, і з полегкістю покосився на рушницю, що тільки-но стріляла вві сні. Вона й досі мирно висіла на місці. Підійшовши до вікна, він обережно визирнув через штори.

Біля вхідних дверей стояла молода жінка в червоній сукні, з шовковою сумочкою-ридикюлем такого ж кольору в руці. Вона підняла голову, ніби сподіваючись побачити когось у вікні, й Т. впізнав Оксеню.

Постукавши ще раз, вона знизала плечима, дістала з ридикюля ключ і відчинила двері.

Т. опустився на той самий стілець, де сидів під час розмови з Олсуф'євим. Він відчував дивну нервову бадьорість, ніби оте жажіття сну справді лишило по собі електричний заряд у всім тілі.

«Отак, — подумав він, — хотів таємницю світу осягнути, злитися з читачем — і чим кінчив? Через що мені така бридота сниться? Певно, Аріель хоче зробити мою смерть тяжкою й страшною. А коли драматург випускає комусь бебехи, він повинен переконати публіку, що перед нею гидкий тип... Щоби ніякого співчуття...»

Т. різко обернувся, ніби чекаючи побачити ряди залу, спрямовані в безмежжя. Але навколо була та сама вітальня.

«Людям кажуть, що вони страждають, бо грішать. А насправді їх навчають грішити, щоби виправдати їхнє страж-

дання. Змушують жити як тварини, щоб і забити їх можна було без жалю. Скільки сердег у Росії запиває тепер горілочкою злочини, вчинені заради ковбаси. Барани на різниці, які ще не зрозуміли, що їх жде...»

Його погляд упав на кавалергардську каску зі сталевим птахом, що лежала на столі. Холодний блиск металу раптом отверезив його — і все показалося в геть іншому світлі.

«Утім, що це я, — подумав він. — Аріель зливає залишки шутера, а я просторікую на філософські теми. І думаю — який у цьому смисл? Отакий і смисл — підстаркуватий гой-кабаліст заробляє собі на сяку-таку вечерю... І з Олсуф'євим теж усе ясно — це Гриша Овнюк сюжет витягав. Таж Аріель попередив... Але чому я майже ніколи не бачу все так виразно, як цієї секунди? І, головне, чому я весь час уважаю цю зграю за себе? Їхні думки за свої? Їхні дії за свої вчинки? Невже це правда, що я — просто всі вони разом? Ні, не може бути... Тоді я не міг би впізнавати їх, коли вони вторгаються в мою душу. Головне — ніколи не втрачати цієї ясності погляду, бачити їх, бачити їх завжди...»

Судячи зі звуків, що їх було чути крізь відчинені двері, Оксенія все ще була в передпокої. Звідти долинала какофонія скрипоту, шурхоту й постукувань, що тривала так довго, що Т. зайшла в голову думка про занадто довгий трус у крамничці. Нервові напруження ще сильніше загостило його думку.

«Адже правда, — думав він, — єдине, що я насправді можу зробити, це весь час повертатися до тверезого спостереження за собою. Моя єдина свобода в тому, щоби бачити, який зі злих духів захопив і веде мою душу. А ще є свобода цього не бачити, от і все «to be or not to be». Слід весь час нагадувати собі, що я — не Аріель і не Митько. І вже тим більше не

цей Пивориллов, хоча йому чомусь віддають усе більше місця... Ніхто з них не я. А хто тоді я? Не знаю. Але будь-що-будь я знайду відповідь...»

Нарешті легкі кроки Оксенії пролунали в коридорі — вона щось наспівувала. Потім вона покликала:

— Алексисе!

Т. промовчав.

Двері відчинились, і Оксенія ввійшла до вітальні.

Побачивши Т. біля столу, вона спинилась, відкрила рот зі здивування й виронила свій яскраво-червоний ридикюль на підлогу.

Вона була невпізнанна. Від сміхотливого дівчиська, що трапилось Т. на вулиці провінційного міста, не лишилося майже нічого — тільки очі сяяли колишнім зеленим блиском. Перед ним стояла молода світська жінка в літній шовковій сукні, з кулоном на низько відкритих грудях. Її волосся було підкручене й ретельно скуйовджене на поетичний манір.

— Льово, — вражено видихнула вона. — Льово... Не вбивай!

Т. зніяковіло прокашлявся.

— Що таке ти кажеш... Здається, до тебе дійшли якісь мерзенні чутки?

— Львовонько, — повторила Оксенія, — не треба!

— Так само дурна, — сказав Т. — Одначе як погарнішала...

Не спускаючи з нього очей, Оксенія пройшла через залу й сіла на малесеньку канапу біля стіни.

— Що ти тут робиш? — спитала вона.

— У нас із Олсуф'євим була розмова. Ми ж із ним старі знайомі — ти, певно, знаєш. Загалом, вийшло так, що він

залишив мене тут, а сам поїхав у важливій справі. Вона за-тягнеться до вечора.

— Ви влаштуєте дуель? — скрикнула Оксенія, широко розплющивши очі.

— Ні, — всміхнувся Т., — не надійся.

— Присягнися, Льово.

— Присягатись не буду, бо не розумію цього ритуалу. Але обіцяю, що дуелі між нами не буде. Однак до тебе є питання з приводу...

— Тільки не треба доган, — перервала Оксенія. — Як, по-твоєму, я мала вчинити, коли ти кинув мене саму в готелі — в цьому мужицькому возі, без засобів до існування?

— Я... — Т. навіть розгубився. — Сказати чесно, я про це не подумав.

— Ах, не подумали, ваша світлосте?

— Ні, — відповів Т. — Мені чомусь здавалося, що в тебе... Ну, як би це сказати, своє життя, до якого мені не треба вторгатися занадто глибоко.

Оксенія засміялась.

— Ось тому я й пішла від тебе до Алексиса.

— Я не питаю, чому ти зблизилася з Олсуф'євим. Це твоє особисте діло. Та що ти казала йому про мене?

— Та, власно, нічого, — знизала Оксенія плечима. — Його цікавила Оптина Пустинь, до якої ти поривався поїхати на возі. Я пояснила, що ти мене про неї питав, а я набрехала зі страху, що це за лісом.

— Зрозуміло. Але що за підлий прийом перевдягтися сільським дівчиськом і підкараулити п'яного?

— Тобі, Льово, не зрозуміти. Тепер уже й опрощення гріх? І ще, серед чоловіків вищого світу вважається хорошим тоном

полковати на невинних беззахисних дівчат, геть не вважаючи на те, яка буде їхня доля після зведення... Фертики такого кшталту, як ти, навіть придумали таку фразу — «у коханні й на війні все дозволено...» Чому ж, Львовонько, коли на ваше кооптування вам відповідають чимось симетричним, це одразу стає підлим прийомом?

На лиці Т. виступили червоні плями.

— Припустімо, в цім ти маєш рацію. Та що це за книги, що про них усі говорять? Особливо ця, я запам'ятав: «Мое життя з графом Т.: злети, падіння й катастрофа».

— Льво, людям треба заробляти на життя, — сказала Оксенія. — Не в усіх є садиба на пагорбі й білий кінь із декоративним плугом.

Т. відчув, що червоніє ще сильніше.

— Та де ти набрала матеріалу аж на дві книги? Які злети й падіння? Ми й разом-то провели всього півгодини.

— Так, — відповіла Оксенія, — це так. Але ж усе залежить від яскравості індивідуального враження. Пророка Магомета взято на небо тільки на мить, а люди пам'ятають про це досі.

Т. недовірливо похитав головою.

— А прізвище моє чому взяла? Хто тобі дозволив?

— Це не прізвище, а літературний псевдонім. Його кожному вільно вибирати. Та якби ти був порядною людиною, Льво, то це було б моє прізвище.

Т. відчув, що в нього червоніє навіть шия.

— І ти сама пишеш? Чи це можливо — я тільки до Петербурга доїхав, а ти вже дві книжки народила? Ти би й одної написати не встигла.

— А я диктую, — сказала Оксенія. — Зі мною працюють дві стенографістки. Потім машиністки передрукуюють, а я

вже коло нового розділу працюю. Так можна книгу за тиждень написати, і нітрохи не втомишся.

Вона сьйливо всміхнулась.

Т. опутив очі, побачив закошлані завитки своєї бороди, нервові тремтіння подряпаної долоні на коліні, й раптом відчув нестерпну огиду до себе. Видно, щось відбилось на його виду — Оксенія злякано видихнула:

— Льово, не сердься!

— Та як не сердитись, — сказав Т., — коли... Навіщо ти газетам розповіла, ніби я тебе сокирою хотів убити?

Оксенія широко розплющила очі.

— Тому, що це правда. Ти хіба не пам'ятаєш? Як я від тебе в ліс тікала?

— Пам'ятаю, — відповів Т. похмуро. — Тільки не «тікала», а «втекла». Слово «тікала» значить, що дія була тривала.

— Не обов'язково, — заперечила Оксенія. — Може, я мала на увазі процес у його протяглості. Як я встала з підводи, поправила хустку, з жахом подивилась, як твої руки нишпорять у сіні, потім у твої налиті наркотичним шалом очі...

— Яким наркотичним шалом?

— А ти хіба не пам'ятаєш? Ти ж із конем розмовляв. Я досі бачу його палючий чорний погляд, уп'ятий десь поверх твоєї голови, ніби йому передалось твоє шаленство.

— Зрозуміло тепер, що ти в своїх книжечках пишеш, — пробурмотів Т. — Ну розмовляв із конем, так. Та це будь-який гусар щодня робить, і не тільки це. А тебе вбивати я не хотів, тут ти брешеш. Я пальця хотів одтяти. І не тобі, а собі.

— Ти казав, я пам'ятаю, — сказала Оксенія спокійно. — У мене в останній книзі про це аж два розділи.

— Два? Та про що тут два розділи можна видумати?

— Я намагалася проникнути в твої внутрішній світ. Хотіла розкрити читачеві можливий смисл твоїх дій.

— І що ж ти розкрила?

— Тобі правда цікаво?

— Звичайно.

Оксенія вмостилаь на канапі зручніше і, з доброю дикцією людини, звиклої часто й багато говорити на людях, почала:

— Я припустила, Льово, що тебе морально понівечило відлучення від церкви. Ти став приймати наркози, захопився східними культами й кінець кінцем увійшов у молитовне спілкування з бісами. У наркотичному маренні ці біси стали являтися тобі у видивах, запевняючи тебе, що вони насправді світлі духовні сутності й навіть справжні творці цього світу...

— До чого тут палець? — спитав Т.

— Зажди, — сказала Оксенія, — ці речі взаємопов'язані. Я й намагаюсь цей зв'язок віднайти — май терпець. Тут було одне з двох — чи біси говорили з тобою, вселяючись у коня, а ти в своїй гордині думав, що набув дару спілкуватися з безсловесними тварями, як святі отці-пустельники. Чи біси вселялись безпосередньо в тебе самого, спускаючи на тебе ману, буцімто кінь говорить із тобою, в той час як він мирно щипав траву.

— Це хто тобі наплів?

— Не наплів, а роз'яснив. Я обговорювала це питання зі священником, що виганяє злі духи. Його звать отець Емпедокл.

— Ага, — сказав Т. — Зрозуміло. То все-таки до чого тут палець?

— А до того, — відповіла Оксенія, — що під дією наркозів і спілкування з бісами ти став некритично сприймати багаж чужої культурно-релігійної традиції. А в цьому багажі, як нам з отцем Емпедоклом удалося встановити, була одна історія, що вплинула на твою уяву.

— Не розумію, про що ти.

— Це легенда про давнього китайського мудреця, що, відповідаючи на всі питання про устрій світу й природу людини, мовчки піднімав угору палець. Ясна річ — якби так діяла проста людина, всі гадали б, що вона дурна. Та всі знали, що він просвітлений муж, і знаходили в цьому жесті силу-силенну смислу. І ще за його життя склали справжнісінькі стоси коментарів — одні казали, що він демонструє невимовність вищої істини в словах, другі — що вказує на примат дії над міркуваннями, треті ще щось, і так без кінця.

— Але який зв'язок...

— Підожди, Льово. У цього мудреця був учень, зовсім молодий, він у всьому намагався наслідувати вчителя й мріяв згодом стати його наступником. Він багато разів бачив, як майстер піднімає палець, і навчився точно повторювати цей жест, навіть із тим самим виразом обличчя. Єдине, він не був просвітленим.

Оксенія зробила паузу й подивилась на Т. Той знизав плечима.

— І що?

— До його вчителя приходили всілякі люди. Багатші й впливовіші, звичайно, попадали до самого майстра. А простіший народ стояв натовпом навколо його дому, без жодної надії побачити мудрого старця. І учень став потроху

приймати цю публіку в своїй комірці. Він вислухав їхні питання про життя й з розумним виглядом піднімав палець. Задоволені відвідувачі після цього розходились по домівках, радіючи, що їм удалося придбати кусник одкровення зовсім недорого. Та якось про це дізнався сам старий майстер. Тоді-таки ввечері він узяв ніж, накинув рваний плащ з капюшоном і постукав до учневої комірки. Учень вирішив, що прийшов черговий відвідувач. Майстер, змінивши голос, поставив йому питання про смисл життя. Учень, не задумуючись, підняв угору палець. І тоді вчитель вихопив з-під плаща ніж й одним рухом відкрояв цей палець.

— От як, — пробурмотів Т. — І що ж сталося далі?

— А далі, — сказала Оксенія, — учитель гучним і ясним голосом повторив те саме питання, що й за мить перед тим. І учень, не встигнувши зміркувати, що робить, підняв угору палець, котрого вже не було.

— І?

— Ось тут починається найцікавіше, — відповіла Оксенія. — Якби учень думав, що його вчитель просто шахрай, він вирішив би, що той усуває можливого суперника та ще й знущається. Та учень, як і решта людей, що приходили до дому старця, свято вірив, що вчитель був просвітленим...

— То чим усе кінчилося? — спитав Т. нетерпляче.

— Учень досяг просвітлення, от чим, — сказала Оксенія. — Ми думали, ти цю історію знаєш.

— Хто «ми»?

— Ми з отцем Емпедоклом. Ми думали, що до радощів плоті ти захотів додати люциферичну духовну насолоду, яку

на Сході називають «просвітленням», і для цього вирішив відрубати собі палець. Отець Емпедокл навчає, що послідовникам східних демонічних культів мало тілесних утіх, і найстрашніше своє гріхопадіння вони вчиняють у душі, перейняті надтонкими почуваннями й надприродними екстазами, котрими спокушають їх загиблі сутності невидимого світу. І от, насолодившись цнотливою дівчиною-дитиною, ти одразу ж ринувся...

— Ну це, даруйте, неправда, — перебив Т. — Щодо цноти.

— Я маю на увазі, цнотливою духовно. У книзі все зрозуміло з контексту. Не прискіпуйся.

— Наплела, — зітхнув Т. — Зрозуміло тепер, чому на мене за столом так косились, перед тим як я бом...

Він затнувся й не договорив.

— Що? — спитала Оксенія.

— Неважливо. Для чого, питаю, треба було все це вигадувати? Ти ж сама мене спитала, навіщо я палець рубати хочу. І я тобі ясно відповів — від зла вберегтись. Не пам'ятаєш?

— Пам'ятаю, — відповіла Оксенія.

— Ти що, своєму Емпедоклу про це не сказала?

— Сказала. А він відповів, що східні сатаністи за найбільше зло вважають брак тонкої духовної насолоди, відомої серед них як «просвітлення». Мов морфіністи, для яких найжахливіше — лишитись без свого наркозу. Хіба не в цьому річ?

— Звичайно, ні, — відповів Т.

Оксенія насупилась.

— То навіщо ж ти його тоді рубав?

Т. ніяково знизав плечима.

— Я ж тобі сказав. Від гріха вберегтися.

— Від якого гріха?

— Буцім не знаєш, — озвався Т. зовсім тихо.

Оксенія пирснула в кулак.

— Та який же це гріх, Льово. Оце видумав.

— Видумав не я, а... Взагалі, тобі не зрозуміти. Тільки, прошу, не ображайся.

Та Оксенія й не думала ображатись.

Вона всміхнулася, і Т. завважив у її очах знайомі зелені іскри. Одразу згадалася хустка над русою кучмою, тендітна шия над затертим червоним сарафаном.

«По суті, — подумав він, — незважаючи на весь цей петербурзький блиск, у ній усе ще видно те сміхотливе селянське дівчисько, що трапилось мені в Ковровому...»

— Не зрозуміти? — перепитала Оксенія насмішкувато. — Та де вже там. Рубати палець, щоб від гріха вберегтися... Що ж ти ним робиш таке, що ніхто збагнути цього не може?

Т. відчув, як стрепенулося в грудях серце. «Ось і Митько підрулив. Добре хоч, упізнаю одразу. Ясності погляду не втратив. А далі що?»

— То скажеш, чи ні? — повторила Оксенія, бездоганно наслідуючи простонародну селянську вимову.

Вона гляділа на нього все відвертіше, з тою лукавою й непоясненою тисячолітньою загадкою в очах, що, як добре спостеріг Ніцше, не має на землі іншої розгадки, окрім як майбутня вагітність.

— Хочеш знати? — спитав Т. несподівано охриплим голосом.

Оксенія кивнула.

— Ну ходімо, покажу...

— А Алексис? — прошепотіла Оксенія. — Що, як він повернеться?

— Ні, — також пошепки відповів Т. — Він пішов надовго. Практично назавжди.

— Добре, — ледве чутно видихнула Оксенія. — Та тільки, Льово...

— Що?

— Хай це буде нашим прощанням...

Лежачи на спині, Т. глядів у стелю спальні. Вмостившись поряд, Оксенія водила кінчиком яскраво-червоного нігтя по його щоці, лоскочучи й намотуючи бороду на палець — це й дратувало, і водночас було приємно. Другою рукою вона притискала до грудей нічну сорочку.

«Чому вона стала ховати своє тіло? — думав Т. — Уже зів'яла? Можливо, зневродливіла через роди... Який, одначе, гидкий каламбур — «зневродливіла через роди». Гидкий і точний. Утім, народити так швидко вона навряд чи змогла би навіть із допомогою двох стенографісток... Та раніше вона держалась інакше. Вона й була іншою. Безгрішною світлою частинкою весни — саме це до неї і вабило. А місто все вкрало... Чи не місто? Неважливо хто. Головне, що жінка, засліплена полудою, думає, нібито здатна підмінити це миттєве цвітіння природи, намазавшись помадою та білилами, напахтившись паризькими духами й прикрасивши себе золотом... Смішно. Тільки годиться не сміятись, а плакати, бо робить вона це вимушено, на потребу чоловічої хоті в смердючих клоаках міст, замість того щоби радісно працювати в полі...»

Т. зітхнув.

«Утім, цю можливість Олсуф'єв їй надасть. Та чому вона прикривається? Стоп, не спати... Видно, Аріель не хоче губи-

ти цільову аудиторію до п'ятнадцяти років. От вона цицьки й ховає. Господи, і як тільки жити в твоєму світі? Утім, який ще «господи»...»

Т. знов зітхнув.

— Що ти так важко зітхаєш, Льово? — спитала Оксенія. — Тебе щось гризе? Звірся, полегшає.

— Угу, — хмикнув Т. — Матеріал для книжки збираєш?

— Чому ж матеріал, — усміхнулась Оксенія. — Просто цікаво, чим ти живеш, як бачиш світ.

— Та ти все одно не зрозумієш. А зрозумієш, так образишся. Чи не повіриш.

— А ти спробуй, — сказала Оксенія. — Не думай, що я дурна. Ось Алексис повірив у мене, й сам бачиш результат.

— Алексис? — зневажливо підняв брову Т. — Він тут взагалі ні до чого. Найпевніше, Митькові на літературних курсах пояснили, що героїня мусить еволюціонувати.

— Якому Митькові?

— Тому, хто тебе придумує, — відповів Т. — Точніше, придумує навіть не тебе, а еротичні сцени за твоєї участі. Ти для нього просто декорація, яка ще й говорить.

Оксенія похитала головою.

— Це звучить настільки мерзотно, — сказала вона, — що ліньки думати, яка це дурниця.

— Тим не менше так воно і є. Коли ти зникла з мого життя, це відбулося тому, що Митько не мав часу й віддавав свої сили не нам, а якійсь гидкій старій бабі, що... Утім, не казатиму далі, однаково не повіриш. А сьогоднішній наш союз, я думаю, був такий короткий і невизрачний, бо вони фільтрують контент.

— Тепер зрозуміло, — усміхнулась Оксенія. — Не переживай, Льово. Кожного чоловіка може спіткати невдача, в

цьому нема нічого ганебного. Перенервувався, випив багато поганої горілки. За мене не переживай, у мене для таких заняття завжди під рукою Алексис Олсуф'єв.

Т. скривився, як від зубного болю.

— Балакай, що тобі воля, — сказав він, — тільки ніякого Олсуф'єва по суті нема. Точніше, це просто вицвіла віньєтка, пилявий візерунок пустоти на узбіччі мого безнадійного шляху в Оптину Пустинь...

Оксенія широко розкрила очі, схопила зі столика при ліжку нотатник з олівцем і швидко-швидко зачеркала по паперу.

— Інтересно, — накупився Т., — що ти там пишеш?

Оксенія промовчала. Списавши дві сторінки, вона поклатла нотатник на місце, підвелась і, прикриваючись жужмом нічної сорочки, підійшла до дзеркального столика. Знявши з нього одну з карток, вона повернулася до ліжка й простягнула її Т.

— Що це?

— Художня фотографія, — відповіла Оксенія. — Ми з Алексисом, котрого, як ти твердиш, насправді нема. Він, до речі, вірші пише. Красиві й вельми дивні для кавалергарда. «Білий день відходить геть, omnes una манить ніч...» Це з Горациєвих од. Там було «omnes una manet пох», всіх жде сама ніч... А він почув як «манить»...

— Та чому ж ніч, — сказав Т., — можливо, все не так похмуро...

Оксенія на фотографії була одягнена сестрою милосердя — це їй пасувало; щоправда, на її лиці було забагато косметики, що надавала їй щось південне. Вона зоріла вдалину з романтичною мрійливістю — чи так здавалося через силь-

но підведені очі. Олсуф'єв був у білому піджаку й малахаї — судячи зі штампа над лінією намальованих гір, знімали в петербурзькому постановочному ательє.

— Він тут схожий на шахраюватого картяра, — сказав Т.

Оксенія солодко всміхнулась.

— Що з тобою, Львовонько? Ти ревнуєш?

— Та ні, — бовкнув Т., забираючи очі. — Чого б це. Скажи, а Алексис ніколи не говорив з тобою про Соловйова?

Оксенія задумалась.

— Згадував один раз. Казав, що той у Петропавлівській фортеці.

— У чому його звинувачують?

— Державна зрада, — відповіла Оксенія. — Доволі дивна історія. Алексис сказав, Соловйова тримають у фортеці для його ж блага. Та в світі ходить стійка чутка, що він уже вмер. А дехто каже, він був розбійник і вбивця страшніший за тебе, Льово...

Т. ще раз поглянув на світлину, винувато зітхнув, віддав її Оксенії й піднявся з ліжка.

— Одягайся, — сказав він. — Я подожду тебе у вітальні. Хочу тобі дещо показати.

— Що саме?

— Буде свіжий літературний матеріал.

За кілька хвилин, похмуро-недовірлива, але з нотатником у руках, Оксенія з'явилась у вітальні й підійшла до відкритих балконних дверей, біля яких стояв Т.

— Власне, я хотів попрощатися, — сказав Т. — Скоро повернеться Алексис, і ти почувеш багато інтересного.

— На що ти натякаєш?

Т. вийшов на балкон і повернувся до Фонтанки спиною.

— Не хочу псувати тобі задоволення, — відповів він. — Але твоє життя тепер зміниться. З моєї точки зору — на краще.

— Годі говорити загадками.

— Більше жодних загадок, — сказав Т. й узявся за вірвочку. — Запам'ятай мене таким, як оце бачиш. Бо я вже маю уявлення про твій стиль, можу навіть надиктувати твоїй стенографістці... «Пам'ятаю його м'язисту фігуру, що дерлась по вірвочці на дах. Кілька сильних і спритних рухів, і нога в чорному шкіряному чоботі перемахнула за схил. Потім там само опинилось і все його велике, достоту знайоме мені тіло, а потім... Потім у моєму вікні залишились тільки небо та сонце...»

Оксенія заходилась черкати в блокноті, понуро й підозріливо поглядаючи на Т., що вже ліз по вірвочці вгору.

Піднявшись до самого даху, Т. поглянув униз і побачив удалині Олсуф'єва — той з'явився на набережній на чолі дивної процесії, де були студенти радикального вигляду, священник і кілька добре одягнених добродіїв, схожих на представників суддівського стану. Олсуф'єв щось гаряче їм пояснював, на ходу розмахуючи руками.

Востаннє глянувши на завмерлу на балконі Оксенію, Т. закинув ногу в шкіряному чоботі за бляшаний схил, підтягнувся й зник за краєм даху.

XXIII

Другого дня Т. вийшов із «Holel d'Europe» о пів на шосту. До збору соловйовського товариства лишалося всього півгодини, але Милосердний провулок, як з'ясувалось, був близесенько від Невського.

Схоже, звістка про загибель Победоносцева дійшла до преси тільки тепер. Весь час, поки Т. прямував проспектом, йому здавалося, що хлопчачі-газетярі, викрикуючи вечірні заголовки, цілять своїми дзвінками голосами йому просто в мозок, стараючись зробити так, щоби він обернувся.

— ПЕКЕЛЬНА КАТАСТРОФА В КВАРТИРІ ПОБЕДОНОСЦЕВА!!

— ОБЕР-ПРОКУРОР ЗАГИНУВ ІЗ ТРЬОМА КОНФІДАНТАМИ!!

— У КВАРТИРІ ПОБЕДОНОСЦЕВА ЗНАЙДЕНО КРИСТАЛИ КВАРЦУ!!

— СПРОБА ВИКЛИКАТИ ДУХ ДОСТОЄВСЬКОГО ЗАКІНЧИЛАСЬ КРИВАВОЮ РОЗПРАВОЮ!!

«Звідки вони дізнались про Достоевського? — думав Т. — Мабуть, що збіг. Звернули увагу на портрет, дізнались, що Победоносцев бавився спиритизмом... Та чого вони так горляють... Нерви нікудишні...»

Однак він збочив із Невського, так і не купивши газету.

Потрібний будинок виявився двоповерховим особняком, перед яким, ніби солдати почесної варти, стояли кілька старих тополь. Гарненьке дівчатко в білій сукні стрибало по клітинках, намальованих різнокольоровою крейдою на тротуарі біля вхідних дверей. Вона зміряла Т. суворим поглядом, але не сказала нічого.

Увійшовши до прохолодного під'їзду, Т. звирився з годинником. За десять була шоста — він прийшов зарано.

Стояти в під'їзді не хотілось, до того ж згори долинали веселі голоси, й він вирішив піднятися на другий поверх.

На сходовому майданчику перед єдиними квартирними дверима курили двоє. Один із них був вусатим молодиком

непоказного, але стильно-нігілістичного вигляду, а другий...

Другий був тим самим ламою-спіритом, що приніс Т. портрет Достоевського та пігулки в срібному черепі. Цього разу він був одягнений не в червону рясу, а в піджак і косоворотку, що надавали йому схожість із культурним робітником азійської раси — хоча глибока подряпина через весь вид робила цю культурність сумнівною.

Лама Джамбон і Т. побачили один одного водночас.

На обличчі лами проглянув жах, і він мимоволі сахнувся, ледь не втративши рівновагу. Його супутник-нігіліст обернувся, побачив Т. й сунув праву руку в кишеню.

Т. підняв перед собою долоні заспокійливим жестом.

— Панове, — сказав він, — благаю, зберігайте спокій. Я прийшов на сходинах соловйовського товариства і не завдам нікому клопоту. А вас, пане, — Т. повернувся до перевдягненого лами, — перепрошую за виникле між нами непорозуміння. Повірте, мені дуже ніяково — але ви самі певним чином стали причиною. Зате тепер я розумію, чому ви вимагали потрійну платню...

Лама Джамбон не підтримав цієї несміливої спроби пожартувати — повернувшись, він зник у квартирі. Нігіліст вийняв руку з кишені, зміряв Т. уважним поглядом і сховав її собі, причинивши за собою двері.

Т. лишився на сходах сам.

«От чорт, — думав він. — До чого ж вийшло ніяково...»

Діждавшись, коли годинник покаже п'ять хвилин на сьому, він подзвонив.

Відчинив несподіваний у такому місці ліврейний лакей із сивими бакенбардами.

— Вам призначено? — спитав він.

— Ні, але...

— Велено впускати лише добродіїв, яким призначено, — сказав лакей.

— Даруйте, але...

— Не велено, — повторив лакей і зробив спробу зачинити двері.

Т. поставив в отвір ногу й позвав:

— Панове! Я з приводу Володимира Сергійовича Соловйова! Накажіть упустити!

— Відчини, Филимоне, — сказав жіночий голос у глибині квартири, й лакей слухняно відступив.

Увійшовши, Т. побачив у передпокої високу струнку пані в темній сукні з ювелірною брошкою у вигляді камелії.

— Чого зволите? — спитала вона, уважно дивлячись на Т.

— Бачте, мені від знайомих стало відомо, що тут збирається соловйовське товариство. Я був знайомий з Володимиром Сергійовичем, і мені здалося...

Пані всміхнулась.

— Ми не афішуємо наших зустрічей, — сказала вона. — І потім, «товариство» — це занадто сильно сказано. Радше просто сходини друзів. Чим ви можете підтвердити, що знайомі з Володимиром Сергійовичем?

Т. вийняв з внутрішньої кишені світлину, отриману від Олсуф'єва.

— Ось, — сказав він, — тільки Соловйов тут у юності...

Пані уважно оглянула світлину, потім прочитала надпис на її звороті й промовила:

— Так, без сумніву, це Володимир Сергійович. А ви, добродію, сильно змінились відтоді. Як вас звуть?

— Т., — відповів Т. — Граф Т.

Пані трохи зблідла.

— То це правда, — сказала вона, — а я думала, молодь мене розігрує... При всій повазі, та скандальна й страшнувата слава, що за вами ходить, графе... Крім того, одного з наших гостей, ламу Джамбона, страх як налякала ваша поява, бо він уже мав з вами діло — ми оце напували його краплями. Я, власне, нічого не маю проти кримінального елемента, але серед нас преса. Ми запросили репортера, щоби привернути увагу прогресивних газет до долі Володимира Сергійовича, і ваша поява на засіданні...

— Я обіцяю, що не завдам жодних клопотів, — сказав Т. сумирно. — Мені просто хочеться послухати. І, можливо, поставити кілька питань.

На лиці пані проглянули сумніви.

— Чи відомо вам, — спитала вона, — що наші зібрання заборонені поліцією? У вас можуть бути додаткові неприємності, якщо вас тут виявлять.

Т. махнув рукою.

— Уже ця мізерія мене зовсім не засмутить. Якби ви знали, як важливе для мене кожне слово про Соловійова, ви не вагалися б ні секунди.

Пані ще раз оглянула фотографію й повернула її Т.

— Ну добре, — сказала вона. — Зрештою, хто я така, щоби вам відмовити? Тільки не сідайте поряд із лamoю Джамбоном. Можете ставити цікаві вам запитання, але не перебивайте мовців. Ідіть за мною.

У вітальні, прикрашеній портретними естампами (Епікет, Марк Аврелій і ще хтось бородатий), сиділо коло десяти людей різного вигляду й віку. Т. одразу зрозумів, що жур-

наліст, про якого казала пані з камелією, — це прикрашений підусниками добродій з багряною апоплексичною шиєю, чимось схожий на Кнопфа (навіть костюм на ньому був у шоколадну клітинку). Він сидів осібно від інших.

Стільці у вітальні були приставлені півколом до одної зі стін, а на стіні, ніби у фокусі уваги, висів олівцевий портрет Соловйова — такий самий завбільшки, як естампи з філософами. Соловйов мав помітно старший вигляд, ніж на світліні, що її Т. пред'явив пані, і його вуса були довші — вони звисали майже до грудей.

Ліворуч від портрета до стіни був прикріплений квадратний шматок картону з рукописним надписом:

Розум — це безумна мавпа, що рине до прірви. Причому думка про те, що розум — це безумна мавпа, що рине до прірви, є не що інше, як кокетлива спроба безумної мавпи виправити зачіску на шляху до прірви.

Соловйов

Праворуч від портрета був інший картон, більший:

Ти не рядок у Книзі Життя, а її читач. Те світло, що робить сторінку видимою. Та суть усіх земних історій у тім, що це вічне світло плететься за мазаниною нікчемних авторів і не в змозі піднести до своєї справжньої долі — доти, доки про це не буде сказано в Книзі... Утім, лише світло може знати, яка доля світла.

Соловйов

Під портретом висів третій картон:

Розумне недіяння безтурботне. Якщо описати його символічною мовою моменту, воно таке — Ваша Величносте, згадайте, що ви імператор, і розпустіть думу.

Соловйов

«Ну, це вони для жандармів повісили, — подумав Т. — Хоча... Победоносцев же згадував про святого Ісихія й помисел-самодержець. Шкода, що так і не встигли до ладу поговорити...»

Пані з камелією завважила, куди він дивиться, й усміхнулась.

— Так-с, умоглядні побудови Володимир Сергійович не полюбляв... Але його таємні послідовники у найвищих сферах розуміють усе занадто буквально. Скільки дум уже розпустили — а він зовсім не про те казав.

— А про що? — спитав Т. — Що це за імператор?

— Я, коли дозволите, поясню після зборів, тут двома словами не скажеш. Тепер уже часу нема. Сідайте отут, скраю...

Вона легенько плеснула в долоні.

— Отже, починаймо. Володимир Сергійович не хотів, щоби ми, згадуючи його, проводили наші зустрічі за певним ритуалом. Він не бажав, щоби ми вподоблялись релігійній секті — це лякало його над усе. Він казав приблизно так — ну зустрінетеся, згадаєте про мене, посмієтесь...

У пані з камелією задрижав голос, вона кліпнула, і Т. зненацька, геть без достатніх підстав для такої думки, вирішив, що вона, певно, була колись подругою Соловйова, а оте дівчатко біля під'їзду — їхня дочка.

— Та певні неминучі традиції, — вела пані далі, — у нашого маленького товариства все-таки виникли, заперечувати це дарма. Вдячна пам'ять про Володимира Сергійовича вже протоптала собі, так би мовити, певні стежки... Одна з них — це коротка медитація, з якої ми починаємо наші зустрічі. Суть у тому, що ми тихо вдивляємося вглиб себе й намагаємося відчутти в собі Читача — таємничу силу, що

творить нас у цю саму хвилину... Кожному вільно робити це за своїм розумінням, тут нема певної техніки чи правила... Ви щось хочете сказати?

— Я? — здивовано перепитав Т., завваживши, що пані дивиться на нього.

— Перепрошую, але ви так... так підняли брови, і я вирішила...

— Ні-ні, — озвався Т., — у мене жодних заперечень. Просто, наскільки я розумію вчення Володимира Сергійовича, намагатися побачити в собі читача марно.

Пані з камелією трохи почервоніла.

— Чому ви так думаєте?

— Тому, — відповів Т., — що це не в нас присутній читач, а навпаки — ми виникаємо на мить в обсязі його думки й зникаємо, змінюючи один одного, немов осінні листя, що його вітер проносить перед вікном горища.

— Який поетичний образ, — сказала пані з камелією. — Тільки трохи похмурий. Ну тоді спробуйте побачити це вікно — й пролетить перед ним сухим дубовим листом... Я ж казала, що в нас нема обов'язкової для всіх процедури.

— Панове, я не хотів нікому перечити, — пробурмотів Т. зітхнувши. — Просто я хотів сказати, що читач є принципово трансцендентна супроти нашого виміру присутність, тому він не може бути даний нам у відчутті.

— Ви знаєте, добродію, — з усмішкою втрутився схожий на вільного художника панок із широкою жовтою краваткою, — якось я сказав Володимирі Сергійовичу приблизно те саме. І знаєте, як він відповів? Він усміхнувся й сказав: те, що ти кажеш, складно, а істина проста. Читач просто дивиться. Ось і ти — просто дивись. І більше нічого не треба.

Т. не дібрав, що на це відповісти, й лише кивнув головою.

— Отже, — сказала пані з камелією, — починаймо.

Вона негучно плеснула в долоні, й у кімнаті запала тиша.

Т. вирішив узятись до діла чесно. Замружившись, він вдивився в мерехтливу чорноту перед очима. В ній спалахували примарні вогні; косо поплив униз відбитий на сітківці прямокутник вікна.

«Ну й де тут читач? Усюди, звичайно. Усе це насправді бачить він. І навіть цю мою думку думає він — виразніше, можливо, ніж я сам. З іншого боку, добродій у жовтій краватці напевно мав рацію — адже читач просто дивиться на сторінку, так. У цьому й полягає функція, що робить його читачем. Що інше, спитати б, робити йому? Ну от, і я теж просто дивлюсь... Так, а хто тоді цей «я», що дивиться? Навіщо тоді взагалі потрібен якийсь «я», якщо дивитися може тільки читач? Тут загадка. Треба ще багато думати. Чи, навпаки, не думати зовсім...»

Пані з камелією знов плеснула в долоні, й Т. зрозумів, що час медитації вийшов.

— Ну, — сказала пані, — кого-небудь відвідали інтересні почування?

Добродій у жовтій краватці підняв палець.

— Знаєте, це не зовсім за темою, але я от що подумав... Читач невідчутний, безтілесний. Подібний до власної відсутності, порожнечі. Так от, мені спало на думку: людина — це і є тимчасове викривлення порожнечі. Щоб вона народилась, тато з мамою вбивають Богові в голову маленький цвяшок, на який вітер часу намотує всяку покидь. Минає років сімдесят, і організм Бога відкручує цвяшок до бісової матері —

разом з усією налиплюю на нього покиддю. Це просто захисна реакція, як у нас буває зі скабкою в пальці. Ніякої людини в чіткому смислі ніколи не було, просто щось на кшталт стукоту молотка за стіною на секунду привернуло до себе Господеву увагу. Свідомість, що її людина вважає своєю, — насправді свідомість Бога.

— Тут слово «Бог» зайве, сказав би буддист, — завважив лама Джамбон.

— А чаньський буддист сказав би, що тут усі слова зайві, — додав молодик нігілістичного вигляду, котрого Т. бачив на східцях, — він сидів поряд із Джамбоном.

— То в чому тоді смисл народження? — спитала пані з камелією.

— Певно, в тому, що Читач хоче на якийсь час забутись, — припустив жовта краватка. — Адже саме в цьому й полягає смисл читання — забути себе на час.

Нігіліст енергійно помотав головою.

— Я не згоден, — сказав він, — що Абсолют хоче забути себе. Щоби забути себе, треба себе знати, а Абсолют себе не знає. Це Соловйов твердив цілком певно.

— Даруйте, — сплеснув руками жовта краватка, — як же Абсолют може себе не знати?

— А навіщо йому себе знати? Це ніби хтось сказав про царя над царями — який же він цар, якщо в нього в хаті своєї корови нема. Так у нього, може, й хати нема.

— В якому смислі хати нема?

— В тому, — відповів нігіліст, — що в Абсолюта взагалі нема ніякого «себе», що його можна знати чи не знати. Це тільки в нас із вами під черевом бовтається, батечку. Та й то не в усіх.

Жовта краватка відкрив рот, ніби почув щось украй не-подобне, але нічого не сказав.

— Мало того, — вів далі нігіліст гаряче, — найнезбагненніша якість Бога полягає в тому, що Бога нема. Тільки це, батечку, не та річ, яку добрим університетським розумом уторопаєш. Ви думати покиньте на цю тему, від сургучу свого казенного відмийтесь, тоді, може, побачите впівока...

— Панове, — перебила пані з камелією, — прошу вас, не сповзайте у вульгарність. Серед нас є люди, що тут уперше, — не томімо їх цими пересварами. Постараймося зробити нашу зустріч більш осмисленою. Я пропоную, щоби ті з нас, хто в гуморі, розповіли що-небудь інтересне про Соловійова — яким його запам'ятали... Ніхто не заперече?

Таких у вітальні не знайшлось.

— Тоді я почну з себе, — сказала пані. — Багато хто знає, що Соловійов міг бачити духовним зором не тільки майбутні події, але й тексти, що тільки будуть написані. Іноді він міг навіть цитувати їх. Я часто пригадую останніми днями один випадок... Знаєте, коли він зазірав у будучину, це було незабутнє видовище. Здавалося, що він знаходиться під склепінням величезної небесної бібліотеки, перед якоюсь невидимою картотекою, і відкриває шухляди самим поглядом. У такі хвилини мені починало здаватись, що я бачу його знизу, а він підноситься кудись, хоча ми й досі лежимо... Тобто стоїмо поряд. Він ніби бачив, як співвідносяться фрагменти певного універсального знання, розбитого на скалки, що припали різним людям. Він бачив ці скалки крізь час і простір і міг складати їх у ціле...

— Випадок, — нагадав добродій з підвусниками. — Ви говорили про випадок, що часто пригадуєте.

— Так, — сказала пані з камелією, — спасибі. Якось ми говорили про книги, і він завважив, що так звана духовна література найчастіше даремна. А найдивовижніші перли сховані в книжках без претензії на особливу духовність. І на доказ процитував мені одну книгу майбутнього російського письменника, який чомусь писав англійською. Зовсім короткий уривок, про людину при смерті. Я запам'ятала порівняння вмирущого з вузлом, зав'язаним на струні. Соловйов так і переклав — «на струні», хоча там було англійське слово string, воно може значити й просту мотузку. Зараз договорю, й стане зрозуміло... Так от, умирущий схожий на вузол, що його можна вмить розплутати, якщо впізнати у вузлі струну, тому що найскладніший вузол — це просто петлі та звиви. Якщо вдуматись, ніякого вузла взагалі нема, є тільки струна, що набула його форму. І коли ми розплутаємо її, виявиться, що розплутаний не тільки сам вузол, але й весь світ...

— Красиво, — сказав хтось, — а що за письменник?

— Не пам'ятаю точно, — відповіла пані. — Пташине прізвище — чи то Філін, чи то Алкност. А потім Соловйов ніби повернувся до іншої шухляди своєї небесної картотеки, зазирнув у неї, всміхнувся й сказав: фізики, що тепер порпаються в животі в атома, в майбутньому вирішать, що нема ніяких часток, а є дещо інше, певна струна, string, по якій проходять хвилі — от як по довгій білизняній мотузці, якщо смикнути її за кінець. І все, з чого складається світ, і навіть те, чим він був до своєї появи, — все це різні коливання тієї самої струни... І тоді я спитала його: а хто ж то смикає за цю струну, щоби вони з'явилися? Він засміявся й сказав: ну як хто? Ти! Хто ж іще?

— Я не до кінця зрозумів, — напружено всміхнувся журналіст із підвусниками.

— Я в той час теж, — сказала пані з камелією. — Але ви знаєте, від цих слів на мене одразу повіяло чимсь дивовижним, таким... Наче ми всі вже врятовані, просто поки про це не знаємо. Головне, його слова завжди повертали надію. Іноді так буває — все погано-погано, і в усіх похмуро на душі, а потім входить людина з добрими вістями. Ніхто ще не зрозумів, у чім річ, але вже лине електрична хвиля, щось передається іншим, й одразу все міняється. От і він був такою людиною — що має добрі вісті...

— Всі вісті добрі, — сказав лама Джамбон.

На нього обернулись — дехто, як здалося Т., з нерозумінням. Джамбон відкашлявся в кулак і чомусь поглянув на Т.

— Ми з Володимиром Сергійовичем часто сперечались, — почав він, — і доходило майже до бійки... Та врешті він допоміг мені зрозуміти важливу річ. Ви чули, напевно, що в буддизмі дуже багато важить поняття «пустота». Причому вважається, що досягти її треба не інтелектуально, а навпрямки, що можливо тільки по багатьох роках практики. Я, коли був молодший, цікавився цим питанням і навчався у багатьох лам. Потім це стало виходити й у мене самого, але мене не полишало відчуття якогось дивного фальшу від усієї процедури... Я вас не втомлюю?

— Ні, аж ніяк, — сказала пані з камелією. — Дуже цікаво.

— Соловійов, — вів далі Джамбон, — пояснив, що являє собою таке пряме досягнення в його тибетській версії. За його словами, воно нічим не різниться від візуалізації різноманітних божків, чиї образи лами, багаторічно вправлявшись,

уміють викликати в свідомості миттєво й без зусиль. Тільки щодо пустоти це не візуалізація, а, як він казав, «менталізація». Якщо навести порівняння, коли ви усвідомлюєте пустотність світу за тибетським обрядом, діє та сама функція розуму, що дозволяє бачити в жирному мужику куркуляглитая.

— Що значить «менталізація»? — спитав жовта краватка.

— Зараз поясню, — відповів Джамбон. — Дивіться, спочатку лами пояснюють учню філософську категорію «пустотності». Потім навчають бачити пусту природу минутих речей. Потім пояснюють, що пустота розуму подібна до свідомого простору тощо. І за якийсь час ці умогляди настільки стискаються в часі, що починають нагадувати безпосереднє сприйняття — як кажуть самі лами, «надумане стає ненадуманим». Це в них і називається безпосереднім переживанням істини.

— Не розумію, — жалісно вимовив добродій з підвусниками.

Джамбон на хвилину задумався, добираючи слова.

— Коли ми вчимося їздити на велосипеді, — сказав він, — ми перестаємо думати, куди повернути кермо, щоби не впасти. Все відбувається без зусиль. Та це не значить, що ми більше не думаємо, куди його повернути. Ми просто не створюємо собі справу з цього — дія розуму тепер несвідома. Те саме й тут. Ми не відкидаємо розумності, просто мислення, без кінця пробігаючи тим самим маршрутом, стає, так би мовити, непомітним саме для себе. Адже людина взагалі не здатна сприймати того, чого вона не знає. Вона може тільки впізнавати відомі їй шаблони — чи, що те саме, проектувати

їх назовні. Змалку ми вчилися впізнавати кішку й собаку за їхніми формами й кольором, а тут учимося бачити зроблену зі слів тварину, в якій форми й кольору нема. Та за своєю суттю «споглядання природи розуму» тибетського розливу мало чим різниться від візуалізації якого-небудь зеленого чорта з намистом із черепів і ротом на животі.

— Чому? — спитав добродій з підвусниками так само жалісно.

— Тому що ніякого розуму насправді нема, — відповів Джамбон. — Так само, як нема зеленого чорта. Розум — це тільки спосіб говорити. Яка в нього може бути природа? І яка пустотність — відносно чого?

— Ви думаєте, лами всього цього не розуміють? — спитав жовта краватка.

— Вони, скажімо так, обережно оминають це питання. Кажуть, що треба бачити не видуману пустоту, а ту, що насправді. Хоча в цій пораді й міститься фальш, тому що нема ніякої пустоти, поки ми не творимо її зі слова «пустота» — і так самісінько зі слів можна видути «святого духа» чи «світову революцію». Але цю операцію в ламаїзмі ховають так само ретельно, як статеві прояви у вікторіанській Англії. Взагалі, всі релігійні секти, що спираються на слова-примари, варті одна одної. Все це просто різні форми сатанізму.

— Оце так, — сказав схожий на професора добродій з останнього ряду. — Гостро.

— Так... Я, звичайно, розлютився й спитав, як тоді побачити істину. А він задумався на секунду, подивився в це своє небесне склепіння і відповів: побачити істину не можна, тому що на неї нікому дивитись. І ще сказав: істину знає кожний, просто не знає, що знає...

Пані з камелією підняла руку:

— Якщо я правильно зрозуміла, — сказала вона, — граф Т. мав на увазі дещо таке ж, коли казав, що Читача неможливо в собі побачити, хоч скільки силкуйся. Та Соловйов додав би, що перестати його бачити теж не можна. Чи ви не знаходите тут паралелі, графе?

На Т. обернулись. Він розвів руками й усім своїм виглядом зобразив повну покірність громадській думці. Пані з камелією повернулася до Джамбона.

— Кажіть далі, прошу вас.

— А про природу Будди, — знов заговорив Джамбон, недобррозичливо скосивши очі на Т., — Соловйов сказав, що йому відомий тільки один приклад, коли про неї говорили без наклепу на Будду — хоча зовнішньо це видавалося справжнісіньким блюзнірством.

— Розкажіть.

— У китайському буддизмі була секта Чань. Її послідовники відкидали священні писання й навчали не спиратись на слова та знаки. А проте до них часто приходили миряни й різні шукачі істини — й ставили питання про смисл учення Будди. Чаньські вчителі відповідали звичайно грубощами — чи ударом палки, чи лайкою. Особливо вирізнявся один з-поміж них на ім'я Лінь-Цзи, який, відповідаючи на питання, що таке Будда, казав, що це діра в нужнику.

— Фе, — сказала пані з камелією, — яка гидота.

— Звичайно його відповідь розуміють у тому смислі, — вів далі Джамбон, — що Лінь-Цзи навчав не прив'язуватись до понять і концепцій, навіть якщо це концепція Будди. Та Соловйов уважав, що це найточніше пояснення, що його можна дати. Уявіть лишень, казав він, брудний і засраний нужник.

Чи є в ньому хоч що-небудь чисте? Є. Це діра в його центрі. Її нічого не може забруднити. Все просто впаде крізь неї вниз. У діри нема ні країв, ні меж, ні форми — все це є тільки у стільчака. А проте весь храм нечистоти існує лише завдяки цій дірі. Ця діра — найголовніше в нужнику, й у той самий час дещо таке, що його не стосується взагалі. Мало того, діру робить дірою не її власна природа, а те, що влаштували довкола неї люди: відхідник. А власної природи в діри просто нема — принаймні до того моменту, поки, всівшись на стільчак, лама не почне ділити її на три каї...¹

— Дуже схоже на те, як Соловійов визначав Читача, — заважила пані з камелією. — Просто дослівний збіг. Дивіться — Читач, завдяки якому ми виникаємо на світ, цілком невидимий і невідчутний. Він мовби відділений від світу, але при цьому світ виникає тільки завдяки йому! По суті, є тільки він. Читач. Але він же зовсім відсутній у тій реальності, що її творить! Хоча навіть цей от парадокс усвідомлюємо насправді не ми, а він... А ми ж люди вільних поглядів, натомість ви особа монгольської національності. Вас не збентежив такий підхід до вашої релігії?

— Знаєте, — сказав Джамбон, — Соловійов не сперечався з Буддою. Він просто казав, що осягати свою природу, виконуючи ламаїстські практики, — це як вивчати діру в нужнику, щодня візуалізуючи традиційний тибетський стільчак, укритий мантрами й портретами лам у жовтих і червоних тубетейках. Можна все життя колекціонувати такі стільчаки — що й роблять усі ці гуртки тибетського вишивання, що

¹ Три каї — Дхармакая, Нірманакая та Самбхогокая — три джерела — три складники пустоти в науковому ламаїзмі. (Прим. ред.)

знай сперечаються про те, в кого з них справжній стільчак із Тибету, а в кого ганебний самопил. Але до діри це ніяк не стосується.

— Але ж діра присутня в будь-якому з цих пристроїв, — завважив журналіст із підвусниками.

— Присутня. А тільки дарма. Зате тулку дорого, хе-хе, так у нас жартують. Тулку — це лама-переродженець, як-от я. До речі, про лам-переродженців Соловійов теж висловився — сказав, що є дві категорії людей, у яких вірять: неписьменні кочівники країни снігів і європейські інтелігенти, охоплені невгасимою жагою духовного перетворення.

— То що ж, Соловійов відкидав тибетський буддизм?

— Навпаки, — відповів Джамбон, — він провів тибетському буддизму велике поширення, тому що ця система поглядів уже за сеанси дає змогу будь-якому конторському службовцеві називати решту людей блазнями.

— Якось ви дивно міркуєте, — сказав журналіст із підвусниками, — ви ж самі буддист, чи не так?

— А що ви бачите в цьому дивного? Учення Будди полягає не в наборі приписів, що їх дві тисячі років редагує жирна монастирська бюрократія, а в тому, щоби переправитись на Інший Берег на будь-якому доступному плавзасобі. Далі самі розберетесь. Гате гате парagate парасамгате бодхі сваха!

— Ми, однак, відволіклись, — утрутилась пані з камелією, кротко глянувши на Т., — уже до санскриту дійшло. Боюсь, шановний ламо Джамбоне, ви говорите занадто спеціально для більшості присутн. х — ми ж не маємо честі бути вченими монголами. Одначе ви згадали одну справді інтересну річ. Що це за слова-примари, на яких засновані релігійні секти?

Джамбон роззирнувся, ніби шукаючи якого-небудь годячого предмета, але, судячи з усього, не виявив нічого придатного. Тоді він підняв руку й розчепірів пальці, ніби стиснув ними невидимий кругляк.

— Слова — дуже давній інструмент, — сказав він. — Їх поява спричинена тим, що так було зручніше полювати на великих звірів. Я можу сказати — «рука, ломака, мамут». І от, будь ласка, ломаку справді можна взяти в руку й дати нею мамуту по морді. Та коли ми говоримо «я», «це», «душа», «розум», «дао», «бог», «пустота», «абсолют» — усе це слова-примари. У них нема ніяких конкретних відповідностей у дійсності, це просто спосіб організувати нашу розумову енергію у вихор певної форми. Потім ми починаємо бачити відображення цього вихру в дзеркалі власної свідомості. І відображення стає таким же реальним, як матеріальні об'єкти, а іноді ще реальнішим. І далі наше життя триває в цьому саду приблудних смислів, у затінку гіллястих умоглядів, що ми їх підсапуємо з ранку до ночі, навіть коли на них уже не зважаємо. Але якщо реальність фізичного світу не залежить від нас — принаймні від більшості з нас, — то ментальні образи цілком створені нами. Вони виникають із зусилля розуму, що піднімає гирі слів. А наша потаємна природа не може бути виражена в словах з тієї самої причини, з якої тишу не можна зіграти на балалайці.

Професор із заднього ряду заплескав у долоні, але до нього ніхто не приєднався.

«Які неймовірно розумні, ясні, дивовижні люди, — подумав Т. з хвилюванням. — Однак якби я розповів їм те, що знаю напевно про їхній світ і про них самих, то мали би за

психопата... Особливо якщо поясню, чому вони зараз про все це говорять... Яка загадка наше життя...»

Якийсь час усі мовчали. Потім щось сталося з журналістом з підвусниками. Зробивши кілька швидких нервових рухів, ніби не в змозі приборкати несподіваний електричний струм у крові, він вигукнув:

— Та як же так? Я бачу самі суперечності. Виходить, одному Соловійов каже — ти струна. Другому каже — ти пусте місце. Третьому каже — ти взагалі якийсь незрозумілий вихор. Одначе ж людина не може бути водночас і струною, і пустим місцем. І ще, як розум може піднімати гирі слів, якщо ніякого розуму нема?

— Він і про це говорив, — сказав Джамбон. — Слова, призначені для однієї людини, нічого не дадуть іншій. Слова живуть лише мить, це така сама одноразова річ, як, е-е-е... condom, тільки навпаки — condom, так би мовити, на мить роз'єднує, а слова на мить об'єднують. Але берегти слова після того, як їх почуто, так само безглуздо, як зберігати використаний... Ви зрозуміли, панове.

Джамбон вимовляв «condom» з французьким придиханням, від якого одразу ставало ясно, що йдеться про щось украй розпусне й сумнівне.

— Скажіть, — знову заговорив журналіст, — а Соловійов вірив у Бога?

— Ще б пак, — відповів Джамбон. — Але не факт, що він розумів це слово так само, як і ви.

— А в диявола вірив? У ворога людства?

— Диявол — це розум. «Інтелект», «розум», «сатана», «отець олжі» — просто інші його прізвиська.

— Чому ви так гадаєте?

— Я міг би послатися на Біблію, — сказав Джамбон, — але можна й так пояснити. По-перше, розум потворний. Усю бридоту й недосконалість світу винайшов тільки він.

По-друге, розум повстав проти Бога, котрого перед цим видумав, чим створив собі купу проблем. По-третє, розум за своєю природою є тільки тінь і не витримує прямого погляду, одразу ж зникаючи. Насправді його нема — він просто видимість у сутінках. Тому розуму конче потрібен присмерк, інакше йому ніде буде жити.

— Та як же ви можете нападати на розум, коли це світло людства! — обурено промурмотів добродій професорського вигляду. — Сон розуму породжує страховища!

— Точно, — погодився Джамбон. — Дуже точно сказано. Розум — це різновид сну. Буває, приміром, сон смерті. А буває сон розуму, що породжує страховищ. Але страшного в цьому нема — після пробудження всі страховища зникають разом із татком.

— Даруйте, — втрутився добродій у жовтій краватці, — але Соловійов при мені казав, що саме розум творить весь світ.

— За що ми його особливо не любимо, — сухо завважив Джамбон.

— Тобто як це розум творить світ? — стрепенувся журналіст, повертаючись до жовтої краватки. — Розум виробляє думки. А світ довкола нас, як ми можемо бачити, складається з речей.

— Речі — це теж думки, — сказав Джамбон. — Просто вони тривають довше й спільні для всіх.

— І чому ви кажете, що розум потворний?

— Таж ви журналіст. Розгорніть будь-яку газету чи журнал і п'ять хвилин почитайте.

Чомусь цей аргумент подіяв — журналіст із підвусниками похмуро кивнув, потім зазирнув у свій нотатник і, вочевидь, згадав питання, що збирався поставити.

— Скажіть, панове, — почав він, — а ніхто не чув історії про банкіра Павла Петровича Каїля? Пам'ятаєте, в газетах писали, що він здійснив крадіж казенних коштів після того, як був месмеризований кимось із послідовників Соловйова. Газетам, звичайно, мало хто вірить, але ж диму без всгню не буває?

Кілька людей засміялось. Дехто скривився — ніби ця тема була постійним предметом жартів і вже добряче набридла.

— Так, — сказала пані з камелією, — такий директор банку справді був. Чи повірите, навіть не знаєш — сміятися тут чи плакати. Загалом, приходив він до нас кілька разів, слухав наші розмови, а потім взяв і з'їхав з глузду. У нього в банку на той час була розтрата, але він міг би її ще довго ховати. А піймали його тому, що він викрав золоту готівку з сейфа, доволі невелику суму, якщо порівнювати з іншими. Грошей так і не знайшли. А на допиті він сказав, що винайшов спосіб допомогти цим золотом істині. І весь час так хихотів, знаєте. А потім взяв і вкоротив собі віку. Ніхто його, ясна річ, не месмеризував — і Володимира Сергійовича він бачив тільки раз, мигцем.

— А хіба Володимира Сергійовича заарештували не через цю історію? — поцікавився журналіст.

— Ні, — відповіла пані з камелією. — Зовсім ні. Його заарештовано за політичним звинуваченням. Образа монаршої особи... Хоча ніякою образи там насправді не було.

— Розкажіть, — попрохав журналіст.

— Та й розповідати особливо нічого, — всміхнулась пані. — Теж чутки. Буцімто розмовляв з імператором. Той спитав, у чому космічне призначення російської цивілізації. А Соловйов візьми та й скажи — це, ваша величносте, переробка сонячної енергії в народне горе. За це й ув'язнено. Імператор, звичайно, й сам усе знає щодо сонячної енергії, але були присутні посли, й усе потрапило в закордонні часописи. Утім, сама я їх не читала — можливо, брешуть.

— Брешуть чи ні, — сказав нігілістичний молодик, — а факт, що будь-яку неординарну особистість, яка бачить свою ціль у чімсь крім злочинства, наша влада традиційно сприймає як джерело небезпеки. І що неординарніша така особистість, то сильніше влада боїться її.

— А чому ви не протестуєте? — спитав журналіст.

— Але як? — розвела руками пані з камелією.

— У мене є надійні джерела в поліції, — сказав журналіст. — Я напевно знаю, що завтра Соловйова повезуть допитувати на вищому рівні. В'язнична карета покине Петропавлівську фортецю рівно опівдні. Чому б вам, тобто тепер уже нам, не влаштувати поряд із фортецею маніфестацію протесту? Припнути тюремників до ганебного стовпа? Давайте виготовимо... е-е-е... транспаранти, відозви — все, як годиться в таких випадках. А я зі свого боку гарантую, що прийдуть представники ліберальної преси. Привернемо увагу громади до мерзенної сваволі влади!

Раптом розчахнулися двері, й до кімнати вбігла маленька дівчинка — та сама, що гуляла в «класики» на вулиці. Її обличчя було біле від хвилювання.

— Поліція! — тихо сказала вона. — Городові та філери в цивільному!

Господарі, як з'ясувалося, були цілком готові до такого розвитку подій. Пані з камелією одразу зняла зі стіни портрет Соловйова та рукописні цитати і, склавши їх, сховала, а потім легенько тріпнула дівчинку по щоці:

— Не бійся, Анцю. Минеться.

Усі в кімнаті тим часом схопилися з місць, і біля дверей здійснювся маленький гармидер.

— Спокійно, панове! — вигукував добродій з підвусниками. — Я представник преси, і вони не наважаться...

До Т. наблизився молодик нігілістичного вигляду, котрого Т. здибав на сходах.

— Ідіть за мною, графе, — сказав він, — я вас виведу. Тільки швидше, благаю.

— Ви мене знаєте?

Молодик осміхнувся.

— Чи не краще захистити інших? — спитав Т.

— Повірте, ви захистите їх набагато краще, якщо поліція не заскочить їх у вашому товаристві. Виникне менше питань. Не відставайте...

Повернувшись, він пішов до вікна. Т. — слідом за ним. Розчухнувши вікно, молодик виліз на дах якоїсь прибудови.

— Хутчіше.

Т. пробіг за ним по бляшаному схилу, перестрибнув на інший дах і, пригинаючись, добрався до його краю, затопленого в листя старої тополі.

— Тут гілка, — сказав молодик. — По ній на стовбур, і далі вниз. Робіть, як я.

Він стрибнув із краю даху, вчепився за гілку, за кілька рухів дістався стовбура й по-мавпячому спритно спустився на землю. Т. довелося напружити всі сили, щоби так само зграбно повторити за ним цю вправу.

Вони опинились на тихій бічній вулиці. Перехожі вдалині не зважили на них.

— Тепер ідімо в бік Невського, — сказав молодий нігіліст. — Держіться розслаблено. Найкраще зображати розмову.

— Чому ж зображати, — озвався Т., переводячи дух. — Можна ж і справді поговорити. Вас як звать?

— Василь Чапаєв, — представився молодик. — До речі, давно мріяв із вами познайомитись, графе.

Т. мовчки потис простягнуту руку.

— Як вам наше маленьке товариство?

— О, — відповів Т., — я в повному захваті. Власне, нічого особливого — таким, як на мене, й має бути спілкування між нормальними людьми. Просто мені з огляду на певні обставини доводиться мати діло зовсім з іншою публікою.

— Ну, в цьому ви не самі, — сказав Чапаєв, і на його суворому обличчі відобразилась на мить затамована мука.

— Але тільки я не згоден із багатьма почутими речами, — вів далі Т.

— З якими ж?

— Ось, приміром, з цими словами про цвяшок, на час забитий злісному Богові в голову. Котрий потім випадає, і все. Це дуже схоже на правду. Але занадто жорстоко й безглуздо, щоби бути правдою.

— А як би ви облаштували світ, коли б вирішували самі?
Т. задумався.

— Смысл саме в тому, що якась порошок, пил оживає, усвідомлює себе й доходить до самого неба. Такий шлях речей... В цьому й повинна проявитись небесна любов. Кого ще любити всемогутньому небу, як не малесеньку порошок?

Чапаєв усміхнувся.

— Так, — сказав він тихо. — Такий шлях речей. Я недавно перечитував одну древню книгу, і знаєте, що мене вразило? Одна проста думка, суголосна вашим словам. Звучала вона приблизно так: «те, що є, ніколи не зникне. Те, чого нема, ніколи не почне бути». Якщо порошок є, це вже значить, що вона нічим не різниться від неба.

— З іншого боку, — сказав Т., — якщо здається, нібито порошок є, це ще не значить, що вона справді є. Насправді є тільки те, що її бачить.

— Звичайно, — погодився Чапаєв. — Небо бачить порошок й нас усіх. Та знаєте що? Багато хто розуміє, що порошок створена небом. Проте мало хто розуміє, що небо створене порошком.

Т. кивнув.

— Ви щойно сказали важливу для мене річ, — відповів він. — І я про неї думатиму...

— Тільки не зупиняйтеся, — відказав Чапаєв, — не привертайте уваги.

Мимо пробігли двоє городових, потім іще один, чомусь із шаблею-«оселедцем» у руці, і на кілька хвиль розмова стихла.

— Скажіть, — заговорив Т. знов, — а цей Джамбон — він що, справжній лама-переродженець?

— Та як вам сказати. З одного боку, справжнісінький. З другого, я би не ставився до цього серйозно.

— Чому?

— Бачте, — сказав Чапаєв, — він син багатого монгольського скотопромисловця. А титул батьки придбали, коли він був немовлям — це в них у Монголії приблизно як у Росії графство, ніколи не завадить... Пардон, не хотів...

— Та пусте, — засміявся Т.

— Причому купили не за гроші, а виміняли на стадо свиней. А виріс Урган Джамбон у Парижі. І по-французьки знається значно краще, ніж по-монгольськи.

— Ви це серйозно?

— О так, — відповів Чапаєв. — Він тому і взяв собі як друге ім'я Джамбон — це по-французьки «шинка». Щоби нагадувало водночас про стадо свиней і сніданки на Монмартрі.

— А буддизм?

— Буддизмом він захопився вже в Петербурзі. Спочатку багато спілкувався з ламами, а потім втратив до тибетських шкіл інтерес.

— А де він у такому разі бере це своє зілля?

— Яке?

— Здається, «сльози Шукдена».

Чапаєв засміявся.

— Ви й про це знаєте, — сказав він. — Якщо лише між нами, купує інгредієнти в голландських матросів у порту й робить сам. Решта просто театр. Але річ серйозна, я куштував... Одначе ось ми й на Невському. Куди вам тепер?

— «Hotel d'Europe», — відповів Т.

— То ходімо. Трохи вас проведу.

— Дивовижно, — завважив Т. за декілька кроків. — Про все Соловійов хоч що-небудь, але сказав...

— Показово, — озвався Чапаєв, — що він примудрився кожному сказати щось дуже просте, але карколомне для світу. Кожному. Потім було незрозуміло — як ми самі не здогадалися? Та ви, напевно, й без мене знаєте про цю його особливість...

Т. відчув потребу змінити тему.

— До речі, — сказав він, — невже правда, що його заарештовано тільки за цю фразу щодо народного горя?

— Анекдот, — махнув рукою Чапаєв. — Просто анекдот. Наскільки я знаю, діло було інакше. Він показав імператорові будучину.

— І що сталося?

Чапаєв осміхнувся.

— Кажуть, імператор зблід і спитав: «Ви це нікому більше не показували?» Соловійов сказав, що ні. Тоді його заарештували, й відтоді ніхто його більше не бачив. Та я не знаю, чи так це було все насправді.

— Ви підете завтра на цю... маніфестацію протесту?

Чапаєв заперечно помотав головою.

— Мені це якось не личить.

— Ви служите?

— Навчаюся, — відповів Чапаєв. — На кавалериста.

Т. недовіжливо всміхнувся.

— Невже? Ви перший знайомий мені кавалерист, стурбований питанням про те, чи має Абсолют особистість.

Чапаєв зітхнув.

— Знаєте, графе, не можу сказати, що це питання турбує мене насправді. Так, підтримати розмову. А щодо моєї особливості... Відчуваєте цей холодний вітер на лиці? Чомусь мені здається, що невдовзі для виживання будуть потрібні саме ті навички, що їх я вчусь. І ще не завадить навчитися співати революційних пісень.

— А це для чого?

— Люди, а надто поліція, в усі часи понад усе бояться незрозумілого. Тому найкраще маскування — вдати те, що добре їм відомо. Втім, ви це знаєте незгірше за мене. Я чув тільки, вам до вподоби наряджатися жандармом, але ж сути це не міняє...

— Як швидко ширяться чутки, — буркнув Т. — Скажіть, Василю, а можна спитати вас про одну річ? Я збирався поставити це питання на зібранні, але не встиг.

— Звичайно, питайте.

— Що таке Оптина Пустинь?

Чапаєв засміявся.

— Відчувається, ви близький друг Володимира Сергійовича — ви навіть питаєте це з тією-таки інтонацією, що й він. Я, звичайно, не знаю.

— Ще не знаєте? — перепитав Т., насупившись.

— Ще не знаю, чи вже не знаю.

— Он як, — сказав Т. — Значить, не знаєте...

— Звичайно, ні. І не дуже переймаюся через це. Тих, хто це певно знає, розвелосся по світі стільки, що на калькуттському базарі їх продають по сорок рупій за пару. У мене є підозра...

Чапаєв замовк.

— Яка підозра? — спитав Т. — Кажіть.

— Знаєте, чим лінія Соловйова радикально відрізняється від інших відомих мені традицій розумного недіяння?

— Чим же?

— Тим, що всюди в його процесі щось дізнаються, — сказав Чапаєв, натиснувши на слові «дізнаються». — А соловйовці найчастіше розстаються з тим, що вчора ще знали напевно, не дістаючи нічого взамін. Знати, казав Соловйов, це

смертний стан, і вінцем будь-якого знання є смерть. «Я», «Істина», «Шлях» — усі ці поняття мають таку отруйну природу, що кожного разу їх доводиться заново заривати в землю. А там, де знання нема, нема й смерті. І я зовсім не здивуюся, якщо виявиться, що Оптина Пустинь — це те саме місце, де ми ще не знали, що треба іти в Оптину Пустинь... І найцікавіше в цій вічній подорожі, графе, що ми заново вирушаємо в неї щосекунди...

До наступного перехрестя дійшли мовчки. Потім Чапаєв тихо сказав:

— За нами шпик. Не озирайтесь.

— Що пропонуєте? — спитав Т. — Застрелимо добрака?

Чапаєв махнув рукою.

— Він того не вартий. Краще я заведу його за собою. Однак на цьому нам доведеться попрощатися.

— Було дуже приємно познайомитися, — сказав Т. — Можливо, коли-небудь зустрінемося ще... І, до речі, не сумнівайтесь — особистість в Абсолюта все ж таки є.

— Що ж вона собою являє? — спитав Чапаєв.

— Це ви, — відповів Т.

— Я?

— Чи та дівчинка, що гралась перед будинком у «класики». Здається, Аня. Чи той добродій у жовтій краватці.

Чапаєв на секунду спинився й відкрив рота, але враз отямився.

— Як знати, як знати, — сказав він, по-військовому чітко приклав два пальці до скроні й раптом кинувся бігти через дорогу.

Т. повернув голову. Із дефіле натовпу на Невському проспекті виділились двоє непоказних панів і кинулися за Чапаєв-

вим; один із них, добігши до середини бруківки, ледь не потрапив під коня. Чапаєв на цю мить уже зник з-перед очей.

Невдовзі Т. увійшов у виблискуючий нікелем та склом хол «Hotel d'Europe».

«І звідки мені це тільки в голову прийшло про особистість Абсолюта, — думав він, дивлячись на проділ рецепціоніста, який нахилився по ключ. Видно, іноді крізь нас проходить коротка й точна відповідь тому, кому вона справді потрібна, а ми навіть не розуміємо до кінця щойно сказаного. Можливо, цей молодий кавалерист так само відповів мені сьогодні на моє головне запитання, і лишилося тільки зрозуміти його відповідь до кінця. А можливо, мені відповідь на нього сам Соловійов. Завтра — якщо буду живий...»

XXIV

Підвода зі спорядженням, прийшовши вночі з Ясної Поляни, мала жалюгідний вигляд на столичній вулиці.

Раптом стали помітні невидимі перед тим сліди нужди селянського побуту, його разючої близькості до дрімучого лісового дитинства людства: обіддя коліс було вимазане в багні та гної, тріснуті спиці сьяк-так підв'язані ликом, а клоччя сіна над сірими дошками здавалось вихрами волосся на чолі ветхої внутрішньої людини, яка задумалась перед віку, хто й навіщо змушує її тягти на собі цей не зрозуміти звідки виниклий хрест, але так і не знайшла відповіді.

«Ось тільки все навпаки, — думав Т., знімаючи з воза шкіряний баул (чомусь прислали всього один), — не селянський віз убогий. Це міська вулиця надто пишна та помпезна. В селянському возі кожний елемент осмислений і корисний,

у всякої деревинки є просте й зрозуміле призначення. Це ніби найкоротша лінія між двома точками — потрібністю та можливістю. І проведено цю лінію хоч і кострубато, зате певно. А що таке місто?»

Зупинившись біля входу в готель, Т. оглянув вулицю.

«Приміром, які-небудь гіпсові атланти, що втрюх тримають декоративний балкон — куди, що символічно, навіть нема виходу. Усе в місті має таку природу. Фіглі, блискітки, грим і пудра на прогнилій машкарі гріха. Жах, звичайно, не в самій цій вавилонській косметиці, а в тім, що поряд із нею все просте і справжнє починає здаватись убозтвом і злиднями. А не було б розкошів, то не було б і злиднів... Стоп, а хто все це тепер у мені думає? Митько, чи що? Уже занадто на його колонки схоже. Чи той, хто мої думки клепле, метафізик? Добре, не сплю...»

Піднявшись у номер, Т. поставив баул на стіл і розкрив його. Усередині блиснула темна сталь. Т. опустив у баул руки, щоби відчути її заспокійливий надійний холод, а потім заходився викладати зброю на стіл.

Щось було не так.

Насупившись, Т. уважно оглянув спорядження.

Не було лакової скриньки з булатом для бороди.

Щоправда, сам дріт, скручений грубим пучком, усе ж знайшовсь у внутрішній кишеньці. Але він мав обгорілий і гнутий вигляд.

Це було ще не все: металних ножів виявилось менше половини, й на них темніли кіптяві плями. Не було кольчужного жилета й металнього кружала-капелюха. Зате серед спорядження знайшлося дещо нове — коса. Звичайна селянська коса, гнута й де-не-де іржава, примотана до корот-

кого дерев'яного держална сірою шворкою — так що вийшло щось на кшталт абордажної шаблі.

Бойовий одяг цього разу теж був дивний з вигляду, хоча непогано пасував для міста: прислано стару, заношену й полатану чиновницьку шинель із драною куницею на комірці. Поряд лежав чиновницький кашкет.

Під шинеллю, на самому дні баула, була записка:

Ваша світлосте графе Леве Миколайовичу!

З гіркотою повідомляю про лихо, що впало на ваш маєток Ясна Поляна. Серпня сьомого дня на ночівлю попросився бродячий сліпий циган на ім'я Лойко. Знаючи звичайну вашої світлості доброту до калічного й подорожнього люду, відмовити йому не посміли й улаштували на стайні.

Уночі сліпий Лойко спочатку згвалтував молочницю Груню, а потім підпалив стайню й будинок і після потішався на пожежі, поки не пов'язали. Кричав так: «Ти, ма'ть, думав мене перемогти — то повечеряй червоним півнем, залізна бородо!»

Сліпого цигана доправлено до станового пристава, та тільки лихові цим не зарадити. Перед тим два тижні стояла посуха, а в ту ніч був вітер, і згоріло, ваша світлосте, все — і будинок, і флігель, і кузня, і прибудови. Згоріла фехтувальня з усіма вашими пудалами та манекенами, хоч і стояла віддалік. І народу погоріло немало, всіх ще не полічено.

А коли того цигана в'язали, він, хоч сліпий, а залізною гирею на ремінці загатив у скроню Олексу Самохвалова, що вашу світлість перед потягами зображає. Олекса другого дня й помер, тепер до кур'єрського й семигодинного ніхто орати не ходить.

Тому й посилка така мала, ваша світлосте, — збирали, що знайшли на згарищі, а шинель сусід ваш дав, одставний надвірний радник Васильєв, давній ваш шанувальник. Револь-

вер ви добудете самі, щодо цього я не хвилююсь. Косу ж посилаю про всяк випадок, а не знадобиться, то й викинете зовсім. Ще хотіли послати сіть на піскарів, накидати на ворогів, як на картинках про римський Колізей, але Васильєв сказав, що ви розсердитесь.

Пробачте мене, дурня грішного, недогледів. Та й як догледиш тут, коли Бог вирішить покарати.

Управитель маєтку, Семен Голубничий.

Дочитавши, Т. кинув листа на стіл.

«От і дому нема... Бог покарав, так. Ось тільки який саме? Арієль? Перед від'їздом до Хургади нажерся й штукарить? Ні, навряд чи. Пожежа, гирка на ремені — більше схоже на Овнюка... Точно, він — завжди по коліно в крові бреде. Знову, напевно, натхнення відвідало. Коли ж він тільки кров'ю захлинеться, упир триклятущий — скільки людей погубив... Утім, чого даремно тужити. Однаково нікого не пам'ятаю. Тільки Олексу бачив з потяга — якщо це він був. І фехтувальню теж забув... Хоча...»

Т. заплющив очі, й на мить йому здалося, що він бачить дивні солом'яні пудала в шпильястих капелюхах, кірасах із пап'є-маше й у червоних плащах — вони скидалися на овочеву армію лихого цитрусого принца з італійської казки. Потім він уявив рицарський обладунок із метою замість голови. Та це було, найпевніше, не спогадом, а підробкою, грою розуму в спробу уявити фехтувальню. А пам'ять була порожня й безвидна, як осіння петербурзька ніч.

«З іншого боку, — думав Т., вплітаючи в бороду булатні дроти, — якщо поглянути на речі тверезо, істина може полягати в тім, що пам'ятати мені взагалі нічого. Через що я такий легковірний? Найпевніше, цей Семен Голубничий існує

винятково як підпис під цим листом... Стоп, стоп. Циган Лойко справді є, його я добре пам'ятаю. Це ж треба, якими висловами став говорити — залізна борода, червоний півень. Знову характер розвивають...»

Закінчивши з бородою, він надів прислане чиновницьке вбрання.

«Є, здається, таке поширене кліше з серії петербурзьких жахів, — подумав він, — мертвий чиновник, прилиплий уночі в негоду до вікна генеральської карети. А Соловйова повезуть саме в кареті, так що цілком доречно. Та як підступитись? Чекати, коли карета з'явиться з Петропавлівської фортеці? А потім — що? Рубитися косою? Навіть не смішно...»

Із дзеркала на нього поглянув відставний чиновник із сірою розтріпаною бородою. Згорбившись, Т. ступив кілька незграбних кроків по паркету. Потім спробував зобразити кульгавість. Вийшло трохи карикатурно, але переконливо.

«Маю годящий вигляд. Ну а далі? Адже не битися з фортечною залогою. Метати ножі на Невському проспекті — це якийсь *mauvais genre*¹. Й осточортіло вже, коли чесно... Не кажучи вже про те, що ножів практично нема. Гнатися верхи? Не можна — видно за версту. І потім, кінна погоня в місті, це щось із Дюма. Засідка? Біля фортеці не влаштувати, особливо самому. А куди Соловйова повезуть, одному Богу відомо...»

Це формулювання одразу здалося сумнівним.

«Одному богу? А може, й усім п'яти. Та головне не це. Головне, що в їхні плани, наскільки можна судити, входить, щоб я знайшов цю карету. То чого сушити голову? Треба просто покластися на Провидіння... Приведе в потрібне міс-

¹ Поганий тон.

це без усяких сумнівів, раз цим гадам кредит треба віддавати. Ось тільки як це обставити формально?»

Він ще раз поглядив на своє відображення. Відставний чиновник у дзеркалі про щось напружено думав.

«Тут треба несподіване, немислиме... Таке, щоб і припустити ніхто не міг... Кажуть — спуститися на волю Божу значить відкинути свою... А якщо...»

Думка, зайшовши Т. в голову, в першу мить здалася страшнуватою. Та вже через мить стало ясно, що кращого виходу не знайти.

Підійшовши до дзеркала біля дверей, Т. відкрив шухляду піддзеркального столика. Срібна скринька у вигляді черепа лежала на тому самому місці, де він залишив її після зустрічі з Джамбоном.

Усередині лишалась остання пігулка у вигляді сірої сльози.

«Дві напевно було забагато, — подумав Т. — А от одна саме враз».

Не даючи собі часу на роздуми, він кинув пігулку в рот, проковтнув і тільки потім налив води з карафи, щоби запити.

Каяття нашло на душу негайно.

«Ну і навіщо я це зробив? — подумав він. — Чому я знову безвільно валюся... Стоп, стоп, тільки без самокатування. Не спати. Ніхто нікуди не валиться. Просто шматок із захопленням карети дали не Овнюкові, а Гоші Пиворилову. Певно, на Овнюка грошей забракло. Ощадять, гади. Чи крадуть... Найпевніше, до речі, саме крадуть. Отримали, мабуть, від Пантелеймона аванс під Овнюка, розпиляли між собою, а десять відсотків відкинули негру Гоші. І от по моїх жилах уже

розтікається повільна отрута... Вони ж давно за цією схемою пилять, сволота, як я тільки раніше не зрозумів...»

Узявши косу, Т. підвісив її за петельку на держалні на спеціальний гачок, пришитий до підкладки шинелі. Востаннє оглянувши себе в дзеркало, він насунув кашкет на очі й вийшов із номера.

На сходах йому трапилась молода пара — офіцер у білому кітелі й пані в легкій мусліновій сукні, що крізь неї просвічувала ніжна шкіра рук і пліч. Вона була в самому розквіті юності — й так сліпучо вродлива, що Т. провів її довгим поглядом.

«Митько, — одразу ж нагадав він собі, — це Митько працює. Добре, не сплю...»

Опинившись у холі, він одвернув обличчя до стіни й швидко пройшов повз конторку. За розмовою рецепціоністи не зважили на нього. Вийшовши з готелю, він звернув у бічну вулицю й пішов геть від Невського.

«Ну й де він, перст долі? Якщо я розрахував правильно, повинен прийти який-небудь знак...»

Чекати довелося недовго.

За наступним перехрестям Т. побачив у бруківці відкритий каналізаційний люк, огорожений з двох боків червоними фанерними планшетами з надписом «Стережись!» Знак оклику справді був схожий на жирний указівний палець — і якщо навіть це не був сподіваний перст долі, самé слово «стережись!» так виразно нагадувало принципи непротидії, що випадковим збігом усе разом бути не могло.

На краю люка стояв чорний бляшаний циліндр з осяяним круглим віконечком — запалений карбідовий ліхтар. Робітників довкола не було.

«Знову під землю, до Достоевського? — подумав Т. — Певно, ще не весь шутер злили... Поглянемо...»

Переконавшись, що ніхто з перехожих за ним не стежить, він присів на краю люка, спутив униз ноги, підхопив ліхтар і поліз у вогку теплу темноту.

Про те, що препарат почав діяти, Т. здогадався, коли зрозумів, що вже не лізе вниз по дужках, а йде по сірому напівтемному тунелю. Точної миті, коли одна дія перепливла в іншу, він не завважив — підземелля зачарувало враз.

Бліде світло ліхтаря дивним чином перетворювалось на зеленаве світіння, немовби виходило від стін — і Т. невдовзі стало здаватися, що він іде всередині величезної лампи. Де-не-де на стінах ріс мох; решту простору вкривали видряпані на тиньку імена й графіті, що з-поміж них більшість було неможливо прочитати, бо вони становили дещо середнє між надписами та малюнками. Однак найбільший надпис, повторюваний через кілька метрів, був цілком чіткий:

«T. TVAM ASI»

«Минулого разу теж щось таке було, — згадав Т., — і теж повторювалось. Ось тільки не зрозуміти, чому в лапках? Здається, це вислів на санскриті. «Т. є ти». Що й так добре мені відомо...»

Дійшовши до розвилки, Т. звернув праворуч. Ще за сто кроків — ліворуч. Потім ще двічі праворуч. Було б неможливо пояснити іншій людині підстави такого вибору. Це було трудно пояснити навіть самому собі, й невдовзі Т. відчув непевність.

«Чи туди я йду? — подумав він. — Ось минулого разу жодних сумнівів не було. Тому що прийняв подвійну дозу й волочив на собі портрет... Може, для того кожне й несе в

житті свій хрест — щоб не було непевності в маршруті? Бо коли несеш хрест, треба ж знати куди... Звичайно, втім, на кладовище».

Після чергового повороту, вибраного з тою ж легкістю сновиди, сумніви відпали: назустріч пропливло сліпучо-біле й, з усього знати, зовсім недавно нанесене на стіну графіті:

НАГАДАЮ ЛЬВУ ТОЛСТОМУ: ТИ НАСПРАВДІ ХУЙ ДОСТОТУ

Т. зітхнув.

«І чого я боюсь? — подумав він, мов отямившись від жаху. — Якщо боюсь, значить, знову себе забув. Як я можу заблукати? Тобто, звичайно, можу — але тільки якщо цій сволоті таке за сюжетом треба, тут однаково нічого не вдієш. А їм за сюжетом треба, щоб я знайшов карету з Соловйовим. Сторінок так, думаю, через десять... Значить, куди-небудь та й вийду... Інтересне інше. Хто в них за ці надписи відповідає? Пиворилов, чи що? Вони начеб завжди з'являються, коли його епізод... Хоча, з іншого боку, це «Т. tvam asi» напевно метафізик написав — у нього потік свідомості в лапках, а воно в лапках було...»

Не встиг він додумати, як спереду блимнуло світло.

Т. підібрався й пішов крадькома, стараючись робити менше шуму. Невдовзі джерело світла поближчало, і Т. вгледів ціле сузір'я свічок і лампадок у неглибокому відгалуженні тунелю. Лампадки горіли синім і рожевим, а вогники свічок ледь коливались на підземному протязі, через що світло здавалося хистким і непевним, ніби вві сні. Людей у закутку видно не було — там був тільки стілець, на якому лежав якийсь коротавий хутрянний мішок.

Ще через кілька кроків до Т. долинув благосно-скорботний запах — на кшталт того, що буває на похоронах набожних бобів. Він подумав, що це олія в лампадках. А потім покладений на стільці мішок раптом заворушився, спустив ноги на землю, й Т. впізнав у ньому людину, що недвижно сиділа перед цим у позі зародка — підібравши ноги до грудей і вткнувшись лицем у коліна.

Людина виявилась маленьким сивобородим старичком, одягненим у шубу з чогось на кшталт старих котячих шкур. Його шию туго, як бинт, обмотував брудний шовковий шарф. Старичок підозріливо глядів на Т. й ледве помітно перебирав губами.

— Т., — розгублено представився Т., — граф Т.

— А я Федір Кузьмович, — сказав старичок. — Прізвище в мене теж було, та я забув... Чого шукаєш, люб'язний?

— Карету шукаю, Федоре Кузьмовичу, — серйозно відповів Т.

— Яку карету?

— У тій кареті одного чоловіка повезуть. А він дуже мені потрібен.

— То що ж ти її під землею шукаєш? — здивувався Федір Кузьмович. — Я би ще зрозумів, якби ти, приміром, шукав, де світліше. А тут же й темно, й вогко.

— Ваша правда, — погодився Т., відчуваючи звичну повагу до простої мужицької мудрості (що звичайно змушувала його сходити на трохи роблену народну мову), — та тільки зрозумів я, Федоре Кузьмовичу, що на землі мені ту карету не наздогнати. І вирішив так — коли Господь сподобить знайти, то знайду й під землею. А не сподобить, то й нагорі не відшукаю.

— Правильно подумав, — погодився дідок. — А що за чоловік такий важливий в тій кареті?

— Той чоловік, — відповів Т., — навчав одної премудрості.

— Так, так, — швидко промовив старичок. — І в чім та премудрість?

— А в тому, старче, — сказав Т., — що подобає навчитися розрізняти всіх бісів, що в душі піднімаються, і впізнавати їх в обличчя й на ймення. Ще до того, як вони стануть на силі. Щоб жоден над тобою запанувати не міг. І тоді від умоблудства поволі зцілишся.

Старичок закивав.

— Правильно казав той чоловік, — промовив він. — Все правильно. Так і живи. Навіщо ж тобі його шукати, коли все вже знаєш?

— А спитати, — сказав Т., — що далі робити, коли на цю вершину зійдеш.

— Це що ж — ти зійшов? — спитав дідок, суворо глянувши на Т.

Подолавши сором, Т. кивнув.

— Вірю, — погодився старичок, вивчивши його гострим уважним поглядом. — Вірю, що зійшов. Треба тобі з тим чоловіком знову зустрітись. То й іди до нього. Благословляю.

— А куди йти? — спитав Т.

— Коли не знаєш, — сказав старичок, — треба в Господа спитати в молитві.

Т. раптом звернув увагу на руки старичка. Його пальці, що стирчали з брудних обтріпаних рукавів, були доглянуті, з довгими, вичищеними й ретельно обпиленими нігтями. До

того ж ці нігті, здається, вкривав лак — у хисткому світлі лампадок вони глянцево блищали.

«Опрошенець, — подумав Т., — але не до кінця...» Йому стало досадно, що він з таким старанням імітував мову простолюду. В розмові з людиною з народу це ще могло зійти за знак поваги, а тут видавалось чистісіньким фарсом.

Старичок завважив, що Т. дивиться на його руки, сховав їх під шубу й знічено мовив:

— Не засуджуйте, графе. Се просто звичка змалечку. Бути можна діловою людиною і думати про красу нігтів...

— Та нехай, — махнув рукою Т. — Не моє діло. Ви краще скажіть, добродію, кому ви пропонуєте молитись? Арієлю Едмундовичу Брахману? Чи, може, його мамі?

Почувши це «добродію», старичок перейшов на «ви».

— Цим не переймайтесь, — сказав він м'яко. — Молитва сама шлях знайде. І не пишайтесь. Надто ви гордий, от що. Я ж теж такий був, та ще й гірше, мабуть. Ви граф, а я аж імператор.

Т. недовіжливо уп'ялився на старичка.

— Імператор? — перепитав він. — Який імператор?

— Петропавло, — відповів старичок. — Тільки давно це було. А тепер от став простий молільник. Відмолюю тих, хто нагорі, щоби крижина під ними завчасу не тріснула. Помолюсь і за вас, раз ви мене знайшли. Може, й знайдете того чоловіка.

Лице дідка стало блідим і серйозним, і ця серйозність почасти передалась Т.

— Мене відлучено, — сказав він.

— Я знаю, — кивнув старичок. — Але якщо молитва йти-ме від самого серця, повірте — дійде куди треба. Тільки ви, певне, й молитися не вмієте?

Старичок підвівся зі свого стільця й прудко підійшов до завішеного сірячиною божника (завіси були одного кольору зі стіною, і Т. вважив на них тільки тепер — хоча божник був у самому центрі сузір'я свічок і лампадок). Узявши зі свічкового столика маленьку книжечку, він простягнув її Т.

Це була навіть не книжка, а просто малинова шкіряна обкладинка на кшталт ресторанного меню, закрапана воском. На ній поблискувала витиснена золотом хвиляста риса, як над іспанською буквою «N» — тільки без самої букви. Т. не зрозумів і насупився.

— Збентежила тильда, чи що? — спитав, уважно стеживши за ним, Федір Кузьмович. — Чомусь освічені люди завжди стараються пояснити цей знак. Найцікавіше, до речі, дісталось незабутньому панові Соловйову...

Т. здригнувся.

— Ви знали Володимира Соловйова?

— Побіжно, — відповів Федір Кузьмович, — він тут якось пробігав, давним-давно. Великий плутаник. Він сказав, тильда схожа на хвилю, і смисл її в тому, що людина — то не окрема істота, як себе уявляє, а хвиля, що йде по єдиному океану життя... Наче істинна віра потребує того, щоб якийся Соловйов надав їй трохи смислу...

Т. секунду вагався, чи сказати Федору Кузьмовичу, що в кареті мають везти саме Соловйова, — і вирішив цього не робити.

— Інші, — вів далі Федір Кузьмович, — бачать смисл у тому, що духовний злет передує неминучому падінню, а за падінням знов іде злет. Треті навчають: тильда є таємний знак Господній, розірвана безконечність, і смисл її в тому, що ця лиха безконечність — то наш ланцюг, пута, котрі розбити може лише

божество. А як на мене, краще не мучити себе розумуванням, а просто прийняти обряд, як він до нас дійшов...

Федір Кузьмович повернувся до божника, відкинув із нього завіси, й Т., хоч і здогадувався, що побачить, здригнувся.

На нього із закоптілої дошки гляділо пласке котяче обличчя (назвати його мордою було неможливо). У цьому образі ввижалося щось насмішкувате й хитро-татарське, а вуса нового письма були схожі не стільки на тильди, скільки на шість знаків параграфа. Очі в ката були невиразні й дрібні.

— Помолімося! — закликав Федір Кузьмович і зробив перед грудьми хвилястий рух рукою, ніби малюючи тильду в повітрі. Після цього він схилився перед іконою й забубонів, спочатку тихо, а потім усе голосніше.

Т. розгорнув червону книжечку. Усередині виявився темний від свічкового лою аркуш паперу. На ньому курсивом було витиснено:

god
give_hea/th give ammo give armor
noclip
no target jump height 128
timescale .25

Почувши моління, Т. здогадався, що Федір Кузьмович читав саме цей текст, тільки з дивною вимовою, вигадливим підживанням у найбільш несподіваних місцях, так що ці прості слова справді починали звучати, як таємничі древні закляття, повні сили й таїни: «гіваммой! гівармой!» Одначе, молячись, Федір Кузьмович явно пропускав смисл через серце: на словах «no target» він присів і виставив перед собою ліву руку, немовби затулившись невидимим щитом, а на «jump height» підстрибнув і гучно плеснув у долоні — і Т. нескладно повторив ці рухи за ним.

Закінчилась молитва так само, як почалась — хвилястим помахом руки.

— А тепер ідіть, графе, — сказав Федір Кузьмович. — Не покладайтесь більше на себе — звіртеся Провидінню. Господь весь тягар світу несе — невже не виведе до мети? Тільки скоріться йому й, серцем чую, знайдете того, кого шукаєте... Ну, ідіть. І швидше, швидше — поки хоч трохи віри є...

Уклонившись старцеві на прощання, Т. швидко пішов уперед, відчуваючи, що слова молитви досі перекочуються йому у вухах.

За кілька кроків він зрозумів, що забув ліхтар, але вирішив не повертатися — тунель освітлювало невиразне зеленаве сяяння незрозумілої природи, і цього було саме досить, щоб вирізнити дорогу. Двічі повернувши за ріг, він побачив на стіні вертикальний ряд залізних дуг, що провадив до кола синього вечірнього світла, — люк над головою був відкритий.

Наче в трансі, Т. піднявся по дугах угору й висунувся в теплий петербурзький вечір, поваливши поставлений біля люка планшет зі словом «Стережись!» (це був той самий люк, через який він спустився під землю).

Перше, що він побачив, був повільний рух в'язничної карети по іншому боці вулиці.

Вона скидалася на приземкуватого чорного краба — з жовтими орлами на дверях, ґратами на затемнених вікнах і якимись дивними електричними навоями на даху. На передку сидів самотній кучер; охорони навколо не було.

Одним стрибком вискочивши на поверхню, Т. пішов до карети, дістаючи з-під вимазаної підземним брудом шинелі іржаве лезо коси.

— Добродію! — тихцем позвав він кучера, коли до мети лишилося всього кілька кроків.

Побачивши пелехатого чиновника зі страшним інструментом у руці, кучер зістрибнув з передка й побіг по вулиці геть. Тікав він мляво — вочевидь, переляк його був такий сильний, що подіяв паралітично й заважав пересуватися швидше.

Двері карети були замкнені на масивну клямку, опечатану олив'яною пломбою на дротині. Т. постукав у віконечко. Ніхто не озвався. Т. постукав у двері ще раз, сильніше.

— Пане Соловйов, ви живі?

Знов ніхто не відповів. Тоді Т. порвав дрiт лезом коси, відкинув клямку й розчахнув двері.

З карети війнуло якимсь неприємним нудотним запахом. У глибині, на оббитому цератою сідалі, невиразно біліла недвижна людська фігура, вся схована тканиною, як мусульманська жінка чи мертвий матрос.

«Певно, — подумав Т., — у нього кляп у роті...» Він вліз у карету, схилився до пасажира, торкнувся його голови й зрозумів, що це грубо зроблений манекен.

Ураз у нього поза спиною розлігся лязкіт заліза. Т. кинувся до дверей, ударив у них плечем, але було вже пізно — хтось замкнув сталеву клямку з того боку. Потім долинув голос, який здався йому знайомим:

— Як ви вже здогадалися, графе, вас заарештовано. Опиратися марно.

Мовби на потвердження цих слів, над головою Т. розляглось тихе гудіння. Воно перейшло в пронизливий тонкий виск, ніби невідомий електричний прилад запустили на повну потужність, і коса, вивернувшись із його рук, із глухим стуком прилипла до стіни.

Потім електричний виск став ще гучнішим, і Т. раптом здалося, що тисячі малесеньких чіпких рук уп'ялися йому в боро-

ду, рвонули її до стіни й розпластали по оббивці поряд з косою, притиснувши до церати його лице й розплющивши щоку. Зусилля було таким потужним, що стало трудно дихати.

«Гриша Овнюк, — подумав Т., — тут помилки бути не може. Впізнаю майстрову руку...»

Віконце в дверцятах карети розчахнулось, і Т. побачив лице. Він напевно здибував цю людину раніше, але якийсь час не міг його згадати. Нарешті за густими підвусниками він упізнав того самого журналіста, що закликав соловйовське товариство вийти на маніфестацію протесту.

— Жандармський майор Кудасов, — приязно відрекомендувалось лице. — Ми трохи знайомі, графе, хоча минулого разу я був у штатському. Одначе ми цілий день ждемо, поки ви в цьому люку вигулькнете. Їздимо вулицею туди-сюди, туди-сюди, а люк же відкритий. Жителі навіть владі поскаржитися хотіли — боялись, хто-небудь униз повалиться. Довелось їм пояснювати, що ми і є влада...

Затягнувшись папіросою, Кудасов пустив у карету хмарку смердючого диму. Потім віконечко зачинилось і запав морок.

XXV

Камера смертників Олексіївського равеліну була високим і вузьким приміщенням зі стінами з темного каменю й склепінчатою стелею. Її освітлювала лойова свічка на столі, що давала більше кіптяви, ніж світла. Тонка переділка відгороджувала ватерклозетну чашку від решти камери; з меблів були тільки стіл, ослін поряд із ним і дві лежанки по кутах. Повітря пахло ялиновою глищею або чимсь схожим.

Т. сидів на лежанці, обережно почухуючи підборіддя (сталеве дротиння було грубо, з волоссям вирвано з бороди, й шкіра в кількох місцях трохи кровила), і думав, що це одне з найпохмуріших місць, які йому доводилось бачити.

Причина полягала в надписах на стінах камери — аж до самої стелі. Трудно було зрозуміти, як арештанти могли туди сягнути — хіба що вертикально видерши лавку на присунутий до стіни стіл. Та й то навряд чи стало б висоти.

Написано слова було тюремним чорнилом (приготованим, як устиг пояснити балакливий наглядач, із чорного хліба, свічкової сажі та крові). За смыслом усі вони були доволі схожі один на одного — повідомляли, коли й за що в'язня поведуть на страту: ім'я, дата, стаття карних приписів і що-небудь на кшталт «прощайте, люди» чи «не дрейф, арештанте!»

Гнітив не стільки зміст надписів, скільки їхня кількість — поряд із цим безмежним звітом про насильно перервані життя будь-яке окреме існування починало здаватись порошинкою в зубцях державного механізму. У кожному з тих рядків ніби жевріла малесенька частка перерваного життя, її останній відзвук на землі. Жодна піраміда з мертвих черепів не дала би такого ефекту.

Серед надписів вирізнявся малюнок, позначений печаттю крайнього метафізичного спротиву, — повішений за хвіст кіт, розчепіривши лапи, з ретельно вималюваною шісткою тильдуватих вусів довкола роззявленої в нечутному «няві» пащечки: можливо, тут готувався до смерті хтось із посвячених і терзався останнім земним сумнівом (поряд з котом був напис: «Бог — пожирач людей. Євангелія від Пилипа»).

«Не помогла твоя молитва, Федоре Кузьмовичу», — подумав Т. і прошепотів останні слова розп'ятого Бога, що зринули чомусь у пам'яті:

— Елі, Елі, лама савахтані...

І раптом тихий насмішкуватий голос зовсім поряд відповів:

— А в натовпі казали — от, ламу кличе...

Т. здригнувся й підняв очі.

На ослоні біля столу сидів безголовий чоловік.

Він був одягнений у легкий літній скортук, з-під якого вистріпнулася недбало пов'язана краватка. Зріз шиї не було видно — його закривав високий крохмальний комірець із загнутими кутами. А говорила покладена на столі голова з кучмою пелехатого волосся та довгими вусами.

Т. найперше подумав, що відрубана голова не може говорити, бо відокремлена від органа, який посилає повітря до голосових зв'язок.

Голова, однак, підморгнула й продовжила:

— Не беріть цю писанину по стінах до серця, графе.

Очі голови весело блискотіли, а голос звучав заспокійливо, й Т. вирішив, що все це якийсь фокус. На потвердження його здогаду безголова людина взяла голову зі столу, приставила її до пліч, трохи покрутила, немовби припасовуючи її до місця, й вона з'єдналася з тілом.

Тільки тоді Т. впізнав Соловйова — той здавався таким самим, як на своїх останніх зображеннях. Соловйов кивнув на стіну й сказав:

— Я чому так кажу — надписи не справжні. Це адміністрація вправляється.

— Звідки ви знаєте? — спитав Т.

— Розповідав знайомий жандарм. Та й самі подумайте, ну хто зі смертників буде тратити останні хвилини на те, щоб готувати чорнило із сажі з кров'ю, а потім лізти по ослону аж на стелю?

Тіло Соловійова мало цілком вірогідний вигляд, але, проте, було явно іншої природи, ніж решта предметів у камері. Здавалось, що насправді воно перебуває в якомусь іншому просторі й осяяне невидимим джерелом світла, а в темну та вузьку камеру його образ проектує таємна система прихованих дзеркал.

— Ви навіть уявити не можете, — сказав Т., — як я радію нашій зустрічі. Я стільки часу намагався вас знайти... Та я бачу, з вами сталось нещастя?

— В певному смислі, — відповів Соловійов з усміхом. — Мені відрубали голову.

— Який жах...

— Годі вам, графе. Починаючи з певного щабля в нашому внутрішньому розвитку, такі речі більше нічого не важать.

— Хто це зробив? — спитав Т.

— Аріель. Ну, звичайно, не сам — якось обставив через своїх фантомів. Та ми ж розуміємо, як у цьому світі все діється...

Т. з напруження аж трохи піднявся з місця.

— Ви знаєте Аріеля?

— Атож.

— Скажіть лишень, те, що він каже про природу й ціль нашого існування, — правда?

— Почасти. Та децицію правди в його словах розсипано серед справжньої пустелі брехні. І потім, істина завжди залежить від того, хто дивиться. Для когось Аріель справді Бог. Ну а для мене це радше нечистий дух.

— Він справжній деміург?

— Це питання інтерпретації, — відповів Соловійов. — З моєї точки зору, ні. Він скоріше щось на кшталт наглядача

над веслярами на галері. Раб обставин, поставлений над іншими рабами обставин за додатковий чинник поневолення...

— Він вас теж недолюблює, — сказав Т.

— Нічого дивного. Не сумніваюсь також, що ви чули про мене багато лихого.

— Так, було, — погодився Т. — Як я зрозумів, вас уважають кимсь на кшталт міського божевільного. Воліють не говорити про вас довго. Смысл зводиться до того, що замолоду ви подавали великі надії в мистецькому плані, але, на думку літературних мінйялів, не повернули відсотка з даних вам сподівань. Крім того, згадують про державну зраду й арешт...

Соловійов журливо всміхнувся й розвів руками.

— Зате ваші учені, — вів далі Т., — я маю на увазі соловійовське товариство, розповідають про вас такі дивовижі, що можна сплутати вас з Аполлонієм Тіанським чи ким-небудь іще з давніх чудотворців.

Цього разу Соловійов усміхнувся трохи зніяковіло.

— Одні вважають мене небезпечним безумцем, — сказав він, — інші, навпаки, бачать у мені те, чим не зважилися стати самі. Друге, звичайно, лестить — але так само незаслужено, як і перше. А що вам казав про мене Аріель?

— Щось невиразне, — відповів Т. — Кризь зуби.

— Ви ж знаєте, що я теж був частиною цієї історії?

— Так, Аріель згадував. Щось про католицьку сутану й два хлібних ножі.

— Соромно пригадати, — зітхнув Соловійов, — скільки я загубив безмовних вусанів із Кнопфового відомства. Та потім виникли труднощі.

— Які? — спитав Т.

— Річ у тому, що я розкусив Арієля. Зрозумів те, що зруйнувало всі його заміри.

— Що ж саме ви зрозуміли?

Соловійов примружився й зміряв Т. довгим поглядом, ніби вагаючись, відповідати на це питання чи ні. І, вочевидь, вирішив відповісти.

— Скажіть, графе, чи не спадало вам на думку, що вас з самого початку створено не для урочистої та високої ролі, що її смутно згадав Аріель, а таки для тієї самої, яку граєте? Я маю на увазі, з першої хвилини?

Т. насупився.

— А хоч би й так, чи не однаково? Адже події від цього не зміняться...

— Зміняться, ще й як, — сказав Соловійов. — Річ у тім, що в цьому разі ви виявляєтесь героєм зовсім іншої історії, ніж звикли думати.

Т. раптом відчув дивний щем.

— Тобто?

— Ви вірите, що це історія графа Т., який пробирається до невідомої мети, що міняється залежно від побажань замовника. Історію придумує такий собі Аріель Едмундович Брахман і підлегла йому бригада авторів. І цей Аріель Едмундович знічев'я заходить іноді з графом Т. в кабалістичне спілкування, що лишається ніби поза межами роману про графа Т. Правильно?

— Правильно, — сказав Т. — Так і є.

— Чому ви в це вірите?

— Тому що таку версію реальності багато разів потверджено на практиці.

— Але всі практичні потвердження цієї реальності були частиною тої самої реальності, що вони її потверджували. Чи не так? Тут би розумній людині й годилося запідозрити неладне. Таж ви, слава Богу, не який-небудь фізик-експериментатор.

— А як усе це насправді?

— Ви справді герой роману. Але роман не тільки про вас. Це роман про Аріеля Едмундовича Брахмана та його поплічників, що командують големом на ім'я «граф Т.», котрого вони м'яко, але наполегливо заводять від пошуку вічної істини до висмоктування душ у консольному шутері, мотивуючи це вимогами кризи та ринку. Романом є опис цього процесу в усій повноті.

— Але що при цьому міняється?

— Найголовніше. Аріель ніякий не бог-творець. А така самісінька дійова особа, як ми з вами. В потрібний момент він просто з'являється на сцені й промовляє свої репліки.

Т. схопився на ноги й заходив уперед і назад по камері.

— Ви хочете сказати... Та він же цілком точно може... Впливати на події. Творити чудеса.

— Ну й що? Це просто герой із такою здатністю. Для когось, можливо, ваше вміння ловити сокиру за лезо — теж чудо. А для вас це звичайнісінька річ.

— Ви хочете сказати, Аріель бреше? Насправді він не автор?

— Ні. Він автор. Та це герой, чия роль у тому, щоби бути автором. Розумієте? В істинному просторі Книги він не деміург, а такий самий персонаж, як і ми з вами. І це стосується не тільки його самого, але й усіх його посіпак.

— Над цим слід подумати, — сказав Т. — Не стану запечувати, сильно зайшли. Голова йде обертом.

Соловійов засміявся, відійшов у куток камери й присів на порожню лежанку.

— Що ви смієтеся? — спитав Т. тривожно.

— Рано вона вам паморочиться. Усе це тільки передмова.

Т. облизнув губи.

— До чого? — спитав він.

— Вам відомо, яким способом існує весь світ і ми з вами?

— Так, — сказав Т., — я маю уявлення про ваше вчення. І вважаю навіть, що досяг у його практичному застосуванні певного прогресу.

— Про що ви?

— Я маю на увазі впізнавання демонів, що вторгаються в розум. Я більше не плутаю їх із собою. Всіх їх, — Т. гидливо мотнув головою кудись у бік ватерклозетної чашки, — впізнаю з першої секунди. Особливо Митька та цього Гришу Овнюка.

— Ви певні, що всіх? — примружився Соловійов.

— Так, — відповів Т. — Я навіть зрозумів, що саме це впізнавання — дія п'ятого демона — того, котрий відповідає за плин моєї свідомості. Бачите, я впізнаю навіть упізнавача, дарма що такого мене ніхто ніколи не вчив.

— Чудово, — сказав Соловійов. — Та чи навчились ви бачити найголовніше?

— Ви кажете про читача, в свідомості якого ми виникаємо?

Соловійов кивнув.

— А це, — сказав Т., — на мою думку, чистий софізм. Читач ніяк і ніколи себе не проявляє в нашій реальності. Навіщо нам взагалі про нього думати? Таке саме безглузде припущення, як світовий ефір.

— Тоді ще один натяк. Просто в цій камері, на стіні... Ні, ви не туди дивитесь. Я маю на увазі не зображення повішеного за хвіст котяри, а надписи, підроблені в'язничною адміністрацією. Повірмо на секунду, що вони справжні. Прочитайте будь-який на вибір.

Т. підвівся й підійшов до стіни.

— Темнувато, — пробурмотів він. — Утім, видно. Ось: «Пише раб Божий Тодось П'ятак із Москви. Зарізав трьох солдат за чоботи, завтра зрання повісять. Прийми Господи душу...»

— І що вам на це заходить у голову?

— По-перше, — сказав Т., — не зрозуміти, як Тодось придумався зарізати за чоботи одразу трьох солдат. Чи то він різав послулих, розраховуючи на три пари, чи то просто стягнув чоботи, а вбивцею став, одбиваючись від переслідувачів... Він якось дуже невиразно описав. Видно, хвилювався.

— Що-небудь іще?

— По-друге, неясно, що саме Господь буде робити з цією душею, коли прийме. Мити, прасувати?

— Ще які-небудь думки?

Т. подумав.

— Ну, можна ще поміркувати, чому його так звали — Тодось П'ятак. Можливо, річ була в тім, що він робив за п'ятак яку-небудь ницу послугу — приміром, підносив крендель з горілкою чи топив кошенят. Він пише, що він із Москви — в нетрях довкола Хитровського ринку справді трапляються пропащі душі, що на таке здатні. А можливо, він був схожий

лицем на поросся. Прекрасно уявляю, до речі, — такий драний картуз на голові, неодмінно коричневий, маленькі хитрі оченята, що пасуть туди-сюди, й кирпатенький носик-п'ятачок із відкритими ніздрями... І сам невеликий на зріст.

— Ось, — сказав Соловйов, — уже майже добрались. Адже прямо як живий. Ви його зараз побачили в своїй уяві, так?

— Мабуть.

— Дуже добре. Тепер уявіть, що передсмертний запис Тодося П'ятака — короткий роман. А сам Тодось П'ятак — його герой. Хто ви супроти цього роману?

— Читач.

— Саме так. Тільки що читачем були ви самі. Та ви знаєте, що виникає в свідомості читача, правильно? Те, що ви маєте за свою свідомість, є насправді свідомість читачева. Це не ви прочитали тепер про Тодося П'ятака. Це читач, в уяві якого ми з вами виникаємо, побачив його драний коричневий картуз і свинячий п'ятачок. Побачив крізь вас.

— Припустімо. І що?

Соловйов витримав паузу.

— А те, — сказав він тихо, — що той, хто читає тепер оцю книгу, — такий самий примарний фантом, як і ми з вами. В істинній реальності його нема. Він — така сама проміжна оптика, якою були ви самі, читаючи історію про Тодося.

— Але хто тоді є?

— Тільки незбагненність, що бачить вас крізь читача — так само, як читач оце бачив Тодося П'ятака крізь вас, графе.

Т. мовчав.

— Читач у Всесвіті всього один, — вів далі Соловйов. — Але на носі в нього може бути скільки завгодно пар різнокольорових окулярів. Відбиваючись одні в одних, вони породжують чортзна-які відблиски — світові війни, фінансові

кризи, всесвітні катастрофи й інші атракціони. Однак крізь усе це проходить лише один погляд, лише один промінь ясного свідомого світла — той самий, що проходить у цю мить через вас, мене й будь-кого, хто бачить нас із вами. Тому що цей промінь взагалі тільки один у всій світобудові й, так би мовити, той самий у всіх своїх незчисленних проявах. Причому називати його променем — це велика помилка. Але не більша, звичайно, ніж уважати дірою в нужнику.

— А хто творить те, що цей погляд бачить?

— Те, що він бачить, не створене кимось іншим. Він творить те, що бачить, сам.

— Яким чином?

— Тим, що він це бачить.

— Добре, — сказав Т., — тоді спитаю інакше. Хто цим поглядом дивиться?

— Ви.

— Я?

— Звичайно. Ви і є цей погляд, графе. Ви і є ця незбагненність.

— Тобто ви хочете сказати, що я творець світу?

Соловійов розвів руками, ніби не розуміючи, які тут можуть бути сумніви.

— Та якщо я творець світу, чому мені в ньому так незацікавлено?

Соловійов засміявся.

— Це те саме, що спитати — якщо я творець жаху, чому мені в ньому так страшно?

— Зрозуміло, — сказав Т. — Та чому саме я? В чому моя винятковість?

— Така сама винятковість властива й мені, і цій мусі під стелею, і будь-якому іншому оптичному елементу. І ви, і я, і будь-хто інший — це та сама присутність, просто, як кажуть

технічні фахівці, в різних фазах. Один і той самий остаточний спостерігач, який ніколи ні від кого не ховається, тому що ховатися йому нема від кого. Окрім нього, нікого нема. І ви добре знаєте, який він, тому що ви і є він. Головна таємниця світу цілком відкрита, і вона нічим не різниться від вас самого. Якщо ви зрозуміли, про що я говорив, ви щойно бачили відблиск найвеличнішого чуда у Всесвіті... Зрозуміти це й значить побачити Читача.

— Але чому ви говорите, що промінь усього лиш один?

— Якби там було два різні промені, вони ніколи не зрозуміли б один одного й не зустрілись. Текст, написаний однією людиною, був би незрозумілий для другої. Ви ж знаєте, іноді буває таке почуття, коли читаєш книги — ніби хтось у вас пригадує те, що він завжди знав. Пригадує саме ця сила. І ми з вами розуміємо один одного просто тому, що вона розуміє й мене, й вас. Це і є те Око, що його намагалися знищити гоббіти в головному міфі Заходу. Однак добились вони не того, що Око осліпло, як твердить їхня військова пропаганда, а тільки того, що вони самі перестали його бачити.

Т. мовчав. На його зосередженому обличчі з'явився дивний вираз — ніби він чує далеку, ледь чутну музику, що зникає на межі тиші. Потім він усміхнувся.

— Так, — сказав він нарешті. — Красиво. Та все ж я й досі волю думати, що це щось із абстрактної метафізики й жодного впливу на наші обставини не справить.

— Дарма ви так гадаєте, — озвався Соловійов. — Саме тут і відкривається дорога в Оптину Пустинь.

— А що таке Оптина Пустинь? Я ж, власне, шукав вас тільки для того, щоб запитати про це. Куди я йду?

Соловійов усміхнувся.

— Я не знаю, — сказав він.

Т. вирячив очі.

— Як же так? Я розумію, Чапаєв не знає — у нього щодо цього ціла філософія. Але ви? Ви ж її самі придумали!

— Хто її придумав, неважливо. Важливо тільки те, в що ви її перетворите своєю подорожжю. Відповісти на це запитання зумієте лише ви.

— А можливо, — сказав Т., — Аріель і далі морочить мені голову, вдаючи вас. Адже таке вже бувало. Мені здається, мана ніколи не кінчиться.

— Вона скінчиться, — відповів Соловйов, — коли ви сповна зрозумієте, що він і вся його банда існують нарівні з вами, мною та лавкою, на якій ви сидите. А доти Аріель Едмундович дуритиме вам голову, твердячи, що єдиний прийнятний варіант еволюції — це розвиток вашого світу в бік клерикально-консольного шутера в умовах наростання економічної кризи з елементами м'якої еротики та обмеженого ядерного конфлікту...

— До речі, — завважив Т., — він же попереджав, що поверне вас в оповідь.

Соловйов кивнув.

— Я знаю. Він замірявся використати мене як приманку. Що, взагалі, й удалось.

— А цю розмову він не бачить? — підозріливо спитав Т.

— Ні, — відповів Соловйов, — не бачить. За сюжетом він тепер у від'їзді. Та він повернеться, й може статися так, що все, що ви почули й зрозуміли сьогодні, вилетить під час редагування. Якщо, звичайно, ви залишите йому таку змогу.

— Куди він поїхав?

— До Хургади, Єгипет.

— Так, я пригадую, — сказав Т. — Це якось пов'язано з обеліском Ехнатона?

Соловйов замахав руками.

— Який ще к бісу обеліск Ехнатона. Ще скажіть, піраміда Кнопфа... Хургада — це просто місце відпочинку небагатих деміургів. Як для нас із вами Баден-Баден.

Т. трохи подумав.

— Тоді ще одне запитання, — сказав він. — Скажіть, якщо Аріель і всі його посіпаки — просто дійова особа, хто ж тоді справжній автор? Істинний й остаточний?

— А це вам треба з'ясувати особисто.

— Але як?

— Зітнувшись із ним віч-на-віч.

— Чому ви думаєте, що він кращий за Аріеля?

— Бачте, — сказав Соловійов, — у нього інше уявлення про призначення Книги. З його точки зору, воно в тому, щоб урятувати героя. Особливо такого, котрого взагалі неможливо врятувати. От як вас...

— Та навіщо тоді він видумав Аріеля і його світ?

Соловійов знизав плечима.

— Я думаю, винятково як посміх над самою ідеєю того, що такий світ справді може існувати. Його позірне існування і є ця сміхота.

— А навіщо створено мене?

— Я вже сказав, графе, — винятково для того, щоб через усе це прийти до спасіння. Спаситися з такого місця, де немає жодної надії, де спасіння нема й бути не може. Що може бути забавніше за таку пригоду?

— Ну добре, — сказав Т., — чому ж ви не спаслись? Вам же відрубали голову.

— Графе, я вже казав, що такі речі мали б значення, аби я був яким-небудь сенатором-казнокрадом. Мене це нітрохи не пригнічує, повірте. Радше навпаки...

— То значить, спасіння — небуття?

— Ну що таке ви кажете? Яке небуття? Де ви взагалі його бачили? Щоб «не бути», мало того, що треба бути, треба ще й підмалювати до буття слово «не». Подумайте, з ким або з чим це небуття трапляється.

— З тим, кого нема... Стривайте-но... Я пам'ятаю, Чапаєв казав... Найнезбагненніша якість Бога в тому, що Бога нема. Я тоді подумав, це претензійний софізм, а тепер, здається, починаю... То що ж таке спасіння?

— Проблема спасіння насправді нереальна, графе. Вона виникає в примарної особистості, що з'являється, коли розум поймає лихоманка мислення. Такі хибні особистості родяться та зникають багато разів на день. Вони весь час різні. І якщо такій особистості не заважати, за якусь секунду вона назавжди себе забуде. А крім неї спасати більше нема кого. От саме для заспокоєння цього знервованого фантома й видумано всі духовні вчення на світі.

— Можливо, — сказав Т. задумливо. — Це, в усякому разі, пояснює, чому проблема спасіння так мало цікавить широку селянську масу. Але в такому разі ви самі собі суперечите. Кого тоді хоче спасти остаточний автор?

Соловйов усміхнувся.

— Вас. І більше не питайте, як, навіщо й чому. Ви зрозумієте це, коли зустрінете його. Ви підійшли до межі, за якою кінчаються слова. Решту дороги ви повинні пройти на самоті. Лишилось небагато.

Т. зітхнув.

— Що ж, — сказав він. — Припустімо, я хочу вам вірити. Що мені слід робити?

— Ви вже знаєте. Знайдіть Оптину Пустинь. Тільки не питайте випадкових людей, як туди дістатися. Шукайте все-редині себе.

— Ви гадаєте, вона там з'явиться?

— Вона там була завжди, — всміхнувся Соловйов. — Це якраз у ній з'являється все інше. Просто ви ніколи не звертали уваги. Не мали часу за стріляниною та опрощенням...

В коридорі скреготнули відчинювані ґрати, й долинули кроки підкованих чобіт. Потім стало чути голоси.

— Чорт, — сказав Соловйов. — Здається, Аріель приготував для вас сюрприз, доволі неприємний. Тепер не гайте ні хвилини. Все можна розв'язати дуже швидко, і ви майже знаєте як...

— Що за сюрприз?

— Шостий елемент, — сказав Соловйов. — Пам'ятаєте, він казав про реаліста, найнятого попри кризу? Вам спробують зробити пропозицію, від якої вкрай важко відмовитись. Цю спокусу мало кому вдається пройти. Та ви, я певен, зможете, тому що...

Аж тут у двері постукали, і силует Соловйова одразу згас — ніби вимкнулося приховане джерело світла, що робило його видимим.

А потім Т. прокинувся.

XXVI

Розплющивши очі, Толстой підняв голову.

Пройшло кілька секунд, перш ніж він зрозумів, що сидить за столом у своєму робочому кабінеті. Перед ним на зеленому сукні лежав стіс пописаного паперу; випавши з руки, перо залишило на однім з аркушів довгу півкруглу пляму, що, здається, стосувалася щойно закінченого сну. І ще на столі лежала біла лайкова рукавичка, теж пов'язана зі сном, причому дуже сильно.

Толстой поглядив у вікно. Там був літній вечір — клумби з квітами, спрямований до ставу сад і вриті в землю стовпи з вірьовками для гри в «гігантські кроки». Довкола одного такого стовпа, надимаючи щоки, безгучно носився стрижений хлопчак у довгій сірій сорочці.

Толстой опустил погляд. На підвіконні лежало шевське приладдя. Під вікном стояв дерев'яний ящик із колодками й обрізками шкіри. Усе довкола здавалося звичайним.

Хвилину він морщив брови й нарешті згадав.

«Мені снилося, що я писав роман... Так, точно. Якийсь цілком безумний роман, де героєм був небіжчик Достоевський. І я сам... Однак на що детальний і дивний сон, майже ціле життя, фантастичне й смішне... Стоп. Ось тільки чи я писав цей роман? Ні, здається, я був сам романом, що його писали... Чи було й те, й інше...»

У двері знов постукали.

— Лево Миколайовичу, — покликав із коридору голос лакея. — Всі зібрались до обіду. Зволите вийти?

— Так, прийду, — озвався Толстой. — Перепроси від мене, хай починають самі. Буду за десять хвилин і лише вип'ю чаю.

Коли кроки в коридорі стихли, Толстой опустил голову на руку, прибрав тієї самої пози, в якій його взяв сон — він знав, що так можна згадати забуті деталі сновидіння. Трохи посидівши геть недвижно, він узяв перо, вмокнув його в каламар і записав:

«Кнопф (?). Циган із лялькою. Соловйов та Олсуф'єв. Кн. Тараканова. Прозектор Брахман (?). Конфуцій. Найголовніше, не забути — Опт. Пустинь».

Потім він підняв руку до грудей, узяв двома пальцями брелок на грудях і піднес його до очей.

Це була малесенька золота книжка, наполовину втоплена у вирізьбленій з білої яшми квітці — так, що виходило схоже на дзвоник з непропорційно великим язиком. Висіла вона на золотім ланцюжку. Річ була дуже стара й, хоч видавалась міцною на вигляд, несла на собі численні сліди часу — подряпини, зазубні й плями. Толстой усміхнувся і недовірливо похитав головою.

Уставши, він пройшов у щось на кшталт приймальні, відділеної від його робочого столу книжковими шафами. Там, на круглому столі між скляними дверима до саду та вкритим зеленою цератою диваном, лежало з півдюжини книжок німецькою, англійською та французькою мовами.

Із саду долинув приглушений крик. Толстой поглядів туди через скляні двері. Хлопчак, що крутився довкола стовпа на мотузці, втратив рівновагу й звалився в траву. Толстой осміхнувся, підійшов до вмивального столу й сполоснув обличчя.

Коли він увійшов до їдальні, розмова за столом стихла, й дві людини — перекладач із почту індійського гостя та майстер з настроювання фонографів — навіть хотіли були встати, але їх стримали. Сам індійський гість, високий сухий дід в жовтогарячій хламиді та дерев'яному намисті-чотках, широко всміхнувся. Толстой, вітаючись, буркнув, кивнув усім головою і сів на своє місце.

«От чорт, — подумав він, — знову забув його ім'я... Свами ...ананда. А от що перед цією «анандою», не пам'ятаю. Здається, його можна звати просто «свами», за смыслом як «ваша превелебність»... Головне, легко запам'ятати — «свами».

— Спасибі, свамі, — сказав він, знімаючи з грудей брелок і простягаючи його індусові, — але я, напевно, застарий для таких дослідів.

Перекладач чомусь тлумачив цю просту думку дуже довго — індус устигнув за цей час уважно обдивитись брелок і надіти його собі на шию, поверх дерев'яного намиста. На його виду з'явилася легка стурбованість.

— Зовсім ніякого результату? — спитав він.

Толстой погладив бороду, міркуючи, що відказати.

— Ні, — відповів він, — результат, без сумніву, був. Такого безумного, довгого й, головне, життєподібного сну я не бачив, напевно, ні разу. І це складно пояснити природними причинами, хіба що моєю підвищеною готовністю до чудесних пригод після нашої бесіди. Хоча настроений я був скептично. Навіть не знаю... Але мені не йметься віри, ніби я бачив майбутнє. Була якась дивна мішанина з того, що мені знайоме, з повним абсурдом.

— А можете сказати точніше? — спитав індус.

Толстой налив у горня з чаєм молока і зробив ковток. Потім підняв очі на секретаря Черткова.

— Ви, любчику, не записуйте цієї розмови, — сказав він винувато. — Казна-що.

Чертков ледве помітно всміхнувся. Толстой повернувся до індуса — так, щоби бачити водночас і його самого, й перекладача.

— Добре, — сказав він, — я розповім. Я бачив сон, де я був героєм книги. Мене придумувало кілька людей разом, справжніх негідників. І писаний текст ставав моїм світом і моїм життям. Цей світ, однак, був населений і знайомими мені особами. Дехто навіть сидить за цим столом...

Толстой повернувся до фахівця з настроювання фонографів:

— Ось ви, приміром, пане Кнопфе, були в цьому сні безжальним убивцею, що стріляв у мене з револьвера.

Кнопф зблід, підняв на Толстого безбарвні очі й підніс руку до грудей, ніби намагаючися знайти там кнопку, щоб, натиснувши на неї, він міг вимкнути себе назавжди.

— Напевно, й про мене побачив яку-небудь мерзоту, — весело сказала Софія Андріївна, — чи не так, Льово?

Толстой заперечно помотав головою.

— Тебе взагалі не було, — відповів він. — Була твоя подруга Тараканова. Вона пригощала мене спеціально приготованою щукою. І ще був циган Младич.

Софія Андріївна кивнула.

— Лойко Младич, — пояснила вона іншим, — був капельдинером циганського хору, котрого Льова добре знав. Богатир і дивовижно співає під гітару — Льова мало не плаче щоразу. Приїздив до нас у гостину. І якось випрохав у нас італійську ляльку, чорного блазня з театру маріонеток. Чим вона його причарувала, не знаю. Просто в неї закохався. Подаруй ляльку, каже, відплачу — не на цьому світі, то на тому. А не подаруєш, залізу вночі, вкраду й червоного півня пущу... Жартував, звичайно.

— Жартував, жартував, — мовив Толстой задумливо. — Лялька була. І ще був... Олсуф'єв, але в якому вигляді! Та заспокойтесь ви на бога, ви наприкінці стали зовсім хорошим!

Останні слова були звернені до Кнопфа, що так і сидів із нажахано виряченими очима й притиснутою до серця долонею.

За столом залягла тиша, порушувана тільки подзвякуванням ножів і виделок. Індус нахилився до перекладача та спитав:

— Скажіть, а ви не бачили вві сні сам цей амулет?

Толстой трохи подумав.

— Бачив. У нього всередині, здається, була якась золота вставка, на якій виявився священний текст, чомусь єгипет-

ський. Його потім, в іншій частині сну, перекладено — і з'ясувалося, що в ньому міститься ім'я якогось давнього бога. Від нього, втім, жодної практичної користі.

— Як цікаво, Льово, — сплеснула руками Софія Андріївна. — Що ж ти мовчиш? І яке було ім'я в бога?

— Я не пам'ятаю точно, — сказав Толстой. — Чотири літери, щодо яких ні в кого не було остаточної ясності. Проте амулет, — він повернувся до індуса, — в мене намагались уві сні відібрати. І навіть хотіли через це вбити. А потім, — Толстой повернувся до Кнопфа, — через нього вбито вас.

Кнопф, так і не забравши руку від серця, тепер закрив очі й кивнув, ніби приймаючи цей трапунок як заслужену кару.

— Скажіть, а хто були ці письменники? — спитав Чертков. — Ті декілька людей, що вас придумували?

Толстой сьорбнув чаю.

— Якись похмурі шахраї, — сказав він. — Головного звали Аріель. У них там один роман створює ціла артіль.

— Щось на кшталт буриме? — спитав Чертков.

— Ні, — відповів Толстой, — набагато гірше. Там книги пишуть, як наші мужики ростять свиней на продаж. І от у такому романі я був героєм. Утім, якийсь час я навіть писав його сам. Причому вигадував саме немислимі й неймовірні уривки. Для цього я надівав на руку білу рукавичку. Рукавичка справжнісінька, лежить у мене на столі, і я справді іноді її надіваю, коли пишу, тому що в мене рука намуляна. І ще я чув купу незрозумілих нових слів. Були дуже смішні.

— Отже, ви все-таки бачили майбутнє, — сказав індус. — Хоча б і через таку дивну призму. Адже, наскільки я розумію, у вашому видиві були присутні елементи, що їх ніяк не можна вивести з вашого буденного досвіду.

— Таки-так, були, і то досить численні, — потвердив Толстой. — Особливо коли мені привидівся Достоевський з бойовою сокирою. Ось там уже почався достеменний жах. Живі мерці на вулицях Петербурга, аршинні непристойності на стінах... Люди, що смокчуть одне в одного душі задля комерційного зиску, причому навіть не для себе, а для тих, хто їх цього навчає.

— Апокаліпсис, — зітхнула Софія Андріївна.

— Утім, і тепер діється те саме, — вів далі Толстой. — Питання для більшості не в тому, як жити, чому служити, що сповідувати, а в тому, як виграти приз, збагатіти... Звідси до Арієля зовсім недалеко.

— Ти про це багато думаєш, — сказала Софія Андріївна. — Ось і привиділось.

— Можливо, й так, — відповів Толстой. — До речі, Достоевський весь час цитував Конфуція, і саме ті місця, що я недавно перечитував.

— Ви сказали «Аріель», Лево Миколайовичу? — стиха спитав Чертков.

— Так.

— Це ім'я значить, наскільки я знаю, «Лев Божий».

— Ах, Льово, — сказала Софія Андріївна. — Аріелем напевно був ти. Найбільший Лев з усіх.

— Я ж пояснив, що був у романі просто героєм. А він — моїм автором.

— Але ти завжди казав, Льово, що, коли пишеш, обов'язково стаєш героєм сам, — сказала Софія Андріївна. — Й інакше взагалі неможливо писати художній твір.

Толстой, опускаючи в цю мить чайну ложку в склянку, раптом завмер.

— Льово, що з тобою? Ти похлинувся?

— Ні, — сказав Толстой і зайшовся сміхом. — Ця думка дуже придалася б мені вві сні. Саме так, так... Автор повинен вдати з себе героя, щоби той виник... Ось де його можна впіймати... Тоді зрозуміло, навіщо спасати героя. І де шукати Бога. Й навіщо любити іншу людину, коли та страждає — це ж безкрая вічність забула себе, зневірилась і плаче...

— Ти сумбурно говориш, — сказала Софія Андріївна.

— Неважливо, — відповів Толстой, — це пусте, думаю вголос. Інтересний устрій людини. Хто з християн не мріяв про те, як служив би Христові, якби жив у Палестині за Тиберія. А насправді допомогти мандрівному Богу дуже просто, і така змога є в кожного — треба тільки роззирнутися й подивитися, кому поряд погано.

— Так ще сумбурніше.

Толстой сьорбнув чаю.

— Тобі цікавіше буде інше — я ж запам'ятав прізвище цього Арієля. Його звали Аріель Едмундович Брахман.

— Брахман? — перепитала Софія Андріївна. — Я пам'ятаю такого. Прозектор, котрий нам трапився в Одесі, так?

— Так, саме так. Ярмулка. Тільки той, кого я бачив у сні, був зовсім на нього не схожий, — сказав Толстой.

— Що за Брахман? — спитав Чертков.

— Коли ми проїздили через Одесу, — пояснила Софія Андріївна, — у нас був сусід по готелю, вкрай дивний добродій з Варшави. Він спробував був украсти в Льови ярмулку, що йому подарували місцеві євреї. Причому він не мав жодного крадійського досвіду, це одразу було зрозуміло, бо його впіймала готельна челядь. Уже збирались кликати околodочного, але він повалився на коліна, розплакався й зізнався, що хотів просто взяти яку-небудь дрібничку на згадку про видатну людину. В мене, каже, дружина вагітна,

то я діткам буду на голову цю ярмулку надівати, може, з них письменники виростуть.

Коли перекладач закінчив цю довгу фразу, індус запитав:

— І чим усе кінчилось?

— Льова розвеселився, — вела далі Софія Андріївна. — Подарував йому цю ярмулку й навіть випив із ним горілки. Тільки, сказав, тут не в ярмулці річ...

За столом засміялись.

— Бачиш, Льово, збулося, — мовила Софія Андріївна, — нехай і вві сні. Можливо, це був син чи внук того Брахмана. Чи взагалі правнук.

— Вас не збагнеш, — махнув рукою Толстой, — Чертков каже, Аріель це я сам, а ти вважаєш, що він нащадок прозектора, що вкрав ярмулку. І потім, у сні в нього були спільники, яких я цілком точно не здибував в Одесі.

Він повернувся до індуса.

— Так що ж це все-таки за амулет?

— Він називається Книга Життя, — заговорив індус, роблячи паузи, щоби встигав перекладач. — Де та коли його виготовлено, невідомо, але вже багато століть він передається з покоління в покоління як скарб. Гадають, що коли надіти його на шийку й заснути, можна побачити віщий сон.

— Звідки він у вас?

— Я дістав його в дар від свого вчителя, а той від свого. Вони вірили, що ця золота книга дає змогу зазирнути в будучину. Однак цю будучину завжди видно через призму розуму, що в неї дивиться. Тому видиво буде неминуче за-смічене — або, точніше, зумовлене — особистим досвідом глядача. Якщо, припустімо, ви кавалерист, то й побачите ви найпевніше майбутнє кінноти. Тоді у вашому сні можуть

з'явитися залізні коні, що вивергають вогонь. Такий випадок на моїй пам'яті був...

— А якщо ви Лев, який створює книги, — відповів Толстой, — то вас розтерзають нащадки божевільного прозектора, що мріяв, щоб його нащадки присвятили себе літературі.

Перекладач довго пояснював гру слів, пов'язану з іменами «Лев» та «Аріель». Потім Толстой задумливо сказав:

— Деякі деталі майбутнього світу... Як би це сказати, вони були цілком зрозумілі й доречні вві сні, але зовсім позбулися смислу тепер. Я навіть не можу їх до ладу згадати. Як, знаєте, ніби вві сні вам пояснено принцип роботи фонографа арабською мовою, й ви все зрозуміли, але прокинувшись, не змогли б нічого відтворити.

— Це краще свідчення, — сказав індус, — що досвід був справжнім.

Толстой знизав плечима.

За столом запанувала тиша. Скориставшись моментом, Кнопф прокашлявся й делікатно промовив:

— Лево Миколайовичу! Я ще раз хочу перепросити за виникле непорозуміння...

За столом засміялись.

— ...і повідомити, — мужньо провадив Кнопф, — що фонограф тепер полагоджено й він буде готовий до роботи, коли ви зволите наказати.

— Це я повинен перепросити за непорозуміння, — відповів Толстой, — щиро вам дякую, пане Кнопфе... Гм. Яюсь навіть дивно бачити вас без револьвера.

— Льово, ти його зовсім знітиш, — шепнула Софія Андріївна.

Та Толстой уже повернувся до індуса.

— Якщо відкинути всі безумні деталі, — сказав він, — я змушений визнати, що цей сон справді певним чином... Так би мовити, дотичний до моїх давніх думок. З багатьма з моїх думок. Та я не вірю, звичайно, що таким чином можна заглянути в майбутнє.

— Цей амулет дозволяє побачити істину, — відповів індус. — А майбутнє й минуле — тільки частина істини.

— Не можу похвалитися, що бачив істину.

— В такому досліді вона може бути завуальована чи змішана з нісенітницями, — озвався індус. — Як сонце в небі — іноді воно ховається за хмарами, але його присутність безсумнівна.

— Правильно, в мене вві сні багато разів виникало питання про істину, — погодився Толстой. — Та відповіді на нього я так і не дістав.

— Тоді спроба триватиме, — сказав індус. — Раз почавшись, вона обов'язково добігає кінця.

Толстой осміхнувся.

— Ми тут стаємо на слизьке. Ви хочете запевнити мене в тому, що сталося чудо. Але, на моє глибоке переконання, істина й чудо — дві речі несумісні. Коли заходить мова про різні там воскресіння, преображення або що, треба одразу перевіряти, чи на місці ваш гаманець. Зважте на те, що ці релігійні дива завжди якісь убогі, заштатні — чи ікона плаче маслом, чи, приміром, кульгавий на обидві ноги починає накульгувати на одну, чи біси тимчасово переселяються з одного стада свиней в інше...

— Льово, — докірливо сказала Софія Андріївна.

— Ви матеріаліст? — запитав індус.

— Аж ніяк, — відповів Толстой. — Навпаки, я гадаю, що нема похмурішої облуди, ніж погляди матеріалістів. Однак я

не можу сказати, що цілком приймаю якусь із релігійних доктрин.

— Ви вірите в Бога?

— Звичайно.

— А ви згодні з тим, що людина — це його втілення?

Толстой засміявся. Чертков повернувся до перекладача і сказав:

— Він тому сміється, що два дні тому ми розмовляли саме про це. І Лев Миколайович прекрасно, як на мене, сформулював відповідь. Він висловився так: людина вважає себе Богом, і має рацію, тому що Бог у ній є. Вважає себе свинею — і знов її правда, тому що свиня в ній також є. Та людина дуже помиляється, коли сприймає свою внутрішню свиню за Бога.

Дослухавши переклад, індус дуже серйозно кивнув і спитав:

— Ви вірите в переселення душ?

— Я гадаю, — відповів Толстой, — що існування окремої особистості — це одна з фаз вічного життя в усе вищих та вище піднесених формах. І ці форми такі близькі між собою, що смутний спогад про попередній стан не зникає в людині ніколи. Може, тому й кажуть про переселення. Та смерть у будь-якому разі не страшна, вона просто перехід. Світ — одне ціле. І нема іншого чуда, крім життя.

— Згоден, — сказав індус, коли перекладач договорив. — Єдине справжнє чудо — то ми самі. Тому я зовсім не переконую вас у тому, що з вами сталося чудо. Навпаки, на мій погляд, у такому досвіді нема взагалі нічого незвичного.

Толстой усміхнувся.

— Ну, якщо так, добре. Значить, ви говорите, що я коли-небудь додивлюся цей сон?

— Так, — сказав індус, — неодмінно. І амулет вам буде вже не потрібен.

У розмові виникла пауза, якою скористався, з'явившись в дверях, лакей.

— Прибули нові гості, — повідомив він.

— Хто там? — спитала Софія Андріївна.

— Двоє освічених робітників, — насмішкувато сказав, увійшовши слідом за лакеєм, син Толстого Дмитро Львович, — і ще дівчина-курсистка. Здається, з нігілістів — коротко стрижена, руда й палить папіросу. Гарненька.

— Ну от, — осміхнувся Чертков, — будуть знов просити грошей на револьвери.

— Я знову не дам, — відповів Толстой. — А дівчину цю палити відучимо. Взяти її на прогулянку верстов на вісім, одразу свої пахітоски забуде...

— Ах, Льово, — плеснула руками Софія Андріївна, — за що ж ти зневажаєш усякий рух жіночої душі до емансипації?

Толстой засміявся.

— Коли жінки починають судити про емансипацію, — сказав він, дивлячись на індуса, — я завжди пригадую Епіктета. Він писав, що римлянки не розставалися з Платоновим твором «Держава», бо в ньому Платон пропагував спільність жінок. Ось тільки вони не зовсім ясно розуміли решту ідей книги. Емансипація... Для чого? Роздягнутись до пояса та поїхати на бал. Та ви й тепер це можете.

— Спасибі, Льово, — сказала Софія Андріївна криштале-вим голосом, — що сьогодні ти хоча б не вимагаєш, щоби я наділа сарафан і постели й ішла на річку прати білизну.

— Дуже тобі не завадило б, — відповів Толстой, устаючи з-за столу, — тільки ти ж не зможеш. Це тобі не Шопеніві прелюдії.

Завваживши, що решта гостей теж стала підніматися з місць, він додав:

— Будь ласка, не турбуйтеся. Я вас покину до вечери — мені треба написати кілька листів...

Він повернувся до індуса.

— А завтра з ранку, якщо дозволите, я покажу вам свою школу для селянських дітей.

— Це буде інтересно, — ввічливо сказав гість.

Повернувшись у кабінет, Толстой замкнув двері зсередини й сів за стіл. Його трохи брав сон, але слабкість була дивно приємна. «Ось інтересно, — подумав він, — а якщо зараз засну, чи побачу продовження?»

Він поклав складені руки на стіл і опустив на них голову, прибравши тієї самої пози, в якій отямився перед обідом. Однак, попри сонливість, справжній сон не приходив. Кілька разів Толстой розплющував і заплющував очі, аж поки не завважив, що зі стіни — з того місця, де завжди висіли портрети Фета й Шопенгауера, — на нього іронічно дивиться Наполеон Третій, драпіруючись у горностаєву мантію з дивним орденом, схожим на п'ятикутний мальтійський хрест.

«Стривай-но, — подумав він, — та я ж уже сплю...» Мало того, виявилось, що він може дивитися не розплющуючи очей — причому навсібіч: він бачив повішений на шафі одяг, косу без ручки й свій круглий м'який капелюх. Водночас йому було якимсь чином видно поставлені в іншому кутку палки для прогулянок. Та, попри ці знайомі зі щоденного побуту деталі, кімната цілком точно не була його кабінетом, тому що в ній не було вікон.

«Цю кімнату я вже бачив, — згадав Толстой, — тільки вона була трохи інша... Я в ній якраз намагався писати себе

сам... Чи не спробувати знов? Треба б узяти й кінчити це діло, поки Аріель у Єгипті...»

Дивуючись, як легко й плавно вдається будь-яка дія, Толстой узяв зі столу білу лайкову рукавичку, надів її на руку, підняв перо, вмочив у каламар і вивів на папері вмить виниклу фразу:

«Двері розчахнулись, і до камери ввійшли два жандарми».

XXVII

Двері розчахнулись, і до камери ввійшли два жандарми — майор Кудасов і невідомий поручник.

Майор мав хвацький вигляд — його підвусники були густо нафабрени, щоки виголені, і взагалі він мав такий вигляд, ніби хотів їхати на бал, але в останній момент усе-таки вирушив на службу. Поручник у його супроводі був зовсім молодим чоловіком, безбородим, із проділом посередині голови й вологими уважними очима, які бувають у вагітних сук і журналістів, що пишуть про паризьку моду.

Обидва жандарми явно були люди хорошого товариства, і з казенної скам'янілості їхніх облич ставало втямки, що їм не до вподоби майбутня бесіда.

«Чому в цих жандармів завжди такий винуватий вигляд? — подумав Т. — Утім, цікавіше інше. Ось тепер — хто їх творить? Я сам? Аріель? Чи взагалі який-небудь Гриша Овнюк? Поглянемо...»

— Ви спали, графе? — спитав Кудасов. — Даруйте, що довелось розбудити.

— Давайте одразу до діла, — сказав Т.

— Гаразд. Чи знаєте ви, як вас годиться покарати за вбивство княгині Тараканової та її супроводу?

Т. насупився.

— Я не вбивав сердешну, — сказав він, — зовсім навпаки. Я намагався її захистити, але нагодився запізно.

— Від кого ви її захищали?

— Від амазонських індіанців, що плювались отруйними стрілами. Це вони її погубили. Хоча який-небудь Победоносцев цілком міг би сказати, що її погубила зневіра.

— Про покійного обер-прокурора ми поговоримо пізніше, — сказав Кудасов. — Що за індіанці?

— Ви гадаєте, я був із ними знайомий? — спитав Т. з сарказмом. — Мені їх не встигли представити.

— І де вони тепер?

— Згоріли.

— Добре... Труп жандармського полковника ви вирішили довірити воді для контрасту з вогняним похованням?

— Якого полковника?

— Котрого задушили після вбивства Тараканової.

— Задушив? — підняв брови Т. — Я? Боже збав, та я такі діла не роблю. Душити, сказали таке... Я розумію, втім, звідки у вас такі думки. Я справді ходив певний час у жандармському кітелі. Та мені його дали цигани, тому що я вийшов з ріки голий-голісінський...

— А як до вас попав саквояж з імперіалами, знайдений у вашому номері «Hôtel d'Europe»? Теж цигани дали, коли ви вийшли з ріки?

— Ні, — відповів Т., — коли я вийшов з ріки, саквояж був уже на березі. Думаю, він опинився там тому, що я задів його ногою. А от цигани тут ні до чого. Це була зовсім інша ріка, і, до речі, замерзла.

— Так-так, — погодився Кудасов. — Розумію, в одну ріку не можна ступити двічі...

— Ні, — сказав Т., — це навіть географічно зовсім інша ріка. Стікс.

Офіцери зирнулися.

— Тобто, — вкрадливо запитав Кудасов, — якщо я вас правильно розумію, банкір Каїль, що йому належав саквояж, не зумів переправитись через Стікс, а ви зуміли?

Т. кивнув.

— Точнісінько, як ви кажете. Коли ваші відомості відповідають дійсності, я сам це радо потверджу.

— Убивство обер-прокурора Победоносцева з групою ченців, я гадаю, теж пов'язане з легендами й міфами Давньої Греції?

— Ви не уявляєте, до якої міри, — відповів Т. — Тільки не Давньої Греції, а Давнього Єгипту, і це зовсім не вбивство, а нещасний випадок під час... е-е... непротидії злу.

— Непротидіяли за допомогою скалкових бомб двічі, — сказав молодий жандарм, — уперше біля міста Коврового, а потім на квартирі обер-прокурора Победоносцева в Петербурзі?

— Приблизно так, — погодився Т. — Здається, обидва рази все було справедливо. Пригадую без каяття.

Жандарми знову зирнулися, цього разу майже весело.

— Ну що ж, цю розмову нема смислу продовжувати до безмежності, — сказав Кудасов. — Картина зрозуміла.

— Цілком згоден, — потвердив поручник.

— Ми навіть не згадуємо загублених вами слідців, — вів далі Кудасов, — що ж тут пригадувати про таку дрібноту в загальному балансі. І ви ж уже багато років ідете цим шляхом, графе. Ще за небіжчика міністра Долгорукого у вас у Ясній Полянні були влаштовані потаємні ходи й східці на випадок зустрічі з законом, знаємо-знаємо. А ночами на варту вихо-

дило стільки народу, скільки довкола острогу не ходить... Якби зупинили ми вас тоді, все могло би скластись інакше. Але тепер хвороба занадто за давня, щоб її лікувати. Хочеться вірити, ви з самого початку розуміли, чого сподіватися за готування царевбивства.

— Про що це ви? — з нерозумінням спитав Т.

Кудасов пильно поглядив Т. в очі й поклав на стіл складений удвічі аркуш паперу.

— Цей лист до вас не дійшов, — сказав він. — Але тепер ви можете його прочитати.

Т. взяв папір і розгорнув його. Аркуш був списаний охайним легким почерком:

Hotel d'Europe, графові Т.

Графе,

Перед зібранням ви спитали про «імператора, що розпускає думу» (коли ви ще пам'ятаєте), однак обставини склалися так, що тим разом я не встигла вам відповісти. Спробую розповісти листовно.

Ці слова пов'язані з давньою історією: якимось, розмовляючи з Джембоном, Соловійов сказав, що чотири істини-чесноти буддизму в переказі для сучасної людини мають звучати інакше, ніж дві тисячі років тому. Посперечавшись і посміявшись, вони вдвох записали таку версію:

- 1) життя — це тривога;*
- 2) в основі тривоги лежить дума;*
- 3) думу не можна додумати, а можна тільки розпустити;*
- 4) щоб розпустити думу, потрібен імператор.*

Перше вони хотіли записати четверту істину-чесноту інакше — «щоб розпустити думу, знайди того, хто думає». Однак, як завважив Джембон, сучасний розум гострий настільки, що нерідко думає й далі, навіть зрозумівши, що його нема.

Ви питаєте, хто цей «імператор»? Дуже просто — той, хто завважує думу, розпускає її та зникає разом із нею. Такий засіб називається «удар імператора», і я думаю, що йому обов'язково знайдеться місце у вашому арсеналі непротидії. Удару завдають не тільки по думі, але й по самому імператору, що гине разом із думою: по суті, він іде, не встигнувши прийти, тому що діло вже зроблено.

Можна було би сказати, що «імператор» — це прояв активної іпостасі Читача, якщо хочете — Автора. Однак відмінність між Читачем й Автором існує тільки доти, доки думу не розпущено, тому що й «читач», і «автор» — просто думки. Коли я спитала Соловійова, що ж зостанеться, коли не буде ні думи, ні імператора, він відповів просто — «ти і твоя свобода».

Тут може виникнути питання: що ж, власне, Соловійов називав словом «ти»? Автор, Ти і Читач — таким було його розуміння Трійці. Здається, що між цими трьома поняттями є відмінність. Але насправді вони вказують на одне й те саме, і крім нього нема нічого взагалі.

Можливо, мій сумбурний лист направить вас на якісь думки. Тепер ви принаймні знаєте, як із ними вчинити... smile...

Ваша Т. С.

P. S. Аncia переказує вітання «страшному дяді з бородою».

— Я не можу похвалитися, що ми до кінця розуміємо цей шифр, — сказав Кудасов, — але суть очевидна. Ідеться про заміри на монарших осіб. Коли та де ви збиралися завдати удару по імператору?

Т. знизав плечима.

— Водночас із розпуском думи. Це, здається, видно з листа. Ви ж уже мали розмову з його відправницею?

— Вона втекла з Петербурга.

— Оце так, як прикро...

Кудасов осміхнувся.

— Випитувати щось у вас марно, це ясно, — сказав він. — Та коли йдеться про безпеку перших осіб імперії, ми додержуємось іншої тактики — не дізнаємося всі деталі, а завдаємо удару самі. По всіх, до кого можемо дотягнутись. Ви не завдасте шкоди ні імператору, ні думі.

— Ви збираєтеся вчинити зі мною, як із Соловйовим?

— Нема іншого виходу, — розвів руками Кудасов. — Лишати вас живим смертельно небезпечно. Ви, безумовно, заслуговуєте страти після суду. Але найвища влада не хоче розголосу, бо це ще сильніше відокремить панівний стан від народу. Для загалу ви просто зникнете, графе. Тільки цього разу вже не вигулькнете в якому-небудь Ковровому в мундирі задушеного жандарма.

Т. відкрив був рот, але Кудасов зробив легкий рух рукою, немовби закликаючи його не гаяти час на пусті виправдання. Тоді Т. закинув ногу за ногу, задер бороду й погордливо вступився в кут камери.

— Як саме ви збираєтесь мене вбити? — спитав він.

— Вас розстріляють на подвір'ї.

— Коли?

— Негайно.

— А я чомусь гадав, що мені відрубають голову, як Соловйову... Я дивлюсь, Аріель Едмундович поволі схиляється до мінімалізму.

— Прошу? — напружено перепитав Кудасов.

— Нічого, — зітхнув Т. — Ви навряд чи зрозумієте, так що не зупиняймося.

— Скажіть, — заговорив поручник, — ви маєте яке-небудь бажання, що ми могли б виконати? Остання воля? Хочете роз-

порядитися майном? Чи зробити традиційний пам'ятний надпис? Наші фахівці перенесуть його на стіну камери вашим же почерком. Якщо, звичайно, не виникне проблем із цензурою.

— Оце слухна думка, — відповів Т. — Поважаю турботу держави про культуру. Накажіть дати мені папір і чорнило. І нову свічу, тут темнуватого.

Кудасов кивнув, і поручник попрямував до дверей.

— І ще, — сказав Т. йому вслід, — принесіть, будь ласка, склянку води. Я хочу пити.

Поки молодий жандарм був відсутній, Кудасов не вимовив ні слова — спочатку він вивчав надписи на стінах, а потім узявся уважно оглядати підлогу в себе під ногами. Т. лише тепер завважив, що на ньому остроги.

«Нащо жандарму остроги? — подумав він. — «Сестру задівши острогами...» Цікаво, є в нього сестра? Чи хоча б кінь? Утім, чи мені не однаково...»

За п'ять хвилин поручник повернувся з мідною тацею в руках. На ній був стіс гербового паперу та канцелярський каламар із пером. Слідом до камери ввійшов солдат зі склянкою води в одній руці і запаленою свічкою в другій. Поручник поставив тацю перед Т.; солдат і собі опустив на стіл свічку та склянку в ідеально симетричних позиціях праворуч і ліворуч від таці.

— А тепер залиште мене на якийсь час, — попросив Т.

— Неможливо, — сказав поручник, — пишіть у нашій присутності.

— Хоча б на чверть години...

Кудасов заперечно похитав головою.

— Чого, цікаво, ви боїтесь? — спитав Т. — Що я вб'ю себе цією тацею? Та вам же менше клопоту, й совість буде чиста...

Тільки я не дам вам такої полегші, навіть не сподівайтесь. Справді, панове, облиште мене. Я повинен зібратись на думці, а при вас це неможливо...

Кудасов із поручником зирнулись. Поручник знизав плечима.

— Добре, маєте чверть години, — сказав Кудасов і перейшов на дещо винуватий тон, — і от іще що. Є прохання від вашої знайомої Оксенії Толстої-Олсуф'євої, переказане через наше найвище керівництво. У неї, схоже, найсерйозніші зв'язки... Взагалі, вона випускає нову книгу — «Трохи сонця в холодній вдові». І просила у вас короткого відгуку на останню сторінку, всього рядок чи два.

— Хай напише сама від мого імені, — сказав Т. — Скажіть, я дозволяю.

— Гаразд, скажу, — кивнув Кудасов. — Та боюся, сердешній трудно буде придумати що-небудь за вас, графе, тому вона й просить... Утім, не моє діло.

Коли двері зачинились, Т. поглядив на стіну — туди, де був прощальний надпис Тодося П'ятака.

«Тепер я знаю, де шукати істинного автора, — подумав він. — Його не треба шукати. Він прямо тут. Він повинен удати мене, щоб я з'явився. Насправді, якщо розібратися, нема ніякого мене, є тільки він. Та цей «він» і є я. І так кризь усю проміжну оптику — до самого початку й кінця, Соловійов таки має рацію... «Eternal mighty I am», як у старому протестантському псалмі. Ось тільки в моєму разі рядок на якийсь час подовжився до «I am T.». Але «T.» тут не важить. Важливо тільки «I am». Тому що «I am» може бути й без графа Т., а от графа Т. без цього «I am» бути не може. Поки я думаю «I am T.», я працюю підпомагачем в Арієлевій конторі. Та

щойно я обрізаю цю думку до «I am», я враз бачу істинного автора й остаточного читача. І ще той єдиний смисл, що є в цьому «Т», й у всіх інших словах теж. Як просто...»

Думати заважав веселий поручників голос, що долинав з коридору, — він говорив щось швидко й нерозбірливо.

«Виходить тавтологія — «я є те, що я є». Утім, це, здається, вже було в якійсь книзі... Але чому мене з такою настирливістю намагаються переконати, що авторів багато? Тому, що автор один... Навіщо мене так наполегливо запрошують удати з себе творця світу, пропонуючи білу рукавичку й величезний письмовий стіл? Щоб я не здогадався, що я і так його творець, ха-ха... А от сердешний Аріель так певен свого авторства, що ніколи, ніколи не зможе зрозуміти, як усе насправді...»

Із коридору долинув бадьорий чоловічий регіт на кілька голосів — поручник, вочевидь, закінчив анекдот.

«Та якщо все саме так, — думав Т., — то я завиграшки зможу перемогти Аріеля... Таку можливість обов'язково передбачено. В мене, мабуть, усе потрібне — просто під носом... Так. А що в мене під носом?»

Він оглянув стіл — стіс гербового паперу, каламар із пером, склянку з водою й свічу.

«А може...»

Т. зажмурився, мов боячись, що думка, зненацька прийшовши йому в голову, може так само несподівано її покинути. Якийсь час він тарабанив пальцями по столу, і цей дріб усе швидшав. Потім він засміявся.

«Тобто неможливо, проте цілком точно...» Двері прочинились, і до камери зазирнув Кудасов. У його очах світилась цікавість.

— Я забув сказати, графе. Якщо бажаєте, в нас є настоянка опію.

— Дякую, — сказав Т., прийшовши до тями. — Перепрошую за мою нестриманість. Просто я зрозумів... Взагалі, мені потрібно ще кілька хвилин.

На виду жандарма з'явилося збентежене розуміння.

— Ждемо, — кивнув він і зник за дверима.

«Ну що ж, — подумав Т., відчуваючи трохи моторошний і веселий запал. — Є тільки один спосіб усе перевірити. Просто зараз і ні хвилиною пізніше...»

Підсунувши до себе аркуш паперу, він умочив перо в каламар і великими літерами написав у його центрі:

Аріель Едмундович Брахман

Подумавши, він обвів ім'я переривчастим колом і став накреслювати вздовж нього на папері дрібні букви. Всі, які міг згадати: російські, грецькі, латинські, кілька давньоєврейських і навіть двійко скандинавських рун. Він писав без жодної системи та логіки — просто ставив ті знаки, що самі вискакували в пам'яті, й невдовзі ім'я деміурга виявилось оточене розбіжними спіралями шифру, загадкового навіть для автора.

«Нема сумнівів, що послідовність знаків і їхній смисл у магії геть не важливі, — думав Т. — Уважати інакше значить ображати небеса, гадаючи, що вони так само вражені бюрократичною нікчемністю, як земна влада. Будь-яке заклинання чи ритуал є просто спроба привернути до себе увагу якоїсь невидимої інстанції; але якщо певно знаєш, що ця інстанція в тобі самому, можна не перейматися з приводу дрібних невідповідностей...»

Поставивши в кінці послідовності літер грецьку «омегу», Т. поклав перо.

«Ну от, — подумав він, — зараз дізнаємось, чи я тремтяче створіння, чи промінь світла в темнім царстві...»

Піднявши пописаний аркуш, він був підніс його до свічки, але передумав і поклав назад на стіл.

— І все-таки, — прошепотів він, — формальностей краще дотримуватись, бо сказано... Щось напевно сказано про це. А я забув найголовніше.

Узявши перо, він дописав праворуч від розбіжного вихру літер слово «БХГВ», а ліворуч — таке саме незрозуміле слово «АГНЦ» і навіщось узяв його в нерівний п'ятикутник. Потім намалював унизу мішок і написав на ньому грецьке слово «ΥΑΤΕΞ».

«Здається, пишеться так, — подумав він. — Можна було б і російською, але так кабалістичніше... Тепер точно все».

Піднявши аркуш, він зім'яв його й торкнувся ним вогника свічки. Папір зайнявся. Перевертаючи аркуш у повітрі, щоб він горів не надто швидко, Т. ретельно згодував його вогню, потім ніжно перехопив рихлий розтруб попелу й дав останньому клаптику паперу дотла догоріти. У нього в руці лишився зморщений сувій сіро-чорного кольору, схожий на перетравлену землю берестяну грамоту.

Опустивши попіл у склянку з водою, Т. розмішав його пальцем. У склянці утворилась рівна каламутна суспензія.

Двері розчинились.

— Графе, — сказав майор Кудасов, — час вийшов... Даруйте, що ви робите!? Годі!

Він кинувся до Т. — але, перш ніж він зміг завадити, Т. підняв склянку до рота й, дивлячись жандарму просто в очі, двома ковтками випив усю воду.

XXVIII

Був вечір. Аріель Едмундович Брахман щойно запалив лампу під стелею й саме йшов до письмового столу, на якому дзижчала машина Тюринга й парувала кава, коли перед ним щось сягнуло й розлігся гучний електричний тріск.

Аріель Едмундович розтулив рота зі здивування.

Над столом, прямо над пачкою свіжорозпечатаних сторінок, висіла сфера, схожа на велику повітряну кулю з прозорими стінками. Усередині був граф Т., у тому самому вигляді, в якому його зазвичай зображують: із двома револьверами по боках і брилем за плечима. Тільки він був зовсім маленьким — завбільшки з іграшкове ведмежа, і тримав у руці мішок з незрозумілим грецьким словом.

— Маєте чудовий вигляд, Аріелю Едмундовичу, — сказав Т. — Видно, що відпочили.

Запала тиша, і її порушував лише молодецький речитатив, що линув із сірих коробок обабіч машини Тюринга:

«Опа, опа, скурвилась Європа, зате Жанна Фріске показала цицьку!»

Насправді Аріель мав не дуже добрий вигляд. Він був сильно зляканий, і навіть крізь засмагу стало видно, як він зблід — майже зниклий синець під оком, що був синім, став блакитним.

— Хто це співає? — спитав Т.

— «Сіре розмитнення», — відповів Аріель, — це такий молодіжний... От чорт... Та що відбувається? Чому ви тут?

— Ви, здається, ніколи не питали дозволу, щоби з'явитися в моєму світі.

— Як ви сюди потрапили?

— Дуже просто, — відповів Т. — Виявляється, вас можна викликати для спілкування за вашим-таки ритуалом. Це набагато простіше, ніж я думав.

Аріель відійшов до стіни й сів на вузький диван, обтягнутий чимось на кшталт синього котячого хутра.

— Як вам сцена в Ясній Полянці? — спитав він, силкуючись повернути собі самовладання. — Вдалася, так? Особливо цей індус добре вийшов — як живий. Треба йому тільки ім'я придумати...

Т. вказав на стіс відбитків на столі.

— Наводите марафет?

Аріель кивнув.

— Проміжна правка, — сказав він. — Пантелеймон звелів викинути всю Митькову любов, а замість цього радикально посилити старця Федора Кузьмовича. Книга буде духовна, для загалу від п'ятнадцяти років, тому еротичні сцени міняємо фігурою замовчування у вигляді дев'яти зірочок. Тільки-но вніс. А зараз ламу Джамбона прибиратиму.

— Чому?

— Пантелеймон загадав. Я, каже, такого не замовляв. А наш метафізик йому угоду показує, де чітко написано: «створення образу прозрілого лами». Пантелеймон каже: він у вас кудись не туди прозрів. А метафізик відповідає: зате по-справжньому. Хай, каже, хоч у книзі такий буде. Загалом, буддійську лінію звелено спростити. В тому дусі, що весь так званий тибетський буддизм — це спільний проект ЦРУ й англійської розвідки. Пантелеймон, звичайно, дурень, не вміє угоду складати. Та ламу цього таки не шкода. А от за еротичну лінію прикро — сорок сторінок прибрав, і яких! Усю пружну плоть, мля. Тепер нічого й не згадаєте на тому світі біля каміна. Виходить, намарно грішили, хе-хе.

— Я би на вашому місці не дуже веселився, — сухо сказав Т. В очах Аріеля знову майнув переляк. Він зробив серйозне обличчя.

— У вас черговий напад богоборства?

— Та який ви бог. Ви навіть на чорта не тягнете.

— Давайте тільки без ярликів, — сказав Аріель. — Хай би який я був, а я ваш автор, і ви це знаєте.

— Ви не мій автор. Ви герой, що вважає себе за мого автора. Та в книги є справжній автор, що придумує вас самого.

— Щож, — сказав Аріель, — може, в якомусь вищому смислі воно й справді так. Тільки мені такий автор невідомий.

— А мені відомий, — сказав Т.

— І хто ж це?

Т. всміхнувся.

— Я.

Аріель засміявся.

— Вам, вочевидь, сподобався розділ про білу рукавичку, — сказав він. — А як на мене, це найнудніше місце в усій книзі. Я його взагалі збираюсь викинути під час остаточної правки. Разом із матюками.

— Навряд чи ви встигнете щось іще викинути чи викинути.

Куля, що в ній висів Т., стала спускатися донизу, водночас побільшавши, поки Т. не досяг нормального людського зросту. Його підшви торкнулись підлоги, й він опинився навпроти Аріеля. Тепер кімнату розділяла вигнута прозора стіна — ніби між Т. й Аріелем повисла величезна лінза.

— Як ви це робите? — спитав Аріель.

— Так само, як і ви раніше. Я творю ваш світ, як ви створювали мій.

Т. витягнув перед собою руки, й прозора лінзувата поверхня між ним й Аріелем випрямилась, розділивши кімнату точно навпіл.

— Хто дав вам силу?

Т. осміхнувся.

— Кабалісти на кшталт вас, — сказав він, — вірять, що є двадцять два промені творіння — чи п'ятнадцять, я не пам'ятаю достоту. Але насправді є тільки один промінь, що проходить крізь усе сутне, й усе сутне і є він. Той, хто пише Книгу Життя, і той, хто читає її, і той, про кого ця Книга розповідає. І цей промінь — я сам, тому що я не можу бути нічим іншим. Я був ним завжди й вічно ним буду. Ви вважаєте, мені потрібна якась іще сила?

— Отак? — сказав Аріель із сарказмом. — Вічно ним будете. Вічність, виходить, це ви і є?

— Я, — відповів Т., — чи будь-хто інший, хто хоче нею бути. Тільки у вашому світі це мало кому треба. Ось ви, наприклад. Ви ж не хочете бути вічністю. Ви хочете тимчасово стати богом, щоби швидше відбити кредит.

Поки Т. говорив, прозора стіна між ним й Аріелем стала знову вигинатись, але вже в бік Аріеля, і в якусь мить охопила його прозорою півсферою. Дивним чином усередині цієї півсфери опинилась і кімната, і вся її обстава — письмовий стіл, машина Тюринга зі своїми звуковими коробками, книжкові полиці й котячий диван, що на ньому сидів деміург.

Т. оточувала тепер п'ятьма, й довкола нього нічого не можна було розібрати — видно було тільки мішок у його правій руці.

— Я ваш творець, графе, — сказав Аріель погрозово. — Хіба ви сумніваєтесь?

— Згадайте, як ви з'явилися в моєму житті, — відповів Т. — Я знайшов вас у темній комірчині на баржі княгині Тараканової.

— То й що?

— Це ви з'явилися в моєму житті, а не я у вашім. Який ви к бісу творець, якщо я був уже тоді, коли вас іще не було? Звіртеся зі своєю кабалою...

Від цих слів Арієлів усесвіт іще поменшав, остаточно зімкнувшись у кулю на кшталт отієї, що в ній перед цим з'явився сам Т. Кімната деміурга зробилася зовсім маленькою, але в її іграшкових вікнах завдяки дивному оптичному ефекту було й досі видно зоряні розсипи далеких електричних вогнів.

Т. не знав, що саме бачить Аріель зі свого дивана, але той проявляв усе більше тривоги.

— Що ви хочете зробити? — спитав він.

— Мені здається, — сказав Т., — буде справедливо вчинити з вами так, як ви хотіли вчинити зі мною, добродію. Ви планували поставити крапку в моїй долі. Замість цього я поставлю крапку у вашій.

— Ви збираєтесь мене вбити?

— Ні, — відповів Т. — Я просто закінчу цю книгу сам.

— Не верзій нісенітниці. Реальність не така проста, як вам здається. Будь-який всесвіт живе за тими законами, за якими її створено, хоче цього творець чи ні. Книгу неможливо закінчити, не з'єднавши сюжетних кінців.

— Згоден, — кивнув Т., — але ви самі дали мені змогу завершити цю історію.

— Про що ви кажете?

— Ви не надто акуратні. Ви залишили за спиною одну сюжетну лінію, що не дістала продовження. Зараз мені досить просто довести її до кінця.

— Не розумію, — сказав блідий Аріель.

— У вашім опусі є мотив, пов'язаний з іменами. Пам'ятає, Сулейман велів вам розібратися з церковним перека-

зом, і ви придумали легенду про гермафродита з котячою головою? За цією легендою, двері в Оптину Пустинь розчиняться, коли в жертву гермафродиту буде принесено Великого Лева.

— Чудова пам'ять, — сказав Аріель. — Справді, жертву ми так і не принесли... І що?

— Все просто. Ім'я Аріель складається з двох слів, «Арі» та «Ель», що значить «Лев Господній». Великий Лев — це не я, а ви.

— Я? — спитав Аріель вражено.

Т. кивнув.

— Спасибі вашому дідусеві-кабалісту... Я міг би навести це за остаточний доказ, що автор не ви, а я, але хіба мені треба щось вам доводити, Аріелю Едмундовичу?

На цю пору, зімкнувшись довкола Аріеля, сфера зменшилась до розмірів велосипедного колеса, і деміург на дивані став схожим на мешканця іграшкового будиночка у вітрині дитячої крамниці. Та сонми далеких вогників у малесеньких вікнах його кімнати доводили, що його світ усе-таки має складніший устрій.

Десь там, серед цих вогнів, лишилися силова та ліберальна парасолі, Григорій Овнюк та Армен Вагітович Макраудов, стара Ізергіль і кафе «Vogue», печальний хор гарлемських євреїв, Петербург Достоєвського на величезній крижині, вікно до Європи на українському кордоні, світова фінансова криза та перші не-сміливі паростки надії, менеджер Сулейман зі своєю службою охорони, архімандрит Пантелеймон зі своїм невидимим богом і, звичайно ж, маркетологи з повсякчасною турботою про те, як їм меткіше продати все це цьому таки всьому...

З Аріелем відбувалося щось дивне — він зіщулився разом зі своєю кімнатою, але нерівномірно, так, що його голова

стала занадто велика для скуленого тіла. Ореол волосся над нею став зовсім величезним, перетворившись на таку собі гриву, й Аріель тепер справді був схожий на лева, тільки зовсім маленького.

Однак голос його звучав і досі виразно.

— Так, — сказав він, — інтересне спостереження. Мені не спало на думку... Ось тільки де ви візьмете гермафродита з котячою головою?

— Завжди з собою, — відповів Т. — Хочете подивитися? І він підняв руку з мішком.

— Гатес, — прочитав Аріель. — Гатес? Це, здається, пекло?

— Ні. «Гадес» грецькою пишеться інакше. А слово «гатес» значить «коти». Але я знав, що ви оціните каламбур. Ви самі породили цей символічний ряд, Аріелю Едмундовичу. То не жалійтесь тепер, що він до вас навідався...

З оцими словами Т. сунув руку в мішок і вийняв звідти рудого сонного кота, спресованого лежанням в однорідну масу, — знадобився певний час, поки в ній виокремились лапи, хвіст і тіло. Останніми розплющились байдужі зелені очі, й кіт нявкнув.

Аріель осміхнувся.

— Це ж кіт Олсуф'єва. Ви через нього намагались викликати мій дух, і то доволі успішно. Який це к бісу гермафродит?

— Тільки наближення, — погодився Т. — Кіт не зовсім гермафродит, а просто кастрований через безсердечного хазяїна. Але ж і ви, Аріелю Едмундовичу, не зовсім Великий Лев. То хай ваші недосконалості врівноважать одна одну...

І Т. відпустив кота.

Аріель не сказав нічого, але Т. здалося, що його волосся стало сторч. Підскочивши з дивана, він кинувся до столу з машиною Тюринга.

Це мало такий вигляд, ніби Т. дивився виставу в дрібно-му ляльковому театрі. Світлий розтруб машини засяяв, у нім з'явилися тонкі рядки тексту, й Аріель заходився несамовито гамселити по клавішах, вряди-годи повертаючись, щоб викрикнути друковані слова в обличчя навислому над ним величезному Т.:

— Та коли Т. спробував просунути kota крізь межу, — горлав він, — з'ясувалось, що це неможливо... Зовсім неможливо! Лапи kota роз'їжджались по непроникній поверхні кулі, як по броньованому склу, й кіт ображено нявчав, не розуміючи, що коїться...

Однак насправді відбувалося зовсім інше.

Упавши в темряву, кіт спочатку зник з-перед очей, а потім з'явився біля межі, що відокремлювала світ Т. від круглого всесвіту Аріеля. Його напевно зацікавила маленька пелехата істота в її центрі. Кіт нявкнув і легко, буцімто жодної прозорої перешкоди не існувало, застрибнув усередину.

Аріель на цей час уже не сидів за своєю машиною — він ховався під столом. Т. побачив, як кіт лапою перекинув машину Тюринга, і все подальше затулила його руда спина.

Потім сталося ЩОСЬ фатальне.

Розлігся лускіт, схожий на звук тріснутої шини, і сфера погасла.

Стало темно і тихо.

Тиша тривала кілька довгих секунд. Таких довгих, що Т. почало здаватися — за цим уже нічого ніколи не відбудеться. А потім стало чути гучний скрегіт — нібито хтось відчиняв важкі кам'яні двері, яких не торкались багато сторіч.

Самі двері не було видно, але що ширше вони відчинялись, то світліше ставало довкола.

Світало. Т. розгледів простертий навсібіч аж до обрію степ, і над ним було видно невиразні синяві силуети — чи то гір, чи то хмар, чи то небувалих дахів.

Просто перед ним стояла підвода з конем.

Це був звичайний селянський віз, де лежало саме стільки сіна, скільки треба, щоби зручно на ньому вмотитися. Коняка теж була звичайнісінька, та все ж Т. привиділось щось знайоме в божевільному пурпуровому вогні, що ним блискотіло повернуте до нього око.

Т. забрався в підводу, й коняка неквапом пішла в поле. Спочатку він тримав віжки в руках, але потім, зрозумівши, що кінь іде сам, відпустив їх і ліг у сіно.

Поволі світлішало, і нарешті вдалині з'явився край сонця. Стало видно повислі над головою хмари — вони були так високо, що здавались недвижними, кам'яними, вічними.

Т. витяг із сіна колосок і сунув його в рот.

«Діти думають, у хмарах живе Бог. І це щира правда. А от цікаво, чи думають хмари? Певно, якщо в них є думки, то зовсім короткі. І вже про Бога в собі вони точно не думають, бо для цього треба знати забагато слів...»

Т. раптом здалося, що житній колосок якийсь дивний на смак. Він вийняв його з рота й ретельно оглянув. Та жодних слідів ріжків на нім не було — колосок був цілком чистий. Т. осміхнувся. Наче на відповідь, конячина весело заіржала, хльоснула сама себе хвостом і побігла хутчіше.

«Усе повертається за останню межу. Хмари, діти, дорослі, і я теж. Та хто ж оце туди їде? Навдивовижу безглузде питання, хоча його і люблять ставити всякі духовні вчителі. «Хто» — це займенник, а тут жодного ймення. Усе, що можна побачити, — це, як сказав би моряк, пінний слід за кормою. Час і простір, що маркетологи з Троїце-Сергієвої лаври породи-

ли на замовлення ліберальних чекістів, щоб не спинилась благодатна круговерть ринку під пригаслим поглядом Арієля Едмундовича Брахмана. Таж повинне світло щось осяювати. Але тепер час додому...»

— Тільки спершу було б дібрати цьому дому назву, — сказала раптом коняка, озираючись.

— Це неможливо, — відповів Т. — У тім-то й річ.

— Чому ж це, — сказала коняка. — Описати, можливо, й не можна. Та назву дати можна завиграшки.

— Наприклад?

— Термін, мені здається, повинен бути російсько-латинським. Щоби показати спадковість цивілізації Третього Рима супроти Риму першого. Таким чином ми вб'ємо двох Арієлів Едмундовичів разом — відсмокчемо силовій парасолі й потиснемо руку ліберальній... Як вам словосполучення «Оптина Пустинь», графе?

— А де в ньому латинь?

— Ну як же. Слово «Оптина» походить від латинського дієслова «optare» — «вибирати, бажати». Тут важать конотації, що вказують на безкінечну низку можливостей. Ну а «Пустинь» — це пустота, куди ж без неї. Скільки тут відкривається смислів...

— Щось не дуже, — сказав Т.

— Тобто як не дуже, — образилась конячина. — Та якби я була на вашому місці... Я б зараз так схопилась у возі на ноги та закричала: так, Оптина Пустинь! Вікно, розчинене в усі сторони водночас! Так бути не може, але так є...

Коняка йшла, повернувши голову до Т., й підвода стала виписувати широке плавне коло.

— Це вікно і є я, — вела далі вона, блискаючи пурпуровим оком. — Я і є те місце, в якому існує Всесвіт, життя,

смерть, простір і час, моє нинішнє тіло й тіла решти учасників вистави — хоча, якщо поміркувати, в ньому нема нічого взагалі...

— А палець будемо рубати?

Коняка заіржала.

— Було б чудово на прощання, — сказала вона запопадливо. — Можна буде назвати актом крайнього недіяння біля останньої межі. Коли хочете знати, що я насправді думаю...

— З оцим до Чапаєва.

Коняка навіть спинилась.

— Чому до Чапаєва?

— Він кіннотник. Йому цікаво, що думає кінь.

— Та де ж я його тепер знайду?

— Знайдеш, — сказав Т. — Я точно відчуваю, в одному Арієль Едмундович мав рацію: те, що він назвав «реальністю», обов'язково де-небудь попаростить. От хай Чапаєв з ними й розбирається. Може, його вмовиш щодо пальця. А зараз іди...

Коняка пішла вперед, і Т. заплющив очі.

Перед ним виникла знайома п'ятьма, повна невидимого світла, що давав про себе знати силою невловних відблисків. На жодному не можна було затримати увагу — він одразу щезав, але разом вони перетворювали чорноту на дещо інше, не схоже ні на тьму, ні на світло. Т. подумав, що це і є єдиний образ Божий, справді даний згори, тому що кожна людина замалечку носить його з собою. І там, якщо дивитись уважно, є всі відповіді на всі запитання...

Він відчув якийсь рух, розтулив очі й побачив рудого kota — той, виявилось, наздогнав підводу й тепер сидів у сіні поряд.

— Хочете, графе, я прочитаю вірш? — спитала коняка. — Мені здається, він буде суголосний моменту.

— А чий вірш?

— Мій.

— Прочитай, — сказав Т. — Цікаво.

Коняка ступила декілька кроків мовчки — вочевидь, збираючись на дусі, — а потім співуче заговорила:

— Як на заході часу Троїстий Господь, той, що вище,
Заспівати про долю творіння виходить, насичений муками.
Кладовище музейного цвинтаря тягнеться за пустирищем,
А таки після довгої практики знов стає луками.

Давній ворог людський виступає качати права,
і тоді розуміє — аж тужно, що можна і не починати,
Перетворяться луки на землю, а з неї трава
Проросте, й щезне кожне, кому закортить їх назвати.

Праве напевно забудеться, ліве... воно хтозна-де.

Виникне похибка внаслідок технічного збою.

Але співано досить і те, що за всім цим іде,

Вірш не вмістить — воно, наче рима, танцює саме із собою.

Зрозумівши, що вірш закінчено, Т. сказав:

— Непогано. Особливо як на коня — зовсім навіть непогано.

— Спасибі, — відповіла конячина. — Я, власне, до того, що межа вже поряд. Наближається кордон, після якого... Взагалі, раз автор тепер ви, треба вирішити, де буде остання оглядова точка.

— Так, — погодився Т., — це правда.

Він завважив, що рукавичка все ще на його руці — уже не зовсім біла, а вимазана в трав'яному соку. Він зняв її й кинув убік.

Рукавичка впала в траву, зачепивши стеблину, по якій повзла кузька з довгим зеленим черевцем під прозорими крилами. Вона завмерла на місці. Потім, зрозумівши, що небезпеки нема, поповзла далі. Скоро вона вибралася на смугу осоння, і на її крилах з'явилось мінливе мереживо розщепленого світла.

Тоді вона заходилась робити щось дивне — притулилася до стеблини черевцем, підняла голову й стала терти одна об одну передні лапки. Це мало такий вигляд, ніби малесенька зелена людинка молиться сонцю одразу двома парами рук.

Найпевніше, ніякого смислу в цих рухах не було. А можливо, комашка хотіла сказати, що вона зовсім нікчемна проти малинової кулі сонця і, звичайно, не може бути жодного порівняння між ними. Та дивно от що — це величезне сонце разом з усім іншим у світі якимсь дивовижним чином виникає й зникає в малесенькій істоті, що сидить у потоці сонячного світла. А отже, неможливо сказати, що таке насправді ця комашка, це сонце й цей бородатий чоловік у підводі, що вже майже сховалася вдалині, тому що будь-які слова будуть марницею, сном і помилкою. І все це було ясно з рухів чотирьох лапок, з тихого шелесту вітру в траві й навіть із тиші, що запала, коли вітер ущух.

ЗМІСТ

Частина 1. Залізна Борода	3
Частина 2. Удар імператора	186

ББК 84(4РОС)

П24

Серія «Карта світу»
заснована у 2010 році

Віктор Пелевін

t

Переведено по изданию:

Пелевін В. О. t. — М.: ЭКСМО, 2009

Переклад з російської Я. Житіна

Художник-оформлювач О. Г. Жуков

The publication was effected under the auspices
of the Mikhail Prokhorov Foundation TRANSCRIPT
Programme to Support Translations of Russian Literature

Це видання здійснено за участі

Програми підтримки перекладів TRANSCRIPT

Фундації Міхаїла Прохорова

Пелевін В. О.

П 24 t / В. О. Пелевін; пер. з рос. Я. Житіна; худож.-оформлювач О. Г. Жуков. — Харків: Фоліо, 2011. — 411 с. — (Карта світу).

ISBN 978-966-03-5083-0 (Карта світу).

ISBN 978-966-03-5774-7.

Головний герой нового роману Віктора Пелевіна — граф Т., авантюрист і бонвіван, майстер єдиноборств, блискучий стрілець і металник ножів, його бояться лиходії й обожають журналісти скандальної хроніки. Граф пробирається в Оптину Пустинь, про яку, через часткову втрату пам'яті, нічого не пам'ятає, крім назви. На шляху йому зустрічається істота на ймення Аріель, і цей Аріель затверджує, що саме він створив й увесь світ, і самого графа Т. У цьому романі всі персонажі реальні й водночас вигадані. Що ж вийшло з квеста графа Т. — читайте роман і, можливо, знайдете відповідь на це питання. А може, й ні...

ББК 84(4РОС)

ISBN 978-966-03-5083-0

(Карта світу)

ISBN 978-966-03-5774-7

© В. О. Пелевін, 2009

© Я. Житін, переклад українською, 2011

© О. Г. Жуков, художнє оформлення, 2011

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2010

Літературно-художнє видання

ПЕЛЕВІН Віктор Олегович

t

Переклад з російської

Головний редактор *Є. В. Мезенцева*
Відповідальний за випуск *А. Ю. Хорошевський*
Художній редактор *Б. П. Бублик*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *В. А. Мурликін*
Коректор *Р. Є. Панченко*

Підписано до друку 27.08.11. Формат 70x108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 18,20. Облік.-вид. арк. 16,68.
Тираж 2000 прим. Замовлення № 2-7.

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61002, Харків, вул. Чубаря, 11

Електронна адреса:

www.folio.com.ua

E-mail: realization@folio.com.ua

Інтернет-магазин

www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «ФОЛІО» ВИ МОЖЕТЕ ПРИДБАТИ:

склад-магазин у м. Києві
вул. Трьохсвятительська, 4
(044) 278-82-64
e-mail: foliokiev@kv.ukrtel.net

відділ роботи з роздрібною торгівлею
м. Харків, вул. Чубаря, 11
(057) 706-25-13
e-mail: market@folio.com.ua
гуртова торгівля:

ТОВ «Аргумент-Принт»
61005, м. Харків,
пл. Повстання, 7/8
(057) 7149-173, 7149-386
e-mail: topman2@argprint.com.ua,
info@argprint.com.ua

Книга поштою

Книжковий клуб «Фоліо»
м. Харків, 61052, а/с 46
(057) 715-61-19 з 9.00 до 18.00
e-mail: club@folio.com.ua
Висилається
безкоштовний каталог.

ТОВ «Видавництво Фоліо»

61002, м. Харків, вул. Чубаря, 11
(057) 700-44-29
e-mail: foliosp@kharkov.ukrpack.net
www.folio.com.ua

представництво в Києві

м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
(044) 279-25-48
e-mail: foliokiev@kv.ukrtel.net

ВИДАВНИЦТВО «ФОЛІО» В ІНТЕРНЕТІ

Інтернет-магазин «Фоліо»:
www.bookpost.com.ua

Видавництво «Фоліо» —
сторінка на Facebook
«Facebook-магазин Фоліо»
(перехід зі сторінки видавництва
«Фоліо» на Facebook)

Сторінка видавництва «Фоліо»
на LiveJournal
www.folioua.livejournal.com

Сайт подарункових
ексклюзивних книг «Фоліо»
www.elitbooks.com.ua

МАГАЗИНИ ВИДАВНИЦТВА «ФОЛІО»

м. Київ

«Книги Фоліо», магазин-склад
вул. Трьохсвятительська, 4
(044) 278-82-64

«Книгарня #1»
пр. Московський, 10
(біля виходу М Петрівка)

Книжковий ринок «Петрівка»
Центральний ряд, місце 25

м. Львів

«Книги Фоліо»
вул. Коперніка, 3, (032) 244-55-17

м. Харків

«Університетський будинок книги»
пл. Свободи, 6, (057) 705-20-66

Книжковий ринок «Райський уголок»
6-й ряд, місце 4

ОФІЦІЙНИЙ ПРЕДСТАВНИК У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

м. Тернопіль

Видавництво
«Підручники і посібники»
вул. Поліська, 6а
(0352) 43-15-15; (0352) 42-10-21;
(0352) 43-10-31

E-mail: pp@pp.utel.net.ua
Сайт: www.pp.utel.net.ua

Магазини:

Книгарня «Ярослав Мудрий»
вул. Руська, 19
(0352) 52-45-06

Книгарня «Підручники і
посібники»
вул. Грушевського, 23
(0352) 25-86-00

Віктор Пелевін народився 1962 року в Москві, навчався в Московському енергетичному інституті, а потім в Літературному інституті ім. М. Горького. Його перші оповідання з'явилися в кінці 1980-х і спочатку були не помічені ані критикою, ані читачами. Ситуація змінилася після публікації повісті «Омон Ра», яка отримала кілька літературних премій. З тих пір романи Пелевіна вважаються найзнаковішими в сучасній пострадянській літературі, вони друкуються мільйонними накладками і перекладаються багатьма мовами світу.

Головний герой роману Віктора Пелевіна — граф Т., авантюрист і бонвіван, майстер єдиноборств, блискучий стрілець і металник ножів, його бояться лиходії й обожують журналісти скандальної хроніки. Персонаж гротескний, але неважко здогадатися, на кого натякає автор. Граф пробирається в Оптину Пустинь, про яку, через часткову втрату пам'яті, нічого не пам'ятає, крім назви. На шляху йому зустрічається істота на ймення Аріель, і цей Аріель стверджує, що саме він створив її увесь світ, і самого графа Т. У цьому романі всі персонажі реальні й водночас вигадані. Що ж вийшло з квеста графа Т. — читайте роман і, можливо, знайдете відповідь на це питання. А може, й ні...

КАРТА СВІТУ • РОСІЯ •

